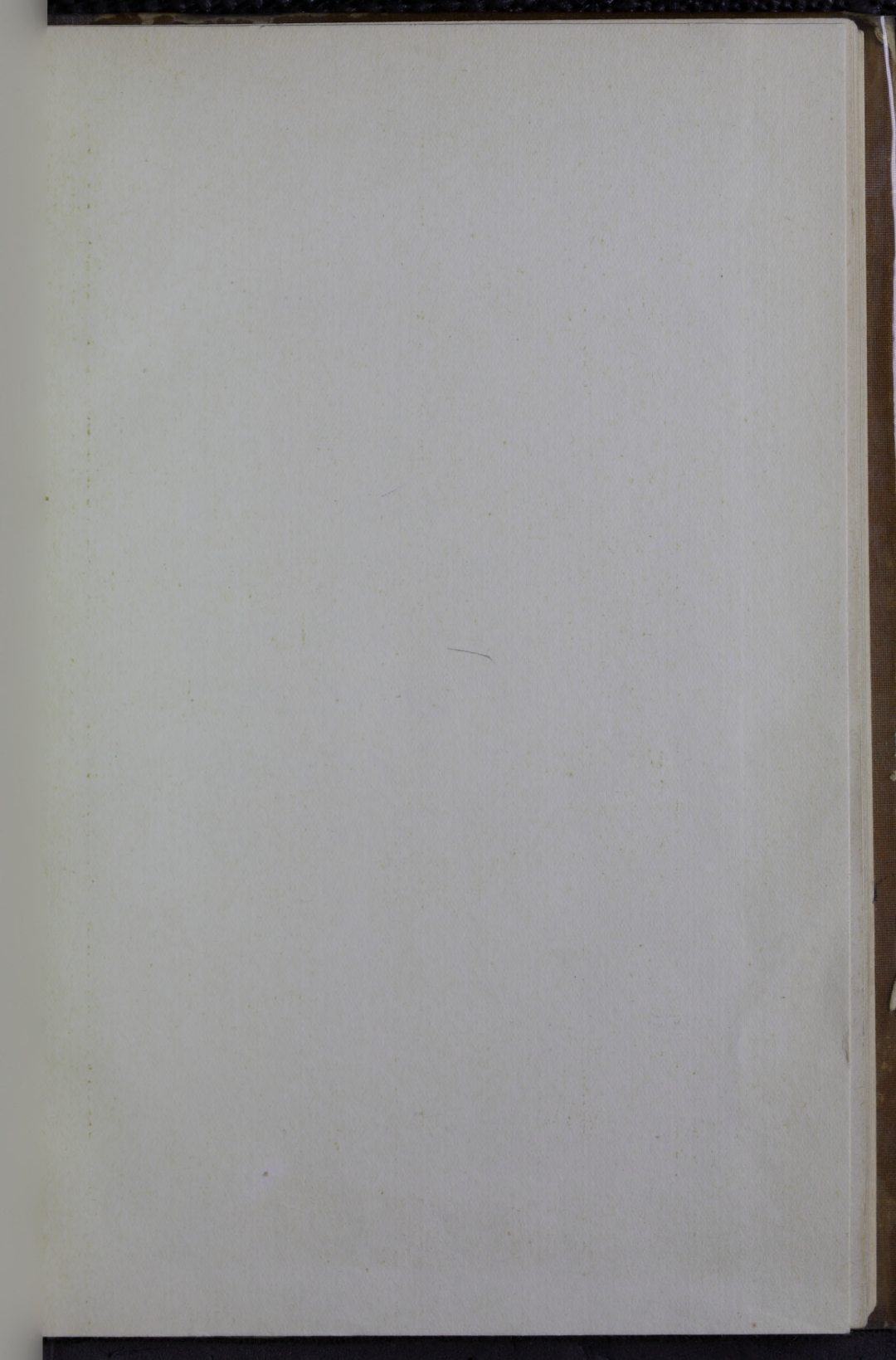

B
9(L)18

A. Mierina

Agrārās
attiecības
un
zemnieku
stāvoklis
Kurzemē
XIX gs. II pusē

68-32.417

B
9(L)18

B

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

A. MIERIŅA

AGRĀRĀS
ATTIECĪBAS
UN
ZEMNIEKU
STĀVOKLIS
KURZEMĒ
19.gs. II PUSĒ

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»
RĪGĀ 1968

9(L)+9(S)16
Mi 222

Vija Lāča Latv. PSR
Valsts bibliotēka

68-32.417 ✓

Аустра Юльевна Миеринь

АГРАРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ПОЛОЖЕНИЕ КРЕСТЬЯН В КУРЗЕМЕ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Издательство «Зинатне»

На латышском языке

*Izdots saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Redakciju un izdevumu
padomes 1966. gada 27. oktobra lēmumu.*

1-6-4

IEVADS

Darbs veltīts agrāro attiecību un Kurzemes guberņas iedzīvotāju lielākās daļas — zemnieku — stāvokļa pētīšanai kapitālisma straujas attīstības laikā, kas sākās ar 19. gs. 60. gadiem. Šajā laikā izveidojās agrārā iekārta, kas izraisīja sevišķi asas pret-runas Latvijas laukos kapitālisma periodā, kā arī plašu zemnieku piedalīšanos 1905.—1907. g. un 1917. g. buržuāziski demokrātiskajās revolūcijās un Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas cīņās.

Darba temata izvēli noteica arī tas, ka esošajā Latvijas vēstures literatūrā par apskatāmo laikmetu galvenā vērība veltīta Vidzemes zemniekiem, bet to un Kurzemes zemnieku stāvokli bija zināmas atšķirības.

Pilnīgi ārpus Latvijas vēstures pētnieku redzesloka līdz šim palicis jautājums par kroņa zemniekiem minētajā laika posmā, kaut gan tie sastādīja trešo daļu no visiem Kurzemes zemniekiem.

Pētījuma uzdevums noskaidrot izmaiņas agrārajās attiecībās un Kurzemes kroņa un privāto muižu zemnieku stāvokli 19. gs. otrajā pusē, galveno vērību veltījot saimnieku un kalpu stāvoklim.

Autore nepretendē uz vispusīgu un pilnīgu temata iztirzājumu. Darbā akcentēti tādi jautājumi kā māju noma, māju pirkšana un zemnieku zemes īpašuma izveidošanās, nodokļi, naturālās nodevas un sabiedriskās klaušas, zemnieku saimniecību kapitālistiskā evolūcija, saimnieku stāvoklis, kalpu algas u. c. jautājumi, kas, pēc mūsu domām, bija zemnieku stāvokļa noteicēji un to protesta kustības ierosinātāji.

Kaut gan par minēto tematu speciālu pētījumu nav, par 19. gs. Latvijā rakstījuši dažādu šķiru un kārtu pārstāvji no dažādiem viedokļiem, vairāk vai mazāk pieskaroties arī zemnieku jautājumam. Par dažādām sabiedriskās dzīves parādībām šinī laika posmā rakstījuši baltvācu un pirmsrevolūcijas laika latviešu un krievu vēsturnieki un publicisti, buržuāziskās Latvijas vēsturnieki, pirmie latviešu vēsturnieki marksisti un padomju vēsturnieki.

Kaut gan baltvācu historiogrāfijā 19. gs. otrajā pusē ir daudz gan plašāka, gan šaurāka apjoma vēstures pētījumu, tomēr vai-

rums šo darbu ir veltīti nevis 19. gs. notikumiem, bet gan Baltijas agrāro gadsimtu pētišanai, pie kam pētnieku uzmanības centrā ir Vidzeme. Par apskatāmo laikmetu Kurzēmē baltvācu vēsturnieki un publicisti devuši tikai nelielas brošūriņas un atsevišķus rakstus laikrakstos un žurnālā «Baltische Monatsschrift».

Vācu vēsturnieku un publicistu darbu mērķis un uzdevumi, kā arī to saturs ir atkarīgs no laika, kad darbs nāca klajā. Piemēram, vairums rakstu un brošūru, kas parādījās 60. gados, kad Krievija gatavojās reformām, kuras varēja ietekmēt arī Kurzemes notikumu gaitu, veltīti šejienes agrāro apstākļu cildināšanai un privāto muižu zemnieku stāvokļa slavināšanai. Piemēram, Kurzemes guberņas statistiskās komitejas sekretārs barons A. Heikings savās «Statistiskajās studijās»¹, nevarēdams noliegt patiesību, ka kroņa zemniekiem nomas noteikumi izdevīgāki un noma zemāka nekā privātajās muižās, apgalvo, ka kroņa zemnieku stāvoklis tikai šķietami labāks, īstenībā privāto zemnieku zemkopība esot racionālāka un intensīvāka. Pēc viņa domām, kroņa zemnieku zemkopības attīstību kavējot tas, ka pēdējiem trūkstot muižkungu audzinošās un pamācošās ietekmes, kā arī noma esot pārāk zema, kas sekmējot kroņa zemnieku nolaidību un izšķērdību.²

Šķiet, nemaz nav jāatspēko šie aplamie apgalvojumi. To mīcija kļūst skaidra, ja atceramies, ka tieši tanī laikā parādījās Valsts Īpašumu ministrijas projekts par zemes pārdošanu kroņa zemniekiem ar ierosinājumu, lai šo jautājumu apspriestu privāto muižu īpašnieki. Šī ziņa saviļņoja visas Kurzemes guberņas mierīgās dzīves līmeni. Bija apdraudēta svarīgākā muižniecības privilēģija — īpašuma tiesības uz zemi. Lai to aizstāvētu, cēlās kājās visa Kurzemes muižniecība. Sanāca muižniecības sapulces un landtāgi, izskanēja visdažādākās domas par iespējami labāku izēju no stāvokļa, brauca delegāti uz Pēterburgu, debatēs iesaistījās arī prese. Žurnāls «Baltische Monatsschrift» publicēja rakstu virkni jautājumā par zemes pārdošanu zemniekiem. Blakus dzimtbūtniecības tiesību un vācu muižniecības monopoltiesību uz zemi aizstāvju Rekes³, Neimana⁴ un citiem rakstiem parādījās arī tādi, kuros bija atzīta par nepieciešamu zināma piekāpšanās (Līvens, Goldmans u. c.). Taču tās nebija bažas par zemnieku stāvokli, kas viņus spieda pieņemt šādu nostāju, bet gan rūpes par savas

¹ A. v. Heyking. Statistische Studien über die ländliche Zustände Kur-lands. Mitau, 1862.

² Turpat, 26. lpp.

³ C. v. d. Recke. Zur Beleuchtung der agrarischen Verhältnisse in den Ostseeprovinzen. — Baltische Monatsschrift, Bd. 2, H. 4.

⁴ C. Neumann. Rückblicke auf die Entwicklung der kuriändischen bäuerlichen und Güterverhältnisse seit 1817. — Baltische Monatsschrift, Bd. 2, H. 6.

kārtas interesēm. E. Līvens savā rakstā par zemnieku zemi Kurzemē¹ izsakās pret zemnieku māju iznīcināšanu un par zemes pārdošanu zemniekiem ne jau tāpēc, ka rūpētos par tiem, bet gan tāpēc, ka pēdējo proletarizēšanās radīja viņā bailes, ka no laukiem aizplūdīs darbaspēks.²

Viņš ieteica daļu zemes garantēt zemniekiem, tad tie visi paliktu dzimtajās vietās un muižas ar darbaspēku būtu nodrošinātas. Priekšroku zemniekiem ar zemi viņš deva arī tāpēc, ka pēdējie, salīdzinot ar algotiem strādniekiem, ir konservatīvāki. Šejienes laukstrādniekus viņš salīdzina ar Romas proletāriešiem, no kuriem nevar gaidīt vēlēšanos nest upurus dzimtenes labā.³ Norādot uz Francijas un Itālijas piemēru, Līvens atgādina, ka nevienā zemē zemnieku konservatīvie principi neesot stipri, ja tie gabalīgu zemes nevarot saukt par savu.⁴

Mazliet citādā veidā bažas par zemniecības proletarizāciju izskan arī Goldmana rakstos.⁵

Zemnieku labā Baltijas vācu historiogrāfijā pacēlās tikai viena balss — tas bija vēsturnieks O. Rūtenbergs. Kaut gan viņa vēsture⁶ aptver tikai laika posmu līdz 16. gs., abu sējumu ievadā viņš pieskaras Baltijas zemnieku stāvoklim 19. gs. 60. gados, kritizējot Baltijas agrārās attiecības. Cīņu šajā jautājumā viņš turpina atsevišķās brošūrās, kas iznāca turpmākajos gados.⁷

Rūtenbergs nosodīja Baltijā realizēto dzimtbūšanas atcelšanu un norādīja, ka pēc tam zemnieku stāvoklis kļuvis gandrīz vēl ļaunāks. «Šis likums radīja no nemantīgiem un bezcerīgiem dzimtlādiem gan brīvu, bet nemanīgu un bezcerīgu proletariātu.»⁸

Viņš asi vērsās arī pret vācu muižnieku praktizēto zemnieku māju iznīcināšanu, salīdzinot šinī ziņā Kurzemi ar Meklenburgu, kur 3 gadsimtu laikā (kopš 16. gs.) no 12 000 zemnieku palikuši tikai 1386.⁹ Rūtenbergs kritizē māju iznomāšanu uz īsu laiku, nomas paaugstināšanu un sevišķi vācu muižnieku tik izslavēto «brīvo līgumu» sistēmu, norādot, ka tik ilgi, kamēr no atsevišķa

¹ E. v. Lieven. Das Bauernland in Kurland. — Baltische Monatsschrift, Bd. 5, H. 6.

² Turpat, 527. lpp.

³ Turpat, 528. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ J. Goldmann. Über die Steigerung der bäuerlichen Pachten in Kurland. — Baltische Monatsschrift, Bd. 6, H. 6; Über die Einziehung der Bauernhöfe in Kurland. — Baltische Monatsschrift, Bd. 7, H. 3.

⁶ O. v. Rutenberg. Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurland von der ältesten Zeit bis zum Untergang ihrer Selbstständigkeit, I, II, 1859, 1860.

⁷ O. v. Rutenberg. Meklenburg in Kurland. Leipzig, 1863; Edelman und Bauern (Fortsetzung von «Meklenburg in Kurland»). Leipzig, 1864.

⁸ O. v. Rutenberg. Meklenburg in Kurland, S. 9.

⁹ Turpat, 36. lpp.

muižnieka gribas būs atkarīga jebkuras mājas pievienošana muižai, kamēr muižnieks ar draudiem izlikt no mājas panāks vēlamos kļaušu vai naudas nomas noteikumus, kamēr landtāgs brīvi un neierobežoti lems par zemnieku likteni, tik ilgi nevar būt runas par brīvu vienošanos starp kungiem un zemniekiem.¹ Rūtenbergs kritiski aplūkoja arī zemnieku tiesisko stāvokli pēc dzimtbūšanas atcelšanas.

Taču zemnieku stāvokļa uzlabošanai viņš prasa tikai zemes pārdošanu zemniekiem. Šinī ziņā viņš no tiem Kurzemes muižniekiem, kas bija par zemes pārdošanu zemniekiem, atšķirās vienīgi ar to, ka prasīja, lai zemes pārdošanas cena un noteikumi nebūtu atkarīgi tikai no muižnieka gribas.²

Šāda Rūtenberga nostāja, it sevišķi asā Kurzemes apstākļu kritika, muižnieku vidū izraisīja veselu sašutuma vētru, un pret viņu sākās nikni karagājieni presē, pieaicinot palīgā gan Tērbatas profesoru Širrenu, kas «Dorpater Tageblatt» Rūtenbergam veltīja 3 asus kritiskus rakstus,³ gan arī no sava vidus izvirzot cīnītāju baronu Eduardu Bēru, kurš Kurzemes muižnieku «svēto tiesību» aizskārējam Rūtenbergam veltījis pat atsevišķu brošūru.⁴

Taču pretinieki preses slejās vēl nebija beiguši lauzt šķēpus par zemes jautājumu, kad Kurzemes muižnieku sapulce pēc vairākkārtējas visu iespējamo variantu apspriedes nāca pie secinājuma, ka šinī gadījumā jāpiekāpjas apstākļu priekšā, un pastēdzās izvēlēties labāko no iespējamiem zemes pārdošanas variantiem — pilnīgu muižnieku ricības brīvību pārdošanas cenu un noteikumu ziņā.

Tiklīdz likums par zemes pārdošanu zemniekiem bija pieņemts, norīta nīknā cīņa ap to, dodot vietu jaunai versijai par humāno soli, ko spērusi vācu muižniecība, atteikdamās zemniecības labā no savām gadsimtu tiesībām. Sākās māju pārdošanas labvēlīgo seku slavināšana.

Cīņu par zemes jautājuma atrisināšanu vācu vēsturnieku un publicistu darbos nomainīja tiesu iekārtas un pārvaldes reformu apspriešana. Baltijas vācu historiogrāfijas kopējais uzdevums bija aizstāvēt Baltijas provinču izņēmuma stāvokli un vācu muižnieku privilēģiju iespējami pilnīgāku saglabāšanu.

Vēstures zinātņu doktors profesors J. Zutis, kas savos apcerējumos par Latvijas historiogrāfiju plaši aplūkojis un pamatoti kritizējis baltvācu vēsturnieku un publicistu dažādās skolas, norādījis, ka Baltijas vāciešu vēstures koncepcijai nav nekā kopēja ar patiesu vēstures zinātņi, jo tā atrodas kļiedzošā pretrunā ar vēs-

¹ O. v. Rutenberg. Edelmänn und Bauern, S. 28.

² Turpat, 53. lpp.

³ Turpat, 5.—16. lpp.

⁴ Ed. v. Behr. Otto von Rutenberg in partibus infidelium. Mitau, 1863.

tures faktiem un cilvēku sabiedrības attīstības likumiem.¹ Baltijas vācu vēsturnieku un publicistu darbi mūs var interesēt vienīgi kā faktiskā materiāla avots, pie kam arī tas ir kritiski jāvērtē.

Pirmie latvieši, kas literārajā laukā uzsāka cīņu pret feodālisma paliekām un vācu baronu privilēģijām, bija jaunlatvieši — topošās latviešu nacionālās buržuāzijas interešu paudēji. Viņi savos rakstos asi uzbruka savas kārtas pretinieku, Baltijas vācu muižnieku privilēģijām un muižnieku sabiedrotajiem — vācu mācītājiem un baznīcai. Jaunlatviešu asā spalva gan vērsās pret Baltijas vācu publicistu meliem par Baltijas zemnieku stāvokli, pret luterāņu baznīcu un mācītājiem, pret «brīvo» latviešu tiesisko stāvokli, pret «brīvo vienošanos», māju spridzināšanu un citām parādībām, kas tanī laikā veidoja un ietekmēja zemnieku stāvokli, taču pret svarīgāko muižnieku privilēģiju — lielajām latifundiņām kā galveno dzimtbūšanas palieku nesēju — viņi necinījās. Viņi arī nevērsās pret cara patvaldību, bet gluži otrādi, apelēja pie valdošajām aprindām, slavināja Aleksandru II un viņa labos nodomus, cerot legālā ceļā gūt panākumus.

Apskatāmais laiks saistījis arī buržuāziskās Latvijas vēsturnieku uzmanību, taču tos pagājušā gadsimta 60. gadi interesēja galvenokārt kā «tautas atmodas» laikmets, tāpēc šo laika posmu viņi vairāk tvēruši kultūras vēstures plaknē, maz pievērsoties ekonomiskajām pārmaiņām, kas izraisīja pārmaiņas arī kultūras laukā. Buržuāziskās Latvijas pētnieku lielākā daļa šo laika posmu saista tikai ar buržuāziskās inteliģences — jaunlatviešu — kustību un atsevišķiem tās darbiniekiem — Kr. Valdemāru, A. Spāģi u. c. Tautas masu vēsturei un zemnieku kustībai tie pieskārs maz vai pat nemaz.

Ž. Unams gan mēģinājis «tautas atmodu» saistīt ar 60. gadu zemnieku kustību, norādot, ka tā izaugusi kā neciešamo saimniecisko, tiesisko un politisko apstākļu sekas, un atzīmē, ka tai sākumā nav nekādu sakaru ar inteliģences (t. i., jaunlatviešu) kustību.² Unams samērā plaši aplūkojis Mežmuižas zemnieku kustību un viņu saimniecisko stāvokli kā kustības ierosinātāju, taču viņš nepareizi uzskata Mežmuižas nemierus par 60. gadu zemnieku kustības sākumu. Tā bija iesākusies jau agrāk. Bez tam viņa uzmanību saista tikai «gruntniecība», t. i., saimnieki — iedzīvotāju mazākums.

Jau vēsturnieks A. Altements kritizēja paņēmienu atspoguļot 60. gadus tikai kultūras vēstures gaismā. Viņš savā rakstā «Studijas nacionālās atmodas vēsturē»³ norāda, ka laikmeta parādības

¹ Я. З у т и с. Очерки по историографии Латвии ч. I. Рига, 1949, стр. 243.

² Ž. U n a m s. 1863. gads latviešu kultūras vēsturē [uz vāka «1863. gads»]. Rīgā, 1931., 9.—10. lpp.

³ A. A l t e m e n t s. Studijas nacionālās atmodas vēsturē. — Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1939., 1.(9.) un 3.(11.) nr.

jāaplūko vispusīgi un jāmeklē notikumu un parādību kopsakarība.¹ Altements pievēršas zemnieku ekonomiskā stāvokļa un zemnieku kustības pētīšanai, sevišķi pamatīgi izpētot Dundagas nemiernus 60. gados, kā arī atspoguļojot vācu muižnieku nostāju 60. gadu notikumu gaitā.

Tomēr zemnieku kustība viņa nostādnē paūz tikai zemnieku noskaņojumu. Viņš neredz latviešu zemnieku kustības sakarus ar krievu zemnieku kustību pirmsrevolūcijas periodā, ne arī zemnieku nemieru ietekmi uz 60. gadu notikumu gaitu.

60. gadu reformas Kurzemē Altements aplūko tikai kā reformas no augšas, kuras izraisījuši valdības labie nodomi.

Līdzīga nostāja ir arī otram buržuāziskās Latvijas vēsturniekam E. Dunsdorfam. Apskatot savā pētījumā «Klaušu beigu cēliens Kurzemē»² klaušu sairumu un pāreju uz naudas nomu Kurzemē, it sevišķi Ilūkstes apriņķī, viņš gan norāda, ka notikumu gaitu ietekmējušas arī zemnieku sūdzības, bet saista to galvenokārt ar valdības labajiem nodomiem. Piemēram, klaušu izbeigšanos Kurzemē autors izskaidro tikai ar ģenerālgubernatora vēlēšanos utt.³

Visus buržuāziskās Latvijas vēsturniekus un pētniekus apvieno tas, ka ārpus viņu redzesloka palikuši kalpi un citi bezzemnieki. Tauta viņu skatījumā bija latviešu buržuāzija.

Buržuāziskās Latvijas vēsturnieku «teorijas» mūsdienās turpina latviešu emigranti, starp kuriem redzama vieta ierādāma A. Švābem. Viņa «Latvijas vēsturē»⁴ 19. gs. otrajai pusei veltītas daudzas lappuses. Taču, kā tas raksturīgs buržuāziskajiem vēsturniekiem, viņa darbs ir valdošo kārtu un šķiru vēsture. Tajā plaši atspoguļota dažādu Baltijas muižniecības nogrupējumu politiskā cīņa, visiem līdzekļiem aizstāvēt savas feodālās privilēģijas, kā arī topošās latviešu buržuāzijas cīņa par savām tiesībām. Viņa darbā nav vietas bezzemniekiem un laukstrādniekiem, kas bija latviešu zemnieku lielākā daļa.

Ārpus Švābes redzesloka, protams, palikuši arī šķiru cīņas un zemnieku kustības jautājumi Krievijā un Baltijā. Krievijas zemnieku plašās cīņas 19. gs. 60. gadu revolucionārās situācijas laikā Švābes traktējumā bija nemieri, ko izprovocējuši reakcionārie gubernatori un žandarmērijas virsnieki, sašutuši par notikušajām izmaiņām.⁵

¹ A. Altements. Studijas nacionālās atmodas vēsturē. — Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1939., d. (9.) nr., 45. lpp.

² E. Dunsdorfs. Klaušu beigu cēliens Kurzemē. — Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1935., 1. (5.) nr., 45. lpp.

³ Turpat, 109. lpp.

⁴ A. Švābe. Latvijas vēsture 1800.—1914. Upsalā, 1958.

⁵ A. Švābe. Cit. darbs, 268. lpp.

Arī 60. gadu zemnieku kustība dažādās Latvijas vietās Švābem ir tikai par dumpi iztēloti civilie strīdi.¹

Švābes «Latvijas vēsturē» sastopami ne tikai nepareizi secinājumi, bet arī faktiskas kļūdas.²

Jauns posms vēstures pētniecības laukā iesākās pēc padomju varas nodibināšanās Latvijā.

No marksisma viedokļa stāvoklis Latvijā minētajā laika posmā apskatīts «Latvijas PSR vēstures» otrajā sējumā. Taču tas ir vispārējs darbs, kurā zemnieku stāvoklis aplūkots tikai pamatvilcienos. Zemnieku stāvokli 19. gs. pirmajā pusē un dzimtbūšanas atcelšanas laikā savos apcerējumos atspoguļojis profesors J. Zutis.³

Pēdējos gados parādījušās arī dažas monogrāfijas par šo laikmetu, piemēram, M. Kozina darbs par zemnieku kustību 60. gados,⁴ S. Cimermaņa grāmata, kurā no etnogrāfiskā viedokļa aplūkots Kurzemes laukstrādnieku dzīves veids 19. gs. otrajā pusē,⁵ kā arī I. Leinasares monogrāfija par zemkopības darbarīkiem kļaušu saimniecības sairuma posmā.⁶ 19. gs. pirmās puses agrārās vēstures jautājumiem uzmanību veltījis H. Strods.⁷ Zemnieku kustību 19. gs. 60.—80. gados pētījis arī I. Greitjānis.⁸

¹ A. Švābe. Cit. darbs, 309. lpp.

² Piemēram, 320. lpp. Švābe apgalvo, ka valsts īpašumu ministrs Muravjovs fiskālu apsvērumu dēļ kroņa zemniekiem paaugstinājis nomu, bet viņa pēcnācējs Zelenijs ar jaunu regulēšanas aktu 1866. g. to pazeminājis par 25—35%. Turpretim Baltijas regulēšanas komisijas fondos esošie materiāli liecina, ka tieši uz 1866. g. instrukcijas pamata izdarītās regulēšanas rezultātā kroņa zemnieku noma palielinājusies vidēji par 16—53% (skat. I nodaļā).

Galvasnauda sīkpilsoņiem tika atcelta nevis 1866. g., kā to 337. lpp. apgalvo Švābe, bet 1863. g. (skat. IV nodaļā).

³ J. Zutis. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804.—1819.). Rīgā, 1954; Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlatīšana XIX gadsimta 20. gados. Rīgā, 1956.

⁴ M. Kozins. Zemnieku kustība Latvijā XIX gs. 60. gados. Rīgā, 1958.

⁵ S. Cimermanis. Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē. Rīgā, 1959.

⁶ I. Leinasare. Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā kļaušu saimniecības sairuma laikā. Rīgā, 1962.

⁷ H. Strods. Latviešu amatnieki — labības plāvēju konstruktori XIX gs. pirmajā pusē. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1955., 3.; Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. Rīgā, 1957.; No kuļmašīnas konstruēšanas vēstures Latvijā XVIII gs. beigās — XIX gs. pirmajā pusē. — Vēstures problēmas, 2. Rīgā, 1958; Kurzemes kroņa zemnieku kļaušas XIX gs. pirmajā pusē. — Vēstures problēmas, 3. Rīgā, 1960.

⁸ I. Greitjānis. Par dažām lauku iedzīvotāju cīņas formām pret feodālisma paliekām Latvijā XIX gs. 60. gados. — Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti, 40. sēj., Rīgā, 1961.; И. Грейтъянис. Формы протеста и борьбы крестьянского населения против остатков крепостничества в Латвии в 80-х годах XIX в. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г. Рига, 1963.

Jau esošie padomju vēsturnieku pētījumi atvieglo uzdevuma risināšanu.

Liels atbalsts un ceļvedis pēc iespējas pareizā un objektīvā apskatāmā jautājuma atspoguļošanā bija marksisma-ļeņinisma klasiķu darbi, vispirms K. Marksa «Kapitāla» 3. sējuma attiecīgās nodaļas un V. I. Ļeņina darbs «Kapitālisma attīstība Krievijā». Pēdējais dod iespēju ne vien pilnīgi izprast un izsekot kapitālisma attīstībai Krievijā, bet palīdz saskatīt kopējo un atšķirīgo arī vienā tās guberņā — Kurzemē.

Marksisma-ļeņinisma klasiķu darbi bija neatvietoājams palīgs arī avotu kritiskā apstrādāšanā, kā arī ekonomisko un statistisko materiālu publikāciju un literatūras izmantošanā.

Darbā izmantotas ekonomisko un statistisko datu publikācijas, ko izdevusi gan Kurzemes guberņas statistiskā komiteja, gan centrālās iestādes.

Visas Krievijas mērogā ar lauksaimniecības statistiku tanī laikā nodarbojās vairākas iestādes — Centrālā statistiskā komiteja, Zemkopības departaments, Nodokļu departaments u. c. Katrai no šīm iestādēm bija savas statistisko datu iegūšanas metodes, kā arī to apstrādāšanas īpatnības. Piemēram, Kurzemes guberņas statistiskā komiteja ziņas par sējumu platību un ražām vāca ar policijas starpniecību no katra ražotāja. Taču šis paņēmiens bija ilgstošs un apgrūtināošs un to kritizēja jau toreizējais Kurzemes statistiskās komitejas sekretārs A. Heikings.¹

Krievijas centrālā statistiskā komiteja turējās pie citas metodes, ko arī nevar atzīt par labāku. Tā ievāca ziņas par ražām no vairākām saimniecībām dažādās vietās apriņķī un, pareizinošā ražības vidējo skaitli ar apsēto desetiņu skaitu, ieguva kopējo ražu.²

Samērā pilnīgas ziņas par Krievijas lauksaimniecību 19. gs. otrajā pusē sakopojis Nodokļu departaments.³ Šinī krājumā apkopotas ziņas par zemnieku sējumu platību, ražām, lopu skaitu, ienākumiem, noguldījumiem krājkasēs, izceļošanu, izņemto pasu skaitu utt., kas iegūtas gan no militārās zirgu skaitīšanas datiem, militārās statistikas, gubernatora gada pārskatiem, Nodokļu un Zemkopības departamenta, Centrālās statistiskās komitejas utt. Taču arī minētā krājuma trūkums ir trūkstošo ziņu aizvietošana ar aplēstu «vidējo skaitli», kas bieži vien nedod pat aptuvenu ainu. Tā, piemēram, aplēsts Kurzemes guberņas zemnieku sētu

¹ A. v. Heyking. Das Betreiben der Statistik in den baltischen Provinzen. — Baltische Monatsschrift, Bd. 6, H. 3, S. 236.

² Я. И. Лудмер. Курляндская губерния (Свод статистических данных). Митава, 1888, стр. 441.

³ Материалы Высочайше учрежденной 16. XI 1901 г. комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 г. по 1900 г. благосостояния сельского населения среднеземледельческих губерний, сравнительно с другими местностями Европейской России, ч. I—III. СПб., 1903.

skaitis, dalot visu zemnieku iedzīvotāju skaitu ar vidējo iedzīvotāju daudzumu vienā Igaunijas sētā, rezultātā iegūts māju skaits, kas ir trīsreiz lielāks par patieso.¹

Izmantojot šo krājumu materiālus, jāievēro visi toreizējās oficiālās statistikas trūkumi. Viens no tiem bija operēšana ar vidējiem skaitļiem, ko tik asi kritizējis V. I. Ļeņins savā darbā «Kapitālisma attīstība Krievijā» u. c. Rakstot par oficiālo valdības statistiku, V. I. Ļeņins norādīja, ka Krievijas rūpniecības un lauksaimniecības statistika atradās visnožēlojamākā stāvoklī.² «Valdības statistika tiek vesta tik slikti un tik neobjektīvi, ka tai uzticēties nevar,» raksta Ļeņins.³

Publicēto dokumentu krājumi, kas izdoti gan buržuāziskās Latvijas laikā,⁴ gan arī padomju periodā⁵, atspoguļo tikai atsevišķus jautājumus nelielā laika posmā. Tāpēc darbā galvenokārt vajadzēja balstīties uz arhīvu materiāliem. Izmantoti lielākoties tie arhīvu materiāli, kas atrodami Latvijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā un Igaunijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīva fondos.

Igaunijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā izpētīti Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas (291. f.) un tās zemnieku (V) nodaļas (2054. f.) fondi.⁶ Pirmajā fondā atrodami Kurzemes guberņas gada pārskati ar pielikumiem, kurus katru gadu gubernators iesūtīja Iekšlietu ministrijai, sniedz vispusīgu pārskatu par stāvokli guberņā, ko pielikumā papildina faktiskais materiāls par tirdzniecību, rūpniecību un lauksaimniecību. Taču ar 70. gadiem «vispadevigākie» pārskati kļūst aizvien formālāki un bieži vien burtiski atkārtoti iepriekšējā gada pārskatus. Arī minēto pārskatu faktiskajam materiālam ne vienmēr var uzticēties. Piemēram, runājot par klaušu likvidešanu Kurzemē, gubernators atzīmē, ka 1866. g. klaušu nomā bijušas tikai 284 mājas,⁷ kamēr citos avotos

¹ Материалы Высочайше учрежденной 16. XI 1901 г. комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 г. по 1900 г. благосостояния сельского населения среднеземледельческих губерний, сравнительно с другими местностями Европейской России, ч. I—III. СПб., 1903, 206.—207. lpp. Piemēram, 1870. g. Kurzemē uzrādītas 69 400 mājas, kamēr īstenībā to bija mazliet vairāk nekā 20 000.

² Skat. V. I. Ļeņins. Raksti, 10. sēj., 165. lpp.

³ Turpat, 18. sēj., 528. lpp.

⁴ Latvijas vēstures avoti, 1. sēj. «Dokumenti par «Pēterburgas Avīzēm»». Sakārtojis A. Altements. Rīgā, 1937.; 5. sēj. «Dokumenti par tautas atmodas laikmetu 1856.—1867. g.». Rīgā, 1939.

⁵ Manaseina revīzija. Rīgā, 1949. Rediģējis A. Drīzulis.

⁶ Jāpiezīmē, ka daļa lietu no minētajiem fondiem pārsūtītas uz Latvijas PSR Centrālo Valsts vēstures arhīvu. Tā kā materiāli izmantoti pirms to pārsūtīšanas, darbā atsaucamies uz Igaunijas arhīvu.

⁷ Igaunijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs (Tartu) (turpmāk — ICVVA), 291. f., 4. apr., 2320. l., 20. lp.

redzam, ka tanī laikā Ilūkstes apriņķī vien kļaušu nomā bija vel 345 mājas.¹

Vērtīgāki materiāli par zemnieku stāvokli glabājas ģenerālgubernatora kancelejas zemnieku (V) nodaļas fondos, kas lielākoties pauž zemnieku viedokli. Tur ir ļoti daudz zemnieku sūdzību, kas iesniegtas gan tieši ģenerālgubernatoram, gan arī piesūtītas no augstākstāvošām instancēm izšķiršanai. Svarīgi ir šīnī fondā atrastie materiāli par Ilūkstes² un Ventspils³ apriņķu revīzijām, ko uz zemnieku sūdzību pamata izdarija Kurzemes guberņas valdes sekretārs Germanovs.

Latvijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā izmantoti šādi fondi: Kurzemes bruņniecības arhīvs (640. f.), Gubernatora kanceleja (412. f.), Guberņas valde (96. f.), kuru dokumenti galvenokārt pauž muižnieku un valdības iestāžu nostāju. Kurzemes guberņas zemnieku lietu komisijas (422. f.) un pagastu arhīvos glabājas daudz zemnieku sūdzību un lietu, kas labi raksturo viņu stāvokli. Nozīmīgas statistiskas ziņas par māju pārdošanas gaitu, zemes cenām, par lauksaimniecības mašīnām utt. iegūtas Guberņas statistiskās komitejas fondā (416. f.), kurā uzieti arī lopu skaitīšanas dati, ko 1863. g. izdarījusi minētā komiteja. Diemžēl šie unikālie materiāli saglabājušies tikai par Dobeles un Bauskas apriņķiem.

Vērtīgi materiāli par kroņa zemniekiem glabājas šķietami mazsvarīgajā Baltijas regulēšanas komisijas (184. f.) un Kurzemes guberņas regulēšanas komisijas (559. f.) fondos. Šie materiāli atspoguļo ne vien regulēšanas gaitā izveidojušās zemes attiecības kroņa muižās, bet parāda arī obroka un zemes cenu lielumu. Tur iegūti dati arī par kroņa zemnieku nodokļiem, nodevām, par sabiedriskajām kļaušām un citi nozīmīgi materiāli. Ziņas par kroņa zemnieku ekonomisko stāvokli, māju iznomāšanas noteikumiem, saimniecisko revīziju utt. smeltas arī Baltijas domēņu valdes (Valsts Īpašumu pārvaldes) fondā (183. f.). Kurzemes kamerālvaldes (472. f.) un Kurzemes guberņas Rīcības komitejas (553. f.) fondos gūti materiāli par zemnieku nodokļiem, nodevām un sabiedriskajām kļaušām. Materiāli par saimnieku un kalpu stāvokli atrodami arī Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas fondā (6989. f.).

Revolūcijas liesmas, kas 1905. g. pārņēma visu Krieviju un izraisīja nežēlīgas cara valdības represijas, lika pēdējai tomēr pa-interesēties arī par zemnieku un kalpu stāvokli. Jau 1906. g. 10. janvārī Baltijas pagaidu ģenerālgubernators piesūtīja Baltijas guberņu Valsts Īpašumu pārvaldei rakstu, lai ar pakļauto ierēdņu palīdzību noskaidrotu saimnieku un kalpu ekonomisko stāvokli un

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9316. l., 60. lpp.

² Turpat.

³ Turpat, 9656. l.

ziņas piesūtītu visdrīzākajā laikā.¹ Nepieciešamās ziņas, ko ievāca nodokļu inspektori, atspoguļo kalpu kārtas sastāvu, iedalījumu, ligšanas noteikumus, liguma formu, algas, atšķirības starp saimnieku un muižas kalpiem utt.² Šie dati par visu triju guberņu kalpu stāvokli apkopoti un publicēti.³ Izdoti arī komisijas materiāli par saimniekiem, bet tiem vairāk juridisks, ne ekonomisks raksturs.⁴

Darbā nācās sastapties arī ar grūtībām, ko izraisīja faktiskā materiāla trūkums, tāpēc daži jautājumi atrisināti nepilnīgi (piem., jautājums par zemnieku saimniecību ražošanas jaudu, par to ienākumiem, izdevumiem utt.), jo zemnieku saimniecībās netika vesta gandrīz nekāda uzskaitē. Ja saimniekam personiskajām vajadzībām arī bija kādas piezīmes, tās līdz mūsu dienām maz saglabājušās.

Mūsu rīcībā bija tikai sīkas vairāku saimnieku piezīmes par viņu saimniecībām, kas glabājas ZA Vēstures institūta Rokrakstu fondā. Taču dažu atsevišķu saimniecību datu nepietiek vispārīnātiem secinājumiem, un tie noderēja vienīgi par ilustratīvo materiālu. Turpat glabājas arī tādi nozīmīgi materiāli kā vairāku muižu zemnieku sētu pilnīgi «dzelzs inventāra» saraksti, kuros uzrādīts kā darbarīku, tā arī lopu skaits un to vērtība.

Iespaidi un secinājumi, kas gūti, pētot minētos materiālus, veido šo darbu par Kurzemes zemniekiem pagājušā gadsimta otrajā pusē.

¹ Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs (turpmāk — CVVA), 6989. f., 1. apr., 1906. g., 17. l., 1. lp.

² CVVA, 6989. f., 1. apr., 1906. g., 17. l., 1. lp.

³ [Г. Носович]. К вопросу о положении безземельных крестьян Прибалтийских губерний. Краткий обзор положения батраков, [1906].

⁴ История образования в Курляндской губернии типа мелкой самостоятельной сельскохозяйственной единицы, обозначаемой термином «Gesinde». Митава, 1906.

I NODAĻA

ZEMNIEKU UN MUIŽNIEKU ATTIECĪBAS 19. gs. 60. GADOS

Līdz 19. gs. 60. gadiem Kurzemē zemnieku un muižnieku attiecības regulēja 1817. g. dzimtbūšanas atcelšanas likumi.

Šī tā dēvētā «zemnieku atbrīvošana» tika realizēta pēc pašu muižnieku iniciatīvas un vienīgi muižnieku kārtas interesēs. Tā bija zemnieku aplaupīšana, ko labi raksturojis viens no pirmajiem latviešu vēsturniekiem marksistiem Fr. Roziņš-Āzis. Viņš raksta, ka dzimtbūšanas atcelšana bija muižnieku veikls paņēmieni, kā, saucoties par liberāliem un humāniem, noraut zemniekiem pēdējo ādas gabalu: «Nedrīkstēja sacīt un rakstīt, ka zemniekiem nolaupa viņu tiesības un īpašumu, bet vajadzēja teikt, ka tos atsvabina no dzimtbūšanas, t. i., no viņu piedzimtām un nekad neapstrīdētām īpašuma tiesībām uz viņu apstrādāto zemi. *Atsvabina!* Tas skanēja smuki, liberāli, humāni un deva muižniekiem visu, ko viņi vēlējās.»¹

Minētajā likumā bija teikts, ka, pamatojoties uz «svētām tiesībām», visa zeme atzīstama par muižnieku īpašumu.²

Muižnieki nolaupīja zemniekiem ne vien visu zemi, bet arī zemnieku sētas inventāru — darbarīkus un lopus. Dzimtbūšanas atcelšanas likumā bija noteikts, ka par zemnieka sētas inventāru atzīstami visi lopi un darbarīki, kas ievesti muižnieku sastādītajā inventāra sarakstā.³ Turpat bija norādīts, ka inventārā ieskaitītie priekšmeti ir muižnieka īpašums un, atstājot nomas māju, zemniekam jāatstāj pilnīgā kārtībā arī inventārs kā priekšmetu, tā vērtības ziņā. Par nomnieka īpašumu tika atzītas vienīgi tās mantas, kas, pēc muižnieka domām, nebija nepieciešamas kļaušu pildīšanai un kas netika ievestas inventāra sarakstā.

Tā atbrīvošanas rezultātā muižnieku īpašumā pārgāja ne tikai zemnieku zeme, bet arī gandrīz visa kustamā manta vairāku miljonu rubļu vērtībā. Ja katras mājas «dzelzs inventāru» vērtējam vidēji uz 100 rubļiem, kas, kā liecina inventāra saraksti, nebūt nav augsta summa, tad Kurzemes privāto muižu īpašnieki vien līdz ar

¹ Fr. Roziņš. Latviešu zemnieks. Rīgā, 1958., 188. lpp.

² Полное собрание законов (турпмак — ПСЗ), собр. I, т. XXXIV, № 27024, 25. VIII 1817 г. Учреждение о Курляндских крестьянах, § 16.

³ Turpat, 125.—145. §.

dzimtbūšanas atcelšanu piesavinājās zemnieku mantu par 1,5 milj. rbļ./A. Spāģis «dzelzs inventāru» vērtē pat uz 2 milj. rbļ.¹

Personīgā brīvība bija vienīgais atbrīvotā zemnieka ieguvums, bet arī to pārvietošanās ierobežojumi un pārējie noteikumi pārvērtā par fikciju. «Brīvais» zemnieks joprojām palika saistīts pie savas guberņas, jo līdz turpmākam tas nedrīkstēja nedz apmesties uz dzīvi pilsētā, nedz pāriet uz citu gubernu.²

Sāda veida dzimtbūšanas atcelšana nelikvidēja feodālismu uzreiz, bet novirzīja kapitālisma attīstību pa prūšu tipa ceļu, kad muižnieku šķira saglabā savas ekonomiskās pozīcijas — lielos zemes īpašumus un politisko ietekmi, bet lauksaimniecībā ilgi vērojamas dzimtbūtnieciskās ekspluatācijas paliekas. Kā norādījis V. I. Leņins, šīnī gadījumā «... muižnieku dzimtbūtnieciskā saimniecība lēni pāraug par buržuāzisku, junkuru saimniecību, nodod zemniekus gadu desmitiem (latv. izdevumā tulk. kļūda — simtiem. — A. M.) ilgai vismokošākai ekspropriācijai un parādīgumam...»³. Protams, ekspropriējot zemniekus, dzimtbūšanas atcelšana radīja zināmus priekšnoteikumus kapitālisma elementu sekmīgākai attīstībai. Atņemdama zemniekiem zemi un lielāko daļu mantas, tā visus lauku iedzīvotājus faktiski pārvērtā par bezzemniekiem, no kuru vidus ar laiku izveidojās visi kapitālistiskās sabiedrības zemniecības nogrupējumi.

Arī pēc atbrīvošanas Kurzemes zemniekiem cits nekas neatlika kā turpināt strādāt muižnieka labā, jo vairāk tāpēc, ka zemnieki tika atbrīvoti no dzimtbūšanas pakāpeniski un arī pēc tam palika saistīti pie sava novada.

Dzimtbūšanas atcelšana radīja kuriozu situāciju — izveidojās «brīvo arāju» kārtā, kam nebija zemes, bet vienīgā atļautā nodarbošanās bija zemkopība. Likums gan atļāva zemniekiem nomāt zemi un guberņas robežās slēgt citus līgumus, bet tikai tādus, kas tos neatrautu no zemkopības vai citiem ar to saistītiem darbiem. Zemnieki joprojām palika ne vien ekonomiski, bet arī tiesiski atkarīgi no saviem bijušajiem dzimtkungiem, jo muižnieku rokās palika visa tiesas un policijas vara, kā arī uzraudzība pār zemnieku pagastu.

Atbrīvošanas rezultātā visi galvenie ražošanas līdzekļi laukos līdz ar zemi un tās bagātībām palika muižnieku īpašums. 50. gadu vidū 478 privātajām muižām Kurzemē piederēja 66% no visas platības. Kronim piederēja 30,7% zemes, kas bija sadalīta 183

¹ [A. Spāģis]. Zustānde des freien Bauernstandes in Kurland, II Bd. Leipzig, 1863, S. 197.

² Kurzemes zemniekiem tikai 1848. g. tika atļauts apmesties pilsētās un pēc desmit gadiem — 1858. g. — pāriet uz dzīvi citās guberņās. Bet arī šajos likumos zemnieku pārvietošanās bija saistīta ar zināmiem noteikumiem, kas stipri ierobežoja to.

³ V. I. Leņins. Raksti, 13. sēj., 207. lpp.

muižās un fermās.¹ Pārējie īpašumi — mācītājmuižās, mežkungu muižās, pilsētu un tiesnešu muižās — bija niecīgi.²

Tātad visa zeme Kurzemē piederēja nelielai muižnieku saimībai, kas bija nepilns procents iedzīvotāju, un kronim, kamēr 474 677 zemniekiem³ — zemes iedzīvotāju lielākajam vairumam (82,74%) — nepiederēja nekas un tie bija spiesti joprojām strādāt saviem bijušajiem dzimtkungiem.⁴

Muižnieki savukārt pēc zemnieku atbrīvošanas nevarēja saimniekot citādi, kā izmantojot zemnieku darbaspēku, jo šāda veida saimniekošana neprasija kapitālus ieguldījumus un saimniecības pārkārtošanu. Muižās vēl ilgi pēc dzimtbūšanas atcelšanas savus laukus apstrādāja ar zemnieku kļaušu darbu. Tie iznomāja daļu zemes zemniekiem, par ko pēdējiem bija jāapstrādā muižās lauki. «... muižnieki iedalīja šo zemi zemniekiem tai nolūkā, lai viņus ekspluatētu, tā ka zeme bija it kā naturāla darba alga: tā deva zemniekam nepieciešamos produktus, lai viņš varētu ražot virsproduktu muižniekam; tā bija fonds zemnieku kļausību izpildīšanai muižnieka labā.»⁴

Līdzīgi privātajām muižām tika apstrādāti arī kroņa, tiesnešu, mežkungu un mācītājmuižu lauki.

Pie tam viena no Kurzemes agrāro apstākļu īpatnībām ir tieši tā, ka zemnieks apstrādāja muižās laukus nevis ar savu inventāru, bet ar t. s. dzelzs inventāru, kas juridiski bija muižnieka īpašums un atradās nomnieka faktiskajā lietošanā tikai tik ilgi, kamēr tas nomāja māju.

Zemniekiem, tāpat kā pirms dzimtbūšanas atcelšanas, bija jāapstrādā muižnieku lauki un jāveic visi citi darbi, kādus un cik vien kungam labpatika uzlikt. Arī tam bija atrasts ļoti humāns nosaukums — «brīvais līgums» jeb «labprātīga vienošanās».

Privātajās, bruņniecības un pilsētu muižās 1861. g. bija 13 396 zemnieku mājas, kroņa muižās — 6451, mācītājmuižās — 399 un tiesnešu muižās — 147.⁵ Tā kā nomas objektu skaits, salīdzinot ar zemnieku skaitu, bija ļoti niecīgs, par nomniekiem kļuva tikai neliela daļa zemnieku — apmēram 20 000 ģimeņu.

Kurzemes kroņa muižām 1863. g. bija pierakstīti 154 600 (31,17%) zemnieku, privātajām, pilsētu un bruņniecības muižām — 306 000 (64,46%), mācītāju un tiesnešu muižām — 13 290. Tātad lauku iedzīvotāju lielākā daļa bija kalpi, vaļinieki, iebūvieši,

¹ А. Орановский. Материалы для географии и статистики России. Курляндская губерния, СПб., 1862, стр. 223—225.

² 6 bruņniecības muižām piederēja 0,9% zemes, 97 mācītājmuižām — 1%, 51 mežkungu muižai — 0,9%, 2 pilsētu muižām — 0,4% un 14 tiesnešu muižām — 0,1% zemes.

³ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2156. l., 16. lp.

⁴ V. I. Leņins. Raksti, I. sēj., 164. lpp.

⁵ A. v. Heyking. Statistische Studien..., S. 24.

kūtnieki, pirtnieki u. c., kuri savu eksistenci varēja nodrošināt, tikai strādājot pie saimniekiem — nomniekiem un muižniekiem.

Katrai pagasta sabiedrībai pierakstītie kalpi tika labprātīgi vai piespiedu kārtā novietoti zemnieku mājās, un tie apstrādāja gan saimnieku, gan muižas laukus. Saimniekam piederēja it kā darbu uzņēmēja loma — raudzīties, lai kalpi muižā veic visus uzliktos pienākumus. Kā atlīdzību par darbu kļaušu kalps parasti saņēma zemes gabaliņu saimniekam iznomātajā zemē un, to apstrādājot, guva sev iztiku. Tātad muiža deva saimniekam zemi un māju nomā kā atlīdzību par kļaušu pildīšanu muižā, bet saimnieks savukārt ierādīja nelielus zemes gabaliņus kalpiem kā algu par darbu saimnieka un muižas saimniecībā.

Arī saimnieki gājēju izvēlē un līgšanā pat pēc pārejas uz naudas nomu nebija pilnīgi brīvi. Bieži vien nomas līgumos bija ievietoti īpaši noteikumi, kādus kalpus un cik daudz saimnieks drīkst ligt.

Tā Lielzemes un Reņģes saimnieku nomas kontraktos (8. §) bija noteikts, ka saime jāņem tikai no Ezeres un Reņģes pagasta laudim.¹

Tādi paši noteikumi bija arī Lestenes nomas kontraktos. Te (15. §) norādīts, ka dienesta laudis jālīgst no Lestenes pagasta un starp tiem jābūt vienam precētam vīram.²

Lielplatones līgumā (15. §) teikts: «Ja dienās Platones pagastā būtu gājēju trūkums, tad rentniekam nebūtu brīv vairāk gājēju priekš sevis derēt, nekā pēc Platones kunga un pagasta tiesas sprieduma kritīs.»³

Līdzīga atruna bija arī Lielvircavas nomas kontraktos, kur 11. § noteica, ka nav atļauts, kamēr citās mājās un muižā gājēju trūkst, ligt uz gadu vairāk kā vienu precētu vīru, vienu neprecētu puisi, vienu meitu un vienu vaļinieku; tika uzskaitīti arī paša saimnieka ģimenes locekļi.⁴

Kā jau atzīmēts, Kurzemes zemnieku lielākā daļa bija pierakstīta privātajām muižām, tāpēc zemnieku stāvokļa apskatu sākam tieši ar šiem zemniekiem. Līdzīgā stāvoklī kā privātajās muižās bija arī tiesnešu, mācītājmuižu un mežkungu muižu zemnieki, jo minēto muižu pagaidu lietotāji zemnieku ekspluatācijas ziņā maz atšķīras no privāto muižu īpašniekiem.

Kā raksta zemnieki savā sūdzībā Manaseinam, «...mācītājs 6 dienas nedēļā ir muižnieka — zemes īpašnieka lomā, pārvalda muižu, vada tiesas prāvas pret zemniekiem, saviem nomniekiem un tikai vienu dienu nedēļā stājas sava ganāmpulka priekšgalā kā garīgās varas pārstāvis».

Zūras un Leču muižās, kā arī Landzes pastorāta zemnieki savā sūdzībā raksta: «...mūsu lauku mācītāji, paši būdami muižu turētāji, ...iet roku rokā ar muižniekiem.»⁵

¹ LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu sektors. Misiņa nodaļa (turpmāk — Misiņa nodaļa). Lielzemes un Reņģes muižas nomas līgšana 1847. g.

² Turpat, Lestenes pagasta rentes kontrakts.

³ Turpat, Lielplatones muižas rentes kontrakts 1850. g.

⁴ Turpat, Lielvircavas muižas kontrakts 1852. g.

⁵ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9656. l., 31. lp.

Mazliet citādāks bija kroņa zemnieku stāvoklis, ko aplūkosim turpmāk.

Pirmos gadu desmitus pēc 1817. g. reformas muižnieku attiecības ar tiešajiem ražotājiem — zemniekiem — bija izteiktas kļaušu nomas līgumu veidā.

Lai zemniekus varētu izmantot intensīvāk, muižnieki pārgāja uz riežu sistēmu. Katrai zemnieka sētai muižas laukā vajadzēja apstrādāt un novākt noteiktu daudzumu labības, kartupeļu, siena, piegādāt muižai malku, vest muižas ražojumus uz pilsētu, bez tam vēl sūtīt uz muižu strādniekus un veikt citus darbus (skat. 1. tab.).

1. tabula

Struteles muižas Mazpavasaru māju trīs nomas kontrakti¹

1847. g. noslēgtā kļaušu nomas kontrakta noteikumi	1848. g. uz 15 gadiem noslēgtā naudas nomas kontrakta noteikumi	1863. g. uz 12 gadiem noslēgtā naudas nomas kontrakta noteikumi
<p>Saskaņā ar kontraktu saimniekam muižas laukā jāapstrādā un jānovāc 6 pūrv. rudzu, 6 pūrv. vasarāju, 3 pūrv. zirņu, 2 pūrv. āboliņa, 1 pūrv. kartupeļu, sava siena riezā un 3 pūrv. atāla</p> <p>Visiem saimniekiem kopā jānoplūc un jāapstrādā 6 pūrv. līnu</p> <p>Jāuzved mēsli savai riezī, 3 pūrv. jānoklāj ar dūņām no muižas diķa</p> <p>Jāiztīra 50 kārtis un jāizrok 10 kārtis grāvju</p> <p>Ik gadus muižas mežā jāizcērt un jānoved muižā 10 asis malkas, 4 asis žagaru, 2 asis celmu pie rijām, 1½ ass sveķu celmu darvas ceplim, 4 būvbalķi, 2 zāģa balķi</p> <p>Pie būvēm ik gadus jāpieved 4 asis akmeņu,</p>	<p>Māja iznomāta par 55 rbļ. sudrabā (31,5 pūrv.)</p> <p>Tālāk seko parastie noteikumi par māju, ēku, žogu uzturēšanu un par to, ka aizejot jāatstāj apseti ziemāju lauki un sēkla vasarājiem, ka nevar pārdot sienu un salmus</p> <p>Jāmaksā valsts nodevas, jādod rekrūši, šķūtnieki utt., jāuztur kārtībā ceļi</p> <p>Kalpi jāligst no Struteles pagasta uz 3 gadiem</p> <p>Saimniekam jāmitina 2 muižas kalpi un jādod tiem zirgi un darbariki zemes apstrādāšanai, jādod zirgs malkas vešanai, 3 braucieniem uz dzirnavām, 1 reizi uz Tukumumu un 1 reizi uz tirgu, kā arī jāpalīdz kalpiem izkult labību</p> <p>Jādod katram kalpam 2 vezumi gatava siena</p>	<p>Māja iznomāta par 146 rbļ. (52 pūrv.)</p> <p>No 1864. līdz 1867. g. jāizmaksā inventārs 106,50 rbļ. vērtībā.</p> <p>Par māju uzturēšanu noteikumi paliek iepriekšējie</p> <p>Muižas kalpi vairs nav jāuztur</p> <p>No iepriekšējām kļaušām paliek šādas: 7 asis malkas jāpieved muižai, 1 strādnieks jāsūta uz muižu nedēļu pavasarī un 2 nedēļas rudenī ar zirgu un lāpstu un 2 dienas pavasarī, 6 dienas rudenī ar zirgu un ratiem</p> <p>Visiem nomniekiem kopā jāuzceļ jauna muižas klētis</p> <p>Jātīra un jāuztur dzirnavu dambis</p> <p>Ik gadus jāpieved muižai 1 ass akmeņu, 16 pūri kaļķu, 16 vezumi grants, 3 būvbalķi</p> <p>Ja muižā ceļ kādu ēku, nomniekam katru nedēļu</p>

¹ LPSR ZA Vēstures institūta Rokrakstu fonds (turpmāk — ZA VI Rokrakstu fonds), 37. l.

1. tabulas turpinājums

1847. g. noslēgtā kļaušu nomas kontrakta noteikumi	1848. g. uz 15 gadiem noslēgtā naudas nomas kontrakta noteikumi	1863. g. uz 12 gadiem noslēgtā naudas nomas kontrakta noteikumi
<p>300 gab. ķieģeļu, 1000 gab. jumta skaidu jāpieved un jāsaplēš</p> <p>Šķūtis: uz Rīgu 12 reizes ar divjūgu vai 24 reizes ar vienjūgu, 50 pūri kartupeļu uz Jaunpili vai Viešatām</p> <p>Kājnieku kļaušas: 1 strādnieks katru nedēļu uz muižu ar lāpstu un cirvi, 1 meita katru otro nedēļu, 1 kūlējs trīs reizes nedēļā, 1 meita katru otro nedēļu pie kulšanas, 1 pārkūlējs katru otro nedēļu pa nakti, 1 strādnieks jāšūta ar zirgu, ratiem un darbarīkiem uz muižu 2 nedēļas pavasarī un 2 nedēļas rudenī</p> <p>Bez tam vēl jādod muižai 3 mārč. kaņepāju striķu, 3 mārč. smalkaš dzijas jāsavērpj no muižas līnēm, 3 mārč. spalvu jāsaplūc</p> <p>Jādod pajūgi amatpersonu un apcietināto pārvaļāšanai</p> <p>Jāuztur kārtībā ceļi</p> <p>Jāsūta uz muižu 13—15 g. veci zēni muižas augļu koku apkopšanai un pie visām medībām par dzinējiem</p>	<p>Visiem nomniekiem: jāuzceļ pagasta labības magazīna un katram jāpieved muižās staļļu būvei 10 asis akmeņu, 10 asis baļķu, 15 lasti kaļķu</p>	<p>jāsūta 2 dienas darbā vīrs ar zirgu un lāpstu</p> <p>Līgumā seko vēl viens neparasts noteikums, ka katram saimniekam jāierīko dārzs un jāiedēsta 20 ābeles</p>

Bez parastajiem kļaušu darbiem tajās muižās, kur plaši bija izvērstā lauksaimniecības produktu pārstrādāšana, starp kuriem pirmo vietu ieņēma spirta, degvīna un alus darišana, muižnieks kļaušu veidā saviem zemniekiem lika strādāt arī spirta un alus brūžos, ķieģeļu un kaļķu ceļos. Dažreiz šādos uzņēmumos muižnieki spieda zemniekiem strādāt kļaušu kārtā pat tad, ja tie bija iznomāti, saņemot par kļaušinieku darbu vēl īpašu atlīdzību.¹

¹ 1861. g. 14 Vikstenes muižas zemnieki sūdzībā ģenerālgubernatoram starp citām pārestībām minēja, ka muižnieks liekot viņiem bez atlīdzības strādāt degvīna dedzinātavā, kas iznomāta ebrejam, un saņemot no tā naudu par viņu darbu (ICVVA, 2054. f., 2. apr., 7575. l., 18. lp.).

Lai veiktu visus darbus muižā un savā saimniecībā, zemniekiem bija nepieciešams lielāks daudzums darbarīku un darba lopu. To minimumu vajadzēja nodrošināt zemnieku sētas «dzelzs inventāram» — mājai pierakstīto lopu un darbarīku skaitam.

Muiža stingri sekoja, lai inventāra daudzums netiktu samazināts. Nododot māju citam saimniekam, viss minētais inventārs bija jāatstāj pilnā apjomā kā pēc skaita, tā pēc vērtības. Bija jāatstāj kārtībā arī ēkas un žogi, apsēti ziemāju lauki un sēkla vasarājam, uzarta papuve, novāktais siens, salmi utt. Saimniekam piederēja tikai tas mazumiņš, ko viņš bija spējis iegādāties virs inventāra sarakstā paredzētā.

Priekšstatam minēsim dažu zemnieku sētu inventāra sastāvu. Struteles muižas īpašnieks 1848. g. iznomāja Mazpavasaru mājas līdz ar šādu inventāru: 6 zirgi, 4 govys, 2 teļi, 4 aitas, 4 arkli, 4 rati, 4 ragavas un 3 ecēšas.¹

Zentenes muižas īpašnieks Līvens 1854. g. iznomāja uz trim gadiem Ozolam Vecandžu mājas, kuru inventārā ietilpa 10 zirgi, 8 govys, 5 aitas, 3 cūkas, 5 rati, 6 ragavas, 5 arkli, 2 sekumi, 4 izkaptis, lakta, 2 lāpstas un 5 cirvji.²

Tās pašas muižas Břidaču māju inventārā ietilpa 4 zirgi, 5 govys, 6 aitas, 5 rati, 5 ragavas, 4 arkli, 2 sekumi un lāpsta.³

Kā minētie, tā arī daudzi citi piemēri liecina, ka zemnieku inventārs bija ļoti trūcīgs. Galvenā vieta tajā ierādīta zirgiem kā vienīgajam vilcējspēkam. Pārējo lopu skaits bija samērā niecīgs. Jāievēro vēl, ka tie bija neproduktīvi vietējās šķirnes lopī. Kas attiecas uz zemnieku sētas dzelzs inventāra darbarīkiem, to skaits nebija pietiekams zemnieku un muižas lauku apstrādāšanai. Nomnieks ne katreiz spēja iegādāties iztrūkstošos darbarīkus. Bieži tie bija pašu spēkiem darināti koka arkli, zaru ecēšas un citi primitīvi rīki.

Vājie, pārmērīgi nodzītie nomnieka zirgeļi un primitīvie darbarīki gan prasīja ļoti daudz darba, bet nedeva vajadzīgos rezultātus.

Nomniekam visa uzmanība bija jāveltī muižas lauku apkopšanai un muižas darbiem, tāpēc savi lauki un mājas palika novārtā, ienākumi bija zemi, zemnieku saimniecības stipri atpalikušas un paši zemnieki ļoti trūcīgi. Aizvien pieaugošās muižnieku prasības zemnieku stāvokli vēl vairāk pasliktināja.

Ķapitālisma attīstības prūšu ceļš kavēja ne vien ražošanas spēku attīstību laukos, bet palielināja arī plašo zemnieku masu postu. Kā norādīja V. I. Ļeņins, šāda muižnieku saimniecību attīstība «... nozīmē ... vislēnāko ražošanas spēku attīstību un palēninātu kapitālisma attīstību, nozīmē zemniecības plašu masu un

¹ ZA VI Rokrakstu fonds, 37. l.

² Turpat, 271. l.

³ Turpat.

tā tad arī proletariāta neizmērojami lielāku postu un mocības, ekspluatāciju un apspiešanu».¹

Taču ražošanas spēku attīstība aizvien vairāk un vairāk virzīja arī Kurzemes saimniecību uz kapitālismu. Vecā feodālā saimniecības sistēma bija spiesta piekāpties jaunajām saimniekošanas metodēm un jaunajām ražošanas attiecībām.

Kamēr bija pietiekams labības pieprasījums Rietumos, Kurzemes muižas vēl varēja iztikt ar veco spļu arklu, vājiem kļaušu saimnieka zirgļiem un kļaušnieka darbu. Taču 19. gs. 20. gadu krīze, šī raksturīgā kapitālistiskās ražošanas pavadone, satricināja ne vien kapitālistiskās valstis, bet skāra feodālo Krieviju un līdz ar to Kurzemes muižu saimniecību, dodot tai nopietnu triecienu. Labības tirgus sašaurinājās, bet muižnieki vairs nespēja un negribēja dzīvot tikai no savu muižu naturālajiem ienākumiem. Vajadzēja rast citus avotus naudas iegūšanai.

Blakus Kurzemē parastajām graudaugu kultūrām — rudziem, miežiem, auzām — muižu tīrumos aizvien plašāk ieviesās kartupeļi un āboliņš.

Tā kā tekstilrūpniecības attīstība Rietumos radīja pieprasījumu pēc vilnas, viens otrs uzņēmīgs muižnieks ar valdības atbalstu sāka domāt par aitu skaita pavairošanu un šķirnes uzlabošanu.

Attīstoties kapitālistiskajai rūpniecībai, auga pilsētu skaits. Tas pavēra jaunas iespējas lopkopības attīstībai, jo auga pieprasījums pēc pārtikas produktiem.

Šķirnes aitu, šķirnes govju, āboliņa, kartupeļu, linu audzēšana prasīja laiku un vietu. Feodālajai muižas saimniecībai vajadzēja pārkārtoties. Jaunajām kultūrām bija jāierāda vieta muižas tīrumā, bet vecais trejiedalījums — ziemāji, vasarāji, papuve — traucēja, tāpēc muižās parādās jau četri, pieci, seši un vairāk lauku ar augu maiņas sistēmu.

Pēc A. Heikinga datiem, uz 1861. g. Jūrģiem trīslauku sistēma bija saglabājusies vairs tikai Kurzemes muižu piektajā daļā — 20,6%.²

Lai palielinātu savus ienākumus, muižnieki ķērās pie muižas zemes intensīvākas izmantošanas, kā arī lauku paplašināšanas uz zemnieku zemes rēķina. Sākās masveida nomnieku padzišana

¹ V. I. Leņins. Raksti, 13. sēj., 211. lpp.

² A. v. Heyking. Statistische Studien..., S. 24. Minētajā darbā redzam, ka trīslauku saimniecība visilgāk bija saglabājusies Ilūkstes apr. Autors 25. lpp. sniedz šādas ziņas (%) par Kurzemes muižām, kas 1861. g. vēl saimniekoja pēc trīslauku sistēmas:

	Ilūkstes apr.	Pārējos 9 apr.	Visā gubernā
Privātās muižas	} 71,4	10,5	18,9
Mācītāju un tiesnešu muižas		19,5	20,4
Kroņa muižas		27,3	27,6

no zemes un lauku pievienošana muižai, kas literatūrā ieguvusi īpašu apzīmējumu — zemnieku «māju spridzināšana», nomas paaugstināšana utt.

Šis negatīvās parādības Kurzemes lauksaimniecībā pēc dzimtbūšanas atcelšanas nosodījis jau vācu vēsturnieks Rūtenbergs.

Viņš raksta: «Bet ar nožēlošanu te jāpiemin, ka dažos — diemžēl ne gluži retos — gadījumos muižu īpašnieki pret saviem zemniekiem rīkojas tā, ka visa jauno apstākļu svētība var atkal kļūt apšaubāma. Proti: daži muižu īpašnieki iznomā zemniekiem mājas tikai uz vienu gadu un tad nomu no gada gadā sadzen uz augšu... Citi kungi gan paliek pie sākumā noligtās summas, bet ik vienai zemnieku mājai uzliek atkal kādas klaugas, kuras gadu no gada var palielināt.

Vēl citi iznīcina daudz māju, iztaisa no tām daudz blakus muižas un pa daļai izstumj zemniekus no viņu piederuma.

Beidzot daži, vēl nežēlīgāki kā viduslaiku bruņinieki, sagrabuši visu zemi un zemnieku pagastu, kā to mākslīgi apzīmē, uzspridzinājuši. Savus muižu ienākumus viņi tā gan pavairojuši trīskārt un pat četrkārt, bet viņi arī visus zemniekus no dzimtenes kā algādžus, t. i., kā nākamos proletāriešus aiztriekuši pasaulē un iegrūduši postā.»¹

Māju spridzināšana, ko zemnieki pārdzīvoja vissmagāk, sevišķi strauji norisa 60. gados. Par to liecina daudzās zemnieku sūdzības.

Par labi iekopto tēvotēvu māju iznīcināšanu 1862. g. sūdzas trīs Grobiņas apriņķa Bēbes muižas saimnieki F. Vitols, K. Smits un S. Sulcs. Tie kārtīgi pildījuši savus pienākumus, labi apkopuši mājas un laukus, ierīkojuši plašus augļu dārzus, bet pavasarī muižnieks visus izlīcis no mājām un ierīkojis jaunu muižu.²

Tās pašas muižas zemnieks Freimanis sūdzas, ka pirms 7 gadiem muižnieks Bērs atņēmis viņa zemi un pievienojis to muižas laukiem.³

Līgotu muižas īpašnieks, pievienojot muižas zemi, izpostījis gandrīz visus saimniekus. No 35 saimniekiem 1862. g. palikuši vairs tikai 5⁴.

Zūras zemnieki ģenerālgubernatoram Suvalovam un iekšlietu ministram Valujevam raksta, ka no Zūras muižas, kurai bijušas tikai 5 nelielas blakus muižiņas, tagad izveidotas 7 lielas muižas, no kurām katra atsevišķi ir plašāka nekā galvenā Zūras muiža bijusi dzimtbūšanas atcelšanas laikā. Divas no tām — Jaunmuiža un Gumbele — ierīkotas, iznīcinot 15 zemnieku mājas. Zemnieki raksta, ka māju iznīcināšana aizvien turpinoties. 1865. g. muižai pievienotas 9 zemnieku mājas un 1866. g. muižnieks gribot pievienot atkal tikpat daudz.⁵

Arī pēc citiem avotiem redzams, ka 1840. g. Zūras muižai bija tikai 4 blakus muižas.⁶

7 Paduras muižas zemnieki sūdzībā ģenerālgubernatoram raksta, ka īpašnieks Osten-Sakens iznīcinājis gandrīz visas zemnieku mājas un laukus pie-

¹ O. v. Rutenberg. Geschichte der Ostseeprovinzen..., Bd. 2, 1860, S. 8.—9.

² Latvijas vēstures avoti, 5. sēj. «Dokumenti par tautas atmodas laikmetu 1856.—1857. g.» Rīgā, 1939. (turpmāk — Latvijas vēstures avoti), 37. lpp.

³ Turpat, 280. lp.

⁴ Turpat, 289. lpp.

⁵ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 9656. l., 27. lp.

⁶ CVVA, 416. f., 1. apr., 57. l., 47. lp.

vienojis muižai, tā kā 80. gados vairāk nekā 200 pagasta sabiedrības locekļi bijuši spiesti meklēt iztiku citur. Paduras pagastā no bijušajiem pagasta iedzīvotājiem palikušas tikai 5—6 ģimenes.¹

No privāto muižu īpašniekiem neatpalika arī pārējo zemju — mācītājmuižu, tiesnešu, mežkungu un kroņa muižu — pagaidu lietotāji. Pieci Durbes mācītājmuižas zemnieki savā 1860. g. 9. augusta iesniegumā troņmantniekam Aleksandram Nikolajevičam sūdzas, ka mācītājs Prokters atņēmis tiem zemi, ko viņi lietojuši no tēvu laikiem.²

Arī Kandavas mācītājmuižas zemnieki sūdzas, ka 1861. g., kad notecēja līgumu termiņi, mācītājs Bernevis jaunus līgumus neslēdzis, bet atstāja tiem mājas uz pāris gadiem bez līguma. 1865. g. mācītājs tos no mājām izlicis, jo viņi nav bijuši ar mieru maksāt paaugstinātu nomu.³

Grobiņas pilskunga muižas zemnieki arī sūdzas par māju atņemšanu.⁴ Par māju iznīcināšanu sūdzas Dundagas, Pilskalnes, Rubenes, Dignājas, Ancenišķu, Radebandsrues, Dvietes, Lielezeres, Skaistkalnes un daudzu citu privāto muižu zemnieki.

Kā liecina Rucavas, Feliksbērges, Skrundas, Nīcas, Alšvangas un citu kroņa muižu zemnieku sūdzības, zemnieku mājas iznīcināja arī kroņa muižu pārvaldnieki un nomnieki.⁵

Par straujo zemnieku māju iznīcināšanas procesu 60. gados spilgtu liecību dod arī oficiālā statistika. Kurzemes gubernatora ziņojumā Iekšlietu ministrijai dots šāds māju skaits Kurzemes privātajās, bruņniecības, pilsētu, tiesnešu un mācītāju muižās:⁶

1861. g.	— 13 943
1862. „	— 13 185
1863. „	— 12 838
1865. „	— 12 508

Sie dati liecina, ka pēdējos četros gados zemnieku māju skaits samazinājās vairāk nekā iepriekšējos 43 gados. No 1818. līdz 1861. g. to skaits saruka par 1239 zemnieku mājām, bet no 1861. līdz 1865. g. — par 1435.

Pastiprināta māju iznīcināšana 60. gados notika ne vien tāpēc, lai palielinātu muižas laukus un ierīkotu kalpu mājas, bet, kā norāda J. Goldmans, muižnieki baidījās, ka zemnieku mājas tiem atņems bez atlīdzības vai arī tās būs piespiedu kārtā jāpārdod zemniekiem,⁷ tādējādi nodarot zaudējumus muižniekiem.

Dabiski, ka māju spridzināšana izraisīja plašu protestu zemniekos. Bieži vien tie pretojās izlikšanai ar varu, sevišķi, ja tas notika masveidā, tāpēc reizēm muižnieki ņēma palīgā pat kara-spēku.

¹ CVVA, 421. f., 1. apr., 20294. l., 53. lp.

² ICVVA, 2054. f., 2. apr., 7835. l., 1. lp.

³ Turpat, 9313. l., 2. lp.

⁴ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 115. lpp.

⁵ Turpat, 111., 112., 115. un 117. lpp.

⁶ CVVA, 416. f., 1. apr., 107. l., 29.—30. lp.

⁷ J. Goldmann. Über die Einziehung der Bauernhöfe in Kurland. — Baltische Monatsschrift, Bd. 7, H. 3, S. 228.

Kā redzam no 1866. g. 15. aprīļa Kurzemes gubernatora raksta¹ 97. Vidzemes kājnieku pulka komandierim, Grobiņas apr. Priekules muižas īpašnieks barons Korfs uzteicis nomu uzreiz 19 saimniekiem un pavēlējis 1866. g. Jūrijos atstāt mājas. Tā kā zemnieki atteikušies paklausīt, muižnieks savlaicīgi parūpējies par karaspēku un ar tā palīdzību 19 nomnieki, skaitā vairāk nekā 150 cilvēku, izlikti no mājām, kā rezultātā palika bez pajumtes un iztikas līdzekļiem.

Paduras pagasta vecākie Stutens, Drivengs un Zarge griezušies pie Iekšlietu ministra, lūdzot aizstāvēt minētos 150 zemniekus, kuri ar varu izlikti un mitinās zem klajas debess.² Iekšlietu ministrs, kā parasti, viņus sūtīja pie ģenerālgubernatora, tas savukārt pie gubernatora, bet pēdējais atzina, ka minētie saimnieki izlikti pilnīgi likumīgi un ka tādā gada laikā, kad tik daudz lauku darbu, neviens, kas vien gribot strādāt, nevarot atrasties grūtībās un ciest trūkumu utt.

Gubernators uzdeva Grobiņas pilskungam paziņot lūdzējiem, ka viņu *pārspīlētās un nedibinātās* (kursivs mans — A. M.) prasības nevarot ievērot.

Ar varu no mājām tika izlikti arī 7 Zūras muižas zemnieki, kas nevēlējās atstāt tās labprātīgi.³

Tā kā visa zeme un mājas bija atzītas par muižnieku īpašumu, tiesas, kurās pēc palīdzības griezās izliktie saimnieki, zemnieku aplaupīšanu un izputināšanu atzina par pilnīgi «likumīgu» un sūdzības noraidīja. Zemnieki gan atsevišķi, gan grupās griezās ar sūdzībām augstākajās instancēs un pat pie ķeizara, tomēr parnākt labvēlīgu lietas atrisinājumu tiem neizdevās. Visas sūdzības caur Iekšlietu ministriju tika nosūtītas atpakaļ tām pašām iestādēm, kas lietas jau reizi bija izšķīrušas.

Tik plaša mēroga zemnieku māju iznīcināšana izraisīja bažas pat daļā muižu īpašnieku, un presē pacēlās dažāda balss pret to. Taču šādu nostāju diktēja nevis simpātijas pret zemniekiem, bet gan rūpes par darbaspēku muižām un antipātijas pret algādžiem kā «nekonservatīvu» elementu. Tas spilgti izpaužas E. Līvena un J. Goldmana rakstos.⁴

Māju atņemšana bija par cēloni nemitīgām sūdzībām, kā arī

¹ CVVA, 412. f., 1. apr., 9890. l., 3. lp.

² Turpat, 13. lp.

³ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 9656. l., 35. lp.

⁴ E. Līvens rakstā «Der Bauernland in Kurland» (Baltische Monatsschrift, Ed. 5, H. 6) raksta, ka, ja māju iznīcināšana tādā mērā turpināsies, tad pēc laika zemniekus vajadzēs meklēt (526. lpp.). Viņš izsaka bažas, ka izredzes būt tikai par kalpiem zemniekus nenoturēs uz zemes, tie plūdis uz pilsētām, cerot uz lielāku peļņu (526. lpp.). «Trūkstošie laukstrādnieki būs jāaizstāj ar kolonistiem no ārzemēm — ja tos varēs atrast — un tad vēl jāsaubās, vai mēs morālā un sociālā ziņā vēlamos iedzīvotājus dabūsim,» raksta Līvens (527. lpp.).

Bez tam viņš ir arī pret zemnieku pārvēršanu par algādžiem arī tāpēc, ka pirmie ir konservatīvāki, bet pēdējos pielīdzina Romas proletariātam, no kuriem nevar gaidīt vēlēšanos nest upurus (528. lpp.).

Arī J. Goldmans rakstā «Über die Einziehung der Bauernhöfe in Kurland» (Baltische Monatsschrift, Bd. 7, H. 3) līdzīgu iemeslu dēļ izsakās pret māju iznīcināšanu.

zemnieku protesta kustībai, kas 60. gados bija aptvērusi Kurzemi jo sevišķi plaši. Tāpēc valdība uz to nevarēja nereaģēt, un 1863. g. 6. septembrī iznāca likums,¹ kurā bez māju pārdošanas noteikumiem bija arī pirmais mēģinājums ierobežot muižnieku patvaļu māju iznīcināšanas lietā. Likumā (18. §) bija paredzēta atlīdzība nomniekam divkāršas pēdējā gada nomas un klaušu apjomā tanī gadījumā, ja muižnieks atņemto māju neiznomāja citam vai nepārdeva, bet izlietoja citiem nolūkiem. Taču nav sastopami gadījumi, kad šie noteikumi tiktu ievēroti.

Zemnieku māju pievienošana turpinājās, un nemitējās arī zemnieku sūdzības, tāpēc valdība mēģināja lietot pret to arī citus līdzekļus.

Uz valdības pieprasījumu Kurzemes zemnieku lietu komisija 1867. g. 4. martā izdeva cirkulāru (Nr. 62), kurā bija noteikts, ka muižnieki turpmāk nevar paturēt sev tos zemes gabalus, uz kuriem attiecās 1863. g. 6. septembra likums.² Taču arī šie noteikumi muižniekus daudz neietekmēja, jo par to nepildīšanu nebija paredzētas nekādas sankcijas. Apriņķu tiesās, kam bija jāseko šī likuma izpildei, sēdēja lielākoties paši vācu muižnieki. So cirkulāra norādījumu muižnieki apgāja tādējādi, ka mājas nepievienoja muižai un arī neiznīcināja, neiznomāja un nepārdeva, bet tās apsaimniekoja pati muiža.

1867. g. 13. oktobrī iznāca Baltijas ģenerālgubernatora priekšraksts (Nr. 379), kas noteica, ka muižniekam nav tiesības pārvaldīt nomas māju ilgāk par trim gadiem.³

1868. g. 20. oktobrī iznāca vēl viens Kurzemes zemnieku lietu komisijas priekšraksts (Nr. 302) ar noteikumu, ka mājas, ko pēc trim gadiem muižnieks nav pārdevis vai iznomājis, apriņķa tiesai jāiznomā vairāksolišanā.⁴

Neraugoties uz minētajiem ierobežojumiem, māju iznīcināšana, gan mazākā mērā, turpinājās. Bez tam iespējas pievienot zemnieku zemi muižniekiem deva arī tas, ka likumi attiecās vienīgi uz nomas mājām, bet ne uz pārdotajām. Tas nozīmēja, ka pārdotās mājas muižnieki varēja ūtrupē vai citā ceļā atgūt no zemniekiem un pievienot muižai, ko tie arī darīja. 80. gados Kurzemes privātajās muižās bija palikušas vairs tikai 11 783 zemnieku mājas.⁵

¹ II ПСЗ, т. XXXVIII, № 40034а, 6. IX 1863 г. Высочайше утвержденные правила, на основании которых могут быть приобретаемы крестьянами в собственность участки помещичьей земли и заключаемы арендные договоры в Курляндской губернии.

² А. А. Башмаков. Учреждение о Курляндских крестьянах 25 августа 1817 года со включением изменений и дополнений до 1892 года. Либава, 1892, стр. 225—226.

³ Turpat, 226. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Manaseina revīzija. Rīgā, 1949., 322. lpp.

Māju iznīcināšana ne vien pilnīgi izputināja un pārvēta par gājējiem izlikto saimnieku ģimenes, bet pasliktināja arī visu pārējo zemnieku stāvokli. Paplašinājās muižas platība, līdz ar to pieauga kļaušu darbi, bet kļaušu pildītāju saimnieku skaits samazinājās. Māju likvidēšana pasliktināja pārējo saimnieku stāvokli arī pēc pārejas uz naudas nomu, jo palielinājās viņu pienākumi pret pagastu un valsti (nodokļi, naturālās nodevas un sabiedriskās kļaušas bija uzliktas visam pagastam un tad sadalītas attiecīgi nodokļu maksātāju vai māju skaitam).

Racionāla saimniecība nebija iespējama, neuzlabojot augsnes apstrādāšanas veidu, bet tas viss bija saistīts ar tehnikas uzlabojumiem. Mazražīgais kļaušu zemnieku darbs un primitīvie darbarīki — koka arkli, ecēšas utt. neatbilda jaunajam saimniekošanas veidam. Muižu saimniecībās sāka parādīties lemešu arkli, dzelzs ecēšas, kuļmašīnas u. c. mašīnas un uzlabotie darbarīki.

Visi šie pasākumi, kas veikti muižu saimniecību pārkārtošanā, saistīti ar lielu kapitālu ieguldījumiem un intensīvu darbaspēka izmantošanu. Muižniekiem bija jārod jauni ienākumu avoti, tāpēc daži muižnieki sāka domāt par to, vai kļaušu darbu nebūtu izdevīgāk aizstāt ar strādniekiem, ko algo pati muiža, bet par nomas mājām no zemniekiem ņemt naudu.

Naudas nomas ieviešanas process un tātad arī naudas nomas attiecību attīstība kroņa īpašumos un privātajās muižās nenotika vienlaicīgi.

Kroņa īpašumos naudas nomas ligumi parādījās un sāka izplatīties agrāk nekā privātajās muižās. 40. gados iesākās sistematiska kroņa zemnieku pārvešana uz naudas nomu. Krievijas centrālajās guberņās šis process bija sācies jau agrāk.

30. gadu beigās un 40. gadu sākumā Krievijā parādījās vairāki reformu projekti, kuru rezultātā tika izdarīti zināmi pārkārtojumi kroņa zemju pārvaldīšanā, piemēram, Kiseļeva reforma, ko sīki aprakstījis savā darbā P. Družņins.¹ Viens no minētās reformas rezultātā izveidotā Valsts Īpašumu pārvaldes aparāta uzdevumiem bija pārvest kroņa zemniekus uz naudas nomu.

1841. g. 12. jūnijā valdība apstiprināja jaunus kroņa zemju pārvaldīšanas likumus arī Baltijas guberņām.² To pamatā, gan ar ievērojamiem grozījumiem, ir noteikumi, kas bija izstrādāti Krievijas rietumu guberņām.

Minētajā likumā bija paredzēti šādi kroņa muižu pārvaldīšanas veidi Baltijā: vakantās kroņa muižas tika nodotas administrācijā (в безотчетную администрацию), dodot priekšroku civilajiem

¹ П. М. Дружинин. Государственные крестьяне и реформа Киселева. М., 1946.

² II ПСЗ, т. XVI, № 14643 от 12. VI 1841 г. Высочайше утвержденное положение об управлении государственными имуществами в губерниях Курляндской, Лифляндской и Эстляндской.

un militārajiem ierēdņiem ar noteikumu, ka tie maksās pilnā apjomā tiros ienākumus, kas aprēķināti no kroņa muižas. Ja administrators kārtīgi pildīja savas saistības, viņš muižu varēja paturēt 12 gadus. Pēc tam muižā izdarīja revīziju un jaunas regulēšanas un vērtēšanas rezultātā aprēķināja ienākumus. Ja muižas ienākumi bija palielinājušies, tad bijušajam administratoram to atstāja atkal uz 12 gadiem.

Otrs kroņa muižu pārvaldīšanas veids bija pārvaldnieka iecelšana (хозяйственное управление). Šādos gadījumos Valsts Īpašumu pārvalde atdeva muižu pārvaldīšanā uz vienu vai vairākiem gadiem, maksājot pārvaldniekam vai nu 10% no ienākuma, vai citāda veida atlīdzību, kas nedrīkstēja pārsniegt 10% no ienākuma. Pārvaldniekam ik gadus vajadzēja atskaitīties Valsts Īpašumu pārvaldei.

Trešais un visizplatītākais muižu pārvaldīšanas veids bija to iznomāšana vairāksolišanā. Muižas pēc saviem ieskatiem iznomāja Valsts Īpašumu ministrija vai nu līdz jaunai regulēšanai, vai uz noteiktu laiku (parasti uz 12, 18 vai 20 gadiem).

Par muižu nomniekiem, pārvaldniekiem un pat administratoriem bieži vien kļuva vācu muižnieki, jo jau likumā bija teikts, ka gadījumā, ja nebūtu piemērotu ierēdņu, kam uzticēt muižu pārvaldīšanu, tad tās jānodod muižniekiem.

Kroņa muižas administrators, pārvaldnieks vai nomnieks, tāpat kā privātās muižas īpašnieks, koncentrēja savās rokās policijas varu, pagasta sabiedrības uzraudzību, regulēja nodokļu sadali, kontrolēja pagasta labības magazīnas u. tml. Kaut gan kroņa muižas pagaidīpašnieks bija pakļauts guberņas Valsts Īpašumu pārvaldes iestāžu kontrolei un uzraudzībai, šī kontrole bija tik vāja, ka atstāja pēdējam pilnīgu rīcības brīvību.

Jaunajos pārvaldes noteikumos gan bija paredzēts izdarīt kroņa muižu zemju mērīšanu, regulēšanu, taksēšanu, ienākumu noteikšanu, lai pēc tam regulētu zemnieku kļaušas un nodevas, bet par to runāts tikai vispārējos vilcienos, nenosakot ne regulēšanas laiku, ne kārtību, ne iestādi, kam tas jāveic. Tāpēc kroņa zemnieku attiecības ilgu laiku paliek tādas pašas kā līdz likuma pieņemšanai. Pirmo Baltijas kroņa zemju regulēšanas instrukciju izstrādāja tikai 1854. g., bet tās realizēšana ieilga, un 60. gados kroņa muižu lielākajā daļā regulēšana vēl nebija iesākta. Tāpēc kroņa muižas nomnieks līdzīgi dzimtkungam varēja pēc saviem ieskatiem noteikt zemnieku ekspluatācijas formu. Minētie noteikumi gan paredzēja nomainīt kroņa zemniekiem kļaušas ar naudas maksājumiem,¹ bet jau turpmākais paragrāfs atļāva nomniekam ņemt no zemniekiem maksājumus natūrā un tikai ar kroni muižas valdei bija jānorēķinās naudā. Tas deva muižu nomniekam

¹ II ПСЗ, т. XVI, № 14643, 12. VI 1841, § 276.

iespēju prasīt no zemniekiem gan kļaušas, gan maksu natūrā vai naudā.

Valdības pasākumu rezultātā naudas nomas attiecību attīstība kroņa muižās tomēr virzījās ātrāk nekā privātajās. Divdesmit gadu laikā kļaušas te bija gandrīz pilnīgi izzudušas. 1861. g. no visām kroņa zemnieku mājām kļaušas pildīja vairs tikai 1,2%.¹

Atšķirīga aina vērojama privātajās muižās. Visvairāk kļaušas 1861. g. vēl sastopamas mācītājmuižās (37%) un tiesnešu muižās (23%). Privātajās, bruņniecības un pilsētu muižās kļaušas pildīja vidēji vēl 19,4% no visām zemnieku saimniecībām.²

Vislētāk naudas noma ieviesās Ilūkstes apriņķī. 1861. g. tur, pēc Heikinga datiem, kļaušas pildīja vēl 55,2% zemnieku sētu.³

Naudas nomas ieviešana bija progresīvs faktors. Salīdzinot ar kļaušu nomu, tai bija zināmas priekšrocības zemnieku saimniecību attīstībā. Nomnieki ieguva lielāku saimniecisku patstāvību, kā arī ieinteresētību darbā un saimniecības intensifikācijā. Visu to darbu, ko agrāk zemnieks veica muižas laukā, viņš tagad varēja ieguldīt savā saimniecībā, jo bija ieinteresēts palielināt ienākumus.

Pārejot uz naudas nomu, attiecības ar zemes īpašnieku — muižnieku aizvien vairāk kļuva par tīrām naudas attiecībām. Kaut arī zemnieks joprojām turpināja ražot pats vismaz lielāko daļu no saviem eksistences līdzekļiem, viņam bija jāatrod līdzekļi nomaī. Tāpēc daļa no ražotā produkta tagad bija jāpārvērs precē. Tas lielākā vai mazākā mērā izmainīja visas ražošanas raksturu, pie kam pēdējā arvien vairāk zaudēja savu neatkarību un izolētību no sabiedrības.

Pāreja uz naudas nomu reizē ar to nozīmēja feodālā ražošanas veida tālāku sabrukumu. Maiņas un naudas attiecību attīstība sagrāva feodālo saimniecību no iekšienes un sagatavoja ceļu kapitālistiskajām attiecībām.

Būdamā feodālās zemes nomas pēdējā forma, naudas noma tieši sagatavoja ceļu kapitālistiskajam zemes īpašumam, jo «savā tālākajā attīstībā rente naudā nepieciešami noved... vai nu pie zemes pārvēršanās par brīvu zemnieku īpašumu, vai arī pie kapitālistiskā ražošanas veida formas, pie rentes, ko maksā kapitālistiskais nomnieks».⁴

Naudas nomas attiecību parādīšanās un pakāpeniskā iesakņošanās deva nomniekam lielāku saimniecisku patstāvību un stimulēja lauksaimniecības kultūras progresu zemnieku saimniecībās.

¹ A. v. H e y k i n g. Statistische Studien..., S. 16.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ K. M a r k s s. Kapitāls, 3. sēj. Rīgā, 1953., 767. lpp.

Tas redzams, salīdzinot augu maiņas sistēmas ieviešanās tempus zemnieku saimniecībās. Ilūkstes apriņķī, kur visilgāk saglabājās kļaušu noma, arī augu maiņas sistēma ieviesās vislēnāk. 1861. g. Kurzemē pēc trīslauku sistēmas saimniekoja vidēji 64,9%, bet Ilūkstes apriņķī — 99,9% no visām zemnieku saimniecībām.¹ Ja 1870. g. Dobeles apriņķa visas privāto muižu mājas bija pārgājušas uz augu maiņas sistēmu, tad Ventspils apriņķī tikai trešā daļa (30,9%), bet Ilūkstes apriņķa zemnieki joprojām palika šinī ziņā pēdējā vietā, jo tur tikai nepilns procents saimniekoja pēc jaunās metodes.²

Kā redzam no laikraksta «Baltijas Zemkopis», tad Ilūkstes apriņķī pat vēl 70. gadu vidū zemnieki turas pie vecās trīslauku sistēmas un parastajām zemkopības kultūrām, nekultivē nedz zālājus, nedz arī citus lopbarības augus.³

Jaunās metodes ieviešanos zināmā mērā kavēja zemnieku rīcības brīvības ierobežojums. Pārejai uz daudzlauku sistēmu vismaz sākumā bija nepieciešama muižnieka piekrišana.

Nomas līgumos nereti figurēja šāda vai tamlīdzīga formula: «Ja tas (nomnieks — A. M.) grib laukus uz dažādām sēklām kopt un iedalīt, nekā tas līdz šim ir bijis, tad tam gruntskunga vēlēšanu jāizlūdzas.»⁴

Jaunpagasta un Eņģelciema muižas īpašnieks 1877. g., iznomājot mājas naudas nomā, kontraktos ievieto atrunu: «Bez dzimtkunga atļaujas nedrīkst laukos un plavās nekādas pārmaiņas izdarīt.»⁵

«Ja nomas ņēmējs grib uz vairāk laukiem savus laukus ierīkēt, tad viņam tas ir vēlēts, bet ar nomas devēju jāaprunājas un pie viņa padoma jāpaliek,» noteica saviem nomniekiem Zentenes muižas īpašnieks.⁶

Nomas devēji bieži vien arī citā ziņā ierobežoja zemniekus, aizliedzot tiem bez muižas atļaujas uzplēst jaunus laukus, nosakot, cik daudz zemnieks drīkst sēt linus utt.

¹ A. v. Heyking. Statistische Studien..., S. 24. Runājot par daudzlauku sistēmas ieviešanos Kurzemes zemnieku saimniecībās, autors sniedz šādas ziņas (%) par zemnieku mājām, kas 1861. g. vēl saimniekoja pēc trīslauku sistēmas.

	Ilūkstes apr.	Pārējos 9 apr.	Visā gubernā
Privātajās muižās	} 99,9	42,3	54,8
Mācītāju un tiesnešu muižās		75,7	76,7
Kroņa muižās		84,6	84,7

² Доклад Высочайше учрежденной комиссии для исследования нынешнего положения сельского хозяйства и сельской промышленности в России. СПб., 1873. Приложение I, отд. II, стр. 66. 1870. g. zemnieku saimniecībās daudzlauku sistēma bija ieviesta šādos apmēros (%): Dobeles apr. — 100, Aizputes — 86,9, Bauskas — 82,8, Grobiņas — 78,1, Tukuma — 69,8, Talsu — 69,1, Kuldīgas — 65,9, Jaunjelgavas — 46,3, Ventspils — 30,9, Ilūkstes — 0,79.

³ Baltijas Zemkopis, 1875., 6. nr.

⁴ CVVA, 640. f., 1713. l., 102. lp.

⁵ ZA VI Rokrakstu fonds, 190. l.

⁶ Turpat, 271. l.

Jau minētajos Zentenes muižas kontraktos noteikts, ka nomniekam jāgādā, lai lauki netiktu noplicināti. «Tālab nomniekiem nav brīv iekš lauka vairāk kā pus pūra linsēklu izsēt.»¹ Lielzemes un Reņģes māju nomas kontraktos nomniekam bija aizliegts atstāt vairāk par pūrvieta āboliņa sēklai un apset vairāk nekā pūrvieta ar liniem.

Lielvircavas māju nomas kontraktos arī bija noliegts bez atļaujas paplašināt laukus un pat izcirst pļavās krūmus.

Bez tam daudzlauku sistēma prasīja labāku augsnes apstrādāšanu, uzlabotu tehniku un lielāku kapitālu ieguldījumu, ko ne vienmēr uzreiz varēja rast noplicinātajās zemnieku saimniecībās.

Ja pāreja uz naudas nomu atzīstama par pozitīvu faktoru, tad pret veidu, kādā to realizēja Kurzemes privātajās muižās, rodas nopietni iebildumi. Principā naudas nomai vajadzēja būt tikai naudā pārrēķinātiem kļaušu darbiem. Privātajās muižās to maksāja no ziemāju lauku platības jeb aramzemes vienas trešdaļas. Sākumā tā bija 7—8 rbļ. par pūrvieta (Lofstelle)² no aramzemes vienas trešdaļas.³

Taču, redzot, ka zemnieku stāvoklis mazliet uzlabojas, muižnieki tūlīt paaugstināja nomu. Par pūrvieta zemniekiem vajadzēja maksāt 9—10 rbļ.,⁴ tad 11—13 rbļ. par pūrvieta⁵ un pat vairāk. Žurnālā «Baltische Monatsschrift» Goldmans raksta, ka Kurzemē viņš varot nosaukt muižas, kur par pūrvieta ņemot 16 un pat 20 rbļ.⁶

Mazlaucesas zemnieki raksta, ka 60. gadu vidū tiem neticami pieaugusi noma un par zemes gabalu, kur ziemājus sējuši tikai līdz 6 pūrvieta, jāmaksā 150—180 rbļ.⁷

Par to, ka 60. gadu vidū sākotnējā naudas noma daudziem zemniekiem divkāršojusies vai pat trīskāršojusies, liecina nomas kontrakti. Kā piemēru minēsim Struteles muižas Mazpavasaru māju trīs nomas kontraktus — vienu kļaušu un divus naudas nomas kontraktus (skat. 1. tabulu 18.—19. lpp.).

No 1. tabulas redzam, ka 60. gadu vidū, salīdzinot ar pirmo nomas kontraktu, saimniekam naudas noma par pūrvieta palielinājusies par 55%.

Lielzemes zemnieku sūdzība liecina, ka sākotnējā noma šai muižā bijusi 75 rbļ., ko vēlāk muižnieks palielinājis līdz 121 rbļ.,

¹ ZA VI Rokrakstu fonds, 271. l.

² Kurzemes pūrvieta ~ 0,365 ha.

³ Baltische Monatsschrift, 1862, Bd. 6, H. 6, S. 504.

⁴ 60. gados 8—12 rbļ. par pūrvieta maksāja Zūras, Leču, Landzes pastora un Mežmuižas zemnieki, 9 rbļ. — Sārnaves zemnieki utt.

⁵ 1862. g. 12 rbļ. par pūrvieta maksāja Tāšu muižas (Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 263. lpp.), Rolavas pagasta (turpat, 241. lpp.), Asares muižas (ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9316. l., 62. lp.) un citu Kurzemes muižu zemnieki.

⁶ Baltische Monatsschrift, 1862, Bd. 6, H. 6, S. 505.

⁷ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865./66. g., 9357. l., 1. lp.

t. i., par 61%, bet 1865. g. noma pieaugusi līdz 192 rbļ., t. i., par 156%.¹

60. gados noma ievērojami palielinājās ne vien privātajās, bet arī mācītāju, tiesnešu un mežkungu muižās.

Kandavas mācītājmuižas zemnieki 1861. g. sūdzas, ka mācītājs Bernēvics pieprasot stipri paaugstinātu nomu, ko zemnieki nespējot maksāt.²

Baltijas regulēšanas komisijas materiāli liecina, ka 60. gadu vidū, salīdzinot ar 50. gadiem, palielinājusies arī tiesnešu muižu zemnieku noma. Jelgavas virspilskunga muižas zemniekiem noma caurmērā pieaugusi par 27%, Bauskas pilskunga un Tukuma virspilskunga muižas zemniekiem — par 40%, Ilūkstes pilskunga muižā — par 53% un Dobeles pilskunga muižā — par 56%.³

Ja minētajās muižās zemnieku noma nepaaugstinājās tādos apmēros kā privāto muižnieku muižās, tad tikai tāpēc, ka šajās kroņa muižās, kas nodotas zināmu amatpersonu lietošanā, nomu noteica tāpat kā kroņa muižās regulēšanas rezultātā. To pārvaldīšanā piedalījās arī Kurzemes bruņniecība, jo šīs dienesta muižas lielākoties lietoja Kurzemes muižnieki vai to ieceltas personas.

Neraugoties uz naudas nomas lielumu, zemnieki to uzņēma labprātāk, jo te viņu maksājumu apmēri vismaz bija skaidri noteikti. Klaušu nomas līgumi bija tik nekonkrēti, ka zemnieks nekad nezināja, cik daudz klaušu darba muižnieks no viņa prasīs. Vairākos gadījumos zemnieki pat prasīja pārvest tos uz naudas nomu.

Trīs Aizputes apriņķa Silenieku pagasta saimnieki 1862. g. iesniegumā ķeizaram par naudas nomas līgumiem raksta, ka «jebšu šis rektes (t. i., naudas noma) tiem zemniekiem gauži nepilnīgi no tiem pagasta kungiem atdotas ir, taču tiem pašiem vai vairāk, vai mazāk labāki klājas nekā tiem, kuriem par savām mājām darbiem un klausībām jālīdzina ir... Mums par mūsu mājām ar klausībām jālīdzina, kontraktes mums netiek dotas, darbi tiek mums bez gala lieli uzlikti, tā ka mēs ne savus tūrumus, kā vajadzīgs, apstrādāt un savu labību jaukā laikā savākt nespējam, caur ko mums nekad tik daudz neizaug, ka ar savu maizi līdz nākamam plaujas laikam iztikt varam. Mums vajaga tapināt no ļaužu magazīnes labību, caur ko mums lieli parādi ievairojušies, ko ar visu savu mantu atlīdzināt nespējam. Tā mēs caur to lielu spiešanu — jo līgumu mums nav, tas kungs darbus mums pats pēc savas patikšanas uzdod — esam tai lielā nabadzībā krituši.⁴

«Klaušu nomu mēs vispār vairs negribam, bet gribam tikai tīru naudas nomu, kas noslēgta uz savstarpējās vienošanās pamata, ne piespiedu kārtā,» rakstīja Sārnates zemnieki iekšlietu ministram Valujevam.⁵

Klaušu un naudas nomas apmēru noteikšanas ziņā «brīvie

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 396. lpp.

² ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9313. 1., 2. lp.

³ CVVA, 184. f., 1. apr., 39. l., 27.—32. lp.

⁴ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 266.—267. lpp.

⁵ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9656. l., 26. lp.

līgumi» muižniekiem deva pilnīgu rīcības brīvību. Lai sev nesaisītu rokas, muižnieki centās pāriet uz īsiem nomas termiņiem — vienu gadu vai pat uz nenoteiktu laiku.

Neraugoties uz to, ka Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likuma 175. § bija noteikts, ka, zemi iznomājot, jāslēdz rakstiski līgumi vai mutiski jāvienojas par līguma noteikumiem pie tiesas (pēdējā gadījumā līguma noteikumi tika fiksēti tiesas protokolā), praksē, līgumu slēdzot, šos noteikumus reti ievēroja. Tas sevišķi sakāms par privātajām muižām. Pat baltvācu prese spiesta atzīt, ka īstenībā rakstīti līgumi par māju iznomāšanu slēgti gandrīz tikai ar Valsts Īpašumu pārvaldi, kamēr privātās muižās, ar ļoti retiem izņēmumiem, parasti sastopami mutiski, tiesu protokolos nefiksēti līgumi.¹ Kā atzīmē kāds vācu autors, muižnieku parastais arguments pret kontraktu bija: «Mans vārds ir mans kontrakts. Ja zemnieks negrib piekrist, es atradīšu sev citu nomnieku. Savā muižā es taču neļaušu sev saistīt rokas.»²

Sekas bija nomnieka pilnīga atkarība no muižnieka untumiem. Par šāda līguma nepildīšanu zemnieks nevarēja sūdzēties nevienā instancē. Saskaņā ar zemnieku likuma 177. § sūdzības par šādu līgumu noteikumu nepildīšanu kā nepamatotas visās tiesu iestādēs noraidāmas.

Bet arī tad, ja nomas līgumi bija noslēgti, muižniekiem nebija grūti sameklēt visdažādākos ieganstus it kā par līguma nepildīšanu un, pamatojoties uz tiem, lauzt līgumu, pēc tam cenšoties panākt vai nu nomas paaugstināšanu, vai zemnieku saimniecību izputināšanu, zemi pievienojot muižai.

Tiesā līgumu laušanas lietā spriedums vienmēr bija labvēlīgs muižniekam, un zemnieki gadu desmitiem ilgi un veltīgi virināja dažādu iestāžu durvis, meklējot taisnību.

Uzņemties smago nomas nastu zemniekus spieda arī konkurence, kas, nomas objektu skaitam samazinoties, aizvien pieauga. Ja saimnieks atteicās pieņemt jaunus paaugstinātos nomas noteikumus, to izlika no mājām, jo muižnieks zināja, ka vienmēr atradīsies kāds cits nomnieks, kas uzņems mājas, neraugoties uz smagajiem noteikumiem. Tāpēc, apstākļu spiests, nomnieks turējās pie savām mājām tik ilgi, kamēr vien spēja.

Par nesaudzīgu ekspluatāciju un izputināšanu liecina daudzās zemnieku sūdzības, kas saglabājušās arhīvos.

Aizputes apr. Pormsātes muižas zemnieks A. Greitjānis savā sūdzībā tronmantniekam 1860. g. raksta, ka vairāk nekā 12 gadu viņš pildījis visas kontraktā prasītās klaugas un maksājis nomu laikā. Barons Rops spiedis viņu, kā arī pārējos zemniekus pildīt līgumā neparedzētus darbus, solot par to īpašu atlīdzību. Nepagūdamas apstrādāt savu zemi, zemnieks nonācis trūcumā, zirgi

¹ Baltische Monatsschrift, 1861, Bd. 3, H. 2, S. 117.

² Turpat, 1862, Bd. 6, H. 6, S. 507.

no pārmērīga darba un bada gandrīz visi nobeigušies. Tad barons Rops viņu ar ģimeni padzinis no mājas, atņemdams visu viņa trūcīgo mantu — 4 pūrus zirņu, 4 pūrus auzu, 1 pūru miežu, 30 mārciņas zālāju sēklas, $\frac{1}{2}$ asi malkas, 4 asis celmu un žagaru, 11 rbļ. naudas, pie tam vēl uzrēķinot 39 rbļ. parādu, kas Greitjānim jāatstrādā muižā. Novārdzis un slims viņš nespējis uzliktos darbus veikt. Neraugoties uz ārsta apliecinību, muižnieks par darbu nepildīšanu sodījis viņu ar pātagu.¹

93 tās pašas muižas zemnieki savā iesniegumā 1860. gada 8. augustā sūdzas, ka muižnieks Rops atņēmis visu viņu sējumu ražu, solot ik mēnesi tiem dot no muižas 24 garnicas rudzu un 20 garnicas miežu. Par mazāko nieku sodot viņus ar rikstēm, spiežot strādāt svētdienās utt.²

Pārmērīgas nomas un kļaušu nastu dēļ izputēja arī vairāki Dundagas muižas zemnieki. Aizejot no Brenču mājām, nomnieks palicis parādā muižai 24,67 rbļ. un 22 pūrus rudzu pagasta magazinai. Tam nav bijis citas mantas kā vien govš, teļš un kumeļš. Luteru māju saimnieks palicis parādā muižai nomu 192,50 rbļ. Deķenīku saimnieks, atstājot nomas mājas, aizgājis bez nekā, jo viņa vienīgā cūka pārdota ūtrupē parādu dzēšanai, un palicis vēl 265 rbļ. parādā muižai un 28 pūrus rudzu magazinai.³

Pārejot uz naudas muižnieks uzreiz nevarēja attiecīgi pārkārtot savu saimniecību. Tam bija nepieciešama inventāra iegāde, attiecīgu saimniecības ēku būve strādnieku mitināšanai, bija jālīgst strādnieki. Tas viss prasīja laiku un kapitālu. Sākumā muiža līga tikai nedaudzus kalpus. Kamēr muižā nebija uzcelti attiecīgi mitekļi, daļai no kalpiem muižnieks ierādīja vietu zemnieku sētās, spiežot māju nomniekus dot tiem mitekli, kā arī zināmu daudzumu zemes no saviem laukiem kalpu algām. Dažos gadījumos nomniekam bija jānodod kalpam arī darbarīki un lopi savas zemes apkopšanai.

Rolavas pagasta zemnieks Indriķis Rulmanis sūdzas, ka viņam jāmaksā liela noma un vēl «... 4 kalpi iekš manām mājām, iekš savām ēkām jātur... kas ik dienas pie muižas darba iet».⁴

Struteles muižas Mazpavasaru māju saimniekam bija jāmitina divi muižas kalpi un jānodod tiem zirgi un darbarīki zemes apstrādāšanai, jānodod zirgs malkas vešanai, 3 braucieniem uz dzirnavām, reizi uz Tukumu un reizi uz tirgu; jāpalīdz kalpiem izkult labību un jānodod katram kalpam 2 vezumi siena.⁵

Zentenes muižas īpašnieks naudas nomas kontraktos ievietoja šādu noteikumu: «Nomas ņēmējs dabū... mājas ar visiem piederīgiem laukiem, dārziem, pļavām, ganībām un ēkām, tik vien bez tam vienu kalpu zemēm, pļavām, dārziem un kalpu ēkām, ko nomas devējs priekš muižas kalpiem patur.»⁶ Nomniekam vajadzēja muižas kalpiem dot pajumti, zirgu lauku apkopšanai un riju.

Muižas kalpi bija jāmitina arī Skaistkalnes, Tašu⁷, Kabiles⁸, Sarnates⁹, Asares¹⁰ u. c. nomniekiem.

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 7669. l., 1.—2. lp.

² Turpat, 7668. l., 1.—2. lp.

³ Turpat, 1865./68. g., 9368. l., 48. lp.

⁴ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 274. lpp.

⁵ ZA VI Rokrakstu fonds, 37. l.

⁶ Turpat, 271. l., 1. lp.

⁷ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 289. un 546. lpp.

⁸ ZA VI Rokrakstu fonds, 284. l.

⁹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9656. l., 26. lp.

¹⁰ Turpat, 9316. l., 62. lp.

Daudzos gadījumos muižnieki kalpus novietoja nevis pie saimniekiem, bet, izliekot pēdējos no mājām, ierīkoja tur muižas kalpu mitekļus. Šādā nolūkā tika iznīcinātas 8 zemnieku mājas Dundagā¹, 1865. g. 9 — Zūras muižā², 8 — Skaistkalnē³, vairākas zemnieku mājas grāfa Plātera muižās Ilūkstes apriņķī⁴ un citās Kurzemes privāto īpašnieku muižās. Līdz 1866. g. Kurzemes privātajās muižās bija ierīkota jau 1161 kalpu māja.⁵

Jāatzīmē, ka šie muižas kalpi dažās muižās, vismaz pirmajā laikā, maz atšķīrās no kļaušu saimniekiem. Vai nu kalps tika noņemts pie saimnieka, vai mājās, no kurām saimnieks izlikts, pēdējam bija jāstrādā muižā ar saviem darbarīkiem un lopiem. Piemēram, kalpam, kas novietots pie saimnieka un algā bez mitekļa saņēma 6 pūrvietas zemes, bija jāiet muižas darbā ik pārnedēļas ar savu maizi, lāpstu, cirvi un izkapti. Mēsli, siens, labība jānovāc ar saviem zirgiem, ratiem, ragavām un saviem darbarīkiem. Ja muiža prasīja, darbā bija jāpaliek divas nedēļas pēc kārtas.

Arī sievai bija jāiet muižas darbā 30 dienas gadā ar savu grābekli, dakšām utt. Tai bija jānorok muižas tīrumā 40 pūri kartupeļu, jāsavērpj 3 mārciņas lina, jāvāc zāles muižas aptiekai utt.⁶

Ja kalpus novietoja mājā, no kuras saimnieki izlikti, tad bez tā, ka kalpi darīja visus nolīgtos darbus ar saviem darbarīkiem un lopiem, tiem visiem kopā vajadzēja pildīt visus minētajai mājai uzliktos pienākumus: dot zaldātiem mitekli, magazīnai labību, taisīt ceļus, dot šķūtniekus, sūtīt strādniekus uz mācītājmuižu utt.⁷

Visiem kalpiem kopā bija jāalgo viena strādniece, kas ar kalpu uzturu katru otro nedēļu ietu muižas darbā un kulšanas laikā 3 reizes brīvajā nedēļā naktī strādātu kulšanas darbos.

Kalpiem, tāpat kā saimniekiem, bija jābrauc šķūtīs ar muižas labību 2 reizes gadā, pie kam līgumā noteikts, ka tas jādara brīvajā nedēļā. Bez tam vēl brīvajā nedēļā vienu dienu bija jāpiepalīdz mēslu vešanā ar savu zirgu un ratiem, kā arī jāuzved muižas tīrumos 8 vezumi velēnu. Katram kalpam bija jānopļauj, jāizžāvē un jānogādā muižā noteikts daudzums siena.

Sievai bija jāiet muižas darbā 35 dienas. Bez tam tai bija jāsavērpj 6 mārciņas lina, jāsalasa noteikts daudzums ogu un sēņu.⁸

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9368. l., 50. lp.

² Turpat, 9656. l., 6. lp.

³ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 547. lpp.

⁴ Turpat, 318. lpp.

⁵ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2443. l., 105. lp.

⁶ Misiņa nodaļa. Dienesta saderēšana ar to muižas kalpu.

⁷ Turpat.

⁸ Turpat.

Kaut par muižnieka īpašumu bija atzīts zemnieku sētas inventārs, muižniekiem nebija tiesības samazināt to vai atņemt, tāpēc, pārejot uz jauno saimniekošanas metodi, muižniekiem bija jāiegādājas arī nepieciešamie darbarīki un lopī. Zemnieku sētai pierakstīto inventāru muižnieks pārdeva nomniekam, vai nu pēdējam pārejot uz naudas nomu, vai arī kopā ar māju. Inventāru vajadzēja izpirkt viena vai dažu gadu laikā. Tas zemniekiem arī bija smags slogs, jo bez nomas un izpirkuma summas vajadzēja maksāt vēl 100 un vairāk rubļu par inventāru.

Kā jau redzējām, Mazpavasaru māju saimniekam, noslēdzot 1863. g. otro naudas nomas kontraktu, 4 gadu laikā vajadzēja izmaksāt inventāru 106,50 rbļ. vērtībā. Pirmos 3 gadus saimnieks maksāja 26 rbļ., pēdējā gadā — 28 rbļ., pie kam par nedzēsto summu ik gadus bija jāmaksā 5%.¹

Kabiles muižas īpašnieks, slēdzot kontraktus 1867. g. uz 12 gadiem, pieprasīja, lai rentnieki izmaksātu inventāru 1867. g. Jurgos.² Daudziem saimniekiem tas stipri palielināja maksājumus. 1867. g., piemēram, nomniekam Vēveram bija jāmaksā 336 rbļ. noma un 170 rbļ. par inventāru, Lācim — attiecīgi 537 un 263,60 rbļ., Grinbergam — 377 un 231,90 rbļ.³ utt.

Zentenes muižas īpašnieks iznomāja Junu mājas par 80 rbļ. un par inventāru pieprasīja 98,90 rbļ.⁴ Saimnieks Vitols saņēma nomā Dzirnu mājas par 110 rbļ. līdz ar inventāru 140,40 rbļ. vērtībā.⁵ Tās pašas muižas Podiņu mājas iznomātas par 65 rbļ., bet inventāra vērtība bija 123,30 rbļ.⁶

Maksa par inventāra priekšmetiem bija ļoti dažāda. Zirgs bija novērtēts 7—15 rbļ., govys — 4—8 rbļ. utt. Cenu dažādība izskaidrojama tā, ka inventāra daudzumu un vērtību noteica vēl dzimtbūšanas atcelšanas laikā, pie kam likumā bija noteikts, ka muižnieks nevienu zirgu nedrīkst novērtēt dārgāk par 25 rbļ.

Kā negatīva parādība šajā laikā atzīmējama tā, ka Kurzemes muižu lielākajā daļā pastāvēja nevis naudas, bet jaukta noma. Tā kā muižas uzreiz nevarēja pāriet uz jauno saimniekošanas veidu, vēl ilgu laiku blakus naudas noma saglabājās zemnieku klaušu darbi. Zemnieku klaušu darbu muižnieks parasti izmantoja siena novākšanai, kartupeļu rakšanai, meža darbiem, kulšanai

¹ ZA VI Rokrakstu fonds, 37. l.

² Turpat, 284. l.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 271. l., 5. lp. Minētajā inventārā ietilpa 7 zirgi 57 rbļ. vērtībā, 3 govys — 25 rbļ., 3 aitas un cūka — 4 rbļ., 2 kalti un 3 nekalti rati — 5,20 rbļ., 5 kaltas ragavas — 2 rbļ., 3 arkli — 1,50 rbļ., sekumi — 0,60 rbļ., 4 izkaptis — 1,30 rbļ., 2 lāpstas — 0,40 rbļ., 4 cirvji un 1 maiši — 1,40 rbļ. vērtībā.

⁵ Turpat, 271. l., 9. lp. Minēto māju inventārā ietilpa 5 zirgi 75 rbļ. vērtībā, 7 govys — 35 rbļ., 8 cūkas — 7,50 rbļ., 5 rati — 9,80 rbļ., 5 ragavas — 5 rbļ., 4 arkli — 2,40 rbļ., 3 sekumi — 0,90 rbļ., 1 lāpsta — 0,90 rbļ. un 4 cirvji — 2 rbļ. vērtībā.

⁶ Turpat, 271. l., 9. lp. Inventārā ietilpa 4 zirgi 47 rbļ. vērtībā, 6 govys — 48 rbļ., 6 aitas — 6 rbļ., 4 rati — 4,50 rbļ., 3 ragavas — 4,80 rbļ. un 3 arkli — 3 rbļ. vērtībā.

un citiem smagākiem lauku darbiem. Bieži vien nedaudz pārkārtotas palika gandrīz visas vecās kļaušas.

Lielezeres un Reņģes nomniekiem vajadzēja katram iestādīt, kopt, novākt un muižas pagrabā iebērt $\frac{1}{2}$ pūrvietas kartupeļu, nopļaut, izžāvēt un novest 6 pūrvietas pļavu vai 3 pūrvietas āboliņa, kur muiža pavēlēs.

Ja muiža prasīja, tad arī viens diķa riezis bija jāpstrādā, jāapsēj un labība jānovāc. Bez tam vēl 2 reizes gadā jābrauc šķūtis un jāaizved uz Rīgu, Liepāju vai Jelgavu noteikts labības vai spirta daudzums.

Lestenes muižas nomas kontraktos bija noteikts, ka katram nomniekam līdzšinējās (t. i., kļaušu laiku) muižas pļavas jānopļauj un siens jāaizved uz muižu. Arī noteikts daudzums žaģaru jāizcērt un jānogādā muižā.

Lielvircavas nomas kontraktā bija prasīts, ka visiem nomniekiem kopā jānovāc muižas pļavas, pie kam 13 saimniekiem jāstrādā jaunajā muižā un 27 — lielajā muižā. Ja muiža vēlas, katram jānovāc arī 4 pūrvietas vasa-rāju utt.

Silenieku pagasta zemnieki raksta, ka, pārejot uz naudas nomu, muižnieks no līdzšinējām kļaušām neko neatlaidis, tikai mazliet pārkārtojis darbus un pie tam prasījis vēl 60—70 rbļ. sudraba par katrām mājām.¹

Zūras muižas zemnieki sūdzas, ka tiem jāmaksā ne vien augsta noma, bet jāpilda arī lielākā daļa agrāko kļaušu.²

22 Pormsātes pagasta zemnieki 1862. g. sūdzējās ķeizaram Aleksandram II, ka viņi par saviem laukiem kungam maksājot naudu, bet tiem vēl «par daudz pulka darba tam kungam jāklauša, kad mēs to nemaz nespējam izdarīt... Mēs visus tos darbus nevaram sarakstīt, kas mums ir kungam jāstrādā».³

17 Labragas muižas saimnieki arī sūdzas, ka nespējot maksāt muižnieka uzlikto nomu un pildīt kļaušas, ko no tiem pieprasot.⁴

Augstā un nenoteiktā nomas maksa bija viens no zemnieku neapmierinātības cēloņiem un gandrīz neiztrūkstoša sastāvdaļa zemnieku sūdzībās, kas 60. gados pārplūdināja valdības iestādes tādā mērā, ka pēdējās bija spiestas spert zināmus soļus. 1863. g. 6. septembra likuma otrajā daļā bija paredzēti jauni noteikumi privāto muižu nomniekiem.⁵ Nomas kontraktus gan arī turpmāk slēdza tāpat kā līdz šim — «brīvprātīgi vienojoties». Taču dažas izmaiņas likums ienesa. Svarīgākie likuma noteikumi bija: līgumu nedrīkst slēgt uz laiku, īsāku par 12 gadiem, līgumu atjaunojot, priekšrocības jādod iepriekšējam nomniekam, jaunie noteikumi jāpaziņo 9 mēnešus pirms līguma notecešanas utt. Ja nomnieks mājas nevēlējās paturēt, tam pēc likuma pienācās atlīdzība trīskāršotas pēdējā gada nomas un jauno nomas noteikumu starpības apjomā. Ja muižnieks māju nepārdeva vai neiznomāja citam, tad bijušajam nomniekam pienācās atlīdzība divkāršas pēdējā gada nomas apjomā. Visi šie likuma noteikumi, kam zemniekus it kā vajadzēja pasargāt no muižnieka patvaļas, pēdējiem nebija saistoši, jo pienācīgi nekontro-

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 267. lpp.

² ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9656. l., 29. lp.

³ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 282. lpp.

⁴ Turpat, 115. lpp.

⁵ II ПСЗ, т. XXXVIII, № 40034-а, 6. IX 1863 г.

lēti muižnieki tos nemaz neievēroja. Aprīņķa tiesām gan vajadzēja uzraudzīt minētā likuma izpildi, taču arī tās atradās muižnieku rokās. Bez tam par likuma noteikumu neievērošanu nebija paredzētas arī nekādas sankcijas.

Kaut likumā bija paredzēts kļaušu nomu galīgi likvidēt 4 gadu laikā, t. i., līdz 1867. g., tas netika izdarīts. Gubernators gada pārskatā gan ziņo, ka uz 1866. g. kļaušu nomā esot ne vairāk par 284 mājām,¹ taču tas neatbilst patiesībai. Gubernatora ziņas acīmredzami samazinātas, jo, pēc revīzijas ziņojuma, Ilūkstes aprīņķī vien 1865. g. bija kļaušu nomā izdotas 345 mājas.²

Daļa muižnieku, veikli izmantojot minētā likuma 13. §, kas pieļāva zināmus darbus muižnieka labā, ja tie bija aplēsti naudā, apvienoja kļaušas ar naudas nomu. Taču bija arī tādi konservatīvi muižnieki, kas stingrīgi turējās pie ierastās kļaušu nomas. Sinī ziņā sevišķi izcēlās Ilūkstes aprīņķa muižnieki. Pret naudas nomu viņi izvirzīja argumentu, ka vienīgi kļaušu noma esot piemērota Ilūkstes aprīņķa zemnieku «zemajam kultūras līmenim». Arī citādi viņi necentās ievērot jaunos likuma noteikumus. Tāpēc zemnieku sūdzības par pārestībām un nelikumībām nemitējās. Sevišķi daudz sūdzību pienāca no Ilūkstes aprīņķa un no Dundagas apkārtnes zemniekiem. Tā kā šie apvidi 60. gados bija visnemierīgākie visā Kurzemē, guberņas vadība nevarēja pamest zemnieku sūdzības bez ievēribas un nosūtīja uz turieni revidentu apstākļu noskaidrošanai. 1865. g. šāda revīzija tika izdarīta Ilūkstes un Jaunjelgavas aprīņķos. Baltijas ģenerālgubernatora Šuvalova uzdevumā Ilūkstes aprīņķi revidēja Kurzemes guberņas valdes sekretārs Germanovs. Revīzija ilga no 1865. g. 13. marta līdz 26. maijam, un par tās rezultātiem revidents iesniedza ziņojumu ģenerālgubernatoram. Pēc šī ziņojuma³ redzam, ka Ilūkstes aprīņķī revīzijas laikā bija 2824 zemnieku mājas. 35 no tām pārdotas, 30 pārvērstas par kalpu mājām, 208 izdotas naudas nomā, 2206 izdotas naudas nomā kopā ar papilddarbiem, 345 atradās kļaušu nomā.⁴

1236 gadījumos revīzija konstatēja 1863. g. 6. septembra likuma pārkāpumus, tātad gandrīz pusē no visiem kontraktiem nebija ievēroti likuma noteikumi. Revīzijas laikā atklātās nelikumības bija sekojošas: māju iznomāšana bez kontraktiem un uz īsu laiku, kļaušu saglabāšana, nekoroborēti kontrakti. Bija daudz gadījumu, kad muižnieki laikā nepaziņoja jaunos kontrakta noteikumus, paugstināja nomu pirms kontrakta beigām u. c. No visām Ilūkstes aprīņķa mājām 438 bija iznomātas bez kontraktiem, 507 iznomātas

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1866. g., 2320. l., 20. lp. Ventspils apr. — 5, Aizputes apr. — 33, Jaunjelgavas apr. — 77 un Ilūkstes apr. — 169 mājas.

² Turpat, 2054. f., 2. apr., 9316. l., 60. lp.

³ Turpat, 58.—88. lp.

⁴ Turpat, 59.—60. lp.

uz laiku, īsāku par 6 gadiem. Plašā mērogā te bija saglabājušās kļaušas. Bez jau minētajām 345 mājām, kas atradās kļaušu nomā, muižnieki blakus naudas nomai plaši izmantoja dažādus papild-darbus muižas labā, bieži pat nepildot noteikumu par to aplēšanu naudā. Kā redzējam, Ilūkstes apriņķī šādu līgumu bija lielākā daļa (2206). Bieži vien gandrīz pilnīgi saglabājās visi kļaušu darbi un blakus tiem vēl vajadzēja maksāt naudas nomu. Kādi bija šie papilddarbi? Lūk, piemērs no Ilūkstes apriņķa Sventas pagasta. Bez naudas nomas zemniekiem vajadzēja veikt vēl šādus darbus 25 rbļ. vērtībā:¹

šķūtis (6 vienzirga vezumi līdz 36 verstim tālu)	3	rbļ.
mēslu izvešana un izārdīšana (2 $\frac{1}{2}$ pūrv.)	4	„
ziemāju nopļaušana un ievēšana (2 $\frac{1}{2}$ pūrv.)	3,15	„
vasarāju nopļaušana un ievēšana (2 $\frac{1}{2}$ pūrv.)	2,85	„
plāvu nokopšana (3 pūrv.)	3,90	„
$\frac{1}{4}$ ass malkas, $\frac{1}{2}$ ass žagaru sagatavošana un izvešana	5,25	„
$\frac{1}{4}$ ass akmeņu izlaušana un pievešana	2,85	„

Minētajā pagastā pastāvēja tikai divējāda apjoma papild-darbi — 25 un 50 rbļ. vērtībā, pie kam papilddarbi par 50 rbļ. bija tādi paši kā par 25 rbļ., tikai darba apjoms divkārtots.

Ilūkstes apriņķī parasti bija sastopami gadījumi, kad par mājām, kuru platība bija 15, 20 vai 25 pūrvietas, vajadzēja maksāt 70, 100, 160 un vairāk rbļ. naudā un veikt vēl darbus par 80, 100 un 117 rbļ.²

No teiktā var redzēt, ka šie «papilddarbi» bija gandrīz tikpat lieli kā nomas maksa.

Noma daudzos gadījumos bija vēl lielāka. Asares muižas saimnieki, kuru nomas objektu platība bija 20, 22 un 25 pūrvietas katrā trešā laukā, maksāja naudā attiecīgi 120, 160 un 190 rubļu. Pie tam vēl katrai mājai bija jāpilda kļaušas 84 rubļu apjomā. Tātad katrs saimnieks par mājām maksāja 200, 250 un 270 rubļu.³

Jāatzīmē, ka praksē te plaši bija ieviesies paradums līdz kontrakta beigām paaugstināt nomas maksu par 25—50%. Piemēram, Grenču muižā māju nomnieki, kas nomas līgumus bija noslēguši uz 6 gadiem, pirmos 3 gadus maksāja 320 rbļ., pēdējos 3 gadus — 400 rbļ. un bez tam vēl pildīja līgumā sīki paredzētus kļaušu darbus.⁴

Kļaušas Ilūkstes apriņķa muižnieki centās saglabāt arī tādējādi, ka līga kalpus, kuri par nelielu zemes gabaliņu ar saviem zirgiem un darbarīkiem apstrādāja muižas zemi.

Vēl sliktāks saimnieku stāvoklis bija tajos gadījumos, kad viņi

¹ CVVA, 1230. f., 1. apr., 1. l.

² ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9316. l., 74. lp.

³ Turpat, 62. lp.

⁴ Turpat, 80. lp.

mājas nomāja kā subarendatori. Piemēram, Grenču pagasta tiesas sekretārs uz 9 gadiem bija saņēmis nomā 4 Grenču muižas mājas uz tādiem pašiem noteikumiem kā pārējie iepriekš minētie Grenču muižas nomnieki. Sis mājas viņš bez ligumiem tālāk atdeva zemniekiem, par ko pēdējiem bija jāmaksā paaugstināta nomas maksa un jāpilda kļaušu darbi muižai.¹

Sastopami arī gadījumi, kad viens nomas objekts bija iznomāts vairākiem nomniekiem kā pušelniekiem. Piemēram, Laucesas muižā 39 nomas objekti bija iznomāti 56 saimniekiem.²

Līdzīgas nelikumības konstatējamas ne tikai Ilūkstes apriņķī vien. Par to stāsta daudzu citu muižu zemnieku sūdzības, un to konstatējis arī Germanovs, izdarot revīziju Ventspils apriņķa Zūras un Leču muižā, kā arī Landzes mācītājmuižā. Arī no šejienes zemniekiem valdības iestādēs ienāca nepārtraukta sūdzību virkne.

1866. g. 22. martā vairākas Zūru pagasta amatpersonas — tiesas priekšsēdētājs J. Neimanis, piesēdētājs J. Ozols, pagasta vecākie A. Valters, A. Ozols, K. Kontants — iesniegušas Baltijas ģenerālgubernatoram Šuvalovam sūdzību, kurā visu Zūras, Leču un Landzes mācītājmuižas zemnieku vārdā lūdz glābt tos no posta, kādā tie iekļuvuši muižnieku patvaļas dēļ.³ Zemnieki sūdzējās par to, ka līdz 1865. g. Jurģiem tie visi pildījuši kļaušas un daudzi tās pildot aizvien joprojām. Muižnieks uzstādījis ļoti augstas prasības par nomas mājām, bet kontraktus neslēdzot un gadu gaitā kļaušas palielinot. Pārmērīgo kļaušu nastu dēļ zemnieki nonākuši galīgā trūkumā.

Zemnieki sūdzējās arī par to, ka māju skaits ārkārtīgi samazināts un māju iznīcināšana joprojām turpinoties, tāpēc stipri pieaugušas zemnieku kļaušu nastas. Zemnieki sūdzas vēl par pārmērīgi lieliem darbiem pie muižas ēku būves un par to, ka muiža daudziem atņēmusi ganības, par nožēlojamu skolu stāvokli utt.

Beigās lūdzēji vēl piemetina, ka to visu viņi cietuši, cerēdami, ka naudas noma viņu stāvokli uzlabos. Taču arī pēc naudas nomas ieviešanas viņu stāvoklis pasliktinoties un, ja valdība nerūpēšoties, viņus gaidot pilnīga izputināšana. Viņi lūdza ierobežot muižnieka patvarības un nomas maksu noteikt tāpat kā kroņa zemniekiem.⁴

Ģenerālgubernators Šuvalovs, acīmredzot rūpēdamies par to, lai neuzliesmotu jauna zemnieku kustība Ventspils apriņķī, uzdeva Kurzemes gubernatoram nosūtīt lietas izmeklēšanai guberņas

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9316. l., 80. lp.

² Turpat, 79. lp.

³ Turpat, 9656. l., 3.—6. lp.

⁴ Turpat, 1866. g., 9656. l., 7. lp.

valdes sekretāru Germanovu. Gubernators 2. aprīlī pavēlēja Germanovam doties uz minētajām muižām, rūpīgi pārbaudīt sūdzību un ziņot viņam par rezultātiem.

Pabeidzis revīziju, kas ilga no 7. līdz 21. aprīlim, Germanovs 1866. g. 21. aprīlī sastādīja ziņojumu¹ par revīzijas rezultātiem, kurā viņš sīki apskata katru zemnieku sūdzības punktu. Kā redzam no ziņojumam pievienotā saraksta par zemnieku māju skaitu, Zūrās 1866. g. bija 106 mājas, Leču muižā — 18 un Landzes pastorātā — 5.

No Zūras muižas mājām vairums uz naudas nomu pārvestas tikai 1865. g., līdz tam naudas nomā bija tikai 16 mājas. Visas tās iznomātas bez kontraktiem un uz vienu gadu. 1865. g. muižas īpašnieks naudas nomā uz gadu bez kontraktiem atdeva vēl 15 mājas. Viena māja atradās nomā vēl uz 1819. g. kļaušu tabulu pamata. Tira naudas noma vien Zūrās nemaz nepastāvēja.

9 māju nomniekiem 1862. g. bija jāveic šādi darbi, kas aplēsti 30 rubļu vērtībā: katru otro nedēļu uz muižu jāsūta kalpone (15 rb.); jāizved mēsli uz 3 pūr. (6 rb.); jānovāc 7 pūr. pļavu (9 rb.).

Vairums saimnieku mājas naudas nomā saņēma 1865. g. Tiem kļaušu darbu apjoms noteikts daudz lielāks. Naudā tiem bija jāmaksā 100—150 rbļ. un jāpilda vēl šādi kļaušu darbi 100 rubļu vērtībā:

jāsūta uz muižu kalps katru otro nedēļu vai 26 nedēļas gadā;	
šis kļaušas novērtētas45 rbļ.
katru otro nedēļu kalpone uz muižu28 „
jānokopj 6 pūr. pļavu15 „
jāizved 3 pūr. mēsli6 „
jāiedēsta un jānovāc 1/2 pūr. kartupeļu4 „
jāsūta strādnieks uz 4 dienām pļavu tīrišanai2 „

K o p ā 100 rbļ.

Tikpat lielas kļaušas, izņemot kartupeļu riežu, vajadzēja pildīt arī tiem 15 saimniekiem, kam mājas 1865. g. bija izdotas nomā uz 1 gadu.

Leču muižā 1866. g. bija 18 mājas. No tām 12 izdotas naudas nomā bez kontraktiem 1862. g., bet 6 — 1865. g. uz 6 gadiem. Nomniekiem bez naudas nomas bija jāveic vēl šādi papilddarbi:

jāsūta uz muižu kalpone katru otro nedēļu15 rbļ.
jāved mēsli6 „
jānovāc 6 pūrvietas pļavu9 „
jāpieved 3 asis malkas12 „

K o p ā 42 rbļ.

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 9656. l., 45.—68. lp.

Cetrām mājām, kas iznomātas 1865. g., klaušu darbu apjoms bija daudz lielāks:

kalpone jāsūta katru otro nedēļu	28 rbl.
jānokopj 6 pūrvietas siena	15 „
jāizved mēsli	6 „
jāpiegādā 4 asis malkas	16 „
jāpiegādā 1/2 ass akmeņu	4 „
4 dienas jāsūta strādnieks pļavu tīrišanai	2 „

Kopā 71 rbl.

Germanovs spiests atzīt, ka kontraktu noteikumi neatbilst 1863. g. 6. septembra likuma 13. §, kas pieļāva tikai dažus papild-darbus, bet ne klaušas, un atzīmē, ka ar Kurzemes zemnieku lietu komisijas 1865. g. 10. aprīļa priekšrakstu klaušas aizliegtas.¹

Revidents konstatē arī, ka zemnieku sūdzība par māju pievienošanu muižai atbilst īstenībai, tikai atrod tam attaisnojumu — māju pievienošana notiekot likumīgi. Revidents bija spiests atzīt par vairāk vai mazāk pamatotām arī visas pārējās sūdzības.

Taču gubernatora nostāja bija citāda nekā Germanovam. Savā 1866. g. 5. maija ziņojumā² ģenerālgubernatoram par sūdzības izmeklēšanas rezultātiem gubernators Breverns rakstīja, ka visas zemnieku sūdzības par muižnieku Lambsdorfu esot pilnīgi nepamatotas un nepatīcas. Noma 8—12 rbl. par pūrvietu esot mērena, klaušu darbi neesot nelikumīgi, jo aplēsti naudā. Kontrakti uz 1 gadu slēgti tāpēc, ka zeme neesot izmērīta un dažas mājas paredzēts pievienot muižai. Arī māju pievienošanu gubernators atzīst par likumīgu.

Ziņojuma beigās gubernators piemetina, ka pēc viņa domām sūdzības iesniedzējus par zemnieku kūdišanu vajadzētu saukt pie atbildības, sevišķi sūdzības sastādītāju — Baltijas Valsts Ipašumu pārvaldes ierēdni Neimani.

Neko nepadziņojot ar sūdzību ģenerālgubernatoram, visu triju minēto muižu zemnieki tomēr nesamierinājās, bet turpināja sūdzēties augstākstāvošās valsts iestādēs. 1866. g. 20. aprīlī tie nosūtīja iesniegumu iekšlietu ministram Valujevam,³ kuram pievienota sūdzība par muižas kalpu grūto stāvokli, pagasttiesas beztiesību un lauku mācītājiem.

Tā kā šo sūdzību nosūtīja atpakaļ Kurzemes gubernatoram, tad zemnieki 1866. g. 2. jūnijā atkārtoti sūdzējās ģenerālgubernatoram Baranovam.⁴ Arī šoreiz zemnieki atbildi nesagaidīja.

Taču ģenerālgubernatoram zemnieku sūdzību lietā bija citāda nostāja nekā gubernatoram. Atbildot uz gubernatora ziņojumu

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 9656. l., 57. lp.

² Turpat, 9.—19. lp.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 71.—76. lp.

sakarā ar Germanova revīziju,¹ ģenerālgubernators daļu sūdzību atzīst par pamatotām. Par tādām viņš uzskata māju iznomāšanu uz īsu laiku un bez kontraktiem vai uz kļaušu tabulu pamata, nepareizu zemnieku māju pievienošanu, kā arī savlaicīgu jauno nomas noteikumu nepaziņošanu nomniekiem (pēc likuma tas bija jādara 9 mēnešus pirms termiņa notecēšanas). Arī papilddarbu apjomu ģenerālgubernators uzskata par pārāk lielu, jo daudzos gadījumos tie pārsniedza pat naudas nomu.

Ģenerālgubernators uzdeva vietējai vadībai parūpēties par vajadzīgās kārtības ieviešanu, bet jautājumu par papilddarbiem nodot Zemnieku lietu komisijai. Pēdējai vajadzēja to izskatīt un pieņemt attiecīgu lēmumu, jo, kā viņš norāda, ar papilddarbiem nav jāsaprot kļaušas, ko zemnieki veic ar saviem darbarikiem un lopiem. Papilddarbu apjoma ziņā ģenerālgubernators ieteica vadīties no pārējām Baltijas guberņām, kuru likumos bija noteikts, ka papilddarbi nedrīkst pārsniegt 25% no naudas nomas.²

Tā kā Zūras zemnieku sūdzības nemitējās, ģenerālgubernators pieprasīja gubernatoram paskaidrot, kas darīts sūdzību lietā. 1866. g. 8. augusta atbildē gubernators paskaidroja, ka muižniekiem dots priekšraksts ievērot likumīgo kārtību, noslēdzot nomas līgumus, likvidēt īslaicīgos nomas līgumus un kļaušu tabulas. Muižnieki brīdināti ievērot 1863. g. 6. septembra likuma noteikumus un pagasta tiesām atgādināts raudzīties, lai līgumi tiktu noslēgti likumīgi, tāpat uzdots ievērot likumīgo kārtību arī pārējās sūdzību lietās.³

Tas liecina, ka zemnieku sūdzībām bija zināmi panākumi.

Lielus kļaušu darbus no saviem nomniekiem pieprasīja arī citu muižu īpašnieki.

Lielezeres zemnieki pēc 1865. g. līgumiem maksāja 130 rbļ. naudā, un tiem vajadzēja veikt muižas labā vēl šādus darbus:

izcirst un pievest 4 asis malkas	6 rbļ.
izlauzt un pievest 2 asis celmu	4 „
noņemt 6 pūrv. pļavu	2 „

Bez tam tiem divas reizes gadā bija jābrauc ar muižas ražojumiem uz Liepāju vai Jelgavu un jāved 12 pūri rudzu, 10 pūri kviešu, 14 pūri miežu, 15 pūri auzu, 40 stopi degvīna un no pilsētām jāved muižai nepieciešamās preces. Kopā tas bija aprēķināts 16 rbļ.

Saimniekam uz muižu bija jāšūta 4 nedēļas kalps par 1,20 rbļ. nedēļā un nedēļu kalpa sieva. Pie kam šie darbi kontraktā nemaz nebija minēti.⁴

Mežmuižas zemniekiem papilddarbi bija jāveic 40 rbļ. apjomā,⁵ Skaistkalnes zemnieki maksāja par mājām 70—100 rbļ. naudā un veica kļaušu darbu

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9656. l., 93.—106. lp.

² Turpat, 104. lp.

³ Turpat, 140. lp.

⁴ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 397. lpp.

⁵ Turpat, 246. lpp.

par 55 rbļ.¹ Susejas muižas valde 1864./65. g., izdodot naudas nomas kontraktus, pieprasījusi atkarībā no māju lieluma 40—100 rbļ. naudā un pildīt naturālās kļaušas 116,85 rbļ. vērtībā.²

Saskaņā ar likumu zemnieku kļaušu darbu vērtību vajadzēja atskaitīt no naudas nomas, taču parasti muižnieki darīja gluži otrādi — ņēma naudas nomu un tai pieskaitīja vēl kļaušu darbus. Bieži vien kļaušu vērtība pat pārsniedza nomas maksu. Lai zemnieki neatteiktos no kļaušu darbiem un nemaksātu par tiem naudu, muižnieks bieži vien vai nu tam nepiekrita, vai arī pieprasīja par kļaušu atvietošanu ar naudu daudz lielāku summu, nekā aplēsta šo kļaušu vērtība. Tā tas, piemēram, bija Zūras muižā. Ja nomnieks pusgadu sūtīja uz muižu kalponi, par to viņam aprēķināja 15 rbļ., bet, ja saimnieks šīs kļaušas gribēja atvietot ar naudu, tad tam bija jāmaksā muižai 28 rbļ.³

Tā kā pārmērīgi lielle «papilddarbi» jeb, pareizāk sakot, kļaušas bija viens no zemnieku nepārtrauktu sūdzību cēloņiem, tad, neraugoties uz 1863. g. 6. septembra likumu, kurā bija paredzēta kļaušu nomas izbeigšana četrus gadus laikā, ģenerālgubernators uzdeva Kurzemes Zemnieku lietu komisijai ar cirkulāru atgādināt, ka, pamatojoties uz minētā likuma 14. §, turpmāk aizliegt naudas nomas kontraktos ievietot prasību pildīt kļaušas muižas labā.⁴

Taču arī tas nelīdzēja, jo daudzos kontraktos blakus naudas nomai arī turpmāk pastāvēja lielāki vai mazāki kļaušu darbi. Muižnieki joprojām centās uzspiest nomniekiem tādus darbus, kas prasa lielāku darbaspēka patēriņu, kā siena novākšana, kartupeļu rakšana, mēsļu vešana u. tml.

Talsu apriņķa Jaunpagasta un Enģelciema muižās vēl 1877. g. bez lielās naudas nomas un pārējiem smagiem noteikumiem katram nomniekam vajadzēja novākt muižā noteikta lieluma sienu un kartupeļu rīzi.⁵

Nurmuižas īpašnieks 1864. g., uz 12 gadiem izdodot mājas naudas nomā,⁶ uzlika katram zemniekam par pienākumu ik gadus sagatavot krājumā 1500 ķieģeļu un pievest jaunbūvēm dakstiņus. Katram saimniekam vajadzēja izcirst un aizvest Nurmuižas ķieģeļu ceplim 1 pēdu dedzināmās malkas un piegādāt Nurmuižas biedrības ēkai 7 pēdas malkas.

Nomniekam bija jāpiedalās pastorāta ēku, baznīcas, nabagmājas, kā arī muižas kalpu māju būvē. Bez tam nomniekam vajadzēja sūtīt cilvēku mežu tīrīšanai uz 2 nedēļām, dot dzinēju medībām un novākt savu sienu ražu. Pedējo apjoms bija atkarīgs no nomas māju lieluma. To varēja arī aizvietot ar maksu naudā. Ja saimnieks maksāja nomu līdz 200 rbļ., tad tam bija jānovāc 1 rieža sienu vai jāmaksā 15 rbļ. naudā, ja noma bija līdz 300 rbļ., tad 2 sienu riežas vai 30 rbļ., ja pāri 400 rbļ., tad 4 sienu riežas vai 60 rbļ. naudā.

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 497. lpp.

² ICVVĀ, 2054. f., 2. apr., 9312. l., 22. lp.

³ Turpat, 9656. l., 29. lp.

⁴ А. А. Башмаков. Cit. darbs, 224. lpp.

⁵ ZA VI Rokrakstu fonds, 190. l.

⁶ Turpat, 270. l.

Rinkules muižas īpašnieks Titelbahs 1878. gadā, slēdzot ar saviem nomniekiem kontraktus, pieprasīja novākt muižas pļavās 12 pūrvietas siena vai maksāt šo kļaušu aizvietošanai 26 rbļ.¹

Kļaušas jeb t. s. papilddarbi pastāvēja vēl pat 80. gados Šēnbergas, Bruknas u. c. muižās.²

Augstā privāto muižu zemnieku noma un lielie kļaušu darbi bija galvenais zemnieku neapmierinātības cēlonis. Viens no neapmierinātības izpausmes veidiem bija sūdzības, kurās zemnieki lūdza atvieglot savu stāvokli vai arī pārvērst viņus par kroņa zemniekiem.

To prasīja Zūras, Leču un Landzes zemnieki. Dvīetes un Pilskalnes zemnieki sūdzībā Aleksandram II lūdza: «... atļaut mums pārcelties kaut kur pēc Jūsu ieskatiem kroņa pārziņā un aizgādībā.»³

Sārnates zemnieki 1866. g. iesniegumā iekšlietu ministram Valujevam arī lūdza dot viņiem kontraktus uz tādiem pašiem noteikumiem kā kroņa zemniekiem.⁴ Pārvērst viņus par kroņa zemniekiem lūdza Pormsātes, Kalētu un daudzu citu muižu zemnieki.⁵

Zemnieku atsaukšanās uz kroņa muižām, lūgums vai nu padarīt tos par kroņa zemniekiem, vai ierādīt dzīves vietu kādā citā Krievijas guberņā nebija bez pamata. Ja salīdzina kroņa zemnieku un privāto muižu zemnieku nomas noteikumus, tad pirmajiem tie bija nesalīdzināmi labāki, sevišķi tiem, kas atradās tiešā kroņa pārziņā.

Obroka lielumu kroņa muižās pēc zemes vērtības nosacīja īpašas regulēšanas komisijas. Visa zeme tika sadalīta 4 kategorijās (piemājas un dārza zeme, aramzeme, pļavas un ganības), kas bez tam vēl dalījās grupās.

Kroņa zemnieki maksāja vidējo obroku par katru desetīnu zemes, kamēr privāto muižu zemnieki — par pūrvietu no aramzemes vienas trešdaļas. Privātajās muižās naudas noma, neskaitot kļaušu darbus, 60. gados svārstījās 8—12 rbļ. par pūrvietu ziemāju laukā, bet kroņa zemnieki maksāja līdz 2 rbļ. par katru desetīnu.

Piemēram, Jaunplatonēs zemnieki saskaņā ar 1854. g. regulēšanas noteikumiem vidēji par desetīnu izmantojamās zemes maksāja 1,86 rbļ.⁶ Vircavas kroņa muižas zemnieki maksāja 2,12 rbļ., Vecvirlaukā — 1,63 rbļ., Svētē — 1,54 rbļ.⁷ utt.

Tātad noma par desetīnu zemes kroņa muižās bija ievērojami zemāka nekā privātajās muižās. 70.—80. gados jaunas regulēša-

¹ ZA VI Rokrakstu fonds, 190. l.

² CVVA, 416. f., 1. apr., 187. l., 87. un 91. lp.

³ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 313. lpp.

⁴ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 9656. l., 26. lp.

⁵ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 106. un 110. lpp.

⁶ CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 253. lp.

⁷ Turpat, 157. lp.

nas rezultātā arī kroņa zemniekiem noma tika ievērojami paaugstināta, taču joprojām tie maksāja daudz mazāku nomu nekā privāto muižu zemnieki.

1865. g. tika izstrādāta jauna instrukcija kroņa zemju regulēšanai. Pie tās jāpakavējas mazliet sīkāk, jo tai bija ievērojama nozīme kroņa zemnieku dzīves apstākļu veidošanā.

Tā kā līdzšinējie regulēšanas darbi kroņa muižās bija gausi un tika veikti neapmierinoši, Valsts Īpašumu ministrija nolēma ievest jaunus kroņa muižu regulēšanas noteikumus. Šim nolūkam pie Valsts Īpašumu ministrijas otrā departamenta izveidoja īpašu komisiju, kam bija jāizskata 1859. g. regulēšanas noteikumi un jā sastāda jauna regulēšanas instrukcija.¹

Baltijas kroņa muižu regulēšanai tika sastādīta jauna regulēšanas komisija, kas bija pakļauta tieši Valsts Īpašumu ministrijai. Regulēšanas un mērīšanas darbu vadību Baltijā uzticēja valsts padomniekam Strūvem, kas līdz tam bija vadījis zemes vērtēšanas darbus Samaras un Saratovas guberņās.²

Visas Kurzemes kroņa muižas bija sadalītas 6, vēlāk 7 regulēšanas iecirkņos un katrā no tiem iecelts darbu vadītājs, kas veica visus regulēšanas darbus saskaņā ar regulēšanas jauno instrukciju, ko 1865. g. bija apstiprinājusi Valsts Īpašumu ministrija. Regulēšanas komisijas priekšnieks šo jauno instrukciju saņēma 1865. gada 8. jūlijā,³ pie kam Valsts Īpašumu ministrijas pavadrakstā bija norādīts, ka tā pielietojama tikai izmēģinājumam. Likuma raksturu tā ieguva tikai 1869. g. 10. martā.⁴

Saskaņā ar jauno instrukciju bez parastajiem regulēšanas darbiem — kroņa zemju mērīšanas, klasifikācijas, vērtēšanas darbiem, obroka un klaušu noteikšanas, ienākumu noteikšanas no visām kroņa muižām, inventāra sarakstu sastādīšanas utt. — regulēšanas komisijai vajadzēja nodalīt muižu zemi no zemnieku zemes, likvidēt servitūtu, izveidot rezerves zemes, ko iedalīt kroņa muižām pierakstītajiem atvaļinātajiem zaldātiem un citiem bezzemniekiem. Pēdējais noteikums, protams, sacēla veselu protesta vilni Kurzemes muižniekos, bet par to būs runa turpmāk.

Obroka kopējo summu visai guberņai noteica Valsts Īpašumu ministrija, un regulēšanas komisijas ierēdņi to sadalīja pa muižām un zemnieku sētām saskaņā ar zemes ienesīgumu, kuru noteica pati regulēšanas komisija.

Tā kā, jau sākot ar 19. gs. 40. gadiem, visu Valsts Īpašumu ministrijas pasākumu mērķis agrārājās lietās bija ienākumu

¹ CVVA, 184. f., 1. apr., 1865.—1869. g., 1. l., 3. lp.

² Turpat.

³ Turpat, 14. lp.

⁴ II ПСЗ, т. XLIV, № 46833, 10. III 1869 г. Указ Правительствующего Сената — Об административном и поземельном устройстве крестьян в казенных имениях Прибалтийских губерний.

palielināšana no kroņa īpašumiem, tad kroņa zemnieku obroks aizvien palielinājās.

Saskaņā ar minēto likumu Kurzemes kroņa zemniekiem turpmāk vajadzēja maksāt 557 000 rbļ. obroka gadā.¹ Šī summa bija krietni lielāka par līdzšinējo obroku, tāpēc, sadalot to pa atsevišķām mājām, kroņa zemnieku obroks ievērojami palielinājās.

No ziņām, ko Baltijas regulēšanas komisija iesniegusi Baltijas domēņu valdei, redzam, ka regulēšanas rezultātā no 1869. līdz 1885. g. obroks Kurzemes kroņa muižās caurmērā palielinājies šādi:²

Tukuma apriņķi par	53,3 %
Dobeles " "	48,0 %
Jaunjelgavas " "	43,2 %
Kuldīgas " "	35,6 %
Ventspils " "	32,9 %
Bauskas " "	30,9 %
Aizputes " "	24,5 %
Talsu " "	21,8 %
Grobiņas " "	16,4 %

Taču atsevišķās muižās un atsevišķām zemnieku mājām regulēšanas rezultātā obroks palielinājās pat par 50—100%.³

Kā jau redzējām, Dobeles apr. obroks caurmērā tika paaugstināts par 48%, bet šī apriņķa Udzes muižā tas pieauga par 68%, Šipeles muižā — par 82,7%,⁴ Jaunesavā — par 95%,⁵ Jaunplatonē — par 98%⁶ utt.

Daudz augstāk par vidējo obroku apriņķi palielinājās atsevišķu zemnieku sētu noma. Piemēram, Uziņu muižā, kur regulēšanas akti izdoti 1882. g., obroks caurmērā bija paaugstināts par 50,4%, taču dažās mājās tas stipri pārsniedza vidējo. Kā redzam no zemnieku sūdzībām, šīs muižas Rupelū māju obroks paaugstināts par 63,8%, bet Jurjānu mājām — par 101,5%.⁷ Lielsesavas muižas Pucēpuru mājām noma palielināta par 61,5%, Jurdu mājām — par 66%, Purvīšu-Svenču mājām — par 71%, Lauču mājām — par 80%.⁸ No Emburgas muižas zemnieku sūdzības redzam, ka obroks paaugstināts par 60—100%⁹.

Dažiem Ozolmuižas siksaimniekiem māju noma palielinājās pat div- un trīskārtīgi.¹⁰

¹ А. А. Башмаков. Cit. darbs, 258. lpp.

² CVVA, 184. f., 1. apr., 886. l., 46. lp.

³ Turpat, 886. l.

⁴ Turpat, 17. lp.

⁵ Turpat, 876. l., 343. lp.

⁶ Turpat, 367. lp.

⁷ Turpat, 886. l., 21. lp.

⁸ Turpat, 2.—7. lp.

⁹ Turpat, 17. lpp.

¹⁰ Turpat, 838. l., 234. lp. Kā redzam no zemnieku sūdzības, saimnieks Pičus par 7 des. līdz regulēšanai maksāja 6,06 rbļ., pēc regulēšanas viņam jāmaksā 17,96 rbļ.; Zibergs par 8 des. maksājis 8 rbļ., turpmāk viņam jāmaksā 20,73 rbļ.; Zandbergam 7 rbļ. vietā jāmaksā 26,70 rbļ., Eizenbergam 15,13 rbļ. vietā — 43,03 rbļ. utt.

Vispār jāatzīmē, ka nomas paaugstināšana smagāk skāra tieši sīksaimniekus, jo tiem jau arī agrāk bija grūtāk samaksāt nomu nekā lielsaimniekiem.

Dabiski, ka tik liels nomas paaugstinājums izraisīja zemniekos ārkārtīgi lielu neapmierinātību un Baltijas regulēšanas komisijā, Valsts Ipašumu ministrijā un senatoram Manaseinam revīzijas laikā ienāca veselas sūdzību straumes. Zemnieki sūdzējās par to, ka regulēšanas komisijas ierēdņi nepareizi un neērti iedalījuši viņiem zemi vai ierādījuši robežas utt., bet lielākā daļa sūdzējās par stipri paaugstināto obroku. Sūdzības dažādām instancēm ienāca no Jaunesavas, Kalnciema, Lipstenes, Emburgas, Sēļu muižas, Bramburgas, Bērzu, Vircavas, Jēkaba muižas, Piltenes, Veczārdes, Jaunplatones, Viskaļu un daudzām citām Kurzemes kroņa muižām.¹

1881. g. vien dažādām iestādēm ienāca sūdzības par nomas paaugstināšanu no 260 Kurzemes kroņa zemniekiem.² Taču, dodot paskaidrojumus sakarā ar minētajām zemnieku sūdzībām, Baltijas regulēšanas komisijas parastie argumenti bija šādi: nevar pazemināt nomu vieniem zemniekiem, jo tad pēc tā centīšoties arī visi pārējie. Aizbildinājās arī ar to, ka līdzšinējā noma esot bijusi pārāk zema, ka privāto muižu zemniekiem tā esot daudz lielāka utt. Nereti regulēšanas komisija norāda uz to, ka caurmēra noma visā muižā nepārsniedzot 50%.³

Kaut daudzos gadījumos noma kroņa zemniekiem bija divkāršojusies, tā joprojām palika zemāka nekā privātajās muižās. Sakarā ar regulēšanas aktiem kroņa zemnieku jaunais obroks caurmērā svārstījās no 2 līdz 4 rbļ. par desetīnu.⁴ Privātajās muižās 80. gados zemi iznomāja zemniekiem par 3—9 rbļ. desetīnā, rēķinot pēc zemes kopplatības.⁵ Taču, ja kroņa muižu nomnieki muižas zemi iznomāja tālāk, tad nomas cenas par to bija nesalīdzināmi augstākas un ne ar ko neatšķīrās no privāto muižu nomas

¹ CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 241., 174., 267., 50.—51., 367., 374. lp.

² Turpat, 241. lp.

³ Atsaucās uz to sakarā ar 1869. g. 10. marta likumu, kura 14. paragrāfā teikts, ka to muižu zemniekiem, kuru jaunais obroks par 50% pārsniegs iepriekšējo, ir tiesības uz atvieglojumiem, ja Valsts Ipašumu ministrija tam piekritis.

⁴ Pēc regulēšanas dažu kroņa muižu zemnieki caurmērā par 1 des. maksāja šādu obroku: Jaunesavas muižā — 2,20 rbļ., Bērzu muižā — 2,32, Penkulē — 2,42, Vecsvirlaukā — 2,60, Auru muižā — 2,77, Lielsesavā — 2,97, Brandenburgā — 3,29, Uziņu muižā — 3,60, Falcgrāvē — 3,78, Audzes muižā — 3,83, Jēkabmuižā — 3,95 rbļ. utt.

⁵ Piemēram, Sēnbergas un Snēpeles zemnieki maksāja caurmērā 3 rbļ. par des., Bruknas — 3,4, Oktes — 4,2, Oderes — 4,4, Pastendes, Lamiņu, Bērzu muižās — 5,0, Virkus, Igenes — 6,0, Mežotnes — 6,5, Mūrmuižas — 6,7, Vikstraites — 8,4 utt.

CVVA, 416. f., 1. apr., 187. l., 87., 296., 91., 206., 164., 187., 180., 71., 8., 179., 82., 21. un 283. lp.

cenām. Kaut gan kroņa muižu zemes izdošana subarendā bija aizliegta, kroņa muižu nomnieki bieži vien to neapstrādāja paši, bet par paaugstinātu nomu iznomāja visu vai daļu no tās nelieliem gabaliem bezzemniekiem — kalpiem, iebūviešiem, vaļiniekiem.

Šādos gadījumos kroņa muižu nomnieki bija tikai vidutāji starp īstajiem zemes apstrādātājiem, kam trūka līdzekļu piedalīties vairāksolīšanā, un kroni. Taču šī vidutājība viņiem deva lielu peļņu, jo nomnieks pats maksāja kroņim 5—6 rbļ. par desetīnu, bet no subarendatoriem par to pašu zemi saņēma 12—15 rbļ. desetīnā.¹

Piemēram, pirmais Līvens 1879. g. saņēma nomā kroņa Lielsesavu ar blakusmuižu un 5 krogiem par 3718 rbļ. gadā. Sadalījis šos objektus 21 subarendatoram, guva šādus ienākumus: par subarendatoriem sadalīto muižas zemi — 4984 rbļ., par blakusmuižu — 1920 rbļ., par 5 subarendā izdotiem krogiem — 3025 rbļ., kas kopā ir 9929 rbļ.² Piemēram, Vircaivā, kur vidēja noma par zemi bija 3,69 rbļ., muižas zemes tika iznomātas par 8,84 rbļ. desetīnā.³

Talses muižas (Grobiņas apr.) nomnieks muižas zemi iznomāja bezzemniekiem par 12 rbļ. desetīnā.⁴

Tā kā daudzu kroņa muižu nomnieki bija muižnieki, tad skaidrs, ka viņi paši kroņa muižas neapsaimniekoja. Bez tam parasta parādība bija arī tā, ka viena persona nomāja vairākas kroņa muižas, kas bieži vien atradās pat dažādos apriņķos, tad dabiski, ka arī šādos gadījumos nomnieks pats nevarēja apsaimniekot visus nomas objektus.

Tāpēc, neraugoties uz subarendas aizliegumu, kā to konstatēja arī senators Manaseins, Kurzemē tā bija ļoti izplatīta. Manaseina revīzijas rezultātā par skaidri pierādītu subarendu nomniekiem atņēma vairākas muižas — Lielsesavu, Sņikeri, Ūdzi, Vidusmuižu.⁵

Tā kā subarenda bija nelikumīgs darījums, subarendatori bija pilnīgi pakļauti galvenā nomnieka patvaļai, kurš pilnīgi brīvi varēja diktēt tiem nomas noteikumus. Tādējādi subarenda bija viena no bezzemnieku apspiešanas un izsūkšanas metodēm.

Bezzemnieki un vispār mazturīgie zemnieki nevarēja kļūt par kroņa muižu nomniekiem tāpēc, ka bez nomas maksas, saņemot kroņa muižu, nomniekam vajadzēja iemaksāt drošības naudu — trešo daļu no muižas ēku vērtības. Tā bija liela summa un parasti ievērojami pārsniedza gada nomas apjomu.

Māju atņemšana, kļaušu paliekas un aizvien augošā naudas noma, kā arī nodevas un nodokļu nastas ļoti pasliktināja zem-

¹ Manaseina revīzija, 481. lpp.

² Turpat, 482. lpp.

³ CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 157. lp.

⁴ Turpat, 216. lp.

⁵ Manaseina revīzija, 483 lpp.

nieku stāvokli un daļēji bija 60. gadu zemnieku kustības ierosinātāji. Pēdējā bija viens no faktoriem, kas spieda Kurzemes muižniekus revidēt līdzšinējo nostāju zemes īpašuma jautājumā, kas būs apskatīts turpmākajās nodaļās.

Kā redzējam, Kurzemes muižnieku un zemnieku attiecības līdz 19. gs. 60. gadiem raksturojamas šādi: muižnieki, no vienas puses, ar dzimtbūšanas atcelšanu zaudēja īpašuma tiesības uz tiešajiem ražotājiem — zemniekiem, bet, no otras, jau pašā dzimtbūšanas atcelšanas likumā paredzēti noteikumi, kas arī turpmāk zemnieku atstāja atkarīgu no bijušā dzimtkunga, apzīmējot to par «labprātīgu vienošanos» (visa zeme pasludināta par muižnieku īpašumu, bet zemniekiem vienīgā atļautā nodarbošanās — zemkopība, pakāpeniska atsvabināšana, arī pēc tam vēl ilgi saglabājot kustības brīvības ierobežojumus, muižnieku kontrole pār zemnieku pagastu utt.).

Par nozīmīgu soli šajā ziņā kļuva 60. gadu reformas, ienesot izmaiņas gan zemes attiecību jautājumā, gan pārvietošanās brīvības ziņā, gan pagasta pašvaldībā, līdz ar to ietekmējot arī visas Kurzemes lauksaimniecības turpmāko attīstību.

II NODAĻA

MĀJU PĀRDOŠANA UN ZEMNIEKU ZEMES ĪPAŠUMA IZVEIDOŠANĀS

Kā redzējām, līdz 60. gadiem Kurzemē vēl nebija neviena zemnieka — zemes īpašnieka,¹ neraugoties uz to, ka ar 1817. g. likumu (4. §) tiem bija piešķirtas tiesības iegūt nekustamu īpašumu. Bet tajā pašā laikā nebija tādas zemes, ko zemnieki drīkstētu iegūt savā īpašumā, jo minētajā likumā (16. §) bija noteikts, ka visa zeme ir muižnieku īpašums un par zemes īpašniekiem drīkst būt tikai muižnieki. Izmaiņas zemes īpašuma jautājumā Kurzemē ienesa tikai 60. gadi. Tās ierosināja vairāki faktori: aizvien pieaugoša zemnieku kustība, kam par pamatu bija zemnieku neapmierinātība ar pastāvošo kārtību, 60. gadu reformas Krievijā un ar tām saistītie valdības pasākumi zemes īpašuma jautājumā, Kurzemes muižnieku bailes no valdības iejaukšanās, kā arī tas, ka pārējās Baltijas guberņās bija iesākusies zemes pārdošana zemniekiem.

Krievijas ekonomiskā attīstība un revolucionārā situācija, ko 19. gs. 60. gados izraisīja feodālās saimniecības krīze, spieda cara patvaldību ķerties pie reformām, lai aizkavētu masas veikt nepieciešamos pārkārtojumus revolūcijas ceļā. Pirmais solis šinī laukā bija 1861. g. 19. februāra likums, kas Krievijas zemniekus atbrīvoja no personīgās atkarības. Kaut arī reforma aizstāvēja muižnieku intereses, saglabājot feodālo zemes īpašumu un dodot iespēju muižniekiem ar «nogriezumiem» un augsto izpiršanas maksu aplaupīt krievu zemniekus, tā radīja zināmus priekšnoteikumus straujajai kapitālisma attīstībai rūpniecībā un lauksaimniecībā. Šai reformai sekoja vairākas citas (tiesu, pārvaldes u. c.), arī buržuāziska rakstura reformas. V. I. Leņina vārdiem runājot, 60. gadu reformas Krievijā bija ne vien ekonomiskā, bet arī politiskā nozīmē solis uz priekšu feodālās monarhijas pārvēršanā par buržuāzisku.²

50. gadu beigās tika izveidota īpaša Krievijas galvenā zemnieku likumu komiteja, kura valdības uzdevumā gatavoja reformu projektus. Ciešā sakarā ar šiem projektiem ir arī Valsts Īpašumu

¹ Atskaitot kuršu ķoniņus.

² Skat. V. I. Leņina s. Raksti, 17. sēj., 85. lpp.

ministrijas izstrādātais projekts par kroņa zemju pārdošanu zemniekiem Baltijas guberņās. Šā projekta pamatā bija fiskāli apsvērumi, jo tanī laikā atkal izvirzījās jautājums par ienākumu palielināšanu no kroņa muižām, ko 40. gadu reformas nebija atrisinājušas.

Valsts Īpašumu ministrs Muravjovs šo 1859. g. 25. novembra projektu piesūtīja Kurzemes gubernatoram un lūdza paziņot, kurās kroņa muižās būtu iesākama zemes pārdošana zemniekiem, kad un kādā veidā to paziņot zemniekiem, kad varētu sākt slēgt pārdošanas līgumus utt.¹

Kaut gan projekts attiecās tikai uz kroņa īpašumiem, taču, kad gubernators Brēverns ar to iepazīstināja Kurzemes muižniekus, pēdējos izcēlās liels satraukums un vesels protesta vilnis. Baltijas muižnieki cīnā par savu privilēģiju saglabāšanu asi reaģēja uz katru pasākumu, kas kaut mazākā mērā varētu aizskart viņu tiesības, bet nu bija apdraudēta viņu galvenā privilēģija — monopoltiesības uz zemi.

Kā raksta T. Betihers žurnālā «Baltische Monatsschrift», «šis pasākums atstāja ārkārtīgu ietekmi uz visu Baltijas politiku. Tas nāca pilnīgi negaidīti... jo bija izveidojies priekšstats, ka kronis nekad neatteiksies no saviem īpašumiem». Tālāk viņš norāda, ka šim pasākumam «ir tik liela nozīme kā nevienam pasākumam kopš dzimtbūšanas atcelšanas... tāpēc izraisījās visdziļākā diskusija par šo jautājumu... visās sabiedrības kārtās».²

Protestu pret zemes pārdošanu kroņa muižu zemniekiem muižnieki izteica vispirms ģenerālgubernatoram Suvorovam, lai tas muižniecības negatīvo viedokli darītu zināmu ķeizaram. Muižniecības nostāju šinī jautājumā labi parāda gubernatora 1859. g. 11. decembra raksts ģenerālgubernatoram.³ Gubernators iebilst pret to, ka pēc tradīcijas visas pārgrozības Kurzemes zemnieku stāvoklī realizētas, vienojoties ar šejienes muižniecību. Šoreiz tas netiekot ievērots. Visi Kurzemes zemnieki esot brīvi ļaudis, kas tiesiskā ziņā ne ar ko neatšķiroties, tāpēc vienai zemnieku daļai nevarot dot tādas tiesības, kādas neesot otrai. Tas radīšot nemieru. Šo pašu domu Kurzemes gubernators Brēverns atkārtoti arī 1860. g. 29. janvāra iesniegumā Valsts īpašumu ministram.⁴

Kurzemes muižnieki neapmierinājās tikai ar to, ka izteica protestu gubernatoram un ģenerālgubernatoram, lūdzot tos ziņot valdībai, bet rīkojās arī paši. 1860. g. februārī ķeizaram tika iesniegts plašs memorands, kurā «pierādītas» naudas nomas sistēmas

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 49.—51. lpp.

² T. Böttcher. Der Domeinenverkauf in den Ostseeprovinzen und das Güterbesitzrecht. — Baltische Monatsschrift, Bd. 3, H. 4, 1861, S. 334.

³ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 61.—66. lpp.

⁴ Turpat, 67.—69. lpp.

priekšrocības, salīdzinot ar zemnieku īpašuma tiesībām, un uzsvērts, ka šo tiesību piešķiršana zemniekiem būtu pāragra.¹

Jautājuma izlemšanu nodeva Krievijas Galvenajai zemnieku reformu izstrādāšanas komitejai. Tā šo jautājumu apsprieda 29. februāra sēdē un nolēma atstāt Kurzemes muižniecības iesniegumu bez ievērības, jo iebildumiem pret kroņa zemju pārdošanu zemniekiem neesot pamata.² Komiteja atzina, ka šo zemes gabalu pārdošana nav pretrunā ar 1817. g. Kurzemes zemnieku likuma pamatnoteikumiem. Pēc šā likuma 4. § nosacījumiem Kurzemes zemniekiem ir tiesības iegūt nekustamu īpašumu dzimtā valdījumā.

5. martā ķeizars komitejas lēmumu apstiprināja.³ Kurzemes muižniecība ar to nesamierinājās. 24. martā ģenerālgubernatoram tika iesniegts jauns memorands, kurā norādīts, ka Valsts Īpašumu ministrijas nodomu tūlītējas realizēšanas gadījumā tiem radīšoties ļoti kaitīgas sekas.⁴

1860. g. 16. martā Valsts Īpašumu ministrija nosūtīja Baltijas Valsts Īpašumu pārvaldei un Kurzemes gubernatoram apstiprinātos noteikumus par kroņa zemju pārdošanu Baltijā.

Tas ārkārtīgi uztrauca bruņniecības vadību. Šis svarīgākais jautājums likās izšķirts, nepieaicinot izlemšanā muižniecības pārstāvjus. Muižniecības vadība nolēma izdarīt bruņniecības locekļu vidū aptauju, lai noskaidrotu, ko turpmāk šajā jautājumā iesākt.

Bruņniecības komiteja nodeva balsošanā trīs tēzes: 1) vai mēģināt panākt vēlreiz minētā jautājuma iztirzāšanu, 2) vai turpmākās rīcības apspriešanai un izlemšanai sasaukt ārkārtēju landtāgu, 3) vai bruņniecības komitejai bez tuvākām instrukcijām bruņniecības vārdā iesākt kādu jaunu akciju šinī jautājumā.⁵

Referenduma rezultātā ar balsu vairākumu pieņēma pirmo tēzi.

Pa to laiku Valsts Īpašumu ministrija bija izdevusi vēl vienu rīkojumu: pārdot vairāksolišanā vairākas kroņa fermas. Tas, kā muižniekiem šķita, aizskāra viņu priekšrocības.

Paziņojumā par kroņa muižu pārdošanu Valsts Īpašumu ministrija paskaidroja, ka, pēc ministrijas domām, muižnieku valdītos objektus varētu nodot nemuižniekiem vienīgi ķīlas valdījumā uz 99 gadiem, bet fermas pārdot bez jebkādiem ierobežojumiem visu kārtu piederīgiem.⁶

Muižniecības vadība te saskatīja savu tiesību aizskārums. Tas esot pretrunā ar senu bruņniecības privilēģiju, jo Kurzēmē nepa-

¹ Kurländische Landtagsacten pro 1862/1863, S. 37.

² Turpat, 38. lpp.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 38.—39. lpp.

⁵ Turpat, 41. lpp.

⁶ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 55. lpp.

stāvēt norobežojums starp muižnieku un zemnieku zemi. Dzimt-īpašumā zemi varot saņemt tikai bruņniecības korporācijas locekļi. Pārējo kārtu piederīgie to varot iegūt tikai ar termiņu ierobežotā valdījumā. Šinī sakarībā grāfs Medems 1860. g. 19. maijā atkal iesniedza ķeizaram lūgumu, cenzdamies panākt, lai par fermām apzīmētos kroņa īpašumus nemuižnieku kārtas piederīgiem nodotu vienīgi valdījumā ne ilgāk kā uz 99 gadiem.¹

Atbilde nebija muižniekiem labvēlīga. Galīgais lēmums, ko ķeizars apstiprināja 8. jūnijā, noteica, ka valdībai ar kroņa īpašumiem ir tiesības rīkoties pēc saviem ieskatiem. Bruņniecības komiteja, kuras paplašinātās sēdes laikā šī ziņa pienāca, bija spiesta atzīt, ka jautājumā par kroņa zemju un fermu pārdošanu pašreiz vairs nav iespējams neko darīt līdz labvēlīgākam momentam.²

Drīz pēc tam Valsts Īpašumu ministrija komandēja uz Vidzemi un Kurzemi Valsts Īpašumu ministrijas departamenta direktoru Valujevu, lai vadītu un pārraudzītu nodomāto kroņa objektu pārdošanu, kā arī lai noskaidrotu, kādi objekti vēl būtu nozīmējami pārdošanai.³

Jautājumu par zemes iegūšanu īpašumā privātajās muižās Ministru komiteja saskaņā ar Kurzemē pastāvošo kārtību nolēma nodot apspriešanai 1862. g. novembrī sasaucamajam landtāgam⁴. Kurzemes bruņniecības komiteja tam piekrita, tikai lūdza ģenerālgubernatoru gādāt, lai līdz nākamā landtāga sanāksšanai zemnieku likumos nenotiktu nekādi grozījumi.⁵

Kā raksta H. Holmans, 1862. g. landtāgā zemnieku zemes pārdošanas jautājumā izveidojās trīs nogrupējumi. Pirmie gribēja atļaut iegūt zemi īpašumā visām kristīgām personām. Otrie uzstājās par to, lai tiktu saglabātas īpašuma monopoltiesības uz zemi kā muižnieku politisko tiesību nesēju. Trešie bija par to, ka zeme jāpārdod tikai zemniekiem.⁶

Tā kā pārsvarā bija tie muižnieki, kas uzstājās par muižnieku īpašuma monopoltiesību saglabāšanu uz zemi, 1862. g. landtāgs zemes pārdošanas jautājumu neatrisināja pozitīvi. Tikai 1863. g. jūnijā Kurzemes muižniecības kopsapulcē muižnieki beidzot atzina par labāku piekāpties šinī jautājumā un izstrādāja savus priekšlikumus zemes pārdošanas lietā.

Piekāpties muižniekus spieda ne vien bailes no tā, ka valdība varētu iejaukties provinces iekšējās lietās un izlemt šo jautājumu pēc saviem ieskatiem, bet arī otrs visai nopietns faktors —

¹ Kurländische Landtagsacten pro 1862/1863, S. 42.

² Turpat, 43. lpp.

³ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 104. lpp.

⁴ Kurländische Landtagsacten pro 1862/1863, S. 49.

⁵ Turpat, 50. lpp.

⁶ H. Holmann. Kurlands Agrarverhältnisse. Riga, 1893, S. 33.

zemnieku kustība, kas 1859.—1861. g. revolucionāras situācijas apstākļos arī Baltijā kļuva sevišķi stipra.

50. gadu beigās Kurzemē pieauga un aizvien plašākus apmērus pieņēma zemnieku kustība, kuras pamatā bija pēdējo neapmierinātība ar agrārajiem apstākļiem un tieksme pēc savas zemes. Jau 1858. g. Kurzemē izplatījās baumas, ka zemniekiem Krimā piešķirot zemi. Arī Kurzemē radās izceļotāji, kas devās uz Rīgu un Jelgavu. Kurzemes gubernatora vietnieks Kube pavēlēja Jelgavas policijmeistaram uzraudzīt iebraucamās vietas pilsētā un sekot, vai izceļotāji netaisās braukt uz Rīgu.¹ Kube ziņoja, ka zemnieki ticot šīm baumām, nevis vietējiem varam orgāniem, un griezās pie ģenerālgubernatora ar lūgumu pārliecināt zemnieku sūtņus, kas ieradušies Rīgā, ka baumas nepamatotas. Rezultātā no Rīgas pa etapu tika nosūtīti uz dzimtajām vietām 10 Kuldīgas apriņķa Sesiles pagasta zemnieki un 6 Talsu apriņķa Aizupes un Zemītes pagasta zemnieki.²

Asesoram baronam Rekem tika uzdots raudzīties, vai līdzīgas lietas nenorisinās arī Rēdus apkaimē, un vajadzības gadījumā ņemt palīgā pat karaspēku.³

Zemnieku aktivitāte izpaudās arī masveida sūdzību iesniegšanā ķeizaram un citām augstākām valdības iestādēm, kā arī pastiprinātā pretestībā un nepaklausībā muižniekiem. 60. gados vairākos gadījumos notika pat sadursmes ar policiju un karaspēku. Viena no pirmajām plašākajām zemnieku akcijām bija Dundagas zemnieku nemieri, kas sākās 1859. g. sakarā ar muižnieka mēģinājumu palielināt zemnieku klaušas. Zemnieki atteicās pieņemt jaunos nomas noteikumus un par pārestībām iesniedza sūdzību ģenerālgubernatoram. Šāda zemnieku rīcība muižas uztverē bija atklāta sacelšanās, tāpēc muiža par notikušo ziņoja Ventspils pilskunga tiesai, lūdzot gādāt, lai piedabūtu saimniekus pie paklausības.⁴

Valdības iestādes, kā parasts, sāka meklēt zemnieku pretestības ierosinātājus un vadītājus. Gubernators Brēverns iecēla komisiju lietas izmeklēšanai. Tā apcietināja sūdzības sacerētāju N. Sūbergu un vēl trīs saimniekus — Leimani, Rekbergu un Brenkopu, kuri bija piedalījušies sūdzības iesniegšanā. Bet arī pēc tam zemnieki atteicās pieņemt nomas noteikumus, kaut gan barons Osten-Sakens tos bija atvieglinājis. Komisija nepanāca izlīgumu. Iesniegumā gubernatoram tā ziņoja, ka muižnieka prasītā nomas maksa esot mērena un zemnieku sūdzība — minēto četru iniciatoru ļaunprātība, tāpēc šie kūdītāji nododami tiesai un stingri sodāmi.⁵

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 19. lpp.

² Turpat, 21. lpp.

³ Turpat, 19. lpp.

⁴ Turpat, 58.—59. lpp.

⁵ Turpat, 89. lpp.

Lai piespiestu zemniekus paklausīt, ģenerālgubernators nosūtīja uz Dundagu savu sevišķu uzdevumu virsnieku Kellera, bet arī viņa misija nebija veiksmīga. Savā ziņojumā ģenerālgubernatoram Kellers atzīmēja, ka zemniekos ieviesusies maldīga pārliecība, ka valdība nopirkšot visu zemi un atdošot viņiem dzimtā īpašumā.¹

Tad 1860. g. aprīlī Dundagā guberņas valdes ierēdņa, muižas skrīvera, kareivju, vagara un pagasta tiesnešu pavadībā ieradās Ventspils pilskungs, lai izrēķinātos ar zemniekiem. Tos, kas tagad atteicās pieņemt nomas līgumus, izlika no mājām, nemierīgākos iemetot cietumā.

Taču dundadzieki arī pēc tam nerimās. Turpmākajos gados tie vairākas reizes griezās ar savām sūdzībām un iesniegumiem gan pie ķeizara, gan pie ģenerālgubernatora, tomēr taisnību nepanāca.

Jaunu saviņņojumu Kurzemes zemniekos izraisīja vēsts par troņmantnieka Nikolaja Aleksandroviča viesošanu Liepājā 1860. g. vasarā. No apkārtējiem pagastiem Liepājā sāka ierasties zemnieku pārstāvji ar iesniegumiem, kas stāstīja par zemnieku dzīves īstenību — beztiesību, pārestībām, apspiešanu un netaisnību. Tomēr lūdzēji rūgti maldījās, domādami, ka tādējādi viņiem ir lielākas izredzes uz lietas pozitīvu atrisinājumu. Visi lūgumi nonāca ģenerālgubernatora kanceleijā lietas izmeklēšanai un izlemšanai. Lūgumu oriģināli izmeklēšanas gaitā izklīduši, saglabājušies vienīgi troņmantnieka aizbildņa grāfa Strogonova sastādītie pavadraksti,² nosūtīt šos iesniegumus ģenerālgubernatoram. Tajos īsumā minēts lūgumu saturs, kas dod iespēju konstatēt, par ko zemnieki sūdzas. Diemžēl arī pavadraksti nav saglabājušies pilnībā. Piecos pavadrakstos vien minēti 89 lūgumi, kas nosūtīti ģenerālgubernatoram, pie kam gandrīz visi tie ir kolektīvi lūgumi — no 12, 40, 93 lūdzējiem un pat no veseliem pagastiem.

Piešķirt zemi lūdz Māteres kroņa zemnieki, Grobiņas pilsētas muižas zemnieki, 47 Pērkones, 12 Feliksberģes, 47 Šķēdes muižas kalpi. Pormsātes un Kalētu muižas zemnieki lūdz pārvērst tos par kroņa zemniekiem. Saimnieki sūdzējās par pārmērīgām klašu un nodevu nastām, par māju atņemšanu, norādot, ka pastāvošie līgumi nedodot tiem nekādu garantiju. Sūdzības ienāca no vairāk nekā 20 Liepājas apkārtnes pagastu zemniekiem, kā arī no Ventspils, Talsiem u. c. attālākiem rajoniem.

Kādi bija šo iesniegumu praktiskie rezultāti, nav zināms, bet viegli saprast, ka pēc pastāvošajiem likumiem un izmeklēšanas kārtības lūdzējiem neizdevās atrast meklēto taisnību.

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 99. lpp.

² ICVVA, 2054. f., 2. apr., 7557. l.; Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 106.—107. un 110.—118. lpp.

Troņmantniekam iesniegtās sūdzības tomēr liecināja, ka Kurzemes zemnieku stāvoklis nebūt nav apmierinošs.

Zemniekus bija savīļņojusi jaunā vēsts par gaidāmo zemi un brīvību. To enerģija un ciņas spars sevišķi pieauga 1861. g. pēc dzimtbūšanas atcelšanas Krievijā. Neizprazdami reformas dzimtbūtniecisko raksturu, pat nezinādami tās saturu, jo likuma tulkojumu bija aizliegts izplatīt Kurzemē un pārējās guberņās, uz kurām minētais likums neattiecās, Kurzemes zemnieki ticēja, ka tas devis Krievijas zemniekiem patiesu brīvību un zemi. Tāpēc daudzos savos iesniegumos zemnieki prasīja attiecināt arī uz Kurzemi 1861. g. 19. februāra likumu.

Jēkabmuižas, Lielsesavas, Vircavas un Viskaļu muižas kalpi savā 1862. g. 10. jūlija iesniegumā ķeizaram lūdza piešķirt tiem zemi, kā tā esot piešķirta krievu tautai Krievzemē, un tiesas ierīkt tā kā tur, kā arī pagasta skolās bērniem mācīt krievu valodu.¹

Lielezeres zemnieki ķeizaram rakstīja: «Jūsu labdarība atļāvās dāvināt labas tiesības krievu zemniekiem, arī mēs uz to ceram.»²

«Mēs visi latvieši, kas Kurzemē dzīvo, grib savu ķeizaru lūgt, lai viņš mums tās poļu rektes dotu, mums tagad grūti iet.»³ rakstīja savā iesniegumā Zūras zemnieki.

Krievijas zemnieku likumus attiecināt uz Kurzemi lūdza arī Pilskalnes, Dvītes⁴ un citu muižu zemnieki.

Par to, ka Ilūkstes zemnieki arī cerot, ka citās guberņās notikušās izmaiņas tikšot attiecinātas uz Kurzemi, raksta savā 1863. g. 3. maija ziņojumā ģenerālgubernatoram pulkvedis Mavross, kas bija komandēts uz Dvīti likvidēt zemnieku nemierus.⁵ Plaši zemnieku nemieri 7 Ilūkstes apriņķa muižās uzliesmoja 1863. g. sakarā ar to, ka, pārejot no kļaušām uz naudas nomu, muižnieks stipri paaugstināja nomas maksu. Paziņojot zemniekiem jaunus nomas noteikumus, muižnieki brīdināja viņus, ka gadījumā, ja tie netiks pieņemti, zemniekus Jurgos izliks no mājām, atņemot muižniekam par labu no katras mājas 2 zirgus ar aizjūgu, divas govīs, trīs aitas un darbarīkus, nemaz jau nerunājot par 6 labības magazīnām, kurās glabājas ap 10 000 četvertu sabiedrības labības.⁶

Guberņas vadība, kā parasts, muižnieku uzstādītos nomas noteikumus atzina par pieņemamiem. Zemnieki neparakstot nomas līgumus, jo sakūdi gaidot «zelta brīvību». Ilūkstes pilskunga rīcībā tika nosūtīta zaldātu rota. Vairākus nomniekus jau līdz 1863. g. 23. aprīlim izlika no mājām, un tās atdeva jauniem saimniekiem. Pagastu vecākie, kas bija atteikušies pierakstīt mājās

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 254. lpp.

² Turpat, 397. lpp.

³ Turpat, 423. lpp.

⁴ Turpat, 312. lpp.

⁵ Turpat, 333. lpp.

⁶ Turpat, 312. lpp.

jaunos nomniekus, apcietināti un nosūtīti uz Jēkabpili, lai virspilskunga tiesa tos sodītu. Muižu tuvumā esošās mājas izpostītas un pārvērstas par kalpu mitekļiem.

Līdz Jurgiem zemnieki iesūtīja vēl divas sūdzības Iekšlietu ministrijai, lūdzot palīdzību. Atbildes vietā Dvietē, kur nemieri bija pieņēmuši visplašākos apmērus (tajos piedalījās līdz 100 vīriešu), ieradās pilskungs un apriņķa tiesnesis ar zaldātu rotu, lai izliktu nepaklausīgos zemniekus un arestētu 8 nemieru vadītājus, bet zemnieki karaspēku atspieda un apcietinātos atbrīvoja.¹

Nemieri Ilūkstes apriņķī turpinājās visu vasaru. Jūlija Dvietes muižas zemnieki vēlreiz iesniedza lūgumu ķeizaram, kurā sūdzējās par to, ka viņiem nav piešķirtas tās brīvības, kas citu guberņu zemniekiem. Viņiem uzspiežot kaut kādus muižnieku labā uzrakstītus līgumus, kurus izpildīt tiem neesot pa spēkam. Ilūkstes pilskungs izlika viņus no mājām un sodot ar miesas sodu.²

Tad Dvietes muižā ieradās žandarmērijas apakšpulkvedis Kocebū un konstatēja, ka zemnieku vidū tiešām valda ļaunprātīgs noskaņojums. Tas pamudināja viņu pieprasīt no Daugavpils cietokšņa bataljonu zaldātu un sodīt zemniekus ar tādu stingrību, lai tiktu atjaunota kārtība un tas iedarbotos nomierinoši ne tikai uz pārējiem Dvietes muižas zemniekiem, bet nomierinātu prātus visā apkārtnē.³ Pēc Kocebū rīkojuma tika sodīti 69 saimnieki ar 100 sitieniem katrs, 1 — ar 150, 48 kalpi — ar 50—100 sitieniem. 8 saimnieki, važās iekalti, nogādāti Jelgavā izsūtīšanai trimdā. Reizē ar tiem, važās iekalts, uz Jelgavu nosūtīts arī viens Dunavas muižas zemnieks, kas musinājis apkārtējos zemniekus. Ar rīkstēm sodīti vēl 10 citi apkārtējo muižu zemnieki.

Tomēr šī bardzība nelīdzēja, un zemnieku pretestība turpinājās arī turpmākajos gados.

Līdzīga rakstura zemnieku kustība 19. gs. 60. gados notika arī barona Līvena īpašumos Mežmuižā, Blankenfeldē, Mazberķenē un citās Dobeles apriņķa muižās. Muižu īpašnieks Līvens sistemātiski paaugstināja zemniekiem nomas maksu, daudzus izlika no mājām un zemi pievienoja muižai. Parniecīgāko nomas līgumu noteikumu neievērošanu zemniekus sodīja ar mantas konfiskāciju un miesas sodiem. «Ar mums apietas kā ar vergiem, mēs nevaram dabūt pat pases, lai mēs kaut kur citur varētu ko iesākt. Patiesi mēs esam gūstekņi,» rakstīja kādā no savām sūdzībām Mežmuižas zemnieki. Arī šajās muižās zemnieku kustību apspieda ar kareivjiem un žandarmiem, rīkstēm un arestiem.

60. gadu Kurzemes zemnieku nemieri saistās arī ar topošās latviešu buržuāzijas nacionālo jeb t. s. jaunlatviešu kustību. Šis

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 333. lpp.

² Turpat, 352. lpp.

³ Turpat, 354. lpp.

liberālās, reformistiskās kustības pārstāvji gan neaicināja uz revolūciju un cara patvaldības gāšanu, taču viņu cīņa pret vācu baronu privilēģijām un baznīcu dziļi atbalsojās zemniekos, iedvesmojot tos cīņai pret vācu feodāļu jūgu. Tāpēc Kurzemes guberņas vadība un žandarmērija par vienu no zemnieku nemieru cēloņiem atzina jaunlatviešu kustību, kuras kaitīgā darbība, kā raksta gubernators, «pēdējā laikā sliecas tieši uz to, lai modinātu un izplatītu zemniekos naidīgu noskaņojumu gan pret baznīcas kristīgo mācību un tās sludinātājiem, gan vācu muižniekiem.»¹

Kurzemes gubernators savā pārskatā 1863. g. raksta, ka jaunlatviešu ideju kaitīgā ietekme jau izpaudusies Mazberķenes un Mežmuižas zemnieku nepaklausībā, kas nogājusi līdz atklātai pretestībai vietējiem varas orgāniem un pat guberņas ierēdņiem. Zemniekus vajadzēja enerģiski nomierināt ar bruņotu spēku, bet Dundagā nemieri vēl turpinoties.²

Parasti zemnieku kustība iesākās kā protests pret grūto ekonomisko stāvokli, pret nomas paaugstināšanu, māju atņemšanu utt., pāraugot pēc tam par zemnieku cīņu pret muižniekiem vispār. Tieši tādā plāknē novirzījās visi iepriekš minētie zemnieku nemieri Kurzēmē.

Dundagas nemiernieki paziņoja, ka nepietiek tikai ar muižnieku mežu dedzināšanu; ar uguni jāiznīcina arī muižas lauki un ēkas. Kā kādreiz muižnieki, ierazdamies te, lējuši senču asinis, tāpat, atbrivojoties no tiem, vajagot liet muižnieku asinis.³

Kā Kurzemes žandarmērijas pārvaldes štaba virsnieks apakšpulkvedis Kocebū ziņo gubernatoram, zemnieku «lolotais sapnis — padzīt muižniekus — tagad ietērpjas... pareģojumā, ka Kurzemes upēs plūdis muižnieku asinis, bet tilti tiks celti no muižnieku galvām».⁴

Kurzemes zemnieku kustību nenoliedzami ietekmēja gan 1859.—1861. g. revolucionārā situācija Krievijā — krievu zemnieku cīņas dzimtbūšanas atcelšanas laikā, gan poļu un leišu zemnieku nemieri 1863. g.

Tāpat kā visā Krievijā, arī Kurzēmē zemnieku kustība 19. gs. 60. gados bija stihiska. Verdzības gadsimti tādā mērā bija nomākuši un notrulinājuši zemnieku masas, ka tās reformas laikā nebija spējīgas ne uz ko citu kā vienīgi uz izkļiedātiem, atsevišķiem nemieru izpaudumiem. Zemniekiem trūka politiskā apzinīguma un vadības, bet bez tās «... tauta, kas simtiem gadu bijusi muižnieku verdzībā, nespēja celties uz plašu, atklātu, apzinīgu cīņu par brīvību».⁵

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2156. l., 28. lp.

² Turpat, 30. lp.

³ CVVA, 412. f., 1. apr., 9434. l., 2. lp.

⁴ Turpat, 9508. l., 3. lp.; Latvijas vēstures avoti, 1. sēj., 172. lpp.

⁵ V. I. Ļeņins. Raksti, 17. sēj., 62. lpp.

Lai gan zemnieku kustību apspieda, tā nepalika bez nozīmes turpmākajā cīņā pret patvaldību un muižniekiem. Tā atgādināja valdošajām šķirām, ka masas vairs negrib dzīvot pa vecam un ka satrunējušās iekārtas pamati var sadrupt.

Nepārtrauktā zemnieku kustība arī bija viens no faktoriem, kas spieda vācu baronus ķerties pie līdzšinējās nostājas revīzijas zemes īpašuma jautājumā. Pretējā gadījumā varēja gaidīt valdības iejaukšanos.

Saglabāt līdzšinējo kārtību bija jo riskantāk arī tāpēc, ka abās pārējās Baltijas guberņās jau bija iesākusies zemes pārdošana zemniekiem. Kurzeme bija vienīgā guberņa visā impērijā, kur par vienīgajiem zemes īpašniekiem joprojām bija atzīti tikai muižnieki.

Visi norādītie iemesli spieda Kurzemes muižniekus atteikties no savām monopoltiesībām uz zemi, pie kam par iespējami augstāku cenu, tāpēc arī Kurzemes muižnieku izstrādātie māju pārdošanas noteikumi bija vieni no smagākajiem. Tā kā izpirkšanas gaita kroņa īpašumos un privātajās muižās bija atšķirīga, tad to aplūkosim atsevišķi.

Kā jau minējām, zemes pārdošana zemniekiem vispirms sākās kroņa muižās. Saskaņā ar Valsts Īpašumu ministrijas 1859. g. 25. novembra lēmumu bija paredzēts sākt māju pārdošanu Kurzemes kroņa muižās tikai izmēģinājumam. Pārdošanas noteikumos¹ zemes cena tika noteikta, kapitalizējot par 4% ikgadējo obroku, pie kam pircējam skaidrā naudā vajadzēja iemaksāt vismaz 10—15% no pirkuma sumas. Pārējā summa ar procentiem palika izpērkamā zemes gabala parāds.

Pirkšanas parāda dzēšanas laiks bija atstāts pircēja ziņā, bet ne ilgāk par 28 gadiem. Faktiski bija noteikti trīs termiņi: 15, 22 un 28 gadi, pie kam katru gadu līdz ar procentiem bija jādzēš noteikta parāda summa.²

1860./61. g. Kurzemes kroņa zemniekiem tika pārdotas 10 mājas Dobeles apr. (1 Lapskalnu un 9 Salgales muižā) un 9 mājas Bauskas apr. Ciemaldes pagastā. Visas 19 mājas 668,9 des. kopplatībā tika pārdotas par 51 231,50 rbļ. vai 76,58 rbļ. des.³

1861./62. g. pārdotas vēl 14 mājas — 10 Kalnciema, 3 Emburgas un 1 Kulpes pagastā — 566,6 des. kopplatībā par 38 556 rbļ. vai 68 rbļ. des.⁴

Tā kā šis pasākums bija tikai izmēģinājums un projekts ilgu

¹ CVVA, 412. f., 1. apr., 8838. l., 3.—4. lp. Noteikumi ir arī publicēti — Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 49.—51. lpp.

² Ja māju izmaksāja 15 gados, ik gadus bija jādzēš 9% (4% augļu un 5% dzēšanai), ja 22 gados — 7% (4% augļu, 3% dzēšanai), ja 28 gados — 6% (4% augļu, 2% dzēšanai).

³ Statistisches Jahrbuch für das Gouvernement Kurland für 1862, S. 30.

⁴ Statistisches Jahrbuch für das Gouvernement Kurland für 1863, S. 9.

laiku nepieņēma likuma spēku, māju izpirkšana kroņa muižās virzījās uz priekšu ļoti lēni. Līdz 1869. g., kad iznāca likums par kroņa zemju pārdošanu Baltijas guberņās, pēc Kurzemes guberņas statistiskās komitejas sekretāra J. Ludmera ziņām, kroņa zemniekiem bija pārdota tikai 81 māja 3587 desetīnu kopplatībā par 210 170 rbļ.¹ Tātad uz katru māju caurmērā 44,3 desetīnas zemes par 60 rbļ. desetīnā. No tām 8 mājas vai 10% bija izmaksātas uzreiz.² Līdz 1887. g., kad uz obligāto izpirkumu tika pārvestas visas kroņa zemnieku mājas, izmaksātas vēl 23 mājas, bet visas uz 1859. g. noteikumu pamata iepirktās mājas izmaksātas tikai 1893. g.³

1869. g. 10. martā iznāca likums,⁴ saskaņā ar kuru Baltijas guberņu zemnieki, kas apmetušies uz kroņa zemēm, saglabā pastāvīgā lietošanā un, ja vēlas, var iegādāties par īpašumu zemes gabalus tādās robežās, kādas uz vietas noteiks regulēšanas komisija. Zemes pirkšanu kroņa muižās varēja sākt tikai pēc regulēšanas akta saņemšanas. Līdz tam laikam zemnieki savu zemes gabalu izmantoja tāpat kā agrāk, maksājot par to obroku. Minētā likuma 6. § paredzēja galīgi likvidēt naturālās klaušas, kas dažās kroņa muižās vēl saglabājušās, un tās aizstāt ar attiecīgu naudas nomu.

Likumā bija paredzēti arī jauni zemes pirkšanas noteikumi. Zemes cenu noteica tāpat, kapitalizējot pat 4% ikgadējo nomas maksu, bet pēc šā likuma bija pagarināts parāda dzēšanas termiņš. Viss pirkšanas parāds jānomaksā 49 gadu laikā, dzēšot ik gadus 5¹/₂% no vērtības.⁵ Minētais likums attiecās tikai uz muižām, kas atradās tieši kroņa pārziņā.⁶

Saskaņā ar likumu Kurzemes kroņa muižu regulēšana un regulēšanas aktu izdošana bija jāpabeidz 6 gadu laikā, t. i., līdz 1875. g. Taču regulēšanas komisijas darbi ieilga, un pat 80. gados

¹ Я. И. Лудмер. Курляндская губерния (Свод статистических данных). Митава, 1888, стр. 231.

² CVVA, 472. f., 5. apr., 65. l., 4.—6. lp.

³ Turpat, 264. l., 104. lp.

⁴ II ПСЗ, т. XLIV, № 46833, 10. III 1869 г. Указ Правительствующего Сената — Об административном и поземельном устройстве крестьян в казенных имениях Прибалтийских губерний.

⁵ 4% augļi, 1% pārvaldes izdevumiem un tikai 1/2% ieskaitīts kapitāla dzēšanai (Tēvija, 1879., 43.).

⁶ Bez muižām, kas atradās tiešā kroņa pārziņā, Kurzēmē bija vēl tādas kroņa muižas, kas atdotas lietošanā uz sevišķiem nosacījumiem, kā, piemēram, tiesnešu, mežkungu un kroņa mācītājmuižas. Tās atradās pagaidu lietošanā personām, kas pildīja tiesnešu (virspilskungu un pilskungu), mācītāju vai mežkungu amatu. Zemes pārdošanas noteikumi uz tam tika attiecināti vēlāk: uz tiesnešu un mežkungu muižām 1883. g., bet uz mācītājmuižām vēl vēlāk.

vēl nebija pabeigta regulēšana un regulēšanas aktu izdošana.¹

Bez tam, kā atzīmē senators Manaseins, daži regulēšanas komisijas locekļi ne vienmēr rīkojās pareizi un likumīgi. Tas radīja zemniekos neuzticību pret šo komisiju, ko viņi izteikuši daudzās savās sūdzībās. Regulēšanas komisijas pretrunīgie rīkojumi, vilcināšanās un nepareizā rīcība 1883. g. izraisīja pat zemnieku nemierus Vārvē un Sarkanmuižā, un tur uz laiku vajadzēja novietot dragūnu eskadronu.²

Kaut valdība bija noteikusi, ka kroņa zemnieku zemei jāpalielik neatņemamā zemnieku lietošanā, daļa zemnieku māju Valsts Īpašumu pārvaldes ierēdņu nelikumīgas rīcības rezultātā bija pārgājusi citu kārtu personu rokās. Kurzemes kroņa muižās tādu māju, kas pārgājušas muižnieku, ierēdņu, pilsētnieku u. c. personu rokās, bija 761³ (no 6542), t. i., 11,6%.

Regulēšanas komisijas gausums un neapmierinošā darbība bija viens no iemesliem, kāpēc zemes pārdošana kroņa muižās virzījās uz priekšu lēnām.

Mūsu rīcībā nav drošu ziņu par zemnieku māju pārdošanas gaitu kroņa muižās no 1869. līdz 1886. g., kad māju pārdošanas lietā iznāca jauns likums. Ludmers atzīmē, ka 1887. g. īpašumā bijušas tikai 117 kroņa zemnieku mājas.⁴ Tas liecina, ka pēc 1869. g. 10. marta likuma iznākšanas pārdotas tikai 36 mājas.

Pamatojoties uz 1886. g. 12. jūnija likumu,⁵ sākot ar 1887. g. 1. janvāri, obroku visiem kroņa zemniekiem pārvērta par obligātu izpirkumu. Izpirkuma summa katrai guberņai bija noteikta uz

¹ Kā redzam no Baltijas regulēšanas komisijas gada pārskata par 1886. g., kas iesniegts Valsts Īpašumu ministrijas Vispārējo lietu departamentam (skat. CVVA, 184. f., 1. apr., 900. l., 5.—6. lp.), Kurzemē regulēšanas komisijai bija jāveic vēl šādi darbi: 5610 mājām jāsatāda un 6234 mājām jāizdod regulēšanas akti. (Pavisam Kurzemes kroņa muižās tanī laikā bija 14 262 zemnieku un zaldātu zemes gabaliņi.) Bez tam vajadzēja vēl pabeigt Sarkanmuižas, Vecās muižas, kā arī 15 tiesnešu muižu regulēšanu, kurās bija 259 zemnieku sētas, un 57 mežkungu muižu regulēšanu ar 606 zemnieku sētām.

Līdz 1887. g. regulēšanas akti bija izdoti tikai 73 (47 Dobeles, 10 Aizputes, 8 Tukuma, 5 Grobiņu un 3 Talsu apr.) no visām Kurzemes kroņa muižām (CVVA, 184. f., 1. apr., 901. l., 81. lp.).

² CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 68.—73. lp. No Baltijas regulēšanas komisijas paskaidrojuma sakarā ar Sarkanmuižas zemnieku sūdzību redzam, ka zemnieku neapmierinātību un konfliktus izraisīja pretrunīgie rīkojumi, ko izdevusi regulēšanas komisija un Kuldīgas pilskungu tiesa, kā arī tas, ka servitūti un šnores likvidēti kroņa zemniekiem neizdevīgi — privātām muižām atdots vairāk kroņa zemju nekā saņemts no tām.

³ Manaseina revīzija, 469. lpp.

⁴ Я. И. Лудмер. Курляндская губерния, стр. 310.

⁵ III ПСЗ, т. VI, № 3807, 12. VI 1886 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета — О преобразовании оброчной подати бывших государственных крестьян в выкупные платежи.

visu laiku nemainīga. Izpirkuma naudas ņemšanu bija paredzēts pārtraukt 1931. g. 1. janvārī. Baltijas guberņām uzlikto izpirkuma summu tālāk vajadzēja sadalīt regulēšanas komisijai uz tādiem pašiem pamatiem kā obroku pēc 1869. g. 10. marta likuma.

Kā redzam no Valsts Īpašumu ministrijas Vispārīgo lietu departamenta 1886. g. 13. augusta raksta Baltijas guberņu regulēšanas komisijai, Kurzemes zemniekiem ik gadus vajadzēja maksāt 795 696 rbļ. izpirkuma.¹

Līdz ar pāreju uz obligātu māju izpirkumu kroņa zemnieku maksājumi pieauga, jo ikgadējais izpirkums ievērojami pārsniedza līdzšinējo obroku. Ja 1886. g. Kurzemes kroņa zemnieki maksāja 586 177 rbļ. obroka, tad turpmāk tiem ik gadus bija jāmaksā 795 696 rbļ., t. i., par 35% vairāk. Salīdzinot ar 1869. g. 10. marta likumā noteikto obroku, ikgadējā izpirkuma summa bija par 38% lielāka.

Tadējādi kroņa zemnieku maksājumi bija gandrīz divkārtšojušies, jo regulēšanas rezultātā obroks palielinājās caurmērā par 16,4—53,3% un tam vēl pievienojās par 38% paaugstināts izpirkums.

Izpirkuma gaitu apgrūtināja un zemnieku stāvokli pasliktināja ne vien nomas un izpirkuma maksas paaugstināšana, bet arī tas, ka masveida zemes izpirkšanas kroņa muižās iesākās tikai 80. gadu otrajā pusē, kad bija iestājusies lauksaimniecības krīze, līdz ar to strauja cenu krišana un ienākumu samazināšanās.

Bez tam kroņa zemnieki māju pirksanai nevarēja izmantot arī kredītiestāžu starpniecību, jo Kurzemes kredītbiedrība, būdama tanī laikā vienīgā hipotēku kredīta iestāde Kurzemē, pēdējiem aizdevumu neizsniedza. Privātais kredīts bija pārāk dārgs un ne katreiz pieejams, jo Valsts Īpašumu pārvalde bija noteikusi, ka māju inventārs, labība utt. parādu dēļ nav aiztiekami.²

Neiztur kritiku arī ieviesies uzskats par kroņa zemes lētumu. Kroņa zemniekiem gan bija zināmi atvieglojumi, tiem, piemēram, nevajadzēja līdz ar zemi atpirkt inventāru, taču zemes cenas bija tikai nedaudz zemākas kā privātajās muižās un dažos gadījumos pat līdzinājās tām. 1887. g. uz izpirkumu pārvesta kroņa zemnieku zeme bija 361 493 desetīnas.³ Maksājot par to 44 gadus 795 696 rbļ. gadā, desetīnas cena iznāk ∞ 77 rbļ.

Privāto muižu zeme no 1864. līdz 1884. g. caurmērā bija pārdota par 90 rbļ. desetīnā. Tas liecina, ka starpība nav visai liela, sevišķi, ja ievēro vēl, ka kroņa zemniekiem zeme bija sliktāka, dažreiz nebija tik labi noapaļota, pļavas atradās tālu utt.

¹ CVVA, 184. f., 1. apr., 1886.—1887. g., 901. l., 1. lp.

² Dienas Lapa, 1895., 81. nr.

³ CVVA, 472. f., 5. apr., 264. l., 17. lp.

Par to liecina arī atsevišķu muižu pārdošanas cenu salīdzinājums. Piemēram, kroņa Šķibes un Audžu pagastā zemes cenas bija 93—123 rbļ. desetinā, blakus tiem privātajā Zaļenieku pagastā — 105—126¹. Kroņa Bēzmuižā desetinās cena bija 100 rbļ.,² bet Naudītes pagastā kroņa mājām zemes augsto cenu dēļ pat pircēji nebija radušies.³

Dzēšot noteikto izpirkuma maksu 44 gadus, kroņa zemniekiem vajadzēja samaksāt divreiz lielāku summu nekā tad, ja viņi mājas varētu izmaksāt uzreiz. Pēdējā gadījumā māju pārdošanas cenu noteica, ikgadējo obroku pareizinot ar 20.⁴

Jā, piemēram, par mājām, kuru ikgadējais izpirkums bija 150 rbļ., izmaksājot tās uzreiz, pircējs samaksātu 3000 rbļ., tad, maksājot noteikto summu visus 44 gadus, par māju bija jāsamaksā 6600 rbļ., kas ir divas reizes vairāk.

Taču tādi gadījumi, kad pircējs uzreiz varēja samaksāt visu pirkšanas summu kā kroņa, tā privātajās muižās, bija reti.

Visi uzrādītie iemesli acīmredzot bija par cēloni tam, ka kroņa zemnieku izpirkuma parādi ik gadus palielinājās. 10 gadu laikā tie bija palielinājušies 5,5 reizes.⁵

1896. g. izpirkuma parāds jau sasniedza ikgadēju maksājuma summu, bet 1897. g. to ievērojami pārsniedza.

Parādu nastām augot, ūtrupnieka āmurs ienāca arī kroņa zemnieku mājās, kas agrāk bija aizliegts. 1893. g. iznāca senāta lēmums, kas izpirkuma parādu dēļ atļāva kroņa mājas pārdot citam pircējam.⁶ Jau tanī pašā gadā parādu dēļ izūtrupēšanai bija nozīmētas 149 kroņa zemnieku mājas.⁷

1897. g. jūlijā un augustā Jelgavas apgabaltiesa izsludināja pārdošanai 26 īpašumus, no tiem 16 bija kroņa mājas 44—95 desetinu platībā. Liepājas apgabaltiesā no 12 pārdošanai izsludinātām mājām 7 bija kroņa, 44—97 desetinu platībā. Ventspils un

¹ Baltijas Vēstnesis, 1898., 200. nr.

² Turpat, 208. nr.

³ Turpat, 230. nr.

⁴ CVVA, 472. f., 5. apr., 264. l., 43. lp.

⁵ CVVA bibliotēka, Обзор Курляндской губернии за 1896 год (turpmāk Обзор Курляндской губернии), 320. lpp.

Gads	Izpirkuma parāds rbļ.	Gads	Izpirkuma parāds rbļ.
1888.	155 460	1893.	505 255
1889.	277 583	1894.	580 816
1890.	304 570	1895.	758 000
1891.	503 560	1896.	785 486
1892.	448 824	1897.	843 728

⁶ Dienas Lapa, 1895., 81. nr.

⁷ Turpat, 175. nr. (Jelgavas apr. — 88, Bauskas — 11, Talsu — 9, Tukuma — 11, Kuldīgas — 12, Aizputes — 18).

Kuldīgas apriņķī no 21 pārdodamā objekta 14 bija kroņa zemnieku mājas.¹

Lai veicinātu kroņa parādu piedzīšanu, Finanšu ministrija nolēma parādniekiem iecelt aizbildņus — kuratorus no zemnieku vidus, kuru rīkojumiem parādos kritušajam vajadzēja pakļauties. Visi saimniecības aprēķini bija jāstāda kopā ar aizbildni. Bez tā ziņas saimnieks neko nevarēja nedz pārdot, nedz slēgt kādus līgumus.²

Taču arī šie pasākumi izrādījās nepietiekami efektīvi. Tā kā kroņa zemnieku parādi auga ne vien Kurzemē, bet visās guberņās, valdība bija spiesta veikt šajā lietā kādus pasākumus.

1896. g. 13. maijā iznāca likums, kas domāts izpirkuma atvieglināšanai. Saskaņā ar to bija paredzēts pazemināt ikgadējo izpirkumu summu, pagarinot izpirkuma termiņus.³

Finanšu ministrs saziņā ar iekšlietu ministru un valsts kontroli pēc guberņas iestāžu un apriņķu zemnieku lietu komisiju ierosinājuma varēja noteikt jaunus termiņus vēl nedzēstajiem izpirkuma maksājumiem, ja līdzšinējie maksājumi tika atzīti par pārāk apgrūtinājošiem.

Augšminēto iestāžu ierosinājumam atvieglot izpirkumu, kā arī to priekšlikumiem par nepieciešamā atvieglojuma apjomu bija jābalstās uz katras atsevišķas vietas vai mājas sīku saimnieciskā stāvokļa un maksāšanas spēju pārbaudi.

Atlikušās izpirkuma summas dzēšanai bija atļauti trīs termiņi: 56, 41 un 28 gadi, maksājot ik gadus pirmajā gadījumā — 4,5% (4% augļi un 0,5% dzēšanai), otrajā gadījumā — 5% (attiecīgi 4 un 1%), trešajā gadījumā — 6% (attiecīgi 4 un 2%). 1899. g. 31. maijā iznāca minētā likuma grozījumi un papildinājumi.⁴ Saskaņā ar tiem 1896. g. likumā noteiktajā kārtībā finanšu ministrs bez izpirkuma dzēšanas maksas jaunu termiņu noteikšanas varēja atļaut arī izpirkuma maksas pagarinājumu. Šinī gadījumā summu dalīja divās daļās: pirmā bija jānomaksā 28 gados, bet otrā tika pagarināta līdz minētā termiņa beigām, pie kam otrās daļas dzēšanas noteikumi bija jāizstrādā termiņa beigās.

Pamatojoties uz minētajiem likumiem, izpirkuma maksas atvieglojumus lūdza Biržu, Sarkanmuižas, Piltenes, Lutriņu, Zvār-

¹ Tēvija, 1897., 25. nr.

² Dienas Lapa, 1895., 44. nr.

³ III ПСЗ, т. XVI, № 12933, 13. V 1896 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета — О мерах к облегчению сельским обывателям всех наименований уплаты выкупного долга.

⁴ III ПСЗ, т. XIX, № 16983, 31. V 1899 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета — Об изменении закона от 13 мая 1896 г. о мерах к облегчению сельским обывателям уплаты выкупного долга.

des, Saldus, Feliksbērgas, Alšvangas, Misas, Vecmuižas un daudzi citi kroņa zemnieki.¹

Liels iesniegumu skaits un tas, ka šos likumus attiecināja tikai uz tām saimniecībām, kurās bija izdarīta pamatīga vietējo apstākļu pārbaude, liecina, ka daudzām kroņa mājām, sevišķi sīksaimniecībām, izpirkuma maksa tiešām bijusi pārāk augsta.

No 26 Aizputes apriņķa Alšvangas pagasta saimniecībām, par kuru saimniecisko stāvokli sakarā ar izpirkuma pagarinājumu ievāktas ziņas, 11 gadījumos atzīmēts, ka izpirkumu maksa pārniegusi ienākumus no minētā zemes gabala.² Daudzi sīko zemes gabaliņu īpašnieki pat bija pametuši tos.

Pirms apskatīt zemes pārdošanas gaitu privātajās muižās, tuvāk jāpakavējas vēl pie viena regulēšanas instrukcijas noteikuma — zemes piešķiršanu kroņa muižu bezzemniekiem un atvaļinātajiem zaldātiem.

Minētais jautājums bija izvirzīts, jau sastādot instrukciju kroņa muižu regulēšanai 1854. g.,³ bet turpat norādīts, ka zeme tiks piešķirta saskaņā ar sevišķiem Valsts Īpašumu ministrijas noteikumiem. Pēdējie gan tika izstrādāti tikai pēc desmit gadiem un ietilpināti 1865. g. regulēšanas instrukcijā. Saskaņā ar Valsts Īpašumu ministrijas instrukciju, kas 1865. g. 24. janvārī apstiprināta kroņa muižu regulēšanai Baltijā,⁴ regulēšanas komisijai bez parastajiem regulēšanas un vērtēšanas darbiem vajadzēja atdalīt kroņa zemnieku zemi no kroņa muižu rezerves zemēm un izveidot nelielus zemes gabaliņus, kas būtu piešķirami kroņa muižu zaldātiem, kalpiem un iebūviešiem.⁵ Minētās instrukcijas 43. § bija noteikts, ka jaunu iebūviešu un kalpu zemes gabaliņu ierīkošana jāizdara nevis uz zemnieku lietošanā esošās zemes rēķina, bet no muižas zemēm, galvenokārt no brīvajām, ko muiža neapstrādāja. Ja šādu zemju muižās nebūtu, tad regulēšanas komisijai šim nolūkam vajadzēja atdalīt zināmu daļu no kroņa muižas zemes, bet tikai pēc nomas kontrakta notecēšanas. Šo zemi, nelielos gabaliņos sadalītu, bija paredzēts nodot lietošanā tiem kroņa muižu bezzemniekiem, kas vēlētos to ņemt. Ja izrādītos, ka gribētāju ir vairāk nekā zemes gabaliņu, tad tie jādod tiem bezzemniekiem, kas pagasta sapulcē izraudzīti ar balsu vairākumu.

Instrukcija paredzēja, ka tanīs muižās, kur daudz brīvas zemes, bez kalpu un vaļinieku zemes gabaliņiem var izveidot arī jaunas zemnieku mājas un nodot tās galvenokārt zemniekiem,

¹ CVVA, 472. f., 5. apr., 824., 829., 830 u. c. l.

² Turpat, 416. f., 1. apr., 311. l.

³ II ПСЗ, т. XXIX, № 27886, 27. I 1854 г. Высочайше утвержденное положение о регулировании казенных имений Остзейских губерний.

⁴ CVVA, 184. f., 1. apr., 1. l., 4. lp.; kā arī «Instruktion zur Ausführung der Regulierung auf den Kronsgütern der Ostsee-Gouvernemente». Riga, 1865.

⁵ CVVA, 184. f., 1. apr., 1. l., 6.—8. lp.

kam nav lietošanā pilna māja, bet tikai tādiem, kas maksājumu nodrošināšanai varēja iemaksāt 30 rbļ. sudrabā ķīlas naudas vai uzrādīt no pagasta apliecību, ka tam ir nepieciešamie darba lopi.

Valsts Īpašumu ministrijas lēmums par zemes piešķiršanu kroņa bezzemniekiem izraisīja jaunu satraukuma vilni Kurzemes muižniekos. Par to liecina gubernatora raksts, kas 1866. g. 19. maijā iesniegts Baltijas ģenerālgubernatoram un Iekšlietu ministrijai.¹ Par galveno argumentu pret šo pasākumu muižnieki izvirzīja senseno «bubuli» — zemnieku nemierus, kas varot pieņemt tik plašus apmērus, ka to likvidēšanai vietējā karaspēka nepietikšot. Šai sakarā tika norādīts uz 60. gadu zemnieku nemieriem un uz to, ka 1866. g. pavasarī, izdzirduši par šo likumu, privāto muižu zemnieki un kalpi baros devušies uz muižām prasīt, lai zemi, ko tie saņem par algu, iznomātu tiem pēc valdības noteiktas taksas.² Tālāk tika pierādīts, ka arī ekonomiski neesot nepieciešami radīt sikos zemes īpašniekus, jo bez lielajām muižu saimniecībām un vidējām zemnieku saimniecībām Kurzemē esot skaita ziņā liela strādnieku šķira, kalpi, kas strādājot kā muižā, tā zemnieku saimniecībās. Algas vietā tie saņemot nelielu zemes gabaliņu, bet, ja tie kļūšot šo gabaliņu īpašnieki, darbā vairs neiešot.³

Tā kā Valsts Īpašumu ministrija Kurzemes muižnieku iebildumus neievēroja, tie uzsāka cīņu pret minēto regulēšanas instrukciju citādā veidā. Kurzemes bruņniecības vārdā tās maršals 1867. g. 23. februārī iesniedza Valdošajam senātam sūdzību,⁴ kurā apvainoja Valsts Īpašumu ministriju bruņniecības tiesību aizskaršanā: instrukcijā, lūk, neesot runas ne par bruņniecības līdzdalību regulēšanā, ne par tās piekrišanu.

Praksē tie jau ne reizi vien bija pārliecinājušies, ka pēdējā laikā attiecībā uz kroņa īpašumiem valdības iestādes nerēķinājās ar Kurzemes muižnieku viedokli, un saprata, ka tiem nav tiesības celt iebildumus pret kroņa muižu regulēšanu vispār. Tāpēc viņi vērsās pret to, ka regulēšana attiecināta arī uz tiesnešu muižām, neprasot Kurzemes bruņniecības piekrišanu. Savas pretenzijas viņi motivēja ar to, ka līdz šim tiesnešu muižas neesot atzītas par tīru kroņa īpašumu. Tās nodotas zināmu ierēdņu mūžīgā lietošanā un tiek pārvaldītas ar bruņniecības līdzdalību. Kurzemes muižnieki savā sūdzībā apgalvoja, ka kroņa muižu vērtēšana nenotiekot uz zinātniska pamata, tāpēc līdzšinējā noma tiekot pazemināta un bruņniecība par savu pienākumu uzskatot aizstāvēt tiesas un policijas ierēdņus, kas jau tā saņemot mazu algu.

¹ CVVA, 412. f., 1. apr., 9992. l., 1. lp.

² Turpat, 4. lp.

³ Turpat, 6. lp.

⁴ Turpat, 184. f., 1. apr., 1886. g., 39. l., 14.—21. lp.

Par Valsts Īpašumu ministrijas nevērīgo izturēšanos pret Kurzemes bruņniecību pēdējā uzskatīja arī to, ka tai pat netikusi piesūtīta regulēšanas instrukcija un pēdējā par tādu uzzinājusi tikai pēc regulēšanas iesākuma.

Kurzemes bruņniecības neatlaidībai šoreiz bija zināmi panākumi. Ja tā arī nepasargāja tiesnešu muižas no regulēšanas vispār, tad panāca vismaz, ka to atvirzīja uz vēlāku laiku.

Pamatojoties uz instrukcijas noteikumiem, regulēšanas komisijas izveidoja lielākus vai mazākus rezerves zemju fondus, ko sadalīt kalpiem, vaļiniekiem vai atvaļinātajiem zaldātiem. Kaut gan instrukcijā bija noteikts, ka rezerves zeme jāveido tikai no kroņa muižu brīvajām vai meža zemēm, taču, kā redzam no regulēšanas komisijas materiāliem, lielākā daļa bezzemnieku tika noņemta uz zemnieku zemes. Piemēram, līdz 1870. g. uz muižas zemes bija ierīkoti 975 iebūviešu un kalpu zemes gabaliņi, bet uz zemnieku zemes — 1999.¹

Tā kā gribētāju bija daudz vairāk nekā zemes gabaliņu, tad zemi daudzos gadījumos piešķīra lozēšanas ceļā. Piešķiramo zemes gabalu lielums un labums bija ļoti dažāds. Bija atsevišķi gadījumi, kad kalpiem un citiem bezzemniekiem iedalīja itin prāvus zemes gabalus, pat 12—24 desetīnas,² taču parasti tie nepārsniedza 3 desetīnas.³ Kurzemes bezzemniekiem piešķirtās zemes vidējā platība, pēc J. Ludmera ziņām, bija 3,66 desetīnas.⁴

Līdz 1881. g. Kurzemes muižās bija ierīkoti 3209 bezzemnieku un 1047 atvaļinātu zaldātu zemes gabaliņi.⁵

Atvaļinātiem zaldātiem zemi sāka piešķirt ar 1854. g. Saskaņā ar 1854. g. kroņa muižu regulēšanas noteikumu⁶ 134. un 140. § bija paredzēts no kroņa muižu rezerves zemēm izveidot 1 desētīnu lielus zemes gabaliņus, kas nododami kroņa muižām

¹ CVVA, 184. f., 1. apr., 629. l., 48.—54. lp.

² Piemēram, Taurkalnes muižā 10 kalpiem tika piešķirtas 127,5 des. zemes, t. i., 12,75 des. katram (CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 28. lp.). Valles muižā arī 1870. g. ierīkotas 18 mazas saimniecības līdz 12 des. platībā (turpat, 294. lp.). Šarkanmuižas iebūvietim Jurim Baulem piešķīra 13,28 des. zemes (turpat, 428. lp.). Regulējot Alšvangas muižu, iebūvietim Cekašim bija piešķirtas 8,34 des. (turpat, 348. lp.), bet tās pašas muižas iebūvietim Kristam Balovicam bija pat 24,74 des. zemes (turpat, 351. lp.).

³ Piemēram, Grobiņas muižā zeme tika piešķirta 70 kalpiem: 30 no tiem saņēma pa 1 des., 16 — 1—2 des. un 24 — 2—3 des. (CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 462. lp.). 20 Talsu muižas kalpiem bija sadalītas 69,55 des. zemes, t. i., ∞ 3,48 des. katram (turpat, 279. lp.). Dzirciema muižas iebūvietim Mierkalnam piešķirtas tikai 1,4 des. zemes (turpat, 25. lp.).

⁴ Я. И. Лудмер. Курляндская губерния, стр. 227.

⁵ Manaseina revīzija, 470. lpp., kā arī Baltijas regulēšanas komisijas dati (CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 426. lp.).

⁶ II ПСЗ, т. XXIX, № 27886, 27. I 1854 г.

pierakstīto atvaļināto zaldātu lietošanā. Taču līdz 1866. g. bija izveidoti tikai 220 šādi zemes gabaliņi.¹

Tā kā zeme bija tikai nelielam atvaļināto zaldātu skaitam, pārējiem savu eksistenci nācās nodrošināt vai nu ar algotu darbu pie saimniekiem, vai arī ejot peļņā uz pilsētām, dzelzceļiem utt.

Regulēšanas gaitā gan izveidojās lielāks zaldātu zemes gabaliņu skaits,² taču tas bija nepietiekams, lai nodrošinātu visus zaldātus ar zemi. Nepietika brīvās zemes vai arī tā izrādījās nederīga.³

Par zemnieku īpašumu skaitu un zemes daudzumu kroņa muižās pirms un pēc regulēšanas Ludmers dod šādas ziņas⁴ (2. tab.).

Kā redzējam, regulēšanas rezultātā Kurzemē tika izveidots prāvs skaits sīku zemes gabaliņu, kas nodoti kroņa zemnieku lietošanā par regulēšanas komisijas noteiktu obroku.⁵ Šos zemes gabaliņus varēja arī pirkt īpašumā.

¹ Manaseina revīzija, 470. lpp., kā arī CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 426. lp.

² Piemēram, Tadaikņu mežā tika piešķirta zeme 20 Aizputes un Grobiņas atvaļinātiem zaldātiem (CVVA, 184. f., 1. apr., 855. l., 11. lp.). 132 Nīcas un Priekules zaldātiem bija paredzēts piešķirt 335,81 desētīnu Nīcas mežā (turpat, 25. lp.), Šķibes (Aleksandra) muižā zeme jādod 158 zaldātiem (turpat, 117. lp.), Sīpeles-Bērzes kroņa mežā iedalītas 130,43 des. zemes, kas jāsadala 69 Vircavas, Brambergas, Kalnciema, Audzes, Šķibes zaldātiem (turpat, 443. lp.). Taurkalnes mežos paredzētas 568,31 des. 145 zaldātu zemes gabaliņiem (turpat, 504. lp.) utt.

³ Atbildot uz Vircavas kroņa muižas atvaļināto zaldātu lūgumu piešķirt tiem zemi, kroņa muižu regulēšanas iecirkņa priekšnieks V. Denfers paskaidroja, ka Vircavas muižā pavisam esot 47 atvaļināti zaldāti, bet Valsts īpašumu ministrija atļāvusi Vircavā ierīkot tikai 20 zaldātu zemes gabaliņus (CVVA, 184. f., 1. apr., 855. l., 50. lp.). Bauskas mežā zemi paredzēts piešķirt 53 atvaļinātiem zaldātiem, bet tā piešķirta tikai 49, jo 12 des. izrādījušās nederīga zeme (turpat, 46. lp.). No regulēšanas darbu vadītāja ziņojuma Baltijas regulēšanas komisijai redzams, ka, lai apmierinātu visus zaldātus, Dobeles un Bauskas apriņķos vien vēl būtu nepieciešams ap 1000 desētīnu zemes (turpat, 193. lp.).

⁴ Я. И. Лудмер. Курляндская губерния, стр. 227. Manaseina revīzijas ziņojumā (470. lpp.), kā arī Baltijas regulēšanas komisijas materiālos (CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 426. lp.) par iebūviešu un atvaļināto zaldātu zemes gabaliņu skaitu ir citādas ziņas. Pēc šiem avotiem Kurzemē pirms regulēšanas bija 220 zaldātu zemes gabaliņu ar kopplatību 418,35 des. un 2997 iebūviešu zemes gabaliņi ar kopplatību 9807,02 des. Pēc regulēšanas bijuši 1267 zaldātu zemes gabaliņi 1532,22 des. platībā un 6206 iebūviešu zemes gabaliņi 21 916,31 des. platībā.

⁵ Piemēram, Skrundas iebūvietis Pētersils par 6,30 des. zemes (no kurām aramzemes bija 1,77 des.) maksāja 2,33 rbļ. obroku (CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 407. lp.). Alšvangas iebūvietim Balovicam par 24,74 des. zemes (aramzemes 5,92 des.) obroks bija aprēķināts 30,03 rbļ. (turpat, 351. lp.). Vircavas muižā par 79 sikajiem kalpu zemes gabaliņiem bija noteikts obroks 1287,10 rbļ., t. i., ap 16 rbļ. par gabaliņu (turpat, 156. lp.). Taurkalnes kalps Šķilters par 12,32 des. zemes maksāja 26,55 rbļ. (turpat, 29. lp.). Penkules muižas kalpi sūdzas, ka par zemi viņi maksājot 2,75 rbļ./des., kamēr saimnieki maksājot tikai 1,85—2,93 rbļ. (turpat, 469. lp.).

2. tabula

Zemes kategorija	Māju skaits		Zemes daudzums desetīnās	
	pirms regulēšanas	pēc regulēšanas	pirms regulēšanas	pēc regulēšanas
Zemnieku mājas	6532	6542	337 597,62	344 768,98
Vidēji uz 1 māju			51,69	52,70
Sīko zemnieku un iebūviešu gabaliņi	3001	6210	10 271,18	22 741,05
Vidēji uz 1 gabaliņu			3,42	3,66
Atvaļināto zaldātu zemes gabaliņi	224	1218	442,25	1 619,57
Vidēji uz 1 gabaliņu			1,98	1,27

Taču bezzemnieku skaits Kurzemes kroņa muižās joprojām palika liels. No senatora Manaseina revīzijas ziņojuma redzam, ka 80. gados Kurzemes kroņa muižās bija 27 472 bezzemnieki (14—60 gadu vecumā) un 1654 atvaļinātie zaldāti bez zemes.¹

Pēc regulēšanas komisijas ziņām, 1881. g. Kurzēmē bija vairāk par 2000 atvaļināto zaldātu, kas nebija saņēmuši zemi.²

Tātad bez zemes palika vairāk nekā puse atvaļināto zaldātu un viss lielais vairums pārējo kroņa muižu bezzemnieku. Taču tiem, kas bija saņēmuši nelielus iebūviešu vai zaldātu zemes gabaliņus, neklājās labāk kā bezzemniekiem. Zemes gabaliņi bija par maziem, lai nodrošinātu eksistenci, un to lietotāji joprojām bija spiesti līgt pie saimnieka vai iet peļņā. Šo zemes gabaliņu caurmēra platība bija 1—3 desetīnas, un tie parasti tika ierādīti sliktā, smilšainā vai purvainā augsnē.³ Bija gadījumi, kad saimnieki vai nu ar regulēšanas ierēdņu starpniecību, vai citādā ceļā piesavinājās

¹ Manaseina revīzija, 472. lpp.

² CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 427. lp.

³ Regulēšanas komisijas fondā (CVVA, 184. f., 1. apr., 1855.—1887. g., 855. l.) ir neskaitāmas sūdzības par nederīgas un neizmantojamas zemes piešķiršanu. Minēsim dažas no tām: Pienavas kroņa muižai pierakstītais zaldāts Jānis Taube sūdzējās, ka izložējis 1,08 des. smilšainas un apstrādāšanai nederīgas zemes (turpat, 92. lp.); atvaļinātais unteroficiers Ansis Vagulāns sūdzas, ka viņam Dignājas kroņa mežā piešķirts mitrs un purvainš zemes gabals, ko nevar apstrādāt (turpat, 259. lp.); Klosters-Aizputes muižai piederīgais zaldāts Kristis Dižgalvis raksta, ka dabūjis 3 des. zemes, no kurām $\frac{5}{6}$ esot nederīgs purvs (turpat, 246. lp.); Bauskas mežsargs ziņo Baltijas domēņu valdei, ka zaldātiem ierādīta apstrādāšanai nederīga zeme (turpat, 329. lp.). Daļa no zaldātu zemes izrādījās nederīga arī Bauskas kroņa muižā, Elkšņu mežsaimniecībā u. c.

zaldātiem un kalpiem paredzēto labo zemi, apmainot to pret savu nederīgo.¹

Sevišķi grūti klājās zaldātiem jau tāpēc vien, ka to zemes gabaliņi bija ļoti niecīgi un arī tāpēc, ka zaldāti lielākoties bija vecāki vīri, kuri ne katrreiz spēja iet peļņā vai ligt pie saimnieka.

Par savu stāvokli Lielsesavas zaldāti lūgumā Baltijas pagaidu ģenerāl-gubernatoram rakstīja:² 1887. g. tiem lozēšanas ceļā piešķirta zeme 1—1½ desētīnas platībā, citam mežā, citam uz lauka. Viņiem klājoties ļoti grūti: jāgādā, lai visi darbarīki zemes apstrādāšanai, jāceļot ēkas ar saviem spēkiem un līdzekļiem. Pēdējo trūkuma dēļ ēkas tie lielākoties ceļot no māla, ko iegūstot savā zemes gabalā. Tā kā daļu zemes aizņemot ēkas, tad apstrādājamā zeme vēl samazinoties. Uz tās nevarot turēt ne zirgu, ne govī.

Zaldāti raksta, ka viņu stāvoklis ārkārtīgi bēdīgs, un lūdz, lai tiem piešķirtu vairāk zemes.

Materiāli liecina, ka daudzi šo parceļu ieguvēji, nespēdami eksistēt uz tām, bija pametuši savu zemes gabaliņu. Piemēram, 1899. g. Alšvangas pagastā no 25 sīko gabaliņu ieguvējiem 6 bija no tiem aizgājuši. No 22 Feliksbergas sīko zemes gabaliņu īpašniekiem (0,44—3,23 des. platībā) tikai viens dzīvoja uz vietas. Pie pārējiem izdarīta atzīme, ka īpašnieks atrodas nezināmā prombūtnē, zemi neapstrādā, ēku nav.³

Tas liecina, ka Valsts Īpašumu ministrijas veiktie pasākumi bezzemnieku nodrošināšanai ar zemi nedeva vajadzīgo efektu. Šo zemes ieguvēju skaits bija ļoti niecīgs, un piešķirtās zemes bija par maz, lai nodrošinātu eksistenci.

Nespēdami iegūt iztikai nepieciešamo minimumu, šie sīksaim-

¹ Taurkalnes pagasta kalps Pēteris Šķilters iesniedzis sūdzību senatoram Manaseinam, kurā raksta, ka viņam paredzētais labais zemes gabals piešķirts Lejasimpes mājām, bet viņam iedots cits gabals sliktā zemē (CVVA, 184. f., 1. apr., 876. l., 28. lp.). 13 Ventspils pastorāta iebūvieši iesnieguši sūdzību, kurā raksta, ka pastorāta nomalē tie lietojuši 1,95 des. zemes sīkos gabalos (0,03—0,30 des.), ko tagad piesavinājušies pastorāta zemnieki (turpat, 113. lp.). Nicas muižas atvaļinātie zaldāti savā sūdzībā Valsts Īpašumu ministrijai (1885. g.) raksta, ka, mērot zaldātu zemi Nicā, mērnīki dažus labus zaldātu zemes gabalus patvaļīgi apmainījuši pret sliktākiem kaimiņos esošo vecsaimnieku zemes gabaliem (CVVA, 184. f., 1. apr., 1885.—1887. g., 855. l., 7. lp.). 16 Lielsesavas kroņa muižas zaldāti 1886. gada 22. jūlijā raksta Baltijas Valsts Īpašumu pārvaldei, ka, regulējot Lielsesavas muižu, atdalīta rezerves zeme zaldātiem, bet vecsaimnieki to atņēmuši, dodot vietā savu nederīgo zemi (turpat, 448. lp.). Arī no Kulpes muižas zaldātu sūdzības Baltijas regulēšanas komisijai redzam, ka pēdējiem piešķirtas tikai 21,62 des., pārējā rezerves zeme — 53,90 des. — sadalīta apkārtējo muižu zemnieku mājām (turpat, 388. lp.). Nicas muižas zaldātiem paredzētās 30,95 des. zemes apmainītas pret Nicas saimnieku zemi un 35,14 des. — pret Pērkones muižas saimnieku zemi (turpat, 79. un 81. lp.) utt.

² CVVA, 6989. f., 1. apr., 1906. g., 17. l., 24. lp.

³ Turpat, 416. f., 1. apr., 311. l.

nieki, tāpat kā bezzemnieki, bija tikai lēts darbaspēka avots muižniekiem un saimniekiem. Tos varēja nolīgt pat lētāk nekā bezzemniekus, jo, būdami sīku zemes gabaliņu lietotāji, tie bija saistīti pie sava novada.

Tālāk aplūkosim māju pārdošanas gaitu privātajās muižās. Kā jau minējām, Kurzemes muižnieku protests pret Valsts Īpašumu ministrijas pasākumiem kroņa zemju pārdošanas lietā bija palicis bez panākumiem. Apstākļi tos spieda mainīt savu nostāju un izstrādāt savus priekšlikumus zemes pārdošanas jautājumā. 1863. g. 6. septembrī iznāca likums,¹ uz kura pamata arī privāto muižu zemnieki varēja kļūt par zemes īpašniekiem. Likumam bija divas daļas: par māju pārdošanu zemniekiem un nomas kontraktiem.

Māju pārdošanas priekšvakarā, 1863. g., Kurzemes privātajās muižās bija 11 906 zemnieku mājas.²

1863. g. 6. septembra likums par zemes pārdošanu privāto muižu zemniekiem neattiecās uz bruņniecības un fideikomisa³ muižām. Pēdējo skaits Kurzemē bija visai ievērojams. 1863. g. no visām Kurzemes privāto muižu mājām 3327 mājas jeb 27,94% piederēja fideikomisa muižām.⁴ Likums par šo muižu zemnieku

¹ II ПСЗ, т. XXXVIII, № 40034а, 6, IX 1863 г. Высочайше утвержденные правила, на основании которых могут быть приобретаемы крестьянами в собственность участки помещичьей земли и заключаемы арендные договоры в Курляндской губернии.

² Par māju skaitu Kurzemes privātajās muižās dažādos avotos ziņas ir dažādas.

Pēc Kurzemes statistiskās komitejas datiem (CVVA, 416. f., 1. apr., 133. l., 73. lp.), 1863. g. privātajās muižās bija 11 906 zemnieku mājas. Sādu skaitu dod arī G. v. Campenhauzen. Der Bauerlandverkauf auf den Privatgütern Kurlands. 1873, S. 4., kā arī H. Hollmann. Cit. darbs, 38. lpp. Kurzemes gubernatora gada pārskatā par 1863. g. (ICVVA, 291. f., 4. apr., 2156. l., 16. lp.) norādīts, ka Kurzemes privātajās muižās ir 12 594 zemnieku mājas. Senators Manaseins revīzijas ziņojumā (Manaseina revīzija, 321.—322. lpp.) raksta, ka Kurzemes privātajās muižās bijušas 12 916 zemnieku mājas. J. Ludmera darbā «Курляндская губерния» minētas divējādas ziņas: 333. lpp. — 11 906 mājas, bet 340. lpp. — 11 925 mājas.

Atšķirības izriet no tā, ka vieni autori dod privāto muižu māju skaitu kopā ar mācītāju, tiesnešu, pilsētu u. c. muižu mājām, otri — bez tām. Arī šo ziņu avoti var būt dažādi. Par visticamākajiem autors uzskata statistiskās komitejas datus un pie tiem arī turpmākos aplēsumos pieturas.

³ Fideikomiss — mantojums, kas saistīts ar zināmiem noteikumiem, piemēram, tiesības mantot tikai pirmdzimtajam, ģimenes vecākajam loceklim, dzimtas vecākajam loceklim utt. Pēc ģermāņu tiesībām to var nodibināt muižnieki — muižu īpašnieki; tā objekts var būt tikai muiža. Mērķis — uzturēt tās dzimtas cieņu un spožumu, kuras labā tas nodibināts.

⁴ G. v. Campenhauzen. Der Bauerlandverkauf auf den Privatgütern Kurlands, in den Jahren 1864—1872. Mitau, 1873, S. 4.

zemes pārdošanu iznāca tikai 1870. g. 27. maijā.¹ Bruņniecības muižu skaits Kurzemē bija niecīgs — tikai 6. Šo muižu zemju pārdošana zemniekiem bija atļauta ar 1867. g. 14. jūlija valdības pavēli.²

Tādējādi 1863. g. 6. septembra likums skāra tikai apmēram 72% no privāto muižu māju skaita.

Lai varētu sākt māju pārdošanu, bija jāveic zināmi priekšdarbi. Pārdodamo māju vispirms vajadzēja nodalīt no muižas hipotēkas ar kredītbiedrības palīdzību. Taču šo darījumu varēja veikt tikai tanī gadījumā, ja muižai nebija hipotēkas parādu. Vajadzēja arī attiecīgi grozīt kredītbiedrības statūtus, jo uz pastāvošo noteikumu pamata aizdevumu izsniedza tikai tad, ja ieķīlāja visu muižu. Tagad bija nepieciešami novērtēt ne vien visu muižu, bet arī atsevišķi katru tās sastāvdaļu, lai, to ieķīlājot, varētu saņemt no kredītiestādes atsevišķu aizņēmumu.

1864. g. 3. aprīlī imperators apstiprināja Kurzemes kredītbiedrības nolikumu par jauniem vērtēšanas noteikumiem. Pēc tam kredītbiedrība nolīga bonitētājus un taksētājus, kuri 1864. g. 19. jūnijā iesāka savu darbu — atsevišķu zemes gabalu izmērīšanu muižās, lai, saimniecību ieķīlājot, varētu aprēķināt aizdevumu lielumu.

Tā kā likumā par māju pārdošanu bija teikts, ka Kurzemes zemniekiem tiek piešķirtas tiesības iegūt īpašumā nomas mājas, brīvprātīgi vienojoties ar muižnieku, tas nozīmēja, ka muižnieks varēja noteikt pārdodamajam zemes gabalam cenu pēc saviem ieskatiem. Šinī ziņā to neierobežoja nekādi likumi. Tā kā māju cenas bija ļoti augstas, noslēdzot pirkšanas līgumu, zemnieks spēja iemaksāt tikai līdz 10% no visas summas. Daļu no pirkšanas summas muižnieks saņēma no Kurzemes kredītbiedrības pret pārdodamā zemes gabala ķīlu. Norēķināties ar kredītbiedrību pircējam vajadzēja 37—50 gadu laikā. Tā kā pārdošanas cena bija daudz augstāka par zemes patieso vērtību, tad kredītbiedrība aizdeva tikai apmēram 40% no pirkšanas cenas.³ Aizdevums kopā

¹ Fideikomisa muižās zemnieku māju pārdošanas gaita bija šāda:

1870.—1875. g. 100 mājas par 428 470 rbļ., samaksāti 178 115,75 rbļ.

1875.—1879. g. 242 mājas par 894 585,50 rbļ., samaksāti 294 892,20 rbļ.

Kopā 342 mājas par 1 323 055,50 rbļ., samaksāti 473 007,95 rbļ.

Tātad pārdots bija tikai ap 10% māju un samaksāti 36% pirkšanas summas (Landtagsacten der Kurländischen Ritterschaft pro 1878. I Termin, Relation in ritterschaftlichen Angelegenheiten, III Th., S. 19).

² Līdz 1878. g. bija pārdotas visas 236 bruņniecības muižu mājas 35 643 pūrvieta kopplatībā par 684 653 rbļ. (Landtagsacten der Kurländischen Ritterschaft pro 1878. I Termin, IV Th., S. 24—25).

³ Piemēram, līdz 1886. g. guberņā bija pārdotas mājas par 34 817 320 rbļ., bet Kurzemes kredītbiedrība bija aizdevusi tikai 14 176 950 rbļ., t. i., 40,07% (Я. И. Л у д м е р. Курляндская губерния, стр. 345).

ar pirmo iemaksu nepārsniedza 50% no pirkšanas cenas. Pārējā summa kā pirkšanas parāda atlikums palika parāds muižniekam, un tas līdz ar procentiem bija jānomaksā muižnieka noteiktos termiņos.

Pirms pāriet pie jautājuma par māju izpirkšanas gaitu, jāpaskaidro pie zemnieku nostājas māju pirkšanas lietā.

Kurzemes muižnieki, kas pirms 1863. g. likuma izdošanas visiem līdzekļiem bija pulējušies panākt, lai netiktu uzsākta zemes pārdošana zemniekiem, tūlīt pēc tam, kad minētais likums stājās spēkā, sāka to cildināt un slavēt kā humānāko Baltijas muižnieku soli, ko tie kā lielu upuri spēruši savu zemnieku labā. Muižnieki nerima cildināt zemnieku labklājības augšupeju jau pirmajā gadā pēc likuma izdošanas, vērtējot to kā šā pasākuma rezultātu. Par pierādījumu zemnieku labklājībai parasti minēja to, ka zemnieki neatsakoties pirt mājas. Taču tas neatbilda patiesībai. Kaut arī savs zemes stūrītis bija sens visu Kurzemes zemnieku sapnis un saimniekiem nebija citas izvēles kā uzņemties smago izpirkuma nastu vai pretējā gadījumā papildināt jau tā lielo bezzemnieku skaitu, muižnieki reizēm prasīja tik pārmērīgu cenu, ka zemnieki atteicās pirt mājas.

Piemēram, Asares muižas īpašnieks 1864. g. saviem zemniekiem piedāvāja pirt mājas par 4000, 5000 un 6000 rbļ. Visi 20 minētās muižas saimnieki atteicās, paskaidrojot, ka viņi esot ar mieru pirt nomāto zemi, bet nespējot maksāt pieprasīto cenu. Tā esot pārāk augsta, jo vairāk tāpēc, ka tiem jāuztur muižas kalpi un arī turpmāk jāpildot dažādas naturālās klaušas.¹

Asares muižas īpašnieks, protams, nevis pazemināja pirkšanas cenu, bet pavēlēja minētajiem saimniekiem 1865. g. aprīlī atstāt nomas mājas. Pagasttiesai muižnieks pavēlēja sastādīt nomas māju inventāru un visas mantas sarakstu, lai «ievērotu muižas intereses». Pagasttiesa atteicās to darīt, jo arī tiesas locekļi bija māju pirkšanā ieinteresētie saimnieki. Izlīgumu starp muižnieku un zemniekiem neizdevās panākt arī apriņķa tiesas ierēdņiem, tāpēc muižnieks lūdza apriņķa tiesu pieņemt lēmumu par zemnieku izlikšanu no mājām. Taču dienu pirms izlikšanas termiņa — 27. aprīļa — muižas īpašnieks, laikam saimnieku vienprātības un zemnieku kustības iebaidīts (1865. g. pavasarī zemnieku nemieri sevišķi plaši bija aptvēruši Ilūkstes apriņķī), piedāvāja minētajiem 20 saimniekiem paturēt mājas dažus gadus uz līdzšīņiem nomas noteikumiem. Taču nomnieki bija ar mieru mājas paturēt tikai vienu gadu.²

Par to, ka zemnieki gan gribētu pirt mājas, bet nespējot maksāt augsto izpirkumu, sūdzējās arī citu muižu zemnieki.

Svitenes muižas zemnieki vēstulē Kr. Valdemāram rakstīja: «Mēs gan arī gribētu sev dzimtu gruntu mantot, bet viņi par daudz dārgu tirgu prasa un mums uz to nav brīvības nemaz ko runāt. Mums vajagot to maksāt, ko tā muižas valdīšana paģer 50 līdz 60 un 70 rubļu sudraba par katru pūra vietu tik lauka, ganības jeb pļavas... Mājas mums ir gaužām sliktas, istabas ir ar žogu apvītas un ar spaiļiem pildītas. Mēs no muižas valdīšanas topam turēti lopiem līdzīgi.»³

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9316. l., 62. lp.

² Turpat, 63. lp.

³ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 492. lpp.

Tālāk šīs muižas zemnieki rakstīja, ka māju pirkšanas kontraktus tiem ar varu uzspiežot, kaut nomas kontrakti vēl neesot izbeigušies. Kontraktus liekot parakstīt nevis pie tiesas, bet muižā pie kunga. Zemniekus saucot pa vienam istabā un ar draudiem izlikt no mājām spiežot parakstīt māju pirkšanas līgumus.

Vecsaules zemnieki savā vēstulē stāsta, ka muižnieki par zemi prasot ārkārtīgi augstu cenu — par 50 pūrvietām 3600 rbļ. sudrabā. «... un to procenti vien mēs nevaram spēt izmaksāt un tā zeme to nav vērts.»¹

Arī dundadziņš Krišjānis Dinsberģis, aprakstot vēstulē Kr. Valdemāram zemnieku stāvokli un dažādas nebūšanas par māju pārdošanu, izsakās: «Pērn-gadā dotais likums māju pirkšanas labad, ja to neizdodas augšgalā citādi pārgrozīt, ir kā saule, ko bērniņam pajas vietīnā rāda ņemt, ja var tik sniegt.»²

Daudzi Kurzemes zemnieki bija taņi pārliecībā, ka zeme pierējusi viņu senčiem un pieder viņiem, tāpēc arī tā nav jāpērk. Šo domu savā vēstulē Valdemāram izteicis Zūru saimnieks Jēkabs Rozenbergs, lūdzot padomu māju pārdošanas lietā. Viņš raksta, ka muižnieki spiežot pirkt mājas par dzimtu, bet no kā tad muižnieki tās mājas esot pirkuši, ja tagad varot pārdot: «Ja nu mūsu tēvi viņiem nav pārdevuši, kā tad mēs pirms no viņiem.»³

Zemnieki Kurzemē, tāpat kā visā Baltijā, nezinādami Krievijas dzimtbūšanas atcelšanas noteikumus, ticēja baumām, ka valdība arī viņiem piešķiršot zemi, tāpēc daļa no tiem atturējās no pirkt.

Kurzemes gubernators gada pārskatā par 1864. g., nerimdams cildināt māju pārdošanu un zemnieku dzīves līmeņa augšupeju, tūlīt pēc 1863. g. 6. septembra likuma slavināšanas sāk gausties par jaunlatviešu ļaunprātīgajiem centieniem izraisīt zemnieku nemiernus, par nepareizu un izkropļotu pasākumu izpratni, kas veikti dienvidrietumu guberņās, par to, ka zemnieki atsakoties pirkt zemi, kaut arī to pārdodot par mērenām cenām utt.⁴

Daudzi zemnieki tiešām nespēja iegādāties mājas par tādu maksu, kā prasīja Kurzemes muižnieki. Kaut Kurzemē jau bija sākusies māju pārdošana, tiklīdz zemnieki padzirdēja par iespējām iegādāties zemi Novgorodas guberņā, tie bariem atstāja savas mājas, lai dotos uz turieni. Gan pa pastu, gan caur saviem sūtņiem tie griezās pie Kr. Valdemāra ar lūgumu pagādāt tiem kādu zemes gabalu Krievijā.

Vēstulē Valdemāram četri Dunalkas zemnieki raksta, ka viņiem līdzšinējā kalpošana kurzemnieku melnsvārcu varā esot līdz kaklam apnikusi, tādēļ tie «... vēlētos it no sirds no tiem atraisīties un uz citu kādu zemes gabalu plašā Krievu valstī doties, kur brīvāka apgriešanās un taisnība netop pa kājām mīta».⁵ Tālāk viņi raksta, ka 1865. g. pavasarī esot nolēmuši doties uz Krieviju, un lūdz, lai Valdemārs tiem pagādā kādu gabalu zemes.

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 488. lpp.

² Turpat, 406. lpp.

³ Turpat, 422. lpp.

⁴ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1866. g., 2320. l., 13. lp.

⁵ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 473. lpp.

Zemes pirkšanas lietā pie Valdemāra griezās arī Vecsaules, Dundagas, Talsu, Zūras un daudz citu muižu zemnieki.

1865. g. pavasarī Kurzemē sākās plašs zemnieku izceļošanas vilnis, kas sevišķi skāra Dundagas, Talsu un Ilūkstes apriņķi. Tūkstošiem zemnieku pārdeva iedzīvi un pameta savas sētas, lai dotos vai nu uz Krieviju, vai Poliju. Dundagas un Talsu zemnieki galvenokārt plūda uz Novgorodu, cerēdami tur ar Valdemāra starpniecību dabūt zemi. Ilūkstes apriņķa zemnieki lielākoties izceļoja uz Poliju, jo pēc baumām tur zemniekiem par lētu naudu vai pat par velti atdodot poļu nemiernieku zemes.

Tuvāk par zemnieku izceļošanas gaitu un sekām var iepazīties M. Kozina monogrāfijā, kur minētais jautājums ir sīki apskatīts.¹

Tā kā zemnieku dzīves apstākļi neuzlabojās, izceļošanas kustība, gan mazākos apmēros, atjaunojās atkal 70. gados un turpmāk. Zemnieki atturējās pirkt mājas arī tāpēc, ka viņu vidū bija izplatījušās baumas, ka mājas atkal tikšot atņemtas.² Lai izklieģētu šīs baumas, palīgā nāca pat prese.

Laikraksts «Baltijas Zemkopis» rakstīja, lai zemnieki atmetot cerības uz zemes sadali,³ un skubināja zemniekus pirkt mājas, kārdinot saimniekus ar dažādiem labumiem, ko tiem it kā došot gruntnieka stāvoklis. «Pie šīs materiālās gruntsīpašuma vērtības sienās vēl citi labumi, proti, *politiskas tiesības* (kursivs mans — A. M.), kādas bez grunts īpašuma dažreiz nemaz nevar iedomāt, ka, piemēram, pagastā pie amata vīru celšanas un zvērināto tiesnešu amatiem u. t. jopr.»⁴

Lielais vairums Kurzemes saimnieku, gan kurnēdami, uzņēmās smago māju izpirkšanas nastu. Tam bija vairāki cēloņi: ierastā nodarbošanās un tieksme pēc sava kaktiņa, sava stūriša zemes, lielais bezzemnieku skaits, ko muižnieks vienmēr varēja izmantot savā labā, jo katrs saimnieks savos kalpos redzēja to perspektīvu, kas viņu sagaida, ja viņš pazaudētu mājas. Un kur gan lai viņi ietu? Pilsētas vēl vāji attīstītas, laukos darba roku pārpalikums, tāpēc dabiski, ka vienīgā cerība bija uzņemties māju izpirkšanu, apkraut sevi uz vairākiem gadu desmitiem ar milzīgu parādu nastu, nepārtrauktām rūpēm par to, lai tikai varētu noturēties uz sava zemes stūriša ar pārcilvēcīgu darbu un nesaudzīgu savu ģimenes locekļu un kalpu ekspluatāciju.

Māju pārdošanas gaitu Kurzemes privātajās muižās atspoguļo 3. tabula.

¹ M. Kozins. Zemnieku kustība Latvijā XIX gs. 60. gados, 144.—154. lpp.

² Baltijas Zemkopis, 1876., 6. nr.; H. Hollmann. Cit. darbs.

³ Baltijas Zemkopis, 1876., 6. nr.

⁴ Turpat, 1. nr.

Māju pārdošanas gaita Kurzemes privātajās muižās
(1864./65.—1884./85. g.)

Gadi, reķinot no Jurgiem	Pārdo- to māju skaits	Kopplatība pūrv.	Aramzeme no kop- platības pūrv.	Pirkšanas cena rbļ.	Iemaksa skaidrā naudā rbļ.	Minētās mājas iepirkuši			Vidēja cena par pūrvietu rbļ. ⁶
						biju- šie nom- nieki	zem- nieki	citas kārtas per- sonas	
1864./65.	279	34 775,85	23 026,92	1 163 714,56	120 157,10	239	28	12	33,42
1865./66.	284	33 818,84	17 158,68	1 024 734,—	146 517,35	230	46	8	30,30
1866./67.	368	47 207,36	22 498,04	1 327 604,—	143 923,60	300	56	12	28,10
1867./68.	225	29 214,96	16 723,20	903 602,—	107 073,50	152	55	18	30,92
1868./69.	157	19 330,68	8 799,32	545 454,—	104 909,10	106	41	10	28,22
1869./70.	233	25 516,95	12 838,37	733 909,—	94 510,—	162	56	15	28,76
1870./71.	420	45 349,60	24 895,88	1 382 069,—	147 682,—	344	54	22	30,25
1871./72. ¹	426	53 057,27	25 979,82	1 361 128,—	131 999,—	304	106	16	25,65
1872./73 ²	352	42 490,55	22 572,16	1 242 523,40	129 597,84	240	93	19	29,24
1873./74	438	52 393,50	26 689,59	1 494 468,45	149 487,90	303	107	28	28,37
1874./75.	416	48 895,04	25 710,85	1 512 351,—	124 117,—	314	65	37	30,97
1875./76.	346	38 781,65	19 046,94	1 018 194,—	112 656,20	284	44	18	26,25

1876./77.	150	16 989,76	8 294,82	517 462,50	43 333,45	111	33	6	30,45
1877./78.	277	34 917,00	16 433,14	1 007 159,—	96 994,20	218	51	8	27,69 ⁶
1878./79.	538	64 220,00	31 127,00	1 963 808,—	162 588,—	480	51	7	30,58
1879./80.	386	58 582,27	27 825,63	1 949 083,50	192 121,66	—	—	—	33,27
1880./81.	818	123 815,73	59 912,05	3 590 334,—	262 486,66	—	—	—	29,—
1881./82.	1110	151 464,06	64 335,40	4 348 469,—	318 749,91	937	115	58	28,70
1882./83. ³	859	119 929,00	49 830,00	3 707 549,—	273 019,28	613	109	57	30,91
1883./84 ⁴	537	21 946,55	10 252,70	2 063 446,59	159 969,89	467	60	10	31,97 ⁷
1884./85.	309	14 394,00	6 067,00	1 484 600,—	117 089,05	277	26	6	35,32 ⁸
1864./1885.	8928	1 077 090,62	520 017,51	34 341 665,00	3 138 982,69	6 081	1 196	367	31,88

¹ Zīņas par 1864.—1872. gadu no CVVA, 416. f., 1. apr., 133. l., 65. lp.; kā arī G. v. C a m p e n h a u s e n. Der Bauerland-verkauf auf den Privatgütern Kurlands. Mitau, 1873.

² Par 1872.—1885. g. no CVVA, 416. f., 1. apr., 128. l. Zīņas par māju pārdošanu 1872.—1882. g. publicētas arī darba Я. И. Лудмер. Курляндская губерния, стр. 337—339, taču Ludmera materiāli ar arhīvu materiāliem visās vietās nesaskan. Tabula par pamatu ņemti arhīva materiāli.

³ Dati par māju pircējiem 1882./83. g. neprecīzi, jo nav ziņu par 35 Ilūkstes un Ventspils apr. mājām.

⁴ Sākot ar 1883./84. gadu, zīņas par māju platību netiek dotas vairs pūrvietās, bet desetīnās. Pūrvietās izleikta, šī platība būtu attiecīgi 1883./84. g. — 64 506 un 30 127, 1884./85. g. — 42 019 un 17 539.

⁵ Cena par pūrvietu aprēķināta pēc minētās tabulas, ņemot visu izpirkuma cenu ar pārdotās zemes kopplatību.

⁶ Ja pieskaita attiecīgajās ailēs par 1877./78. g. vēl Ilūkstes un Dobeles apriņķī pārdotās 10 kalpu saimniecības, tad šini gadā pārdoata platība ir 35 614 pūrv. par 1 023 819 rbļ., videja cena par pūrv. — 28,74 rbļ.

⁷ Videjā cena par des. 1883./84. g. ir 94,07 rbļ.

⁸ Videjā cena par des. 1884./85. g. ir 103,16 rbļ.

Par māju pārdošanu turpmākajos gados nav izdevies atrast pilnīgas ziņas.¹ Pēc gubernatora gada pārskata, par 1896. g. no visām privāto muižu zemnieku mājām 10 418 mājām bija noslēgti pārdošanas kontrakti, bet nomā palika vēl 1534 mājas, t. i., apmēram 12%.²

Cik no avotiem var vērot, 80.—90. gados muižnieki pārdeva ne vien zemi, kas bija zemnieku lietošanā, bet arī muižas zeminiecīgos gabaliņos, lielākoties līdz 10 desetīnu platībā, bet par ļoti augstām cenām. Acīmredzot tas bija viens no pasākumiem mazināt krīzes asumu, kā arī rūpes par darbaspēka sagādi.³

3. tabulā redzam, ka laikā no 1864./65. līdz 1884./85. gadam Kurzemes guberņā bija pārdotas 8928 privāto muižu mājas jeb 75%.⁴

Tomēr tūlīt jāpiezīmē, ka šie skaitļi neraksturo patieso stāvokli. Baltijas vāciešu publicētajos darbos, kā arī Kurzemes guberņas statistiskās komitejas fondos par pārdotām apzīmē visas mā-

¹ Trūkst datu par laiku no 1887. līdz 1892. g. Pēc H. Holmana datiem, Kurzemes privātajās muižās no 1884. līdz 1887. gadam pārdotas 573 mājas 53 714 pūrv. platībā par 2 744 551 rbl., vidēji 51 rbl. par pūrv. (H. Hollmann. Cit. darbs, 40. lpp.).

Par māju pārdošanu 90. gados gubernatora gada pārskata pielikumā (Обзор Курляндской губернии за 1897 г., стр. 70) ir šādas ziņas:

1892. g.	108 mājas	4 485 des.	par	440 314 rbl.	(98 rbl. des.)
1893. „	182 „	8 391 „	„	705 912 „	(84 „ „)
1894. „	261 „	10 587 „	„	969 941 „	(92 „ „)
1895. „	222 „	7 451 „	„	665 409 „	(89 „ „)
1896. „	243 „	9 215 „	„	890 545 „	(96 „ „)

Taču 90. gados grūti runāt par māju pārdošanas gaitu. Pārdoto māju skaitā ietilpst daudzas mājas, ko muižnieki ūtrupē atpirka un pārdeva otrreiz, kā arī mājas, ko vēlāk pārdeva zemnieki. Piemēram, 1892.—1896. g. no visām 1016 pārdotajām mājām 596 gadījumos zemnieki bija pārdevēji un 827 gadījumos — pircēji (turpat, 71. lpp.).

² Turpat, 1896. g., 58. lpp.

³ Kurzemes bruņniecības komitejas izdevumā (Die Lohnverhältnisse der ländlichen Arbeiter in Kurland. Mitau, 1886, S. 6) atzīmēts, ka atsevišķu muižu īpašnieki, sevišķi Dobeles apriņķī, pārdodot zemniekiem ievērojamu skaitu parceļu (līdz 20 pūrv.) no muižu zemes.

1892. g. Bauskas apriņķī pārdoti 12 šādi zemes gabaliņi, kuru kopplatība 34 des., t. i., vidēji 2,4 des. par 130 rbl./des. Tani pašā gadā Jelgavas apriņķī pārdoti 8 gabaliņi 44,9 des. platībā, t. i., vidēji 5,6 des. par 257 rbl./des. Jaunjelgavas apriņķī pārdotas 15 mājas, kuru vidējā platība 5,1 des. (Обзор Курляндской губернии за 1897 г., стр. 157—159). Šādi sīki muižu zemes gabaliņi pārdoti arī turpmākajos gados.

⁴ Par pārdoto māju skaitu citos darbos ir atšķirīgas ziņas. Piemēram, J. Ludmers citētā darba 334. lpp. raksta, ka no 1864. līdz 1884./85. g. pārdotas 10 189 mājas jeb 85,4%. Taču autors nav konsekvents un 10 lpp. tālāk, dodot kopsavilkumu par pārdoto māju skaitu, uzrāda skaitli 8974. Vispār jāsaprot, ka Ludmers ir tendenciozs un cenšas parādīt pēc iespējas lielāku pārdoto māju skaitu, uzdodot to par Kurzemes muižnieku un vietējās hipotēku un kredīta sistēmas nopelni.

jas, tiklīdz noslēgts pirkšanas kontrakts. Taču no kontrakta noslēgšanas līdz māju izmaksāšanai pagāja desmitiem gadu. Pat pēc 30 gadiem, kā liecina pašu vācu autoru ziņas, izmaksāto māju skaits bija vēl ļoti niecīgs. Pēc A. Heikinga datiem, līdz 90. gadiem bija izmaksātas tikai 725 mājas, t. i., 8,03%.¹

Manaseina revīzijas ziņojumā arī atzīmēts, ka tādu saimnieku, kas izmaksājuši mājas, nav vairāk par 10%.²

1882./83. g. vairākās muižās, kā Zaļmuižā, Vecapgulde, Abgunsnē-Grinfeldē, Līvberzē, Blankenfeldē, Kalna muižā, Vilcē, Mežmuižā, Briēžu muižā, Vecsaulē, Vecaucē, Zemītē, Lubezerē u. c., bija pārdotas jau visas zemnieku mājas.³

Samērā daudz vēl bija arī tādu muižu, kurās zemnieku mājas sāka pārdot tikai 80. gados vai vēl nemaz nebija sākti pārdošana, kā, piemēram, Lieliecaivā, Bērzu muižā, Kaivē, Oderē, Pastendē, Oktē, Vikstrautē, Snēpelē, Lamiņu muižā u. c.⁴

Kāpēc pati māju izpirkšana bija tik smaga un gausa, kļūst skaidrs, tiklīdz aplūkojam pirkšanas cenas un noteikumus. Tie, protams, bija ārkārtīgi dažādi un atkarīgi no daudziem apstākļiem: no augsnes kvalitātes, māju atrašanās vietas, no tā, vai māju pārdeva ar vai bez inventāra, vai māja bija savienota ar servitūtu u. tml. Taču galvenokārt cenas un noteikumi bija atkarīgi no muižnieka iegribām. Diemžēl mūsu rīcībā salīdzināmais materiāls ir tikai par vidējām cenām un dažos gadījumos par augstāko un zemāko cenu. Kaut cenas ir ļoti grūti salīdzināt, jo katrā apriņķī, katru gadu un pat katrā konkrētā gadījumā tās bija citādas, tomēr minēsim tās vismaz salīdzinājumam ar citām guberņām.

Ja aplūkojam zemes pirkšanas caurmēra cenas par pūrvietau no 1864. līdz 1885. g., tad svārstības ir nenozīmīgas (25—35 rbļ. par pūrvietau, skat. 3. tab.). Taču, salīdzinot pirkšanas cenas par katru gadu atsevišķi, redzam, ka amplitūda starp augstāko un zemāko cenu bija ļoti liela. Piemēram, 1864. g. pārdoto māju vidējā cena bija 31,5 rbļ. par pūrvietau, bet augstākā cena bija 9 reizes lielāka par zemāko — 9,5 rbļ. un 85,5 rbļ.⁵ par pūrvietau. Samērā augstas vidējās cenas bija perioda sākumā — 33,42 rbļ., noslīdot 1871./72. g.

¹ A. v. Heyking. Der Gesindesverkauf in Kurland und die Ablösung der Kaufpreisrestschulden. Mitau, 1892, S. 22.

Autoram izdevies savākt ziņas tikai par 9021 māju. No tām 1891. g. bijušas pārdotas 725, ar maziem pirkšanas parādiem (līdz 400 rbļ.) — 372, ar izpirkuma parādiem bez iekļāšanas — 584, iekļātas — 7340 mājas.

² Manaseina revīzija, 333. lpp.

³ CVVA, 416. f., 1. apr., 187. l.

⁴ Turpat, 59., 71., 137., 164., 180., 187., 206., 238., 269. lp.

⁵ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1865. g., 2305. l., 22. lp.

uz viszemākā līmeņa — 25,65 rbl. (1868./1869. g. bija neražas gads). Jauns cenu kāpums vērojams 80. gados. Sākot ar 1882./83. g., caurmēra cenas nepārtraukti aug, un, ja ticam Holmanam, tad 1887. g. tās sasniegušas visaugstāko līmeni — 50,08 rbl. par pūrvieta,¹ t. i., pieaugušas par 60,7%.

90. gados atkal sākās vidējo cenu slīdēšana uz leju. Kā jau minējām, 90. gadiem raksturīga ļoti sīku zemes gabaliņu (3—5 des.) pārdošana, bet to cenas ir ļoti augstas. Ir pat gadījumi, kad 5 desetīnas zemes pārdotas par 3575 rbl., t. i., 715 rbl. par desetīnu, 1½ desetīnas par 800 rbl., t. i., 532 rbl. par desetīnu. Šķiet, rekordu sasniedzis Talsu apriņķa Nurmuižas barons Firkss, pārdodot 0,34 desetīnas par 550 rbl., t. i., ∞ 1500 rbl. par desetīnu.²

Jāatzīmē, ka zemes cenas Baltijas guberņās bija ļoti augstas, daudz lielākas nekā Krievijas guberņās, Krievijas Eiropas daļas 45 guberņās 1863.—1872. g. zemes vidējās cenas svārstījās no 9,9 līdz 22,1 rbl. par desetīnu.³ Pēc citiem datiem, 15 nemelnzemes guberņās tanī pašā laikā cenas svārstījās no 5 līdz 37 rbl. un 18 melnzemes guberņās — no 3 līdz 14 rbl.⁴ Kurzemē, kā redzējām, pat pūrvieta bija dārgāka. Ja 1863. g. 1 desetīna zemes Krievijā caurmērā maksāja 20,1 rbl. un 1864. g. — 16,6 rbl.,⁵ tad Kurzemē vidējā cena par desetīnu bija 94,5 rbl., t. i., 5—6 reizes lielāka. Nākamajā gadu desmitā gan arī Krievijas guberņās cenas kāpj — 1883.—1892. g. Krievijas rajonos zemes cenas pieaugušas par 207%,⁶ tomēr Kurzemē zeme joprojām ir 3—4 reizes dārgāka nekā Krievijā. Piemēram, 1883./84. g. Krievijas guberņās zeme maksāja caurmērā 34 rbl. par desetīnu, Kurzemē — 111 rbl., 1887. g. tā bija attiecīgi 37,3 un 150 rbl.

Kaut arī Iekšskrievijas guberņās cenas, ko zemnieki maksāja par izpirkumu, bija ievērojami augstākas par cenām brīvajā tirgū, arī tās bija daudz zemākas nekā Kurzemē. Melnzemes guberņās maksimālās cenas par izpirkumu bija 33—54 rbl. par desetīnu un nemelnzemes guberņās — 20—55 rbl.⁷ Pat Pēterburgas gu-

¹ Н. Ноллманн. Cit. darbs, 40. lpp.

² Обзор Курляндской губернии за 1897 г., стр. 57—59.

³ Материалы по статистике движения землевладения России, вып. VII, т. II. Купля-продажа земли в Европейской России за тридцатилетия, 1863—1892. СПб., 1905, стр. 12.

⁴ П. А. Зайончковский. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г. М., 1958, стр. 306—307.

⁵ Материалы по статистике движения землевладения России, вып. VII, т. II. Купля-продажа земли в Европейской России за тридцатилетия, 1863—1892, стр. 12.

⁶ Turpat.

⁷ П. А. Зайончковский. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г. М., 1958, стр. 306—307.

berņā, kur bija visaugstākās maksimālās cenas (61 rbl. par des.), tās bija ievērojami zemākas par caurmēra cenām Kurzemē.

Sādas nesamērīgi augstas cenas izskaidrojamas vispirms jau ar to, ka Kurzemē, tāpat kā visā Baltijā, pirkšana-pārdošana notika uz brīvprātīgas vienošanās pamata. Tas nozīmēja, ka muižnieks varēja brīvi diktēt zemes cenas un to neierobežoja nekādi likumi. Bez tam konkurenci palielināja tas, ka zemi iegūt bija tiesības ne vien bijušajiem nomniekiem, bet visiem iedzīvotājiem, pat citu kārtu piederīgiem (izņemot ebrejus). Tā rezultātā $\frac{1}{5}$ pircēju (20,24%), kas noslēguši pirkšanas kontraktus līdz 1885. g., bija citas personas, nevis agrākie nomnieki.

Zemniekus nospieda ne vien nesamērīgi augstā izpirkuma maksa, bet arī pārējie ārkārtīgi smagie pirkšanas noteikumi, kas ļoti ierobežoja zemnieku īpašuma tiesības uz pērkamo zemes gabalu. Parasti muižnieks paturēja sev līdzīpašnieka tiesības uz pārdodamo māju, kamēr tā nebija galīgi izmaksāta. Ja zemnieks nokavēja tikai vienu maksāšanas termiņu vai viņa saimniecībai radās kaut nelielas grūtības, muižnieks tūlīt varēja pieprasīt parāda samaksu vai parāda nenomaksāšanas gadījumā izsludināt ūtrupī. Jāsaka, ka muižnieki to arī bieži praktizēja, jo tādā gadījumā visa summa, ko pircējs jau bija iemaksājis, palika muižniekam, un viņš no jauna māju pārdeva otrreiz par pilnu cenu. Bez tam pārdevējs paturēja sev tiesības uz pārdodamās zemes medīt, zvejot, cirst kokus, rakt grāvjus, taisīt ceļus utt.

Pircējus smagi nospieda arī t. s. muižnieku privilēģijas. Tās bija: degvīna dedzināšana, alus darīšana, tiesības turēt krogus, ierīkot fabrikas, noturēt tirgus u. tml. Visu minēto muižnieku tiesību un privilēģiju sardzē stāvēja vai nu vietējie likumi, vai arī muižnieki tās sev noteica privātā ceļā, ievietojot pirkšanas kontraktos zināmus noteikumus.

Degvīna dedzināšana un alus darīšana bija neaizstājams muižu ienākuma avots, tāpēc daudzās Kurzemes muižās bija vai nu degvīna dedzinātava vai alus darītava. Līdz pat gadsimta beigām tās atradās gandrīz tikai muižās. Aizliedzot pārējiem iedzīvotājiem nodarboties ar degvīna un alus ražošanu un paturot sev tiesības turēt krogus, muižnieki guva sev divējādus labumus: pirmkārt, radīja savai precei noietu, otrkārt, pasargāja to no konkurences.

Neraugoties uz to, ka vietējie likumi stāvēja muižnieku tiesību sardzē, pēdējie katram gadījumam, ja likumi tiktu grozīti, māju pārdošanas kontraktos ievietoja vēl atrunas, kas pircējam un viņa likumīgiem mantiniekiem aizliedza bez muižas īpašnieka atļaujas atvērt un uzturēt mājās krogus, traktierus, dzertuves, degvīna dedzinātavas, alus darītavas, ķieģeļu, kaļķu un darvas

ceļus, dzirnavas un citas rūpnieciskas un tirdznieciskas «ietaises», bieži vien piemetinot — «uz mūžīgiem laikiem».¹

Minētie likumi un noteikumi gan nodrošināja muižai zināmu peļņu, taču, sargājot savus uzņēmumus un ienākumus no zemnieku konkurences, muižnieki kavēja zemnieku saimniecību un līdz ar to lauksaimniecības un rūpniecības attīstību vispār. Tā kā zemnieks uz pārkamā zemes gabala bez pārdevēja atļaujas nedrīkstēja ierīkot nekādus rūpniecības uzņēmumus, nedz arī uzsākt kādu komerciālu pasākumu, kas tam nestu peļņu, tad visi ienākumi saimniecības uzturēšanai un izpirkuma parādu dzēšanai bija jāiegūst tikai no zemkopības. Tāpēc arī redzam, ka gados, kad labas ražas un augstas labības cenas, pieaug māju pircēju skaits, Visaugstākās cenas labībai 19. gs. otrajā pusē bija 80. gados (1879.—1883.), tāpēc šinī laikā vērojams arī vislielākais iepirkto māju skaits. Taču tiklīdz krīzes ietekmē, sākot ar 1885. g., kritās labības cenas, samazinājās arī māju pircēju skaits un auga zemnieku parādi. Tie pieauga ne vien cenu krišanas un krīzes ietekmē, kas gan mazināja zemnieku maksātspēju, bet arī naudas kursu svārstību dēļ. Kā jau teikts, zemnieku māju izpirkšana notika ar Kurzemes kredīt biedrības starpniecību. Ieķīlājot pārkamā zemes gabalu, zemnieks pret attiecīgu ķīlu zīmi (Закладные листы Курляндского кредитного общества) saņēma aizdevumu. Šo ķīlu zīmju vērtība bija noteikta vai nu kredītbiļetēs vai metāla valūtā (Металлические закладные листы, Metallpfandbriefe). Naudas kursam pazeminoties, šo metāla ķīlu zīmju vērtība stipri cēlās. Piemēram, pēc krievu-turku kara (1877.—1878. g.) papīra naudas kursa pazemināšanās rezultātā zemnieku parādu maksājumi pieauga par 50—60%² un arī turpmākajos gados zemnieku parādu lielums kredīt biedrībai svārstījās atkarībā no tā, cik liela bija starpība starp zelta un kredīta rubļa vērtību.

Visu minēto iemeslu dēļ zemnieku parādi stipri palielinājās,

¹ Piemēram, Snēpeles muižas Engelkrāces māju pārdošanas līguma (1887. g.) 10. § noteikts: «Pircējam un viņa mantiniekiem nepienākas tādas rektes, kuras tikai īstām muižām pieder un kuru lietāšana Snēpeles muižas ienākumus varētu pašņemt. Tātad pircējs... uz mūžīgiem laikiem atsakās no tādas rektes kā krogu un dzērienu pārdošanas ierīkts turēt, brandvīnu dedzināt, alus brūzus, sudmalas ietaisīt; arī *tanī gadījumā nē, ja likums kādreiz zemnieku tiesības šai ziņā paplašinātu*, tas tikai tad varētu notikt, kad tik vienā atgādināšanā tā tiesība priekš tam no muižas īpašnieka caur pirkšanu varētu dabūta kļūt.» (Kursivs mans — A. M.)

Rundāles Virsītes muižai piederošo Viburu māju pārdošanas kontrakta (1870. g.) 7. § arī aizliedz visas augšminētās «ietaises» ar piebildi: «Kaut arī likums uz priekšdienām lauku mājām tādas rektes šinī lietā novēlētu, tad tomēr šie te salīgi spriedumi paliek spēkā.»

Svītenes muižas Mellu māju pārdošanas kontrakta (1865. g.) 6. § aizliedz visas minētās «ietaises», kas var muižas ienākumus mazināt, arī tad, ja likums to atļautu utt. (Misiņa nodaļa).

² Par 100 zelta rubļ. vajadzēja maksāt 150—160 kredīta rubļus.

viņi nespēja laikā kārtot savus maksājumus, un daudzas mājas 90. gados pircēju maksātspējas dēļ tika pārdotas ūtrupē.

1892. g. ūtrupē tika pārdotas 145 privāto muižu mājas, 1893. g. — 95, 1894. g. — 125, 1895. g. — 100, 1896. g. — 91 utt.¹ No tām apmēram trešā daļa izūtrupētas uz Kurzemes kredītbiedrības pieprasījumu, pārējās lielākoties uz muižnieku pieprasījumu.

Ar māju pārdošanu, aplaupot zemniekus, muižnieki guva miljoniem rubļu lielus ienākumus. Par 8936 mājām, kas pārdotas līdz 1884./85. g. vien, muižnieki saņēma vairāk nekā 34 milj. rubļu, tātad tie bija ieguvuši vairāk naudas nekā visa zemnieku zeme bija vērtā Kurzemes kredītbiedrības vērtējumā. Biedrības taksācijas ierēdnis Mērings visu privāto muižu zemnieku zemi vērtē uz 28 377 278 rbļ.²

Šīs summas muižnieki varēja izlietot savu saimniecību uzlabošanai, līdz ar to veicinot to pārkārtošanos par kapitālistiskām lielsaimniecībām, kā arī iegūt uzņēmumus pilsētās vai citādi izšķiest. Bet zemniekus, ar nedaudziem izņēmumiem, izpirkums galīgi izsūca, tāpēc to saimniecību attīstība un pārkārtošanas uz kapitālisma sliedēm norisa daudz lēnāk.

Kaut māju pārdošana bija gausa un ļoti smaga, tai ir ievērojama nozīme. Kaut arī feodālisma paliekas saglabājās vēl desmitiem gadu un muižnieku rokās palika vēl lieli zemes īpašumi, tā iedragāja vienu no muižnieku galvenajām privilēģijām — monopoltiesības uz zemi. Ar šo darījumu tika likti pamati latviešu zemes īpašnieku slānim, no kura izveidojās latviešu lauku buržuāzija jeb pelēkie baroni. Māju pārdošana sadalīja plašo zemnieku kārtu zemes īpašniekos un bezzemniekos un veicināja zemniecības diferenciāciju. Šis pasākums veicināja arī kapitālistiskās zemkopības attīstību.

Tā kā zemniekiem pārdeva tikai to zemi, kas bija viņu lietošanā, tad arī turpmāk lielākā daļa zemes palika muižnieku un kroņa īpašumā. 90. gadu vidū 40% zemes piederēja muižniekiem, 37% bija zemnieku īpašumā un lietošanā, 22% — kroņa un 1% — dažādu iestāžu zeme.³

Tātad, salīdzinot ar aplūkojamā perioda sākumu, pārdošanas rezultātā muižnieku zeme bija samazinājusies tikai apmēram par 1/3, t. i., par to zemes daudzumu, kas arī agrāk bija zemnieku lietošanā. Daži simti dižciltīgo dzimtu joprojām turēja savās rokās lielāko daļu zemes. Apmēram 80% no visiem muižu īpašniekiem bija matrikulētā muižniecība, kam piederēja 92% muižnieku zemes. Pie kam jāatzīmē, ka gandrīz 30% visas muižnieku zemes

¹ Обзор Курляндской губернии за 1897 г., стр. 83.

² C. M ö h r i n g. Resultate der relativen Werthberechnung der Privatbesitzlichkeiten in Kurland. Mitau, 1887, S. XVI.

³ Обзор Курляндской губернии за 1894 г., стр. 1.

bija sakoncentrēta 4 baronu dzimtu rokās. Baroniem Bēriem piederēja pāri par 100 000 desetīnu (~9,4%), Osten-Sakeniem — pāri par 95 000 desetīnu (~9%), Firksiem — pāri par 65 000 desetīnu (~6%) un tikpat daudz Hāniem. Starp dzimtām, kam piederēja īpašumi 5 000—100 000 desetīnu platībā, nebija neviena netitulēta īpašnieka. No 500 līdz 5000 desetīnu netitulēto īpašnieku bija apmēram puse, bet zem 500 desetīnu lielākā daļa īpašnieku nebija titulēti.¹ Īpašumu apjomi liecina, ka nedziļciltīgajiem piederēja tikai nelielas muižas. Par muižu īpašniekiem tie varēja kļūt, vai nu iegūstot pilsoņu lēņu muižas (Bürgerliche Lehen), vai arī kroņa fermas, kuras bija atļauts pirkt īpašumā visu kārtu piederīgajiem. Bez tam citu kārtu īpašumā nonāca arī atsevišķas privāto muižu blaksmuižas.

Šo sīko muižu īpašnieku vidū parādījās arī latviešu zemnieki, un to skaits pamazām auga. Ja 1881. g. skaitīšanas materiālos par muižu īpašniekiem ir atzīmēti tikai 4 latviešu zemnieki, tad gadsimta beigās tikai 3 apriņķos vien zemnieku īpašumā ir jau 12 muižas. Ilūkstes apriņķī zemniekiem piederēja 8 samērā lielas blaksmuižas. Piemēram, Kalkūnes muižas blaksmuižu Rāndeni (452 des.) bija ieguvusi Siliņu ģimene, tās pašas muižas blaksmuižu Jeruzālemi (128 des.) ieguvis J. Jurovskis, Salonijas blaksmuižu Podunaju (312 des.) — Robežnieks, Birkenzē (474 des.) muiža piederēja J. Žvīnim. Dobeles apriņķī zemniekam Pļaveniekam piederēja Mazbutes muiža (160 des.), Biļķinam — Mazeleja (170 des.), Annusam — Mazā lauku muiža (98 des.), Gulbim piederēja Pinkates muiža (183 des.) Kuldīgas apriņķī utt.²

Taču, kā jau atzīmēts, šo nemuižnieku kārtas personu rokās bija tikai sīki īpašumi, kas aizņēma apmēram 8% muižu zemes. Tātad muižnieki bija pratuši saglabāt savus īpašumus gandrīz pilnīgi.

Citādi tas bija ar kroņa muižām. Ja aplūkojamā perioda sākumā starp kroņa muižu nomniekiem daudz bija muižnieku, tad gadsimta beigās to skaits bija samazinājies gandrīz trīskārt. Pēc kāda laikabiedra aplēsuma, 60. gados no 197 kroņa īpašumu nomniekiem 62 jeb 31,4% bija dziļciltīgie, bet gadsimta beigās to skaits bija sarucis uz 26 vai 13%.³ Attiecība mainījusies par labu pārējām kārtām, starp kurām aizvien vairāk parādās zemnieki, un to skaits uz gadsimta beigām aizvien pieauga.

Tas, ka šos objektus parasti iznomāja vairāksolīšanā, pie kam noma ar drošības naudu bieži vien bija lielas summas, liecina,

¹ Baltijas Vēstnesis, 1899., 280. nr.

² Вся Курляндская губерния. Издания Курляндского губернского статистического комитета. Под ред. Я. И. Лудмера. Митава, 1904.

³ Tēvija, 1899., 37. nr.

ka atsevišķiem zemniekiem jau radušies ievērojami naudas uzkrājumi.

Piemēram, 1874. g. uz 12 gadiem Viskaļu muižu 125,72 des. platībā par 1891 rbl. nomas gadā saņēma zemnieks Viksne.¹ 1875. g. Hercogu un Lapskalnu muižu, kuru kopplatība bija 454,52 des., par 2995 rbl. nomāja zemnieks Bergmanis.² Saņemot šo māju nomā, viņam uzreiz vajadzēja iemaksāt 4930 rbl. drošības naudas. 1878. g. uz 18 gadiem Garozes muižā kopā ar 3 krogiem 264,06 des. platībā par 2155 rbl. gadā tika izdota nomā zemniekam J. Stūrim.³ 1879. g. Degones muižu 203,83 des. platībā par 1951 rbl. saņēma nomā zemnieks Jēkabsons.⁴

Sīnī laikā (70.—80. gados) zemnieki nomāja vēl Dūres, Talses, Valgales, Usmas, Feliksbergas, Slukenes, Mazsesavas, Malumuižu un citas kroņa muižas un fermas, kā arī daudzus krogus, dzirnavas u. c. kroņa īpašumus. Daži no tiem nomāja pat divas, trīs un vairākas kroņa muižas.

60 gados Mārtiņš Dannenbergs bez Lielberķenes, kas viņam bija mantojamā ķīlas valdījumā, nomāja vēl 5 kroņa muižas: Vecsvirlauku, Auci, Auru, Lipstas un Fridriķa lielo muižu vairāk nekā 1000 des. platībā.⁵

1874. g. zemnieks J. Treijers saņēma nomā Jostānu muižu, kuras platība bija 124,45 des., par 1351 rbl., iemaksājot 3000 rbl. drošības naudas.⁶ 1882. g. šis pats zemnieks uz 18 gadiem saņēma vēl otru muižu — Emburgu kopā ar vēja dzirnavām un 2 krogiem — 252,65 des.⁷ 90. gadu sākumā tam nāca vēl Jaunsvirlauku kopā ar blakusmuižu Islici, kļūstot par vairāk nekā 700 des. kroņa zemes nomnieku.

Zemnieks J. Gauja 1880. g. uz 12 gadiem saņēma nomā uzreiz divus objektus: Jaunplatonī ar krogu 267,44 des. platībā par 3505 rbl.⁸ un Vidusmuižu 260,34 des. platībā par 3230 rbl.⁹ Par abām muižām drošības naudā vien viņš uzreiz iemaksāja 11230 rbl. 1889. g. viņa rokās jau bija trīs nomas objekti — Jaunplatonē, Lipstenes un Ķīlu muižā;¹⁰ 90. gadu sākumā tam nāca klāt Dārtas un Mazsesavas muižas, kam gadsimta beigās pievienojās vēl Vecplatonē. Nomātās zemes daudzums sasniedza 1509 des., un noma par tām bija 10279 rbl. gadā.¹¹

20. gs. sākumā Gauja ieguva īpašumā Osten-Sakenu Briežu muižu kopā ar Sismeni 452 des. platībā, joprojām palikdams arī par vairāku kroņa īpašumu nomnieku.

Tik lielas zemes platības neviens nomnieks nevarēja apstrādāt bez sveša darbaspēka ekspluatācijas, vai nu tie būtu algoti kalpi vai subarendatori. Minētais Gauja pat par pierādīto subarendi — Vidusmuižas iznomāšanu zemniekiem — zaudēja šo nomas objektu. Taču tas nebūt netraucēja viņu kļūt par citu kroņa objektu nomnieku un turpināt bezzemnieku ekspluatāciju tādā vai citādā veidā.

¹ CVVA, 183. f., 153. apr., 80. l.

² Turpat, 97. l.

³ Turpat, 52. l.

⁴ Turpat, 44. l.

⁵ Statistisches Jahrbuch . . . , 1861, 3 Th., S. 4, 8, 14.

⁶ CVVA, 183. f., 153. apr., 85. l.

⁷ Turpat, 27. l.

⁸ Turpat, 37. l.

⁹ Turpat, 36. l.

¹⁰ Tēvija, 1889., 52. nr.

¹¹ Экономические очерки Курляндской губернии. Митава, 1897, стр. 10—15.

Visi minētie fakti liecina, ka no pašu zemnieku vidus strauji auga ekspluatatoru slānis — lauku buržuāzija — muižu īpašnieku un nomnieku personā, kuriem pievienojās vēl zemnieku māju nomnieki un īpašnieki.

Gadsimta beigās, pēc oficiālajām ziņām, Kurzemē bija 27 901 dažāda lieluma zemnieku saimniecība. No tām:

11 937 privāto muižu mājas,

390 mācītājmuižu mājas,

11 972 dažādi īpašumi uz bijušām kroņa zemēm (mājas, vaļinieku un atvaļināto zaldātu zemes utt.),

1 602 sīkie gabaliņi, kas izveidoti uz privāto muižu zemes.¹

Tātad, salīdzinot ar 60. gadiem, zemnieku saimniecību skaits bija audzis un tieši uz sīko saimniecību rēķina, kas sevišķi daudz izveidotas kroņa muižās.

Pēc zemes platības minētās saimniecības sadalījās šādi.²

1— 3 des.	— 4105 saimniecības
3— 5 „	— 2275 „
5— 10 „	— 905 „
10— 20 „	— 2056 „
20— 30 „	— 2869 „
30— 40 „	— 4259 „
40— 50 „	— 4236 „
50— 60 „	— 3233 „
60— 70 „	— 1834 „
70— 80 „	— 1028 „
80—100 „	— 813 „
100—125 „	— 203 „
125—150 „	— 60 „
150—175 „	— 10 „
175—200 „	— 11 „
200—300 „	— 3 „
300—350 „	— 1 saimniecība

Minētie dati liecina, ka vairāk nekā ceturtdā daļa no visām saimniecībām (26,12%) bija sīkās — līdz 10 desetīnām. Ar platību no 10 līdz 30 desetīnām bija 17,65%, saimniecību 30 — 50 desetīnu — 30,45%, 50 — 100 desetīnu — 24,75% un pāri 100 desetīnām — 1,03%.

Tātad par zemes īpašniekiem vai nomniekiem bija kļuvusi mazākā daļa zemnieku. Pārējie joprojām palika bezzemnieki, kas spiesti pārdot savu darbaspēku, lai iegūtu eksistences līdzekļus.

Bez tam, kā jau minēts, arī no zemes īpašniekiem un nomniekiem vairāk nekā ceturtdā daļa bija sīko zemes gabaliņu lietotāji. Nespējami iztikt no tik sīka zemes gabaliņa ienākumiem, tie bija spiesti līgt pie muižniekiem vai lielsaimniekiem.

Tādējādi redzam, ka arī Kurzemē bija izveidojušies visi kapi-

¹ Обзор Курляндской губернии за 1897 г., стр. 59.

² Turpat.

tālistiskajiem laukiem raksturīgie zemniecības nogrupējumi, kādus V. I. Ļeņins min savā darbā «Težu pirmuzmetums par agrāro jauktājum»: lauksaimniecības proletariāts, pusproletariāts jeb parcellārie zemnieki, sikzemnieki, vidējie un lielsaimnieki.¹

Taču šo zemniecības tipu veidošanās Kurzemē, tāpat kā pārējās Baltijas guberņās, notika citādi nekā Krievijas guberņās. Minētās atšķirības vispirms iezīmēja dzimtbūšanas atcelšanas veids.

1861. g., atceļot dzimtbūšanu Krievijā, zemnieki tika atbrīvoti, piešķirot katram zemnieku kārtas vīrietim zināmu daudzumu zemes, no kuras pēdējam vismaz pirmos 9 gadus nebija tiesības atteikties. Tā rezultātā, lai cikniecīgs Krievijā bija iedalītās zemes gabaliņš, lai arī atbrīvojot krievu zemniekus, tie tika aplaupīti ar nogriezumumu un augstu izpirkuma maksu palīdzību, un pirmajā laikā pēc dzimtbūšanas atcelšanas bezzemnieku vārda tiešā nozīmē bija maz, bet toties bija ļoti liels sīko zemnieku skaits.

Kapitālistiskā laikmeta zemnieku tipi — proletariāts un turīgā zemniecība — veidojās, šādiem nelielu zemes gabaliņu turētājiem izputot. V. I. Ļeņins darbā «Kapitālisma attīstība Krievijā», pamatojoties uz bagāta faktiskā materiāla, parādījis šo jauno lauku iedzīvotāju tipu veidošanos. «Zemniecības sairšana, uz vidējās «zemniecības» rēķina attīstīdama zemniecības galējās grupas, rada divus jaunus lauku iedzīvotāju tipus.»² Viens no tiem, norāda V. I. Ļeņins, bija proletariāts, otrs — lauku buržuāzija jeb turīgā zemniecība.

Daudziem zemniekiemniecīgie zemes gabaliņi bija nepietiekami, lai nodrošinātu eksistenci. Tie bija spiesti iet «peļņas darbos», t. i., kļūt par algādžiem. V. I. Ļeņins spilgti parādīja šo «atzemniekošanas» procesū un lauku proletariāta veidošanos, zemes turētājiem izputot. Par to, kā norāda V. I. Ļeņins, liecina lielais pirmo reizi līgstošo strādnieku skaits (30%).³ Šis skaitlis rāda, cik straujš bija process, kas radīja «...*pastāvīgo* zemkopības strādnieku kadrus».⁴ V. I. Ļeņins atzīmējis, ka 19. gs. 90. gados Krievijā «apmēram *piektā daļa* zemnieku nonākusi jau tādā stāvoklī, ka viņu «pati galvenā nodarbošanās» — algots darbs pieturīgiem zemniekiem un muižniekiem».⁵

Zemniekiem izputot, veidojās ne vien proletariāts, bet arī lauku buržuāzijas slānis, kas pamazām savās rokās sakoncentrēja zemi un darba lopus.

¹ Skat. V. I. Ļeņins. Raksti, 31. sēj., 126.—130. lpp.

² Turpat, 3. sēj., 144. lpp.

³ Turpat, 205. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 204. lpp. V. I. Ļeņins savā darbā runā par 90. gadiem, taču piezīmē, ka šis skaitlis, attiecinot uz visu Krieviju, ļoti minimāls, jo dati ir par 70.—80. gadiem un tajos neietilpst «augsti attīstītā zemkopības kapitālisma rajoni — Baltijas un rietumu guberņas».

90. gados tas bija izveidojies jau samērā liels. No V. I. Ļeņina darba redzam, ka pēc sējumu platības un zemes daudzuma Krievijā vidēji bija 50% mazturīgo zemnieku sētu un 20% — turīgo.¹ Līdzīgu ainu dod arī zemniekiem piederošo darba lopu sadalījums. 49 Eiropas Krievijas guberņās, apvienojot 1888. un 1891. g. zirgu skaitīšanas datus, pēc Ļeņina aplēsuma, bija:²

bezzirga zemnieku sētu	— 27,3%	} 55,9%
ar 1 zirgu	— 28,6%	
ar 2 zirgiem	— 22,1%	} 22,0%
ar 3 zirgiem	— 10,6%	
ar 4 un vairāk zirgiem	— 11,4%	

Kurzemē turpretim 1817. g. zemniekus no dzimtbūšanas atbrīvoja bez zemes. Tas ietekmēja un paātrināja kapitalistisko lauku iedzīvotāju tipu veidošanos. Daļa Kurzemes zemnieku gan kļuva par faktiskajiem zemes lietotājiem, saņemot nomā mājas. Taču par nomniekiem kļuva tikai neliela zemnieku daļa — lielākoties tie paši saimnieki, kas mājās bija dzīvojuši arī pirms dzimtbūšanas atcelšanas. Bet kļaušu laiku iedzīvotāju lielais vairums — kalpi, vaļinieki, iebūvieši un pārējie bezzemnieki kļuva par neizsīkstošu kā lauku, tā pilsētu proletariāta veidošanās avotu. Saimniecībai attīstoties kapitalisma virzienā, lauku proletariāta galvenā masa Kurzemē veidojās no kļaušu kalpiem un citiem bezzemniekiem. Tie bija tiešie lauku proletariāta priekšteči. Kļaušu laiku iedzīvotāju sadalījums jau iezīmēja divu nākamās iekārtas tipu — zemes īpašnieku un bezzemnieku — veidošanos. Jau dzimtbūšanas atcelšanas likumā bija fiksētas divas zemnieku grupas — saimnieki un strādnieki.³ Pēdējai grupai likums pieskaita visus kalpus, kas dzīvoja pie saimnieka par algu, uzturu, vai uz zemes visus iebūviešus un amatniekus, kas no saimnieka īrēja dzīvokli, kā arī visas strādnieces un zaldātu atraitnes un sievas.⁴

Autora rīcībā diemžēl nav precīzu ziņu par saimnieku, kalpu un pārējo zemnieku kārtas iedzīvotāju attiecībām Kurzemē dzimtbūšanas atcelšanas laikā. Oranovskis atzīmē, ka 60. gados Kurzemē kalpu bijis 4—5 reizes vairāk nekā saimnieku.⁵

¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 100. lpp.

² Turpat, 114. lpp.

³ 1817. g. likumā par dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemē 147. § atzīmēts: «... Курляндские крестьяне яко земледельцы бывают двоякого свойственного им звания, то есть: или хозяева или работники, получающие плату...».

⁴ Minētā likuma 17. § teikts, ka «второй класс — к онному принадлежит все работники у хозяев» un pie tiem pieskaitāmi «все женатые и холостые работники... живущие у хозяев на жалование и хлебе, или на земле; за сим все бобылы и ремесленники, нанимающиеся у хозяев из-за квартиры и пр.», kā arī «... живущие у хозяев работницы, вдовы и оставшиеся рекрутские жены».

⁵ А. Орановский. Cit. darbs, 187. lpp.

Pēc Baltijas regulēšanas komisijas materiāliem, 70. gados uz katru zemnieku sētu bija 8—12 pieauguši zemnieku kārtas vīrieši.¹ Daļa no tiem varētu būt saimnieka ģimenes piederīgie, pārējie — laukstrādnieki un citi bezzemnieki.

Līdzīgu ainu dod arī dati par nodokļu maksātājiem 1885. g., piemēram, pagasta nodokļu maksātāji (16—60 g. v.) bija 22449 saimnieki un 108 327 bezzemnieki.² Tas liecina par lielo bezzemnieku skaitu, kas tad arī bija galvenais proletariāta veidošanās avots.

Protams, zināmā mērā bezzemnieku un vēlāk lauku proletariāta rindas papildināja arī izputējušie vai izputinātie zemes turētāji, taču to skaits, salīdzinot ar visu zemniecības masu, bija samērā niecīgs, lai daļa no tiem izputot kaut cik jūtami varētu ietekmēt jau tā lielo bezzemnieku skaitu.

Arī turīgo un vidējo zemnieku slānis Kurzemē veidojās citādi nekā Krievijas gubernās — nevis sakoncentrējot savās rokās izputējušo sikzemnieku zemi, bet nomas un pirkšanas ceļā iegūstot prāvus zemes gabalus, jo Kurzemē zemi iznomāja un pārdeva lielā platībā (privātajās muižās vidēji 31—49 desetīnas, kroņa muižās 13—47 desetīnas).³

Turpretim, ja zeme būtu iznomāta vai pārdota katram zemnieku kārtas vīrietim, tad Kurzemē vidējais zemes daudzums uz vienu vīrieti būtu niecīgs — 3—6 desetīnas.⁴ Tas, ka saimniekam

¹ CVVA, 184. f., 1. apr., 1. l., 24.—26. lp. No šiem materiāliem redzam, ka, piemēram, Vecsēres muižā bija 559 zemnieku kārtas vīrieši, bet tikai 58 zemnieku sētas; Jaunšēres — 372 vīrieši un 43 sētas; Seces — attiecīgi 697 un 77; Elkšņu — 683 un 63; Dignājas — 1120 un 93; Koņeņepoles — 193 un 14; Vircavas — 2325 un 160; Lielsesavas — 1170 un 94; Bērzes — 572 un 46; Matkules — 589 un 58; Vālgales — 445 un 46; Saldus — 746 un 58; Sabiles — 112 un 11; Lutriņu — 677 un 60; Skrundas — 1693 un 147; Piltenes — 513 un 57; Užavas — 236 un 29; Rucavas — 566 un 65; Alšvangas — 703 un 62 utt.

² Земское устройство Прибалтийских губерний. СПб., 1890, стр. 269.

³ Kurzemes statistiskās komitejas sekretārs Ludmers (Курляндская губерния, стр. 309) atzīmējis, ka vidēja zemnieku māju zemes platība (desetīnās) Kurzemē bija sekojoša:

Apriņķis	Privāta muiža	Kroņa muiža
Jaunjelgavas	48,5	27,5
Bauskas	47,5	36,2
Grobiņas	46,7	34,6
Kuldīgas	46,5	39,4
Tukuma	43,2	47,3
Aizputes	42,6	40,6
Ilūkstes	41,2	35,5
Ventspils	37,8	42,4
Talsu	32,6	17,0
Dobeles	31,5	13,6

⁴ Dobeles apr. — 3,9 des., Bauskas — 4,3, Ventspils — 4,0, Aizputes — 3,7, Kuldīgas — 4,8, Grobiņas — 3,7, Ilūkstes — 4,5, Talsu — 3,9, Tukuma — 3,8 un Jaunjelgavas — 5,6 (Я. И. Лудмер. Курляндская губерния, стр. 309).

Kurzemē vidēji piederēja 7—10 reizes vairāk zemes nekā vidēji katram vīrietim, arī liecina par lielo bezzemnieku skaitu.

Lielā zemes platība, kas nomas un pirkšanas ceļā nonāca zemnieku mazākuma rokās, kļuva par pamatu turīgās zemniecības slānim, kas attiecībā pret pārējiem zemes turētājiem Kurzemē bija ļoti liels. Kā jau redzējām, pēc zemes daudzuma Kurzemē 56,23% no zemes nomniekiem un īpašniekiem pieskaitāmi turīgajiem zemniekiem, 17,65 — vidējiem un 26,12 — sīkajiem.

Līdzīgu ainu dod arī darba lopu sadalījums. Pēc militārās zirgu skaitīšanas datiem, Kurzemē 1894. g. bija 52,1% sētu ar 3 un vairāk zirgiem, 14,1% — ar 2 zirgiem, 29,6% — ar 1 zirgu un tikai 4,2% bezzirga sētu.¹

Salīdzinot Iekškrēvijas guberņu zemniekus, kuriem bija zeme, ar Baltijas resp. Kurzemes zemniekiem, kuriem zeme bija faktiskā vai juridiskā valdījumā, proporcija ir tieši pretēja. No visiem zemes turētājiem Kurzemē vairāk nekā puse bija turīgie zemnieki, niecīgs skaits vidējo saimniecību un trūcīgo saimniecību. Taču šādu ainu gūstam, tikai salīdzinot atsevišķas zemes turētāju grupas. Turpretim, ja salīdzinām turīgo zemnieku slāni ar visu zemkopībā nodarbināto iedzīvotāju skaitu, tad diferenciācijas aina Kurzemē ir daudz krasāka. Pēc pirmās Krievijas iedzīvotāju skaitīšanas datiem, Kurzemē no visiem 518 273 lauku iedzīvotājiem ar zemkopību vispār nodarbojās 396 753 iedzīvotāji² jeb 58,87% (ieskaitot ģimenes locekļus). Šinī laikā Kurzemē bija 27 901 dažāda lieluma zemnieku saimniecība. Pieņemot, ka katra sēta piederēja vienam saimniekam, pēc vidējā ģimenes locekļu skaita guberņā aprēķinām zemes īpašnieku un nomnieku skaitu kopā ar ģimenes locekļiem, kas Kurzemē bija 153 455 cilvēki jeb 38,6% (27 901 × 5,5) no visiem zemkopībā nodarbinātajiem. Tādā pašā veidā aprēķinām turīgo zemnieku skaitu, kas bija 86 300 jeb 21,7% (15 691 × 5,5), vidējie zemnieki bija (4925 × 5,5) 27 087 jeb 6,8% un trūcīgie — līdz 10 desetīnām (7285 × 5,5) 40 077 jeb 10,1% no visiem zemkopībā nodarbinātajiem iedzīvotājiem. Tātad 61,4% bezzemnieku, kuriem vēl pieskaitāma lielākā daļa sīkzemnieku, veidoja zemkopībā nodarbināto galveno masu.

Šie dati liecina par krasu zemniecības noslāņošanos.

Tātad Kurzemes zemnieku atbrīvošana bez zemes paātrināja kapitālistiskās zemniecības tipu veidošanos, izdalot no zemnieku vidus nelielu faktisko zemes lietotāju un vēlāk īpašnieku slāni un

¹ Материалы Высочайше учрежденной 16. XI 1901 г. комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 г. по 1900 г. благосостояния сельского населения среднеземледельческих губерний, сравнительно с другими местностями Европейской России, ч. I. СПб., 1903, стр. 206—207.

² Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., т. XIX. Курляндская губерния, [СПб.], 1905, стр. 142.

pārvēršot lielo bezzemnieku masu par proletariāta veidošanās avotu.

Te jāatzīmē arī vēl šejienes apstākļiem raksturīgā bezzemnieku skaita samazināšanās: daudzi bezzemnieki aizplūda uz pilsētām, daļa no tiem dažādu šajā nodaļā aplūkoto pasākumu rezultātā pārvērtās par sīkzemniekiem (sīku gabaliņu piešķiršana atvaļinātiem zaldātiem un citiem bezzemniekiem utt.). 19. gs. otrajā pusē vien bija izveidots apmēram 9000 šādu sīksaimniecību.

Tādējādi 19. gs. otrajā pusē izveidojās agrārā iekārta, kas zemes lielāko daļu lielu latifundiju veidā atstāja muižnieku rokās. Muižnieku zeme kopā ar kroņa īpašumiem aizņēma vairāk par 60% no visas zemes.

Zemniekiem, kas bija iedzīvotāju lielākā daļa, īpašumā un lietošanā pārgāja tikai nepilnas $\frac{2}{5}$ no zemes kopplatības. Bet arī tā sakoncentrējās zemnieku mazākuma rokās, atstājot galveno zemniecības masu bez ražošanas līdzekļiem un līdz ar to arī bez iztikas līdzekļiem. Tas spieda pēdējos pārdot savu darbaspēku kā muižniekiem un kulakiem, tā arī pilsētu buržuāzijai.

Zemes attiecības, kādas agrāro pārkārtojumu rezultātā izveidojās 19. gs. otrajā pusē, saglabājot lielos feodālos zemes īpašumus un citas feodālisma atliekas, ietekmēja ne vien zemkopības tālākās attīstības gaitu, bet noteica arī šķiru cīņas virzienus un mērķus laukos.

III NODAĻA

KAPITĀLISTISKĀS ZEMKOPIBAS ATTĪSTĪBA UN SAIMNIEKU STĀVOKLIS

Attīstoties kapitālismam un pārveidojoties vecajam feodālajam ražošanas veidam, radās jauns ražošanas veids, jaunas ražošanas attiecības arī Kurzemes lauksaimniecībā. Līdz ar to veidojas arī jauna zemes īpašuma forma, jo, kā norādīja jau K. Markss, «...tā forma, kādā dzimstošais kapitālistiskais ražošanas veids sastop zemes īpašumu, neatbilst šim veidam. Šis ražošanas veids pats pirmoreiz rada sev atbilstošu formu, pakļaudams zemkopību kapitālam.»¹

Buržuāziskais apvērsums zemkopībā nevarēja notikt bez feodālo agrāro attiecību un iekārtojumu pārveidošanas tāpēc, ka «...kapitālam vajag — vajag ekonomiskās nepieciešamības ziņā — radīt sev jaunus agrāros iekārtojumus, kas pielāgoti brīvās tirdznieciskās zemkopības jaunajiem apstākļiem».²

Tā kā Kurzemē kapitālisma attīstība norisa pa prūšu tipa ceļu, tad kapitālismam nācās radīt sev jaunus iekārtojumus, pakāpeniski pārveidojot muižnieku saimniecību, kuras evolūcija iesākās vēl feodālajā sabiedrībā.

«Muižnieku saimniecība evolucionē kapitālistiski, pakāpeniski aizstājot atstrādāšanu ar «brīva liguma darbu», trīslauku sistēmu — ar intensīvu kultūru un zemnieku tēvutēvu laiku inventāru — ar muižnieku ekonomiju moderniem darba rīkiem.»³ Tātad viens no pirmajiem kapitālistiskā ražošanas veida noteikumiem ir brīva, algota darbaspēka izplatība agrākā kļaušu zemnieka darba vietā. Šis jautājums tuvāk tiks aplūkots nākamajā nodaļā.

Līdz ar algotu darbaspēku 19. gs. otrajai pusei raksturīga arī mašīnu ieviešana un izplatīšanās lauksaimniecībā, kas lielā mērā veicināja kapitālistisko attiecību izveidošanos un tālāku nostiprināšanos.

Atsevišķas lauksaimniecības mašīnas, kā kuļmašīnas, sējmašīnas, labības tīrāmās mašīnas un uzlabotie zemkopības darbarīki, Kurzemes lauksaimniecībā parādījās jau feodāli dzimtbūtnieciskās

¹ K. Marks s. Kapitāls, 3. sēj., 598. lpp.

² V. I. Ļeņins s. Raksti, 13. sēj., 240.—241. lpp.

³ Turpat, 209. lpp.

saimniecības sairuma periodā. Šis process latviešu padomju vēstures literatūrā guvis samērā plašu atspoguļojumu.¹ Taču līdz 19. gs. vidum lauksaimniecības mašīnas, gan ievestās, gan vietējās, sastopamas gandrīz tikai muižās un arī tur vēl sporādiski. Tām tikai izmēģinājuma raksturs, bet 19. gs. otrajā pusē tās sāk parādīties arī zemnieku saimniecībās.

Runājot par mašīnu lietošanu lauksaimniecībā, V. I. Leņins darbā «Kapitālisma attīstība Krievijā» pēcreformas laikmetu Krievijā lauksaimniecības mašīnu būves attīstības un mašīnu lietošanas ziņā sadala 4 periodos.²

Pirmais periods — pēdējie gadi pirms zemnieku reformas un pirmie gadi pēc tās — raksturīgs ar to, ka muižnieki tiecās pirkt ārzemju lauksaimniecības mašīnas, bet šis drudzis drīz vien atslāba, un no 1863./64. g. pieprasījums pēc ārzemju mašīnām kritās.

70. gadu beigās sākās un ilga līdz 1885. gadam otrs periods, kas raksturīgs ar to, ka ārkārtīgi regulāri un strauji pieauga mašīnu ievadums no ārzemēm; tāpat paplašinājās arī mašīnu ražošana iekšzemē, taču lēnāk nekā ievadums. Laikā no 1881. līdz 1884. g. lauksaimniecības mašīnu ievadums pieauga sevišķi strauji, kas daļēji izskaidrojams ar to, ka 1881. g. atcēla muitu čuguna un dzelzs ieviešanai to rūpniecību vajadzībām, kas izgatavoja lauksaimniecības mašīnas.

Trešais periods ilga no 1885. g. līdz 90. gadu sākumam. Šinī laikā lauksaimniecības mašīnas, ko ievada no ārzemēm, tika apliktas ar augstu muitu (50 kap. zelta par pudu). Tas krasi samazināja mašīnu ievadumu; arī iekšzemē lauksaimniecības krīzes ietekmē ražošana attīstījās lēni.

Sākot ar 90. gadiem, iezīmējās ceturtais periods, kad lauksaimniecības mašīnu ievadums atkal palielinājās un sevišķi strauji pieauga mašīnu ražošana iekšzemē.

Kaut gan dati par mašīnu ieviešanu Kurzemes lauksaimniecībā visai nepilnīgi, taču arī uz to pamata var labi izsekot, ka Kurzemē mašīnu lietošanā saskatāmi visi minētie periodi.

Pirmie ieviesās uzlabotie darbarīki — arkli un ecēšas, kas 19. gs. 60. gados Kurzemes lauksaimniecībā jau plaši tika pielietoti. Pēc oficiālās statistikas ziņām, muižās veco Kurzemes spīļu arklu vairs nelietoja. Tas ir samērā straujš progress, ja ievēro, ka lemešu arkli Kurzemē pirmoreiz redzami tikai 19. gs. 30. gados. Pirmie dzelzs arkli parādījās 1833. g. Vircavā,³ 1836. g. tos sāka lietot Pastendē, 1845. g. — Nīcas muižā.⁴ Agrāk par tiem (30. gadu

¹ H. Strods. No kuļmašīnu konstruēšanas un ieviešanas vēstures Latvijā 18. gs. beigās — 19. gs. pirmajā pusē. — Vēstures problēmas, II. Rīga, 1958.; Начало применения сельскохозяйственных машин в Латвии (конец XVIII — начало 60-х годов XIX века). — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Рига, 1963.; I. Leinasare. Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā kļaušu saimniecības sairuma laikā. Rīga, 1962.

² Skat. V. I. Leņins. Raksti, 3. sēj., 183.—184. lpp.

³ I. Leinasare. Cit. darbs, 66. lpp.

⁴ H. Strods. Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. Rīga, 1957., 67. un 68. lpp.

sākumā) parādījās un ieviesas lietošanā atsperecēšu priekšteči — ekstripatori. Kas attiecas uz mašīnām, tad interesanti piezīmēt, ka kuļmašīnai laikam ir garākā vēsture no visām modernajām mašīnām. Varbūt tāpēc, ka labības kuļšana bija viens no grūtākajiem un darbietilpīgākajiem procesiem, par tā mehanizāciju sākts domāt jau sen. Ir zināms, ka pirmo kuļmašīnu, ko darbināja ar zirgiem, kāds izgudrotājs laidis darbā jau 17. gs. Padures muižā.¹ Dažādu, gan ievesto, gan pašu konstruēto, kuļmašīnu lietošana Kurzemes lauksaimniecībā turpinājās arī 18. gs. un 19. gs. pirmajā pusē.

Taču līdz 19. gs. Kurzēmē labību kūla galvenokārt ar spriguļiem, kurus gadsimta sākumā aizstāja kuļmie bluķi.² Plašāk kuļmašīnas, vispirms ģepekkuļmašīnas, Kurzemes muižu saimniecībās sāka izmantot tikai 19. gs. vidū. Kurzemes statistiskā komiteja 1863. g. reģistrējusi jau 186 zirgu kuļmašīnas, 2 ar ūdens spēku darbināmas un 31 tvaika kuļmašīnu.³

Lokomobiles Kurzemes muižās ieviesās samērā strauji. Kā jau redzējam, 1863. g. bija 31 tvaika kuļmašīna. Tas ir daudz, ja ievēro, ka pirmā lokomobile pasaulē lauksaimniecības darbu veikšanai parādījās tikai 1851. g. Londonā.⁴ Pēc pieciem gadiem (1856. g.) Zaļmuižā sastopam pirmo tvaika kuļmašīnu Kurzēmē, bet pēc gada labību kūla ar tvaiku jau 6 muižās — Iecavā, Vecaucē, Zemītē, Skrundā, Lubezerē, Gaiķos.⁵

Desmit gados lokomobiļu skaits jau divkāršojies. Pēc Kurzemes guberņas statistiskās komitejas ziņām, 1874. g. Kurzemes lauksaimniecībā bija nodarbinātas 73 lokomobiles.⁶ Tas ir samērā daudz, jo visā Eiropas Krievijas lauksaimniecībā no 1875. līdz 1878. g. bija tikai 1351 lokomobile.⁷ Visas lokomobiles piederēja Kurzemes muižniekiem, un tās lielākoties izmantoja kuļmašīnu darbināšanai, dažos gadījumos kā tvaika dzinējus arī dzirnavās, zāģētavās, kaulu miltu dzirnavās un vēlāk arī spirta dedzinātavās.⁸ Kurzēmē sāk izplatīties arī sējmašīnas un labības tīrāmās mašīnas, kamēr plaujmašīnas šinī laikā vēl avotos atzīmē kā retumu.

Mašīnu un uzlaboto darbarīku ieviešanu, no vienas puses, kavēja vāji attīstītā vietējā mašīnbūves rūpniecība, no otras puses, līdzekļu trūkums to iegādei ārzemēs. Kaut gan Krievijā pirmās

¹ H. Strods. No kuļmašīnu konstruēšanas un ieviešanas vēstures Latvijā... — Vēstures problēmas, II. Rīgā, 1958., 140. lpp.

² Turpat, 139. lpp.

³ Statistisches Jahrbuch für das Gouvernement Kurland für 1863, S. 13.

⁴ Vēstures problēmas, II. Rīgā, 1958., 162. lpp.

⁵ Turpat, 164. lpp.

⁶ CVVA, 416. f., 1. apr., 139. l., 7.—13. lp.

⁷ Skat. V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 190.—191. lpp.

⁸ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2083. l., 14. lp.

lauksaimniecības mašīnu fabrikas radās jau 19. gs. otrajā ceturksnī, Kurzemē 60. gados vēl mašīnas un arī darbarikus iveda galvenokārt no ārzemēm — Anglijas, Vācijas un Amerikas.¹ No 73 lokomobilēm, kas 1874. g. nodarbinātas Kurzemes lauksaimniecībā, 70 bija ievestas no Anglijas, 2 no Vācijas un tikai 1 izgatavota Rīgā.

19. gs. otrajā pusē uzlabotie darbarīki un mašīnas pamazām sāka parādīties arī zemnieku saimniecībās. Kurzemes gubernators gada pārskatā par 1862. g. jau atzīmējis, ka dzelzs arkli, ecešas, ekseļmašīnas, kuļmašīnas, pļaujmašīnas sastopamas arī zemnieku saimniecībās.²

Kuļmašīnas visvairāk un visātrāk sāka izplatīties Dobeles apriņķa zemnieku saimniecībās, sevišķi no 70. gadu vidus.

Kāds korespondents «Baltijas Vēstnesim» rakstīja, ka 1876. g. iepirkts tik daudz kuļmašīnu un pļaujmašīnu kā pēdējos piecos gados kopā un tās sevišķi pirkuši mazgruntnieki, t. i., saimnieki.³

To pašu apstiprina «Mājas Viesis» nākamajā gadā. «Lielākas damfmašīnas tad nu arī tiek gadu no gada vairāk pārdotas un top ne vien lielās muižās brūķētas, bet arī no pārtikušiem saimniekiem daudzārt lietotas.

Pagājušā gadā uz Kurzemi Cīglers un biedrs pārdevis vairāk nekā 20 lokomobiles... ar piederīgām garaiņu kuļamām mašīnām. Pircēji pa daļai ir arī mazgruntnieki (saimnieki) bijuši un šīs mašīnas pa lielākai daļai netura priekš sevis vien, bet, kad savu labību apkūlušī, tad tās izirē atkal citiem.»⁴

Kas attiecas uz otro periodu, mūsu rīcībā ir ziņas tikai par 1884. g. un tikai par tām lauksaimniecības mašīnām, kas ievestas caur Liepājas ostu. Taču arī šie dati pietiekami spilgti raksturo mašīnu ievaduma apjomu. Pēc gubernatora gada pārskata pielikuma redzam, ka 1884. g. (pēdējais gads, kad iveda bez muižas) caur Liepājas ostu ievests 120 000 pudu lauksaimniecības mašīnu.⁵ Tas ir iespaidīgs skaitlis, ja ievēro, ka lauksaimniecības mašīnu ievaduma apmēri no ārzemēm Krievijā laikā no 1881. līdz 1884. g. vidēji vienā gadā bija 961 800 pudu.⁶

Te gan jāpiezīmē, ka caur Liepājas ostu iveda mašīnas ne tikai Kurzemes lauksaimniecības vajadzībām, bet arī citām gubernācijām. Taču nevar aizmirst faktu, ka daudz vietējo un ārzemju

¹ Piemēram, 1857./58. g. ar firmas A. G. Thilo starpniecību vien no ārzemēm Kurzemē ievestas šādas mašīnas un lauksaimniecības darbarīki: 60 dažādi arkli, 11 dzelzs ecešas, 38 grābekļi, 8 zirgu kuļmašīnas, 10 pārvietojamas tvaika kuļmašīnas, 9 lokomobiles, 17 ekseļmašīnas, nelielos daudzumos (pa 1—2) ievesti vēl kultivatori, sejmašīnas, mākslīgo mēslu sejmašīnas, pļaujmašīnas, siena ārdāmās mašīnas, zāģi utt. (ICVVA, 1185. f., 1. apr., 335. l., 4.—5. lp.).

² ICVVA, 291. f., 4. apr., 2083. l., 14. lp.

³ Baltijas Vēstnesis, 1876., 39. nr.

⁴ Mājas Viesis, 1877., 19., 21. nr.

⁵ Обзор Курляндской губернии за 1896 г., стр. 262.

⁶ Skat. V. I. Leņins. Raksti, 3. sēj., 184. lpp.

lauksaimniecības mašīnu Kurzemē ieplūda no Rīgas, sevišķi tajos apriņķos, kas tuvāk Rīgai.

Gubernators pat raksta, ka 70. gadu vidū un beigās Jelgavas apriņķī sagrābis īsts kuļmašīnu iepirkšanas drudzis, jo, pēdējās iznomājot, varēja gūt lielu peļņu. Tā kā par nelielu avansu Rīgas tirgotāji labprāt pārdeva kuļmašīnas uz nomaksu, tad cerībā gūt lielu peļņu šīnī pasākumā iesaistījās daudzi zemnieki. Bet līdz ar kuļmašīnu skaita pieaugumu kritās cenas un ienākumi. Rezultātā daudzas mašīnas tika pārdotas ūtrupē un to īpašniekiem palika lieli parādi krājkasēs par aizņemto naudu, mašīnas iegādājoties.¹

Laikraksts «Baltijas Vēstnesis» 80. gadu vidū arī atzīmē, ka pēdējā laikā ūtrupē tiekot pārdotas kuļmašīnas.²

Šīnī periodā jau pašā Kurzemē bija radušās vairākas rūpnīcas, kas izgatavoja lauksaimniecības darbarīkus un mašīnas.³

To, kā muitas svārstības ievadamajām mašīnām un izejmateriāliem ietekmēja vietējo mašīnbūves rūpniecību, kā arī mašīnu importu trešajā periodā, redzam, salīdzinot datus par lauksaimniecības mašīnu ievadumu. Piemēram, jau 1885. g., pirmajā gadā pēc ārzemju mašīnu aplikšanas ar augstu muitu, to ievadums caur Liepājas ostu samazinājās vairāk nekā uz pusi. Ja 1884. g. ievests 120 000 pudu lauksaimniecības mašīnu, tad 1885. g. tikai 49 000, bet 1886. g. — 20 000, t. i., sestā daļa.⁴

Par to, ka gadsimta beigām raksturīgs straujš lauksaimniecības mašīnu izplatības pieaugums, liecina dati par tvaika mašīnu lietošanu Kurzemes lauksaimniecībā⁵ un to sadalījumu.

	Muižniekiem, pilsoņiem un tirgotājiem	Zemniekiem	Kopā
1893. g.	391	162	553
1896. g.	423	218	641

¹ Обзор Курляндской губернии за 1896 г., стр. 132.

² «Baltijas Vēstnesis», 1887., 109. nr.

³ Kā redzams no Kurzemes gubernatora gada pārskatiem par 1894. un 1896. g. (Обзор Курляндской губернии за 1894 г., 94.—97. lpp. un par 1896. gadu 198.—202. lpp.), no 1872. g. Jelgavā pastāvēja Blumberga čugunlietuve, kas ražoja arī lauksaimniecības mašīnas un darbarīkus. Tā bija pirmā fabrika, kas Kurzemē sāka ražot tvaika kuļmašīnas. No 1881. g. darbojās Valdovska čugunlietuve un mašīnbūves fabrika Jelgavā, kurā ražoja galvenokārt lauksaimniecības darbarīkus, 1882. g. Jelgavā savu mašīnbūves uzņēmumu, kurā ražoja arklus un lauksaimniecības mašīnas, kā arī laboja pēdējās, atvēra Vēbers.

Liepājā no 1875. g. pastāvēja Zamuela mašīnbūves fabrika un čugunlietuve «Fenikss», kurā izgatavoja un laboja lauksaimniecības mašīnas un darbarīkus. 1885. g. Liepājā sāka strādāt Strupa mašīnbūves fabrika un čugunlietuve, kas arī ražoja lauksaimniecības mašīnas un darbarīkus. 1888. gadā te nodibināta Sultes trijeru fabrika, kas bija pirmais šāda tipa uzņēmums Krievijā. Kaut arī uzņēmums nebija liels un sākumā tam nebija pat tvaika dzinēja, tā produkcija bija labas kvalitātes un spēja pat konkurēt ar ārzemju mašīnām. Savus ražojumus realizēja galvenokārt Iekškrēvijas guberņās.

⁴ Обзор Курляндской губернии за 1896 г., стр. 262.

⁵ Turpat, 75. lpp.

Ja salīdzinām 1896. ar 1874. g., redzam, ka tvaika dzinēju skaits palielinājies 9 reizes un tie jau sastopami arī zemnieku saimniecībās. Sevišķi tas sakāms par Dobeles apriņķi, jo 1896. g. to visām zemnieku īpašumā esošajām lokomobilēm 109 jeb 50% piederēja šā pagasta zemniekiem.

Minētie absolūtie skaitļi vien neizteic tvaika katlu izplatības pakāpi Kurzemes gubernā. Lauksaimniecībā bija plaši ieviesies paradums tos iznomāt; tas deva īpašniekiem lielu peļņu. Piemēram, 1893. g. no 553 lokomobilēm 467 jeb 80% bija iznomātas.¹

Visi šie, kaut arī nepilnīgie, dati norāda uz strauju mašīnu izplatību Kurzemes lauksaimniecībā. Tas liecina arī par kapitālisma attīstību, jo, kā atzīmē Ļeņins, «...no vienas puses, tieši kapitālisms ir faktors, kas izvērs un paplašina mašīnu lietošanu lauksaimniecībā; no otras puses, mašīnu izmantošanai zemkopībā ir kapitālistisks raksturs, t. i., tā ved uz kapitālistisko attiecību izveidošanos un tālāko attīstību».²

Mašīnu ieviešana veicināja kapitālisma attīstību, arī paplašinot iekšējo, kā ražošanas līdzekļu, tā darbaspēka tirgu, jo tā saistīta ar brīvi līgta algota darbaspēka izplatību. Bet līdz ar to mašīnu izplatīšanās nesa sev līdzi arī pretēju procesu — izstūma algotos strādniekus un pazemināja darbaroku cenu.

Par uzlabotu darbarīku un mašīnu lietošanas izplatības tiešo sakaru ar strādnieku skaitu liecina kaut vai tādi fakti kā darbaroku daudzuma un zemes attiecības. Sakarā ar to, ka muižās ir vairāk mašīnu un labāki darbarīki, tajās caurmērā vienu strādnieku līga uz 30 pūrvietām (10 des.), bet zemnieku saimniecībās — uz 20 pūrvietām.³

Visas šīs izmaiņas lauksaimniecībā — mašīnu lietošana, pārēja uz algotu darbu utt. — ienesa pārmaiņas arī lauksaimniecības ražošanā, liecinot par kapitālisma attīstību un iekšējā tirgus augšanu, kā arī saimniecību ciešajām saitēm ar tirgu.

Kapitālisma attīstība paplašināja tirgu, un lauksaimniecības pakļaušana konkurencei izraisīja nepieciešamību zemkopībai pārveidoties.

Gadsimta sākumā, vēl feodālās saimniecības laikā, galvenā eksportprece no Kurzemes bija labība un tās izstrādājumi. 20. gadsimta sākumā krīze un labības cenu krišana mudināja meklēt citus ienākumu avotus. Tā kā līdz ar tekstilrūpniecības attīstību tirgū auga pieprasījums pēc vilnas un līniem, daži muižnieki sāka pērvērsties aitkopībai un līnu audzēšanai.

Kad krīze bija garām un labībai atkal tirgū bija izdevīga konjunktūra, muižnieki atgriezās pie labības audzēšanas. Bet līdz ar

¹ Обзор Курляндской губернии за 1896 г., стр. 75.

² В. И. Ленин. Работы, 3. сēj., 192. лрр.

³ Доклад Высочайше учрежденной комиссии..., Приложение I, стр. 36.

satiksmes ceļu attīstību un dzelzceļu būvi labības tirgū sāka konkurēt Iekškrīevijas guberņas. Tad muižnieki par izdevīgāku atzina laist labību tirgū pārstrādātā veidā. Tie paplašināja spirta un degvīna dedzināšanu un alus darišanu. Kā liecina tabulas dati, spirta dedzinātavu skaits samazinājās, bet produkcijas apjoms pieauga.

Gadi	Spirta dedzinātavu skaits	Produkcija spaiņos	Izejvielas ceturtos	
			labība	kartupeļi
1807. ¹	390	190 199	54 555	—
1829. ²	335	296 913	81 010,3	—
1857. ³	216	711 090	84 948	106 613
1864. ⁴	181	903 756	Nav ziņu	Nav ziņu
1872. ⁵	127	505 313	Nav ziņu	1 487 000 pudu

No lauksaimniecības produktu pārstrādāšanas nozarēm galvenā loma Kurzemes muižu saimniecībās bija spirta dedzinātavām. Spirta ražošana sevišķi palielinājās 60. gados, sasniedzot kulmināciju 1864. g. Pēc tam iesākās zināma spirta dedzināšanas apjoma sašaurināšanās, kas, šķiet, ir sakarā ar akcīzes nodokļu ieviešanu 1863. g. un spirta dedzinātavu minimālo apjomu noteikšanu,⁶ akcīzes nodokļa paaugstināšanu ar 1864. g.⁷, 1868./69. g. neražu utt.

70. gados produkcijas apjoms atkal palielinājās. 60.—70. gados ļoti augsts bija arī spirta īpatsvars visā rūpnieciskajā ražošanā.

¹ J. Zutis. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804—1819). Rīgā, 1954., 140. lpp.

² CVVA, 416. f., 1. apr., 421. l.

³ А. Орановский. Cit. darbs, 299. lpp.

⁴ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2305. l., 10. lp.

⁵ Обзор Курляндской губернии за 1897 г., стр. 27.

⁶ II ПСЗ, т. XXXVI, отд. II, № 37179, 4. VII 1861 г. — Высочайше утвержденное положение о питейном сборе.

Pamatojoties uz šo likumu, lai vienveidotu dzērienu nodokli, ar 1863. g. 1. I visā impērijā ievada vienotu — akcīzes nodokli, ko ņēma no izdedzinātā degvīna daudzuma. Likuma 114. § noteikts minimālais degvīna dedzinātavas apjoms — visi raudzējamie kubli kopā nedrīkstēja būt mazāki par 540 spaiņiem. Tos brūžus, kuru apjoms mazāks, līdz 1863. g. 1. I bija vai nu jāpaplašina līdz noteiktajam apjomam, vai jālikvidē.

⁷ II ПСЗ, т. XXXVIII, № 40364, 10. XII 1863 г. — Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета — Об увеличении с 1. I 1864 г. размера акциза с вина и спирта. Turpmāk akcīze jāmaksā 5 kap. par grādu (1/100 spaiņa) agrāko 4 kap. vietā vai 5 rbļ. par spaini.

1862. g. Kurzemes guberņā bija 504 rūpniecības tipa uzņēmumi ar kopprodukciju 1 784 042 rbl.,¹ no kuriem spirta dedzinātavas deva 1 123 192 rbl. jeb 63%. 70. gados spirta produkcijas īpatsvars ražošanā bija vēl vairāk pieaudzis. Spirta dedzinātavu bija apmēram 30% no uzņēmumu kopskaita, tajās bija nodarbināti ap 48% no visiem strādniekiem, un tās deva 78% no produkcijas kopsummas.²

Samērā augstā līmenī šī ražošanas nozare noturējās arī 80. gados, kas Kurzemes lauksaimniecībā iezīmējās ar augstām ražām un augstām lauksaimniecības ražojumu cenām, bet 80. gadu beigās un sevišķi 90. gados sākās spirta ražošanas sašaurināšanās. Samazinājās gan uzņēmumu skaits, gan produkcija. No 127 spirta dedzinātavām, kas Kurzēmē bija 1872. g., 1896. g. bija palikušas tikai 44, t. i., tikai 34%.

Ja salīdzina 1891. g. ar 1870. g., tad spirta dedzinātavu bija tikai nepilni 13% no uzņēmumu kopskaita, tajās nodarbināti tikai 6,1% no visiem strādniekiem, un tās deva tikai 4% no visu uzņēmumu kopprodukcijas.³

Galvenokārt tas izskaidrojams ar ražošanas paplašināšanos pārējās nozarēs. Taču spirta ražošanas sašaurināšanās vērojama ne vien attiecībā pret pārējām ražošanas nozarēm, bet arī salīdzinot spirta ražošanas apjomu 1870. un 1891. g.

Divdesmit gadu laikā spirta ražošanas uzņēmumu skaits bija sarucis līdz 39,4%, strādnieku skaits — līdz 35,1%, kamēr produkcijas apjoms — tikai līdz 74,7%. Pirmkārt, tas izskaidrojams ar eksporta sašaurināšanos un tā izraisīto cenu pazeminājumu, kā arī ar neražu, kas sadārdzināja izejvielas. Minēto divdesmit gadu laikā spirta produkcija naudas izteiksmē bija katastrofāli kritusi — līdz 11,7%.

Visas spirta dedzinātavas Kurzēmē vēl joprojām atradās galvenokārt muižās, taču tām tirgus bija stipri sašaurinājies. Spirta dedzinātavās muižās parasti strādāja 4—5 strādnieki un produkcijas apjoms nepārsniedza 10 000 rbl. gadā. Ap 70. gadiem spirta dedzinātavās parādījās mehāniskais dzinējspēks ar līdz 10 zirgspēku lielu jaudu, taču 19. gadsimta beigās ar kapitālistiska tipa uzņēmuma vērienu Kurzemes muižās bija tikai viena spirta dedzinātava. Tā bija Kalkūnes muižas (Ilūkstes apr.) īpašnieka Ettingena spirta dedzinātava, kas ierikota 1873. g. 90. gados tanī bija nodarbināti 140 strādnieki, mehāniskais dzinējs ar 105 zirgspēku

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2083. l., 11. lp.

² Turpat, 2755. l., 7. un 61. lp. Pēc gubernatora gada pārskata par 1870. g. Kurzemes guberņā bija 476 uzņēmumi, kuros nodarbināti 2055 strādnieki, un to kopprodukcija bija 6 456 680 rbl. No tiem 1145 bija spirta brūži, tajos strādāja 988 cilvēki, un tie deva produkciju par 5 067 147 rbl.

³ Обзор Курляндской губернии за 1891 г., pielikuma 2. tabula. Pēc gubernatora pārskata par 1891. gadu no 447 uzņēmumiem, kuros strādāja 5 678 strādnieki un kas deva 13 804 930 rbl. kopprodukcijas, spirta brūži ir tikai 57 ar 347 strādniekiem un 561 200 rbl. produkciju.

lielu jaudu, un tā deva produkciju par 90—100 000 rbļ. gadā.¹ Šim uzņēmumam bija 4 nodaļas: spirta dedzināšanas, spirta attīrīšanas (rektifikācijas), degvīna un rauga. Produkciju lielākoties realizēja Pēterburgā un Maskavā, kur uzņēmumam bija pašam savas noliktavas.

Šī svarīgākā muižu ienākumu avota strauja sašaurināšanās nevarēja neradīt satraukumu Kurzemes muižnieku vidū, jo, pēc pašu vācu muižnieku izteicieniem (kas gan ir pārspīlēti), stāvoklis spirta ražošanā bija tik kritisks, ka uzņēmējiem cits nekas neatlika, kā ražot ar hronisku deficītu vai slēgt savas spirta dedzināšanas.²

Tāpēc muižnieku aprindās dedzīgi tika apspriests jautājums, kā izsargāties no bankrota un panākt spirta rūpniecības uzplaukumu.

Tie muižnieki, kuri uzskatīja, ka krīze spirta rūpniecībā ir pārprodukcijas sekas, atzina, ka būtu nepieciešams ierobežot spirta ražošanu, tā samazinot piedāvājumu un panākot cenu celšanos. Šī uzskata aizstāvji atsaucās uz to, ka Baltijas provinces vien dodot $\frac{1}{5}$ no visas Krievijas spirta produkcijas un, ja te sašaurinātu spirta ražošanu, tas jūtami ietekmētu tirgus cenas.

Taču otra uzņēmēju grupa uzskatīja, ka spirta cenu krišana ir sakarā ar vispārējām saimnieciskām grūtībām, kas pazeminājušas patērētāju pirktspējas. Tie atzina, ka spirta produkcijas sašaurināšana pat visas Baltijas apmērā neko nedotu, jo no tās iegūtu tikai tie ražotāji, kas šādā pasākumā nepiedalītos, un izeju no materiālajām grūtībām šini nozarē redzēja apvienībā. Tie ieteica apvienoties, lai noturētu spirta cenas ražotājiem izdevīgā līmenī.³

Jāatzīmē, ka muižu uzņēmumus šīnī laikā sāka izkonkurēt modernie pilsētas uzņēmumi, kuru pārākums pār muižu uzņēmumiem ar primitīvu tehniku un roku darbu sevišķi spilgti izpaudās alus ražošanā. Pilsētu uzņēmumu produkcijai bija augstāka kvalitāte, zemāka pašizmaksa, jo uzlabotā tehnika deva iespēju no viena un tā paša izejvielu daudzuma iegūt vairāk un labākas kvalitātes produkciju.

Cik zems tehnikas līmenis bija minētajā nozarē, liecina kaut vai tas, ka vēl pat 19. gs. beigās no visām 55 Kurzemes alus darītavām tikai četras ražošana bija mehanizēta un tajās lietoja tvaika dzinējspēku, pie kam 3 no tām atradās pilsētās.⁴ No tām lielākā bija Ramzais un Ko Liepājā ar 40 strādniekiem un tvaika dzinējspēku ar 12 zirgspēku lielu jaudu. 1892. g. tā deva produkciju 72 420 rbļ. apmērā.⁵

¹ Обзор Курляндской губернии за 1894 г., стр. 50.

² Kurländische Landwirthschaftliche Mittheilungen, herausgegeben von der Kurländischen Oeconomischen Gesellschaft zu Feiern ihres 50-jähriges Bestehens. Mitau, 1889, S. 49.

³ Turpat, 57. lpp.

⁴ Ramzais un Ko Liepājā, Lodigers — Bauskā, Hikšteins — Jēkabpilī un Lilienfelds — Aizputes pils muižā.

⁵ Обзор Курляндской губернии за 1894 г., стр. 59.

Tāpēc nav jābrīnās, ka vietējo muižnieku alus darītavu produkciju drīz vien izkonkurēja pilsētu, sevišķi Rīgas, alus.

Liepājai jau 80. gados alu plašos apmēros piegādāja lielle Rīgas uzņēmumi — «Valdšleshen», Kuncendorfa, Kimmela un Strika alus darītavas. 25 gadu laikā no 147 alus darītavam Kurzemē bija palikušas tikai 54¹, t. i., 36,7%.

Kamēr tādas savā laikā ļoti svarīgas muižu ienākumus vairotājas nozares kā spirta un alus darišana sašaurinājās, plauka un paplašinājās ķieģelrūpniecība resp. ķieģeļu cepli. Līdz ar pilsētu saimniecības attīstību aizvien pieauga pieprasījums pēc būvmateriāliem — kaļķiem un ķieģeļiem — un radās labvēlīgi apstākļi šo preču ražošanai. Ja 1862. g. 135 ķieģeļu cepli deva nepilnus 8% no visas kopprodukcijas,² tad 1891. g. ienākumi no 43 ķieģeļu ceļiem bija apmēram 17% no kopprodukcijas.³

Kurzemes muižās bija attīstītas arī citas nozares, kuras tuvāk neapskatīsim.

Spirta un alus ražošanas sašaurināšanās spieda muižniekus pievērsties lauksaimniecības produktu ražošanai. Bet arī to 19. gs. otrajā pusē bija skārušas izmaiņas, ko izraisīja tīri kapitālistiskas parādības. Pieprasījums, piedāvājums un konkurence ietekmēja zemkopības attīstību un spieda to pārveidoties.

V. I. Ļeņins, runājot par kapitālisma attīstību un lauksaimniecības atkarību no tirgus, norāda: «Tā ražošanas nozare, kas bija ienesīga līdz tam laikam, kamēr tuvākais tirgus savienojās ar pasaules tirgu tikai pa šoseju, kļuva neienesīga un tai nepieciešami bija jātiek nomainītai ar citu ražošanas nozari, kad apvidu sāka šķērsot dzelzceļš. Ja, piemēram, dzelzceļš pieved lētāku graudu labību, graudu ražošana kļūst neizdevīga, bet tai pašā laikā rodas iespēja pārdot pienu.»⁴

Ar kapitālisma attīstību saistītās izmaiņas lauksaimniecības ražošanas sfērā vispirms skāra labības ražošanu Baltijas guberņās. Tiklīdz dzelzceļš sāka pievest lētāku labību no Iekškrīevijas guberņām, graudaugu ražošana tirgum kļuva neizdevīga. Muižnieki gan kādu laiku mēģināja izlīdzēties ar labības pārstrādāšanu spirtā un degvīnā, taču pamazām labību izstūma kartupeļi, un 19. gs. beigās jau visas Kurzemes spirta dedzinātavas kā izejvielu izmantoja tikai kartupeļus. Starptautiskā labības tirgus konjunktūra Kurzemes labībai nebija izdevīga, eksports uz ārzemēm bija niecīgs. Galvenokārt Kurzemes labību veda uz Rīgu, bet cik

¹ Обзор Курляндской губернии за 1896 г., стр. 155.

² ICVVA, 291. f., 4. apr., 2083. l., 11. lp. (no 1 784 042 rbl. kopprodukcijas ķieģeļu cepli deva 139 600 rbl.).

³ Обзор Курляндской губернии за 1891 г., pielikuma 2. tabula (no 13 804 930 rbl. kopprodukcijas ķieģeļu cepli deva 2 330 000 rbl.).

⁴ V. I. Ļeņins. Raksti, 4. sēj., 94. lpp.

no labības pieveduma tika patērēts Rīgā un cik eksportēts, — paliek nenoskaidrots. Mūsu rīcībā nav datu par labības daudzumu, ko tirgū laida Kurzemes muižas un zemnieku saimniecības, tāpēc minēsim datus par labības izvedumu no Kurzemes vispār, jo arī tie labi ilustrē izveduma atkarību no tirgus cenām un ražām.

Vidējais labības izvedums gadā no Kurzemes uz Rīgu
(tūkst. pudu)¹

Gadi	Rudzi	Auzas	Mieži	Kvieši
1866.—1870.	74	250	695	31
1871.—1875.	144	185	610	236
1876.—1880.	1187	490	1535	275
1881.—1885.	778	281	1181	440
1886.—1890.	362	391	1137	621

Šie skaitļi rāda, ka vislielākais labības izvedums no Kurzemes bija 70. gadu otrajā pusē, bet šinī laikā arī labības cenas bija visaugstākās un ražas vislielākās.

Līdz ar neizdevīgajiem tirgus apstākļiem graudkopības produktiem Kurzemes lauksaimnieki sāka pievērsties līdz tam novārtā pamestai nozarei — lopkopībai, sevišķi piensaimniecībai, jo līdz ar spirta rūpniecības sašaurināšanos izzuda arī gaļas lopu audzēšana. Piensaimniecības attīstība ir cieši saistīta ar lopu šķirnes uzlabošanu. Pirmie pasākumi šinī virzienā attiecas jau uz 19. gs. 40. gadiem, kad sāka ievest Airširas šķirnes lopus, kurus krustoja ar vietējiem. Taču neprasmīgie mēģinājumi nedeļa gaidītos rezultātus; 50. gados šinī nozarē iestājās it kā klusuma periods. Tad sākās atkal jauna rosība — ievēda visdažādāku šķirņu lopus — Holšteinas, Oldenburgas, Angelnas — un krustoja tos gan savā starpā, gan ar vietējām lopu šķirnēm. Krustošana notika bez jebkādas sistēmas, un rezultātā šie krustojumi zaudēja jebkuras šķirnes īpatnības. 70. un 80. gadu beigās muižnieki sāka ievest Holandes, Ostfrīzijas un Vestfrīzijas šķirnes govus. Citi muižnieki iepriekšējos krustojumus mēģināja uzlabot ar Angelnas lopiem.²

Sākumā jautājumu par šķirnes lopiem risināja katrs muižnieks

¹ Обзор Курляндской губернии за 1894 г., стр. 137.

² Piemēram, Talsu apr. Pastendes muižas īpašnieks 1860. g. importēja 40 Oldenburgas govus, ko līdz 1881. g. krustojis ar Sorthernas lopiem, tad ievēda Holandes (Amsterdamas) šķirnes lopus un krustoja ar iepriekšējiem. Rezultātā guva tam laikam ļoti labus panākumus. 1887.—1888. g. no 72 govīm izslaukti caurmērā 1879 stopi piena.

Talsu apr. Kukšu muižā no 1865. g. audzēja Angelnas govus, no sava ganāmpulka 1887.—1888. g. iegūstot vidēji 1251 stopu piena no govīs (Kurländische Landwirtschaftliche Mittheilungen..., S. 66—67).

Tukuma apr. Vecauces muižas īpašnieks no 1882. g. ievēdis Ostfrīzijas govus un 1887.—1888. g. iegūvis no govīs caurmērā 1695½ stopu piena (turpat).

atsevišķi, bet, saimniecībai aizvien vairāk specializējoties lopkopības virzienā, ar to sāka nodarboties lauksaimniecības biedrības, kuru skaits kopš 60. gadiem strauji pieauga — gadsimta beigās Kurzemē to bija jau 24. Sākumā tās bija muižnieku biedrības, tikai 80. gados dibinājās tādas, kurās iestājās arī zemnieki. Viena no pirmajām bija 1839. g. muižnieku dibinātā centrālā lauksaimniecības biedrība — Kurzemes ekonomiskā biedrība. Tā 80.—90. gados sevišķu vērību veltīja lopkopības uzlabošanai un šķirnes lopu ieviešanai, izrakstīja no ārzemēm šķirnes lopus gan uz atsevišķu muižnieku pasūtījuma, gan arī uz sava rēķina, un vēlāk tos pārdeva vairāksolišanā, rīkoja speciālus šķirnes lopu tirgus, ievada šķirnes lopu ciltsgrāmatas, popularizēja tos savos izdevumos «Land- und Forstwirtschaftliche Zeitung» utt. Arī aprīņķu lauksaimniecības biedrības jau no 60. gadiem nodarbojās ar lopu šķirņības uzlabošanas jautājumiem, rīkoja lauksaimniecības izstādes, kurās apbalvoja labākos izstādes eksemplārus un pārdeva šķirnes lopus.

Diemžēl mūsu rīcībā nav precīzu ziņu par šķirnes lopu skaitu. Pēc ziņām, ko 1898. g. Kurzemes ekonomiskā biedrība ieguvusi no 549 muižām, pastorātiem, dienesta muižām utt., kurās bija 54 530 lopu, kas ir apmēram $\frac{2}{3}$ no visiem muižu lopiem,¹ redzam, ka 24 967 jeb 45,8% bija vietējie lopi, 22 681 jeb 41,6% krustojumi un tikai 6 882 jeb 12,6% tīrasiņu lopi.²

No tīrasiņu lopiem, kā arī krustojumiem Kurzemē visizplatītākās bija Angelnas un Ostfrīzijas (Holandes, Frīzijas, Oldenburgas) govīs, kas sastādīja 90% no visiem tīrasiņu lopiem.

Kamēr liellopus turēja lielākoties tikai mēslojuma iegūšanai, piena produktu pārstrādāšanai un realizēšanai muižu saimniecības vēl pievērsa visai maz uzmanības. Piena produktu iegūšanas tehnika vēl bija primitīva un produkcijas kvalitāte zema. Kurzemes muižās bija plaši ieviesies paradums iznomāt lopus vai pienu. Pastāvēja pat īpaša ļaužu grupa, t. s. lopu vai piena nomnieki, kuru skaits 80. gados vēl bija visai liels. 1881. g. skaitīšanas datus atzīmēts, ka Kurzemē tanī laikā bijuši 626 lopu un piena nomnieki.³ Būtībā tie bija nevis nomnieki, bet uzpircēji, kas lopu īpašniekam maksāja vai nu pēc govju skaita, vai pēc piena daudzuma. Pirmajā gadījumā nomnieks maksāja īpašniekam par govi noteiktu summu gadā, pie kam īpašnieks deva barību, lopu kopējas, dažreiz arī deputātu vai zemes gabalu, apkurināšanu un dzīvokli. Šis veids bija sevišķi izplatīts 19. gs. pirmajā pusē, kamēr gadsimta

¹ Pēc Экономические очерки Курляндской губернии, 1897 г., стр. 53, redzam, ka tanī laikā Kurzemes muižās bija 72 438 lopi.

² Ergebnisse der Rindviehzuhtsenquete in Liv-, Esth- und Kurland von Jahre 1898. Reval, 1899, S. 79.

³ Я. И. Лудмер. Курляндская губерния, стр. 305.

beigās lopu un piena iznomāšanas gadījumu attiecības bija tikai 1:7.¹ Parasti par govi maksāja 3 rbļ. gadā.² No ienākumiem vēl jāatskaita deputāts nomniekam, izlietotā lopbarība utt. Ka tas ir neizdevīgi, sāka atskārst arī paši muižnieki. Tāpēc daudzi no tiem pārgāja uz otru veidu — piena iznomāšanu.

70.—80. gados, iznomājot pienu, īpašnieks saņēma par vienu stopu piena 4—5 kap., kas deva lielāku ienākumu, nekā ņemot maksu par lopu skaitu.

Ja, piemēram, Talsu apr. Kukšu muižā, iznomājot 60 govīs par 3 rubļiem, bruto ienākums ir 180 rbļ. gadā, tad, iznomājot pienu, kas caurmerā no katras govīs ir 1250 stopu gadā, bruto ienākumi palielinās līdz 294 rbļ. Ja muiža pati pārstrādātu savu produkciju, ieņēmumi no lopkopības būtu vēl lielāki. Taču piena iznomāšanai arī ir savas ērtības — muiža neriskē, izgatavojot un pārdojot piena produktus, nav jāiegulda apgrozījuma kapitāls utt.

Taču piensaimniecībai attīstoties, produkcija aug un kritas piena cenas. Līdz ar to pazeminās arī nomas maksa. 80. gadu beigās piena uzpircēji par stopu maksāja vairs tikai 3 kap. vai pat $2\frac{3}{4}$ kap. Tas sevišķi sakāms par apvidiem, kas tālu no pilsētām un satiksmes ceļiem, un muižām, kur piena izslaukumi lieli. Muižnieki sūdzējās, ka sevišķi grūti atrast nomnieku, ja gada izslaukums sasniedza 80 000—100 000 stopu. Tas tāpēc, ka uzpircēji ražoja tikai vietējam tirgum, jo ne viņu zināšanas, ne ražošanas tehniskais līmenis neļāva tiem izgatavot produkciju eksportam. Tā kā ar lopkopības uzlabošanu, šķirnes lopu ieviešanu utt. daudzās muižās piena produkcija bija palielinājusies un vietējie tirgi (Jelgavā, Liepājā, Ventspilī, Rīgā u. c.) pārpildīti, cenas krita. Atdot pienu uzpircējiem bija izdevīgi tikai tām muižām, kas atradās pie lielām pilsētām, jo te pēdējiem vienmēr bija iespēja pārdojot pienu svaigā veidā un tāpēc tie varēja maksāt augstāku cenu. Lielākajai daļai Kurzemes muižu nebija šādu apstākļu, tāpēc to īpašnieki meklēja citus ienākumu ceļus, piemēram, sāka pievērsties siera ražošanai.

Kā norāda gubernators savā gada pārskatā, pat zemnieki ierosinājuši lauksaimniecības biedrībām ierīkot siernīcas piena pārstrādāšanai.³ Par to 90. gados jau sākusi domāt Jelgavas apr. Džukstes lauksaimniecības biedrība un Bauskas apr. Bornsmīndes pagasta biedrība. Piena cenām pazeminoties, muižnieki pievērsās siera izgatavošanai. Taču ražot eksportam neizdevās, jo augstākā cena, ko varēja iegūt ārzemēs, nekompensēja muitas un ceļa izdevumus. Bez tam eksportam bija jāražo I šķiras siers, bet Kurzemē izgatavotie sieri kvalitātes ziņā neapmierināja. Tiem pat vietējā tirgū cenas bija zemas.

Sakarā ar piena pārstrādāšanas tehnikas uzlabojumiem (80. gados parādījās separatori u. c. ierīces) daži muižnieki atzina par

¹ M. v. Blaese. Die Landwirtschaft in Kurland. Mitau, 1899, S. 169.

² Kurländische Landwirthschaftliche Mittheilungen ..., S. 64.

³ Обзор Курляндской губернии за 1897 г., стр. 37.

izdevīgāku pārstrādāt piena produkciju sviestā. Tie ierīkoja savās muižās pienotavas ar tvaika dzinējspēku un diezgan lielu ražošanas jaudu, tādējādi gūstot labas kvalitātes produkciju, ko varēja eksportēt uz ārzemēm.¹ Divdesmit gadu laikā (skaitot no 1876. g.) Kurzemes muižās jau bija ierīkotas 38 pienotavas, pie kam 14 no tām radās divos pēdējos gados (1895. un 1896.); tas liecina par šā procesa strauju paātrināšanos gadsimta beigās.² 35 pienotavas jau strādāja ar separatoriem, no kuriem 9 bija ar tvaika dzinējiem, 6 darbināti ar ģēpeli un 20 — ar rokām. Gandrīz puse no pienotavām (18) ik dienas pārstrādāja vairāk par 100 000 stopu piena.

Agronoms A. Villons norāda, ka Bauskas un Dobeles apriņķī ierīkotas pat 3 zemniekiem piederošas pienotavas. Taču turpat šis autors atzīmē, ka zemnieku saimniecībās visizplatītākie esot rokas separatori. No tā, ka 90. gadu vidū mazo separatoru noiets samazinājies, autors secina, ka nākotne pieder pienotavām. Taču tā laika pienotavas vēl nebija šī vārda mūsdienu izpratnē. Vairāki interesi apvienojās tikai mašīnu iegādei, bet pienu katrs atsevišķi nokrejoja un iegūto krējumu un vājpienu veda atpakaļ uz mājām, lai to tālāk pārstrādātu.³

Tirgus attiecībām pakļautas un atkarīgas no tām bija arī pārējās lopkopības nozares — aitkopība, cūkkopība, putnkopība utt.

Aitkopībai kā Kurzemes muižu, tā zemnieku saimniecībās apskatāmajā periodā bija tikai vietēja rakstura nozīme. Vilnu un lielāko daļu gaļas zemnieku saimniecības patērēja savām vajadzībām. Kā tirgus precēm aitkopības ražojumiem necīga nozīme un arī tad galvenokārt gaļai.

Aizraušanās ar smalkvilnas aitu audzēšanu, kas gadsimta pirmajā pusē sevišķi plaši bija aptvērusi Vidzemi un Igauniju, Kurzemi skāra mazāk. Lai stimulētu šo pasākumu, valdība savā laikā arī Kurzemes muižniekiem piešķīra kroņa muižu Pilteni un 30 000 rbl. subsīdiju sugas aitu iegādei.⁴ Taču Kurzemē muižnieki

¹ Sādu pienotavu jau no 1872. g. ierīkoja Talsu apr. Aizupes muižā barons Hans. 1892. g. tā izgatavoja 300 pudu sviesta par 2500 rbl., bet 1893. g. tikpat daudz par 3600 rbl. (Обзор Курляндской губернии за 1897 г., стр. 38).

No 1886. g. Talsu apr. Kukšu muižā ierīkota pienotava, kas strādāja ar zirgu dzinējspēku un 1888. g. izgatavoja līdz 10 000 mārciņu sviesta. Šeit pārstrādāja arī zemnieku piegādāto pienu apmēram 400 stopu ik dienas (turpat).

No 1883. g. Grobiņas apr. Izriedes muižā ierīkota pienotava, kas iznomāta tirgotājam Bremzem. Arī te bija tvaika dzinējs un 3 strādnieki. Pienotava ražoja ap 12 000 mārciņu sviesta gadā.

Apmēram ar tādu pašu jaudu 1885. g. strādāja Tukuma apr. Vecmoku muižas un Remtes muižas pienotavas. Pēdējā uzpirka arī pienu no zemniekiem pārstrādāšanai.

² M. v. Blaesē. Die Landwirtschaft in Kurland, S. 158.

³ Turpat, 159. lpp.

⁴ Обзор Курляндской губернии за 1897 г., стр. 34.

pret šo pasākumu bija daudz atturīgāki nekā divās kaimiņu gubernās. Kurzemē smalkvilnas aitu skaits svārstījās ap 16 000—18 000, 60. gados sasniedzot maksimumu—27 000.¹ Pēc tam aitu daudzums aizvien samazinājās, un 80. gados smalkvilnas aitu audzēšana šeit jau bija gandrīz izbeigusies.²

Ka smalkvilnas aitu audzēšanā Kurzemes, tāpat kā pārējās Baltijas, muižās neguva vēlamos rezultātus, vainojama ne tikai feodālā kļaušu saimniecība, kā to uzskata daži autori,³ bet arī citi faktori — nepiemēroti klimatiskie un saimnieciskie apstākļi, kas sadārdzināja pašizmaksu, noieta trūkums, Austrālijas un Dienvidamerikas konkurence pasaules tirgū, mākslīgās vilnas parādīšanās utt.⁴

Visu norādīto iemeslu dēļ Baltijas smalkvilnas aitu audzētāji vai nu atteicās no šīs nozares, vai arī pārgāja pie gaļas aitu audzēšanas. Taču gaļas ražošanā joprojām priekšroka tika dota liellopiem.

Ar spirta ražošanas sašaurināšanos samazinājās liellopu nobarošana, kam savā laikā bija ievērojama vieta muižu saimniecībā, toties specializācija piensaimniecības virzienā veicināja cūkopības attīstību. To sekmēja augošais pieprasījums un samērā izdevīgās cenas. Jāatzīmē, ka gadsimta beigās pieauga tieši pieprasījums pēc bekona cūkām eksportam uz Angliju. Līdz ar to sāka izplatīties Jorkšīras cūku audzēšana.

80. gadu beigās Liepājā nodibinās pat speciāla moderni ierīkota eksporta lopkautuve «Mariots un Zeligmans». Tā ik mēnesi varēja apstrādāt līdz 8000 cūku, ko iepirka ne vien Kurzemē, bet pieveda arī no rajoniem, kas atrodas pie Maskavas—Brestas, Liepājas—Romnas un Polijas dzelzceļiem. Parasti gaļu eksportēja uz Angliju un Vāciju, taukus realizēja Rīgā un Liepājā. Taču arī šī ražošanas nozare tirgū sadūrās ar spēcīgiem konkurentiem — Dāniju un Kanādu.

Bez šīm nozarēm muižnieki sāka pievērsties vēl dārzkopībai, putnkopībai, zivju saimniecībai, izmēģinot roku pat zīdkopībā un kukurūzas audzēšanā. Taču tām visām nav kaut cik ievērojamas saimnieciskas nozīmes.

No teiktā izriet, ka kapitālisma attīstība veicināja ražošanu tirgum, pēdējais savukārt sekmēja saimniecības attīstību kapitālisma virzienā. Dzīšanās pēc augstākas peļņas, konkurence, pieprasījums un piedāvājums tagad stimulēja saimniecības attīstību.

¹ А. Орановский. Cit. darbs, 279. lpp.

² Исследование современного состояния овцеводства в России, вып. VII. СПб., 1885, стр. 14.

³ Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Киев, 1962, стр. 388—389.

⁴ Исследование современного состояния овцеводства в России, стр. 84—86.

Ar tirgus prasībām saistīti arī visi tehniskie uzlabojumi, kas vispirms skāra visvieglāk pārveidojamās un tirgum svarīgākās operācijas. Mašīnu ieviešana un darbarīku uzlabošana lauksaimniecībā, lauksaimniecības produktu pārstrādāšanas tehnikas uzlabošana utt. liecina, ka ražotāji centās gūt lielāku peļņu, pazeminot pašizmaksu un uzlabojot produktu kvalitāti.

Lai iegūtu lielāku peļņu un izturētu konkurenci, ražotāji apvienojās dažādās biedrībās un sabiedrībās.

Interesants piemērs tam ir 1888. g. muižnieku nodibinātā Liepājas patērētāju biedrība, kas nosaukta par Zemkopības un lauksaimniecības veicināšanas biedrību («Общество для поощрения земледелия и сельской промышленности в Либаве»). Par biedrības raksturu varam spriest pēc valdes sastāva: grāfs A. Kaizerlings, baroni H. Grothuss, P. Renne, Ungern-Sternbergs un G. Medems.¹ Bet par tās mērķiem liecina tīrā peļņa rubļos, ko ieguva šīs biedrības biedri:²

1892. g.	34 000
1893. g.	38 000
1894. g.	47 386

Šo biedrību radīja Kurzemes muižnieku vēlēšanās pēc iespējas samazināt izdevumus par starpniecību mākslīgo mēsļu iegādē. Šinī nolūkā grāfs Medems ierosināja nodibināt pulciņu no saviem kaimiņiem, lai tieši no ražotājiem pasūtītu Kurzemē visizplatītākos mākslīgos mēslus — superfosfātu. Izmēģinājumi izrādījās ļoti labvēlīgi, un tas mudināja Kurzemes muižniekus nodibināt biedrību, kas bija viena no pirmajām patērētāju biedrībām Kurzemē. Tā uzsāka darbu ar 30—40 biedriem un 20 000 rbļ. kapitālu. Pāris gados biedru skaits pieauga līdz 300, bet kapitāls — līdz simtiem tūkstošu rubļu. Biedrība iesāka savu darbību ar superfosfāta un tomasmiltu tirdzniecību. Tā atvēra savas filiāles Liepājā, Jelgavā, Tukumā, Talsos, Ventspilī, Vārbrokā, Grīvā, pat Kauņas guberņā un no 1896. g. arī Rīgā.

Būdama daudzu ārzemju firmu pārstāve, šī muižnieku biedrība īsā laikā bija pilnīgi sagrābusi savās rokās tirdzniecību ar mākslīgajiem mēsliem Kurzemē. Citiem uzņēmumiem ar to konkurēt bija gandrīz neiespējami. Bez tam tā aizvien plašāk savās noliktavās sāka ievest lauksaimniecības mašīnas, metālizstrādājumus, sāli, cementu, sēklas u. c. preces. Piecu gadu laikā biedrības apgrozījumi bija gandrīz trīskāršojušies: no 336 000 rbļ. 1881. g. līdz 811 000 rbļ.³ 1893. g.

Kapitālisma attīstība skāra ne vien muižas, bet arī zemnieku saimniecības. Izmaiņas sākās jau ar pāreju uz naudas nomu, kas zemniekiem deva lielāku saimniecisku patstāvību. Šis process, kā jau redzējam, Kurzemē norisa galvenokārt līdz 60. gadiem. Arī

¹ Обзор Курляндской губернии за 1896 г., стр. 118.

² Turpat, 119. lpp.

³ Turpat.

zemnieki sāka pievērsties saimniecību racionalizācijai, pāriet uz augu maiņas sistēmu, zālāju sēšanu, pievērsās lopkopībai utt. Taču zemnieku saimniecībās sākumā šis process norisa daudz lēnāk nekā muižās. Tos ierobežoja līdzekļu trūkums paplašinātajai atražošanai un saimniecības racionalizācijai, jo ienākumu lielāko tiesu aprīja noma un vēlāk — māju izpirkšana.

Kā atzīmējis K. Markss, kapitāla izlietošana zemes piršanai nozīmē, «... ka attiecīgi tiek samazināts tas kapitāls, kāds varētu būt sīkzemniekiem viņu ražošanas sfērā. Tā attiecīgā veidā samazina viņu ražošanas līdzekļu daudzumu un tādēļ sašaurina atražošanas ekonomisko bāzi.»¹

Zemnieku iespējas saimniecību attīstības ziņā ierobežoja arī iepriekšējā nodaļā aplūkotās feodālās privilēģijas un kontraktu noteikumi, kas zemniekiem aizliedza katru blakus nodarbošanos.

Taču, no otras puses, naudas noma zināmā mērā stimulēja zemnieku saimniecību attīstību. Nomainī un māju piršanai bija vajadzīga nauda, tāpēc zemnieku saimniecības ciešāk saistījās ar tirgu, līdz ar to nonākot arī atkarībā no tirgus prasībām.

Lai palielinātu ienākumus un rastu pārpalikumu, ko laist tirgū naudas iegūšanai, saimnieki ķērās pie lauku paplašināšanas. Kā redzēsīm turpmāk, tas vispirms notika uz kalpu zemju rēķina, aizstājot zemes kalpus ar deputāta un naudas kalpiem, kā arī uzplēšot ganības, atmatas utt. Tā kā vienīgais ienākumu avots zemniekiem bija zeme, viņi to izmantoja daudz intensīvāk nekā muižnieki. Zemnieku un muižnieku izmantojamā zeme 80. gados sadalījās šādi (%):²

	Aramzeme	Dārzi un māju vieta	Ļāvas	Ganības	Mežs
Zemniekiem	43,3	1,7	32,1	22,2	0,7
Muižniekiem	21,7	0,7	15,2	8,3	54,1

Kaut muižām piederēja lielākas zemes platības, zemniekiem aramzemes kā absolūti, tā relatīvi bija vairāk.

Tā 1884./85. g., pēc Kurzemes kredīt biedrības taksācijas datiem, privātajām muižām piederēja 236 712 desetīnas aramzemes, zemniekiem — 339 254 un kronim — 39 385 desetīnas.³

1901. g., pēc nodokļu inspekcijas datiem, privāto muižu aramzemes platība bija palielinājusies līdz 247 962 desetīnām jeb par 5%, kamēr zemnieku aramzemes platība bija pieaugusi līdz 404 378 destīnām jeb par 19%.⁴ Šie paši dati rāda, ka 1901. g. no aramzemes kopplatības muižniekiem piederēja 36,3%, zemniekiem 60,7% (privāto muižu zemn. — 38%, kroņa — 22,7%). Attiecībā pret

¹ K. M a r k s s. Капитал, 3. сēj., 778. лрр.

² Я. И. Л у д м е р. Курляндская губерния, стр. 360—361.

³ С. М о h r i n g. Cit. darbs, XII, XVI, XXIV, XXV лрр.

⁴ CVVA, 553. f., 5. apr., 3033. l., 31.—36. лр.

Sējumu platība un raža zemnieku
Kurzemē

Gadi	Lauki	Sējumu platība tūkst. des.				
		ziemāji	vasarāji	labība kopā	kartupeļi	labība un kartupeļi kopā
1861.—1870.	Zemnieku	72,7	91,7	164,4	8,4	172,8
	Muižu	37,7	50,8	88,5	4,7	93,2
1871.—1880.	Zemnieku	81,3	102,2	183,5	8,0	191,5
	Muižu	45,2	61,1	106,3	5,0	111,3
1881.—1890.	Zemnieku	102,3	122,2	224,4	16,2	240,6
	Muižu	51,9	70,0	121,9	9,9	131,8
1891.—1900.	Zemnieku	108,8	151,8	260,6	18,9	279,5
	Muižu	43,8	62,4	106,2	7,9	114,1

Šie dati liecina, ka ražas palielināšanās tempu ziņā zemnieki trešajā gadu desmitā panākuši muižniekus, bet pēdējā pat aizsteigušies tiem priekšā. (Jāievēro gan, ka muižās pirmajā gadu desmitā ražas bija augstākas nekā zemnieku saimniecībās, tāpēc kāpinājums nav tik straujš.)

Zemnieku laukos ražas auga ātrāk nekā sējumu platība. Ja četros gadu desmitos labības sējumu platība palielinājusies līdz 152,4%, tad ražas šinī laikā palielinājušās līdz 178,1%, kas liecina par zināmu saimniecības intensifikāciju, kaut gan, spriežot pēc 4. tabulas datiem, ražas augušas galvenokārt uz sējumu platību palielināšanas rēķina, jo ražības ziņā izmaiņas niecīgas.

Galvenā zemkopības kultūra zemnieku saimniecībās bija labība. 80. gados no visiem sējumiem zemnieku laukos rudzi aizņēma 33,2%, mieži — 22, auzas — 18,8, kvieši — 6,3, kartupeļi — 6,1, pākšaugi — 3,5, lini — 4,1, lopbarības zālāji — 5,7%, pārējos 0,3% — griķi un kaņepes¹, kamēr no muižu sējumiem rudzi bija 27%, auzas — 20,9, mieži — 16,2, kvieši — 3,4, pākšaugi — 3, kartupeļi — 5,8, lini — 1 un zālāji — 22,6%.²

Tā kā galvenais zemnieku ienākuma avots bija labība, tad tās sējumu platība arī bija vislielākā. No tehniskajiem augiem zemnieki kultivēja linus, taču samērā nelielā daudzumā.

Intensīvai lopkopībai vēl zemnieku saimniecībāsniecīga vieta, tāpēc arī kultivēto zālāju sējumu platība krietni mazāka nekā muižās. Ieņēmumus no lopkopības nedeva vis lopkopības produkti, bet gan lopu pārdošana.

¹ Я. И. Лудмер. Курляндская губерния, стр. 365.

² Turpat, 367. lpp.

un privāto muižu laukos
(1861.—1900. g.)¹

Iesēts tūkst. pudu				Ievākts tūkst. pudu				Ražība			
zie- māji	vasa- rāji	labība kopā	kartu- peļi	zie- māji	vasa- rāji	labība kopā	kartu- peļi	zie- māji	vasa- rāji	labi- ba kopā	kar- tu- peļi
727	816	1543	880	3890	4164	8054	3438	5,3	5,1	5,2	3,9
422	483	905	575	2378	2708	5086	2349	5,6	5,6	5,6	4,1
813	910	1723	839	4805	5292	10097	4051	5,9	5,8	5,6	4,8
507	581	1088	614	3103	3624	6727	3162	6,1	6,2	6,1	5,1
1027	1087	2114	1695	5611	5817	11428	6314	5,4	5,3	5,4	3,7
582	668	1250	1204	3795	4507	8302	5624	6,5	6,7	6,6	4,6
1154	1430	2584	2202	6639	7705	14344	8860	5,7	5,4	5,5	4,0
515	655	1170	1005	3207	3768	6975	4459	6,2	5,7	5,9	4,6

Piensaimniecībai zemnieki sāka pievērsties tikai gadsimta beigās, kad labībai tirgū bija neizdevīga konjunktūra. Tāpēc tad strauji pieauga liellopu skaits. Pēc Kurzemes gubernatora ziņām, 1862. g. zemniekiem piederēja 102 000 zirgu, 205 100 liellopu, 220 700 aitu un 110 900 cūku un citu sīklopu.² 1870. g. Kurzemes zemniekiem bija 101 000 zirgu, 297 000 liellopu.³ Turpmākajā gadu desmitā lopu skaits pat samazinājies, jo 1880. g. zemniekiem bija 97 000 zirgu, 176 000 liellopu un 250 000 sīklopu.⁴ Tikai pēc 80. gadiem, kad sakarā ar neizdevīgo konjunktūru labības tirgū zemnieki sāka pievērsties piensaimniecībai, kā kvantitatīvi, tā kvalitatīvi pieauga ganāmpulki.

Ja salīdzinām ar 1880. g., tad liellopu skaits zemnieku saimniecībās līdz 1900. g. bija pieaudzis par 32%, bet sīklopu skaits par 74%, gadsimta beigās zemnieku sētās bija 233 000 liellopu un 435 000 sīklopu.⁵

Vispār jāatzīst, ka vidējais lopu skaits uz zemnieku sētu Kurzemē bija samērā augsts. Par to liecina gada pārskati, iepriekšējā nodaļā apskatītie inventāra saraksti un arī saimnieku piezīmes. Gubernatora gada pārskatā atzīmēts, ka 1862. g. katrā

¹ Tabula sastādīta pēc datiem, kas atrodami jau minētajā krāj.: Материалы Высочайше учрежденной 16. XI 1901 г. комиссии..., ч. I, стр. 166—167.

² ICVVA, 291. f., 4. arg., 1863. g., 2083. l., 16. lp.

³ Материалы Высочайше учрежденной 16. XI 1901 г. комиссии..., ч. I, стр. 206—207. Taču liellopu skaits zemnieku sētās par šo gadu nav precīzs, jo aplēsts no kopējā skaita, ņemot pamatā attiecības starp muižnieku un zemnieku lopu skaitu pārējās Baltijas guberņās.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

saimniecībā vidēji bija 4 zirgi, 9 govīs un 15 sīklopi.¹ Arī pēc minētajiem inventāra sarakstiem redzam, ka katrā saimniecībā bija 4—7 zirgi, 6—8 govīs utt. Apdrošināšanas materiāli liecina, ka 1871. g. privāto muižu zemnieku sētā caurmērā apdrošinātas 8,1 govīs, kroņa zemniekiem — 8,2.²

Taču jāpiezīmē, ka lielais lopu skaits zemnieku saimniecībās 60.—70. gados vēl nenozīmē lopkopības attīstību. Liels vidējais lopu skaits zemnieku saimniecībās bija jau kļuvis laikus, kad lopi bija vienīgais mēslojuma iegūšanas avots, un pastāvēja pat noteikumi, cik lopu jātur uz zemes platības. Tā kā tie bija neproduktīvi vietējās šķirnes lopi, tad arī prāvās saimes uzturam bija nepieciešams ievērojams lopu skaits. Tāpēc līdz ar lauksaimniecības attīstību, mākslīgo mēslojuma izplatīšanos un šķirnes lopu ieviešanu 80. gados lopu skaits zemnieku sētās neizmainījās, un tikai ar saimniecību pārorientēšanos uz lopkopību 80. gadu beigās lopu skaits sāk palielināties.

Aplūkojot zemnieku saimniecību attīstību minētajā laika posmā, svarīgi būtu apstāties arī pie atsevišķu zemnieku sētu ražošanas jaudas, apskatīt sējumu platību, ražu, ienākumus un izdevumus. Diemžēl atrast kaut cik pilnīgas ziņas tieši par šiem jautājumiem ir grūti. Zemnieku saimniecībās, ar nelieliem izņēmumiem, analfabētisma, laika un zināšanu trūkuma dēļ netika veikta gandrīz nekāda uzskaitē. Bez tam, ja zemniekiem arī bija kādas saimniecības piezīmes savām vajadzībām, tās maz saglabājušās.

Autora rīcībā ir vairāk vai mazāk pilnīgas ziņas tikai par dažām, šķiet, turīgu zemnieku sētām, kuru saimnieki ieguvuši zināmu izglītību, pratuši rakstīt un, domājams, ieņēmuši arī kādus amatus pagastā.³

Priekšstatam par turīgu zemnieku saimniecību attīstību analizēsim dažu zemnieku māju saimniecības, par kurām ziņas ir vispilnīgākas. Mūsu rīcībā ir trīs Grauzes māju saimniecības grāmatas par 1849./50., 1856./57. un 1860./61. saimniecības gadu.⁴ Tajās ir sīkas ziņas par šīs saimniecības sējumu platību, ražu, par lopu skaitu, naudas ienākumiem un izdevumiem, kalpu algām u. tml., taču nav nekādu datu par saimnieku, mājas atrašanās vietu, platību; tās bija jāiegūst no citiem avotiem.

Tas, ka Grauzes māju saimnieks savus ražojumus lielākoties pārdeva Emburgā un Jelgavā vai brauca uz Rīgu, un bieži minētā Skursteņmuiža un Kulpes muiža liecina, ka mājas atradušās

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1863. g., 2083. l., 16. lp. Šādi vidējie skaitļi gan nedod patieso ainu, kaut vai tāpēc, ka lopu skaitā, šķiet, ietilpināti arī kalpu lopi, kas paaugstina vidējos skaitļus.

² Turpat, 4. apr., 1872. g., 2797. l., 5. lp. Apdrošināšanas dati nav pilnīgi, jo ne visas saimniecības savus lopus apdrošināja.

³ ZA VI Rokrakstu fonds, 36., 38., 55., 91., 92. l.

⁴ Turpat, 36. l.

Dobeles apriņķī. Pēc saimniecības grāmatām var spriest, ka savā laikā tā ir bijusi attīstīta, bagāta saimniecība, kas ar katru gadu kļuvusi spēcīgāka un turīgāka. Priekšstatam par minētās saimniecības attīstību aplūkosim datus par sējumu platību un ražām, par lopu skaitu un naudas ienākumiem un par kalpu algām.

Tā kā Grauzes māju saimnieks ik gadus maksāja 150 rubļu nomu, tad, spriežot pēc kroņa zemnieku nomas cenām, kā arī pēc izsētās labības daudzuma, saimniecības zemes platība bija apmēram 70 desetīnas. Pēc Kurzemes guberņas statistiskās gadagrāmatas, kā arī arhīvu materiāliem izdevās noskaidrot, ka Kulpes kroņa pagastā bijušas Grauzes mājas 70,76 desetīnu kopplatībā, no kurām 43,75 desetīnas bijusi aramzeme.¹

Minētās mājas pārdotas 1862. g. 23. IV par 6243,50 rbļ., pie kam uzreiz iemaksāti 1260,16 rbļ.,² kas ir ~ 20%. Saskaņā ar pirkšanas noteikumiem atlikušo parādu vajadzēja dzēst 28 gados, maksājot ik gadus 299 rbļ. Mājas izmaksātas 1889. g.³ Tātad, maksājot 27 gadus 299 rbļ. gadā, saimnieks atlikušo 4983 rbļ. vietā samaksāja 8073 vai 67% vairāk.

Grauzes mājās ik gadus turēts ap 10 lauksirādnieku. (Saimniekam, šķiet, ģimenes nav bijis, jo kādu laiku saimnieces pienākumus pildījusi pamāte, bet 1860./61. g. — īpaši algota saimniece.) Grauzes māju saimnieks lielākoties izmantojis jauniešu jeb puspuīšu darbaspēku un turējis tikai 1—2 pilnus kalpus.

1849./50. g. piemēram, minētajā saimniecībā nodarbināti 9 gājēji, no tiem 1 pilns gada kalps, 1 vasaras kalps, 3 puspuīši, 3 meitas un gans. 1856./57. g. algoti 10 gājēji. Arī no tiem tikai 1 pilns kalps un puspuīsis līgi uz gadu, 2 puspuīši turēti pa vasaru, bez tam vēl 5 kalpones un gans. 1860./61. g. gājēju skaits pieaudzis — turēti 2 pilni kalpi un 1 kalps līdz ložu laikam, 4 puspuīši, 3 kalpones un gans. Bez tam vēl algota saimniece.

Gājēju skaits līdz ar saimniecības paplašināšanos palielinājās, jo visus darbus minētajā saimniecībā veica tikai ar kalpu darbaspēku. Tā kā saimniecība bija liela un tam laikam vispusīgi attīstīta, šāds gājēju skaits bija nepieciešams, jo vairāk tāpēc, ka mašīnas tanī laikā vēl vispār bija retums un Grauzes mājās to nebija nemaz.

Priekšstatam par Grauzes māju galvenās ražošanas nozares — graudkopības — attīstību dota 5. tabula par sējumu platību un ražām.

Tabulas dati liecina, ka Grauzes mājās bijusi samērā augsti at-

¹ Statistisches Jahrbuch für das Gouvernement Kurland für 1863. Mitau, 1863, S. 9.

² CVVA, 472. f., 5. apr., 65. l., 5. lp.

³ Turpat.

Grauzes māju sējumu

Lauksaimniecības kultūras	1849./50. saimn. gadā								1856./57.			
	izsēts		ievākts		atlikums no iep. gadiem		kopā		izsēts		ievākts	
	pūri	sieki	pūri	sieki	pūri	sieki	pūri	sieki	pūri	sieki	pūri	sieki
Kvieši	4	1/2	56	1/2	16	—	72	1/2	3	3	26	3
Rudzi	26	3	287	2 ² / ₃	202	2 ³ / ₄	489	2 ³ / ₄	20	3	177	
Mieži	19	2	189	2	90	1 ³ / ₄	279	3 ³ / ₄	20	3	324	3 ¹ / ₂
no tiem: divkantīgie									8		110	1
seškantīgie									12	3	214	2 ¹ / ₂
Auzas	13	2	109	1	11	—	120	1	35	2	425	1 ¹ / ₂
Zirņi												
no tiem: baltie	—	2 ⁶ / ₆			12	1	12	1	5	—		
pelēkie	—	2			6	2	6	2	1	3	8	2
agrie un brūnie	3	—			—	—	14	3	—	1		
Pupas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—
Vīki	—	—							8	—		
Kartupeļi	12	2					47	2	30	2	88	—
no tiem: agrie	—	2	1	2	10	—	11	2			16	2
velie	—	—	26		10	—	36				71	2
Linsēklas	—	2	5	—	—	3	5	3	3	3	17	2
Āboliņa sēklas	—	—	—	—	—	—	—	—	16			
Lini			15	3	22	5	37	8			67	5
			podī	mārc.	podī	mārc.	podī	mārc.			100 ve-	mārc.
Āboliņš	—	—	—	—	—	—	—	—			zumi	
Siens											65	

tistīta lauksaimniecība ar augu maiņas sistēmu. Bez parastajām zemkopības kultūrām tur jau līdz 60. gadiem plaši ieviesta āboliņa sēja, dažādu šķirņu kartupeļu audzēšana. Audzēti arī dažādu šķirņu mieži un zirņi, 60. gados parādās arī vīki. Kopējais izsēto lauksaimniecības kultūru daudzums 1849./50. g. bija 90 pūri, 1856./57. g. — 131 pūrs un 1860./61. g. — 104 pūri. Ievākti attiecīgi 976, 1184 un 1138 pūri. Liela daļa labības tika patērēta saimniecības vajadzībām, lopbarībai un sēklai, jo saimniecībā bija prāvs gājēju un lopu skaits. Taču auga arī pārdodamās labības daudzums. 1849./50. g. pārdoti tikai 117 pūri, t. i., nepilni 12%, labības un kalpu algām izlietots 61 pūrs; 1856./57. g. pārdoti 496 pūri, apmēram 42%, un kalpu algām izlietoti 17,5 pūri un pē-

Iatiba un raža

aimn. gadā				1860./61. saimn. gadā							
atlikums no iepr. gadiem		kopā		izsēts		ievākts		atlikums no iepr. gadiem		kopā	
pūri	stieki	pūri	stieki	pūri	stieki	pūri	stieki	pūri	stieki	pūri	stieki
2	—	28	3	17	2	125	1	—	—	125	1
20	6	198	2	15	—	243	2	2	—	345	2
42	3 ¹ / ₂	366	7	31	1	440	3	65	1	505	4
19	3	129	4	4	—	45	1	4	—	49	1
23	1 ¹ / ₂	237	3	27	1	395	2	61	1	456	3
36	2 ¹ / ₂	462	—	—	—	23	2	15	2	39	—
—	—	13	3	—	—	—	3	—	—	—	3
1	2	10	—	2	—	9	1	8	2	17	3
—	—	2	2	—	2	2	1	12	2	14	3
1	1	?	1	—	—	—	—	2	3	2	3
—	—	101	—	8	—	—	—	6	1	119	—
30	—	118	—	—	—	36	—	30	—	66	—
—	—	16	2	15	—	—	—	—	—	—	—
30	—	101	2	—	—	—	—	—	—	—	—
3	3	21	1	1	—	8	2	2	—	10	2
3	—	—	—	15	—	—	—	—	—	—	—
podī	—	—	—	podī	—	—	—	—	—	—	—
66	17	134	3	—	—	56	14	18	2	74	16
podī	mārc.	podī	mārc.	—	—	podī	mārc.	podī	mārc.	podī	mārc.
15 ve-	—	115 ve-	—	—	—	120 ve-	30 ve-	—	—	150 ve-	—
zumi	—	zumi	—	—	—	zumi	zumi	—	—	zumi	—
—	—	65	—	—	—	67	—	—	—	67	—

dējā — 1860./61. g. — pārdoti 565 pūri, t. i., 49,6%, un 87 izdoti kalpiem.

Kā redzam, pārdodamās labības daudzums pakāpeniski pieaudzis. Salīdzinot ar pirmo periodu, desmit gadu laikā tas piecāršojies, kamēr kopējais ražas daudzums pieaudzis tikai par 17%. Pārdeva lielākoties rudzus, miežus un dažreiz auzas. Kvieši audzēti vēl niecīgos daudzumos, un tikai 60. gados tie parādās kā tirgus prece. Bez labības saimnieks pārdevis vēl arī linus, linsēklas, reizēm āboliņa sēklas.

Samērā attīstīta Grauzes mājās bijusi arī lopkopība, par ko liecina lielais lopu skaits (6. tab.).

Tabulas dati rāda, ka salīdzinājumā ar pirmo periodu ievērojami

Grauzes māju lopu un putnu skaits

Lopi un putni	1849./50. saimn. gads		1856./57. saimn. gads		1860./61. saimn. gads	
	sākums	beigas	sākums	beigas	sākums	beigas
Slaucamās govīs	11	9	21	17	25	22
Jaunlopi 1—3-ga- dīgi	4	4	18	10	17	19
Teļi	14	4	20	—	18	2
Aitas	19	14	18	8	24	20
Jēri	38	19	41	11	56	26
Cūkas	2	1	3	1	4	4
Vepri	1	—	9	9	6	3
Puscūči	3	3	19	5	12	11
Sivēni	55	20	25	—	30	—
Zosis	5	5	—	—	—	—
Zoslēni	15	—	—	—	—	—

pieaudzis arī Grauzes māju lopu daudzums — divkāršojies govju un cūku skaits, palielinājies aitu skaits.

Taču, neraugoties uz lielo lopu skaitu, kā redzēsīm turpmāk, lopkopībai mājas naudas ienākumos niecīga nozīme. No lopkopības ienākumu lielāko daļu devusi nevis lopkopības produktu, bet lopu (sivēnu, teļu, aitu) pārdošana. Govīs pārdotas tikai nepieciešamības gadījumā. Tas liecina, ka lopkopībai vēl ekstensīvs raksturs un ka lopu produktivitāte vēl samērā zema. Daudz lopkopības produktu patērēts arī saimniecības vajadzībām, jo gājēju skaits liels un gandrīz visi ir saimnieka uzturā. Ik gadus turēti tikai 1—2 deputāta kalpi.

Arī naudas apgrozījumi minētajā saimniecībā bija ievērojami, kā liecina 7. tabula, kas sastādīta pēc saimnieka datiem.

Aplūkojot tabulu, redzam, ka saimniecības ienākumi un izdevumi ar katru gadu auguši un gads vienmēr it kā noslēdzas ar aktīvu. Taču sīkāka ienākumu un izdevumu pārbaude liecina, ka pirmajos divos saimniecības gados budžetu izdevies sabalansēt tikai ar aizņēmumu palīdzību. Tā kā kredīta jautājums toreiz vēl nebija atrisināts, saimnieks izmantojis privātu kredītu.

Ieņēmumu lielāko daļu deva pārdotā labība, kuras īpatsvars ienākumos ar katru gadu aug. Pirmajā saimniecības gadā par labību ieguva nepilnu $\frac{1}{4}$ no ienākumiem, $\frac{1}{10}$ ieņēmumu bija no lopkopības, $\frac{1}{20}$ — no dārza. Bez tam vēl nāca klāt niecīgi ieņēmumi par pārdoto vasku, medu, ādām utt. Taču, lai sabalansētu ienākumus ar izdevumiem, saimnieks aizņēmies 181 rubli, t. i., 20%, kaut arī nebija nekādu ārkārtēju izdevumu.

Grauzes māju naudas ienākumi un izdevumi

Saimniecības gadi	Ienākumi rbl.			Izdevumi rbl.	Atlikums uz nākamo gadu rbl.
	tekošajā gadā	atlikums no iep. gada	atlikums kopā ar tekošā gada ienākumiem		
1849./50.	886,65	30,97	917,62	811,75	105,87
1856./57.	1652,32	9,73	1662,05	1081,45	580,60
1860./61.	1806,51	112,52	1919,03	1848,43	70,60

Turpmākajos 6 gados saimniecība progresējusi — palielinājusies sējumu platība un ievāktās labības daudzums. Pieaudzis arī labības īpatsvars saimniecības ienākumos: 1856./57. g. 58,9% no ienākumiem saņemti par pārdoto labību, 4,2% — par liniem, 4,4% — no lopkopības. Bet arī šajā gadā ienākumu un izdevumu saskaņošanai saimniekam bija jāaizņemas. Vairāk kā trešā daļa no izdevumiem segta ar aizņemtajiem 385 rubļiem, kas liecina, ka bez kredīta saimniecība nevarēja iztikt.

Nākamo 5 gadu laikā Grauzes māju saimniekam izdevies saimniecību nostādīt tā, ka tas var ne tikvien saimniekot bez aizņēmuma, bet arī pats aizdot naudu citiem, kā arī guldīt to uz procentiem.

Pilnīgākam priekšstatam par Grauzes māju ienākuma avotiem ievietota 8. tabula, kurā dots pilns ienākumu saraksts par saimniecības 1860./61. g.

Tabula rāda, ka labība minētajā gadā devusi 64,4% no ienākumiem, lini — 6,2, lopkopība — 3,6, atdotie parādi un procenti — 14,8%. Pārējo ienākumu daļu veido sīki ieņēmumi par medu, vasku, pļavām, atlikums no iepriekšējā gada utt.

Analizējot ziņas par minēto saimniecību, varam secināt, ka 10 gadu laikā tā attīstījusies, palielinājusies tās ražošanas jauda — pieaugusi sējumu platība, ražas, palielinājies lopu skaits, saimniecībā ieguldītais kapitāls — un uzkrājis pat brīvs kapitāls, ko saimnieks nogulda uz procentiem.

No saimniecības izdevumiem redzam, ka divus pirmos gadus lielākā ienākumu daļa izmantota saimniecības vajadzībām. 1849./50. g. lielākie izdevumi bija šādi: 18,5% — nomas maksa, 10,5% — zirgu iegādei, 6,3% — kalpiem naudā izmaksātā alga. Pārējā summa izlietota citiem izdevumiem — nodokļiem, sāļij, silķēm, ziepēm, cukuram, tabakai, kaļķiem, ķieģeļiem, parādu dzēšanai utt. 1856./57. g. naudas izdevumi sadalās šādi: noma — 13,8,

Gauzes māju ieņēmumi 1860./61. saimniecības gadā (rubļos)

Mēnesis	Graudkopība	Lopkopība	Pārējie
Aprīlis		0,90 — olas 0,47 — siers	112,52 — atlikums no iepriekšējā gada 13,12 — par 26 1/2 mērc. vaska ā 0,50 1,00 — muca skābu kāpostu 1,00 — 5 mērc. medus ā 0,20
Maijs	6,00 — 6 mēri auzu 10,95 — 3 podi 3 mērc. ābolīņa sektu	0,50 — teļāda	
Jūnijs	28,60 — 10 mēri zirņu ā 1,70 un 8 mēri miežu ā 1,45	22,00 — zirgs un teļš	30,00 — par iznomātu pļavu
Jūlijs Augusts	11,42 — 4 podi 19 mērc. līnu	4,00 — pods sviesta 0,70 — 1 1/2 mērc. speķa un 2 mērc. sviesta	—
Septembris	108,00 — 9 mēri līnsēktu un 39 podi 2 mērc. līnu	0,46 — 2 mērc. sviesta, 4 stopi piena 3,00 — teļš	
Oktobris		12,50 — govs 2,00 — 10 mērc. sviesta	5,90 — parāds no Balzes 1,00 — no Veinberga par pļavu

Novembris	67,65 — 615 mār. līnu á 0,11	1,00 — 2 sivēni 1,75 — teļš	5,00 — 10 mār. vaska á 0,50 2,00 — 4 pūri ābolu á 0,50
Decembris	0,95 — 11 mār. miltu	2,20 — 1/2 pods sviesta, 1 mār. medus	80,00 — no Skurstenmuižas onku- ļa divgadu procenti par aizdotiem 800 rbļ.
Janvāris	106,40 — 56 mēri rudzu á 1,90 124,10 — 68 „ „ á 1,82	4,70 — 10 sivēni, 6 á 0,55 4 á 0,35	
Februāris	211,20 — 64 „ kviešu á 3,30 92,80 — 29 „ „ á 3,20 70,40 — 44 „ miežu á 1,60 124,80 — 78 „ „ á 1,60 120,90 — 78 „ „ á 1,55 120,90 — 78 „ „ á 1,55 71,30 — 46 „ „ á 1,55 52,50 — 30 „ „ á 1,75 28,05 — 17 „ „ á 1,45		
Marts		4,60 — 2 teļi un 4 sivēni 1,30 — teļš 3,00 — 2 teļi 1,00 — olas 1,96 — teļš un 50 olas	0,75 — šūpulis
Aprīlis			150,00 — procenti par noguldījumu pie Brnovska 53,78 — procenti parāda dzēšanai no Skrinovska
Kopā	1356,92 rbļ.	68,04 rbļ.	456,07 rbļ.

1881,03 rbļ.¹

¹ Gala summa nesakrīt ar 7. tab. minēto skaitli 1919,03 rbļ., kas dots pēc saimnieka kļūdainiem aprēķiniem.

zirgu iegāde — 9,1, kalpu algas — 13,9%. Pārējie izdevumi līdzīgi iepriekšējā gada izdevumiem. 1860./61. g., kad ienākumi bija krietni pieauguši, saimniecībā izlietota tikai puse no tiem. Radās brīvs kapitāls, ko saimnieks ieguldījis vērtspapīros, nopērkot par 900 rubļiem 18 valsts aizņēmumu obligācijas (серии vai, kā saimnieks nosaucis, Tresorschein).

Noma 1860./61. g. paaugstināta, un par pusgadu saimniekam nav jāmaksā vairs 75 rubļi, bet 122,50 rubļi (t. i., par 63% vairāk). Bet, tā kā ienākumi palielinājušies, procentuāli izdevumi par māju nomu nepaaugstinājās un bija tāpat 13,2%. Kalpu algām naudā izmaksāti 126,25 rubļi, t. i., 6,7%. Samērā lielas summas izdotas zaldātu uzturēšanai — 72,76 rubļi (3,9%). Pārējā nauda izlietota saimniecībā.

Kaut autora rīcībā ir maz salīdzināmā materiāla, taču droši var apgalvot, ka Grauzes mājām līdzīgu saimniecību tanī laikā nebija daudz. Jāievēro, ka Grauzes mājām bija daudz labas zemes un ka tās bija kroņa muižas mājas, kurām 60. gados, kā jau iepriekšējā nodaļā norādīts, noma bija samērā zema. Kā liecina piezīmes, saimnieks bijis ļoti taupīgs, pat sīkst, nepalaižot garām nevienu izdevību iegūt kādu kapeiku. Ienākumos ir atzīmētas pat tādas naudas summas kā soda nauda par viņa fīrumā apķīlātiem kaimiņu lopiem, atvilkumi ganam no algas par noganītiem kartupeļiem, atlīdzība no kalpa par pazaudētu virvi, ienākumi no kāršu spēlēm utt. Samērā plaši saimnieks savus brīvos līdzekļus ieguldīja augļošanas operācijās. Kā liecina tabulas dati par naudas ienākumiem 1860./61. g., procenti par aizdoto vai noguldīto kapitālu veidoja $\frac{1}{5}$ no visiem naudas ieņēmumiem.

Priekšstatam par turīgo zemnieku saimniecību attīstību turpmākajos gados aplūkosim vēl vienu — Dobeles apriņķa kroņa Ūziņu muižas Jekstu māju saimniecību. Šo māju nomnieka Mārtiņa Paula saimniecības grāmatas dod pārskatu par laiku no 1856. līdz 1899. g.

Pēc 1853./54. g. kroņa Ūziņu muižas regulēšanas aktiem izdevās noskaidrot, ka Jekstu māju kopplatība bijusi 44,91 desētina zemes, kas sadalīta šādi: 0,46 desētinas dārza, 31,54 desētinas aramzemes, 3,65 desētinas pļavu, 8,11 desētinas ganību un 1,15 desētinas nederīgā zeme.¹

Pēc 1863. g. lopu skaitīšanas datiem, Jekstu mājām piederēja 4 zirgi, 1 kumelšs, 8 govīs, 4 jaunlopi, 3 teļi, 1 bullis, 30 aitas un 7 cūkas.² 1866. g. jaunas regulēšanas rezultātā Jekstu māju robežas tika nedaudz grozītas. Tā platība palielinājās par 4 desētīnām un bija 48,04 desētīnas ar šādu sadalījumu: 0,84 desētīnas dārza,

¹ CVVA, 183. f., 178. apr., 65. l., 184.—194. lp.

² Turpat, 416. f., 1. apr., 488. l., 385. lp.

30,03 desetīnas aramzemes, 5,98 desetīnas pļavu, 8,51 desetīna ganību un 2,68 desetīnas nederīgās zemes.¹ Pēc inventāra saraksta Jekstu mājās bija 6 zirgi, 7 govīs, 12 aitas, 7 rati, 6 ragavas, 6 arkli.² Kā redzam no kontrakta,³ Pauls bija saņēmis mājas nomā 1855. g. uz 12 gadiem, maksājot 109,19 sudraba rubļus gadā.

Pēc termiņa notecēšanas kontrakts ticis atjaunots, un saimnieks M. Pauls Jekstu mājas paturējis nomā arī turpmāk par tādu pašu cenu, bet no 1883. g. jaunas regulēšanas rezultātā noma paaugstināta un turpmāk par minēto saimniecību bija jāmaksā 163,90 rbļ. gadā, t. i., par 48% vairāk. Sākot ar 1887. g., Jekstu mājas kopā ar pārējām kroņa zemnieku mājām tika pārvestas uz izpirkumu.

Līdz ar to pieauga arī Jekstu māju saimnieka maksājumi, jo, pārejot uz izpirkumu, ik gadus bija jāmaksā 226,20 rbļ.⁴, kas ir divas reizes vairāk par sākotnējo nomu.

Jau nākamajā gadā pēc māju saņemšanas nomā M. Pauls sācis savas saimniecības grāmatas. Diemžēl pirmajos gados ieraksti tajās nepilnīgi — atzīmēts tikai ievāktās labības daudzums, nenorādot sējumu platību. Ar 1862. g. uzrādīta arī sējumu platība, izdotās labības daudzums, kā arī dotas ziņas par kalpu skaitu un algām. Ar 1868. g. tam pievienojas sīks naudas izdevumu saraksts, bet ar 1870. g. — arī sīka naudas ieņēmumu uzskaitē.

Tā kā nomas kontraktā noteikts, ka «mājas laukos tā zeme jāierīko uz trim āriem un nomnieks bez administrācijas ziņas nedrīkst nekādu citu zemes kopšanu uz tiem iznomātiem zemes gabaliem ievest»,⁵ saimnieks sākumā arī turējās pie trīslauku sistēmas, nodarbinot ik gadus 2, retāk 3 kalpus un dažreiz arī kalponi. Parasti kalpiem bija jānodod arī gani govīm un cūkām. Nav zināms, cik strādnieku deva paša saimnieka ģimene. Saimniecībā galvenā nozare — graudkopība, audzē Kurzēmē parastās kultūras — kviešus, rudzus, miežus, auzas, kartupeļus un samērā daudz lēcas lopbarībai, linus nemaz vai ļoti maz.

Ar 70. gadiem saimniecībā notiek it kā zināms lūzums. Acīmredzot saimnieks saņēmis jaunu nomas kontraktu un sācis pievērsties saimniecības intensifikācijai. Ar 1870. g. parādās un ļoti strauji ieviešas āboliņš, pamazām aizstājot lopbarībā lēcas. Pirmajā gadā ievākti tikai 4 vezumi āboliņa, 1872. g. — jau 12, 1882. g. — 28, bet 1887. g. — 44 vezumi. Paplašinās arī pārējo kultūru sējumi, ieņēmumu sarakstā tiek minēti arī lopkopības un putnkopības produkti. Strauji palielinās gājēju skaits. No

¹ CVVA, 183. f., 162. apr., 78. l.

² Turpat.

³ ZA VI Rokrakstu fonds, 55. l.

⁴ Turpat, 91. l.

⁵ Turpat, 55. l., kontrakta pielikuma 1. pants.

Kroņa Ūziņu muižas Jekstu māju ienākumi un izdevumi

Gadi	Ienākumi					Izdevumi					Bilance
	no lauksaimniecības					no tiem					
	Ienākumu kopsumma rbl.	pavisam rbl.	% no ienāk. kopsummas	no tiem		izdevumu kopsumma rbl.	zemes noma un no 1887. g. izpirkums rbl.	% no izdev. kopsummas	kalpu algas rbl.	% no izdev. kopsummas	
				par kviešiem rbl.	% no ienāk. kopsummas						
1868.					313	109,19	34,8	13,50	4,3		
1869.					331	109,19	32,9	56,50	17,0		
1870.	458	390,00	85,3	324,00	70,7	427	109,19	25,5	68,00	15,9	+ 31
1871.	575	460,00	80,0	345,70	60,0	519	109,19	21,3	68,00	13,1	+ 56
1872.	646	606,51	93,8	544,65	85,4	483	109,19	22,6	55,00	11,4	+163
1873.	595	430,00	72,3	327,00	54,4	498	109,19	21,7	59,00	11,6	+ 97
1874.	506	388,00	76,7	323,70	63,8	475	109,19	23,0	71,00	15,0	+ 31
1875.	484	443,00	91,5	424,80	87,6	590	109,19	18,5	35,00	6,0	-106
1876.	677	423,00	62,5	95,00	14,0	609	109,19	17,9	105,00	17,2	+ 68
1877.	1332	1326,60	99,5	1004,25	75,8	606	109,19	18,0	123,00	20,3	+726
1878.	810	712,70	88,0	422,00	52,1	1075	109,20	10,2	233,00	21,7	-265
1879.	729	662,50	90,8	539,00	74,1	662	109,20	16,5	231,00	34,9	+ 67
1880.	874	757,98	86,6	679,13	77,6	868	109,20	12,5	227,00	26,3	+ 6
1881.	951	784,40	82,6	737,20	77,5	826	109,20	13,2	300,00	36,3	+125
1882.	1240	984,20	79,4	627,00	50,6	1096	109,20	9,9	347,00	31,7	+144
1883.	798	653,95	81,8	338,00	43,6	1141	163,90	14,4	340,00	29,8	-343
1884.	794	570,64	71,8	412,20	53,2	850	163,90	19,3	321,00	37,8	- 56
1885.	914	696,32	76,1	650,87	71,1	953	163,90	17,2	275,00	28,8	- 39
1886.	759	428,90	56,2	371,80	48,9	789	163,90	20,8	71,00	9,0	- 30
1887.	737	475,30	64,5	376,90	51,2	716	227,20	31,6	148,00	20,7	+ 21
1888.	712	453,55	63,6	271,60	38,0	732	227,20	31,0	99,00	13,5	- 20
1889.	572	296,10	51,7	211,20	36,9	603	227,20	37,6	115,00	19,1	- 31
1890.	630	471,75	74,8	231,20	49,0	641	227,20	35,4	182,00	28,4	- 11

Piezīmes: 1. 1878. g. ienākumi bija 810 rbl., bet saimnieks uzrāda 1069 rbl., jo pieskaita ienākumiem arī tos 260 rbl., ko izņēmis no krājķases ienākumu un izdevumu saskaņošanai.

2. Ienākumu kopsummu 1881. g. M. Pauls nav pareizi saskaitījis: viņš uzrādījis 861 rbl., bet īstenībā ienākumi bija 951 rbl.

3. 1873. g. bez tekošajiem izdevumiem minami vēl neparedzēti izdevumi: 81 rbl. jeb 16,3% no kopsummas izdots par zirgu. 1875. g. zirgu pirksanai izdoti 130 rbl. jeb 22% no visiem izdevumiem.

4. 1883. g. vīrs parastajiem izdevumiem 239 rbl. jeb 20,9% iztērēti klētis būvei un 157 rbl. jeb 13,7% — zirgu iegādei.

5. 1885. g. vēl iztērēti 122 rbl. (12,8% no izdevumiem) bērnu skološanai. 1886. g. šie izdevumi sasnieguši 125 rbl., t. i., 15,8% un 1887. g. — 160 rbl. (22,3%).

6. 1877. g. M. Pauls 500 rbl. no ienākumiem noguldījis krājķasē.

70.—80. gadiem caurmērā ik gadus tika turēti 7 gājēji — 3 kalpi, 3 kalpones un gans govīm, bez tam vēl gans aitām un gans cūkām, ko deva deputāta kalpi.

Priekšstatu par galvenajiem minētās saimniecības naudas ienākumiem un izdevumiem dod 9. tabula.

No tabulas redzam, ka līdz 80. gadu vidum no visiem ieņēmumiem graudkopība deva $\frac{3}{4}$ un vairāk, pie kam galvenā prece šīnī laikā bija kvieši. Jekstu māju saimnieks tos audzēja tieši tirgum un ik gadus pārdeva 80—90% no visas ražas, atstājot tikai sēklu un pāris pudus saimniecības vajadzībām. Tāpēc kvieši deva ieņēmumu lauvas tiesu — 1870. g. — 70,7%, 1875. g. — 87,6, 1880. g. — 77,6, 1885. g. — 71,1%. Būdamis pārticis saimnieks, viņš nepārdeva vis labību rudenī, bet gan pavasarī un vasaras mēnešos, kad cenas bija visaugstākās.¹ Piemēram, 1870. g. no visiem lauksaimniecības ienākumiem pavasarī iegūtas $\frac{2}{3}$, 1875. g. — vairāk nekā $\frac{3}{4}$, proti, 77,8%. Tā kā 70. gados labības cenas tirgū pieturējās augstas un visu nākamo gadu desmitu turpināja pieaugt, sasniedzot savu kulmināciju 80. gados (no 1870. līdz 1880. g. kviešu cenas bija palielinājušās gandrīz par 50%), saimniecībā joprojām galvenā vieta piederēja graudkopībai.

Taču, sākot ar 1883. g., pēc gandrīz 7 gadus ilga augsta cenu līmeņa, iesākās strauja cenu slidēšana, viszemāk nokrītot 1886. g. Kviešu cenas šajā gadā, salīdzinot ar 1880. g., bija noslidējušas no 5—5,90 līdz 2,60—3,90 rbļ., t. i., gandrīz uz pusi.

Nelabvēlīgie apstākļi labības tirgū ietekmēja saimniecības profilu. Graudkopība 1886. g. deva vairs tikai 56,2% no visiem ienākumiem, bet kvieši — tikai 48,9%, un to īpatsvars aizvien turpināja samazināties. 1889. g. tas jau noslidēja līdz 36,9%. Šo apstākļu dēļ saimnieks sāka pievērsties citām nozarēm. Līdz ar graudkopības īpatsvara mazināšanos budžetā palielinās ienākumi no lopkopības, putnkopības, dārzkopības un tehniskajām kultūrām (liniem).

Ja 70. gados ieņēmumi no lopkopības bija vēl niecīgi (apmēram 20%) un, labības cenām kāpjot, 80. gados noslidēja vēl zemāk (līdz 11—12%), tad tagad aina mainījās: 1886. g. lopkopība un putnkopība deva 32,8% no ienākumiem, bet 1889. g. — jau 41,4%.

Arī Jekstu mājās ienākumu lielāko tiesu deva nevis lopkopības produkti, bet lopu pārdošana (teļu, sivēnu, aitu un vajadzības gadījumā arī liellopu). Lopkopības ienākumi 1886. g. bija šādi: 27,3% iegūti par pārdotajiem lopiem, 5,3% — par putniem un tikai 3,2% ieņemti, pārdodot sviestu un olas. Tas liecina par lopkopības ekstensīvo raksturu.

¹ Piemēram, ja 1870. g. septembrī kvieši maksāja 3,90 rbļ. pudā, tad 1871. g. jūnijā par tiem varēja dabūt 4,35 rbļ. pudā. 1885. g. septembrī kviešu puds maksāja 3,35 rbļ., bet 1886. g. maijā — 5 rbļ.

Lai gūtu uzskatāmāku priekšstatu par šīs saimniecības ienākumiem, aplūkosim visu ienākumu sarakstu par dažiem gadiem.

Saimniecības ienākumi no graudkopības, protams, bija atkarīgi ne vien no pieprasījuma tirgū un cenām, bet arī no ražām. Taču jāsaaka, ka, kaut Dobeles apriņķī ir auglīga augsne, sevišķi piemērota kviešu audzēšanai, ražas ir ļoti svārstīgas un 30 apskatāmajos gados Jekstu saimniecība ir piedzīvojusi 12 zemas kviešu ražas gadus (kad raža noslidēja zem vidējās), 8 zemas rudzu ražas gadus un 12 kartupeļu neražas gadus. Redzams, ka ziemājiem katrs trešais gads ir bijis neražīgs. Tas izskaidrojams ar nelabvēlīgiem meteoroloģiskajiem apstākļiem (pārlicīgs mitrums vai sausums). Zināmā mērā ražas ietekmēja arī zemes apstrādāšana un mēslošana. Ja salīdzinām Jekstu māju ražu ar vidējo ražu Kurzemē, tad redzam, ka minētajās mājās tā ir bijusi

10. tabula

Naudas ieņēmumi 1870. g.¹ (rubļos)

Mēnesis	Graudkopība	Lopkopība un putnkopība
Janvāris		1 teļš 1,60
Februāris	2 podi linu 4,50 } 1/2 pūrs zirņu 1,20 } 5,70 12 pūri kviešu á 3,90 46,80	2 teļi 2,60
Aprīlis	4 pūri rudzu 8,80	3 teļi 7,00
Maijs	16 pūru kviešu 64,80 34 pūri kviešu 146,00 6 pūri miežu 13,80	1 teļš 2,80 } olas 3,00 } 7,00 3 vistas 1,20 } 1 teļš 2,50 Sviests un olas 7,50
Septembris	4 1/2 pūra linsēklu 18,00 16 pūru kviešu á 3,90 62,40	2 govīs 36,00 } 1 jērs 2,00 } 38,00
Oktobris	2 pūri rudzu 3 1/2 pūra miežu 10,20	
Novembris	2 pūri miežu un no krājkases 9,30 1 pūrs rudzu á 2,35 1 pods linu 1,80 4,15	Teļš 2,50
	K o p ā 389,95	68,70
		458,65

¹ ZA VI Rokrakstu fonds, 91. l., 54. lp.

Naudas ieņēmumi 1886. g.¹
(rubļos)

11. tabula

Mēnesis	Graudkopība	Lopkopība un putnkopība
Janvāris	2 podi linu á 2,20	4,40
	20 mēru kviešu lini	52,00 8,00
Februāris	20 mēru kviešu á 2,50	50,00
Marts	12 mēru kviešu á 2,45	29,40
	20 mēru kviešu á 3,15	63,00
Aprīlis	30 mēru kviešu á 3,10	93,00
Maijs	—	—
Jūnijs	—	—
Jūlijs	—	—
Augusts	8 mēri kviešu á 3,65	29,20
	6 pūri miežu á 2,15	12,90
Septembris	1 pūrs zirņu	1,60
	2 mēri sēklu	—
	6 mēri miežu	26,00
Oktobris	—	—
	—	—
	—	—
	—	—
	—	—
	—	—
Novembris	—	—
	—	—
	—	—
	—	—
	—	—
	—	—
Decembris	5 podi linu	12,20
	—	—
	—	—
K o p ā 428,90		(30,00) ² 690,70
		261,80

¹ ZA VI Rokrakstu fonds, 91. l., 188. lpp.

² Saimnieks savās piezīmēs daļu lopkopības ieņēmumu liek iekavās un neieskaita to kopējos ieņēmumos. Šķiet, tā varētu būt summa, kas tūlīt iztērēta.

pat 2—3 reizes augstāka par vidējo ražu visā gubernā. Salīdzinājumam minēsim dažu gadu ražas (pūros).

Gads	Jekstu mājās ¹				Vidēji Kurzemē ²			
	rudzi	kvieši	mieži	auzas	rudzi	kvieši	mieži	auzas
1872.	9,8	10,2	8,8	10,8	6,2	6,5	5,8	6
1873.	4,6	7,5	8,4	9,4	—	—	—	—
1874.	6,2	9,2	11,6	13,0	6	6	4	6
1875.	8,1	7,6	9,1	7,3	6	5	4	5
1876.	3,9	—	17,7	16,9	4	2	6	7
1877.	14,5	12,6	10,5	12,3	7	6	7	7
1878.	9,0	10,3	11,1	13,3	7	7	7	8
1879.	4,9	5,1	15,9	11,3	6	4	7	8
1880.	8,6	9,7	18,8	10,1	7	7	7	8

Jekstu mājām līdzīgas ražas sastopamas arī citu zemnieku saimniecībās, piemēram, kroņa Bērzmuižas Millera mājās³, jau minētajās Grauzes mājās u. c.

Par to liecina arī ziņas, ko saimnieki iesūtījuši Zemkopības departamentam. No tām redzams, ka zemnieku saimniecībās vidējā rudzu raža bijusi 6,5 grauds, laba — 10. grauds, kviešu raža attiecīgi 6,5. un 9., bet miežu 6,5. un 10.⁴

Aplūkojot minētās saimniecības izdevumus, redzam, ka līdz 70. gadiem vairāk nekā 30% no tiem bija zemes noma. Turpmākajos gados, it sevišķi 70. gadu beigās, sakarā ar strauju labības cenu kāpumu un labām ražām, kā arī līdz ar tirdznieciskās zemkopības attīstību noma daļa izdevumos noslīdēja uz 9—16%. Pat neraugoties uz to, ka 80. gados noma par 48% tika palielināta, izdevumos tā nepārsniedza piekto daļu. Toties auga izdevumi saimniecības vajadzībām, saimnieka personiskajam patēriņam. 80. gadu vidū gan atkal maksājumi par zemi sasniedza 30% un vairāk. Tas bija sakarā ar pāreju uz māju izpirkumu, kas paaugstināja ikgadējos maksājumus, un arī ar to, ka lauksaimniecības krīzes dēļ pazeminājās saimniecības ienākumi.

Apskatītā 21 gada laikā Jekstu mājās 9 gadus izdevumi pārsniedza ienākumus, taču tas vienmēr bija saistīts ar neparedzētiem izdevumiem (darba lopu iegāde, ēku būve u. c.) vai nelabvēlīgiem apstākļiem (neraža, krīze). Piemēram, 1875. g. zirga iegāde par 22% palielināja saimniecības izdevumus. Tas pats atkārtojas 1883. g., kad klēts būve un zirga iegāde palielināja izdevumus par 35%. No 80. gadu vidus līdzsvaru bilancē traucēja krīze.

¹ Ziņas par Jekstu māju ražām aplēstas pēc minētajām saimniecības grāmatām.

² Я. И. Лудмер. Курляндская губерния, стр. 369.

³ ZA VI Rokrakstu fonds, 38. 1.

⁴ Департамент земледелия и сельской промышленности. Сельскохозяйственные и статистические сведения по материалам, полученным от хозяев, вып. I. СПб., 1884, стр. 17 и 20.

Jāpiezīmē, ka minētajā saimniecībā mašīnas vēl gandrīz ne-
naz netika lietotas. Apskatāmo 30 gadu laikā saimnieki nav iegā-
lājuši nevienu lauksaimniecības mašīnu. Darbus, kas saistīti ar
saimniecības intensifikāciju, veica, palielinot kalpu skaitu. Vienīgi
abību kūla ar mašīnu, bet arī tad to nomāja.

Saimniecības lielums, attīstīta tirdznieciskā zemkopība, algotā
darbaspēka plaša izmantošana liecina, ka Jekstu mājas pieskaitā-
mas turīgajām saimniecībām, kādas bija Kurzemes saimniecību
lielākā daļa.

Bez šaubām, jāievēro gan zināmas atšķirības arī starp vienāda
lieluma turīgām saimniecībām. Tas izrietēja no māju atrašanās
vietas, augsnes auglības, preču ražošanas attīstības utt., kā arī
no tā, vai saimniecība atradās kroņa vai privātajā muižā. Pēdē-
jais apstāklis sevišķi ietekmēja zemnieku izdevumus. Privāto
muižu zemniekiem bija jāmaksā lielāka noma un arī pirkšanas
cena, kas atrāva vairāk līdzekļu ražošanas sfērai. Tāpēc kroņa
muižas atradās labvēlīgākos apstākļos.

Jāievēro arī saimniecību izdevumu sakars ar tirdznieciskās
zemkopības un preču ražošanas attīstību. Tāpēc arī naudas kapi-
tāli, ko zemnieki izdeva māju nomai un pirkšanai, dažādos laika
posmos ieņēma atšķirīgu vietu.

Apskatāmā perioda sākumā, kad zemnieki tikai pārgāja uz
naudas nomu, pēdējā un nodokļi bija svarīgs tirdznieciskās zem-
kopības attīstības stimuls un ieņēma arī galveno vietu zemnieku
saimniecību izdevumos. Perioda beigās, kad preču ražošana zem-
nieku saimniecībās bija jau attīstījusies plašāk, minētie maksā-
jumi bija divas trīs reizes mazāki par pārējiem naudas izdevu-
miem.

Bez tam, jo vairāk attīstīta un turīgāka bija saimniecība, jo
mazāka vieta tās izdevumos bija maksājumiem par zemi un nodok-
ļiem. Turpretim stipri pieauga izdevumi saimniecības vajadzī-
bām, personiskajam patēriņam, paplašinājās nezemkopības ražo-
jumu patēriņš.

Kā jau norādīts, Kurzēmē starp visiem zemniekiem — zemes
īpašniekiem vai nomniekiem — liels skaits bija turīgo saimnieku.
Tas sevišķi sakāms par privātajām muižām. Kaut gan nomas un
pirkšanas noteikumi pēdējās bija nelabvēlīgāki kā kroņa muižās,
taču turīgo saimnieku skaits tur kā absolūti, tā relatīvi bija lie-
lāks. Galvenokārt jau tāpēc, ka to lietošanā bija lielākas zemes
platības nekā kroņa zemniekiem, no kuriem apmēram puse apska-
tāmā perioda beigās pieskaitāma sīkgruntniekiem.

Šo turīgo zemnieku — kulaku rokās koncentrējās zemes un
ražošanas līdzekļu lielākā daļa. Tie savās saimniecībās plaši bija
attīstījuši tirdzniecisko zemkopību, un 80. gados tām jau bija
pilnīgi preču ražošanas raksturs. Brīvos līdzekļus, kas iegūti no

saimniecībām, plaši ekspluatējot algotu darbu, tie ieguldīja vai nu saimniecību uzlabošanā, augļošanas operācijās, krājkasēs, vai arī paplašināja personiskā patēriņa priekšmetu iegādi.

Samērā neliels Kurzemē bija vidējo zemnieku slānis, kas no pirmās grupas atšķīrās ar ievērojami mazāku zemes daudzumu un ar daudz vājāk attīstītu preču saimniecību. Labvēlīgākos apstākļos šādas saimniecības ienākumu pietika tikai tās uzturēšanai, bet neražas vai neparedzētu izdevumu gadījumos tie nespēja savilkt galus kopā. Ievērojami zemāki šādās saimniecībās bija arī izdevumi saimniecībai un personiskā patēriņa preču iegādei. Galvenie izdevumi bija maksājumi par zemi.

Kāds laikabiedrs, kas 80. gadu vidū mēģinājis sastādīt vidēji lielas zemnieku mājas saimniecības budžetu Dobeles apriņķī,¹ norāda, ka 80. gadu vidū šai apriņķī bijis daudz panīkušu māju. Par panīkuma cēloņiem viņš uzskata augsto nomu un izpirkumu.

Savam aprēķinam par pamatu autors ņēmis vairākas līdzīgas saimniecības un salīdzinājis tās. Pēc minētā autora aplēsuma, saimniecībā, kurai ir 100 pūrvieta aramzemes, kas sadalīta 10 laukos, bija sekojoša aina:

Izsēti	Ievākti (vidēji)
20 pūri auzu	130 pūri
16 „ miežu	128 „
3 „ zirņu	15 „
15 „ kartupeļu	45 „
18 „ rudzu	112 „
7 „ kviešu	55 „
2 sieki linu	5 podi

Tātad kopsummā ievākti 440 pūri labības, 45 pūri kartupeļu, 5 podi linu, 120 birkavi āboliņa un 24 birkavi siena.

No minētās ražas saimnieks pārdevis:

5 pūrus	auzu	á	1,30 rbļ.	—	6,50 rbļ.
77 „	miežu	á	2,15 „	—	165,55 „
42 „	rudzu	á	2,25 „	—	94,50 „
38 „	kviešu	á	3,50 „	—	133,00 „

Kopā ieņemts 399,55 rbļ.

Pārējie 278 pūri labības atstāti sēklai un saimniecības vajadzībām.

Ienākumiem no graudkopības pievienojās vēl ienākumi no lop-

¹ Balss, 1886., 22. nr.

kopības. Šādā saimniecībā vidēji turēti 3 zirgi, 12 govīs, 15 aitas, 4 cūkas, 2 teļi. No tiem saimnieks pārdevis:

2 govīs	— 60,00 rbl.
2 barokļus	— 65,00 „
2 jērus un teļus	— 55,00 „

Kopā 180,00 rbl.

Kā redzams, minētajā saimniecībā lopkopība devusi nepilnu trešo daļu no ienākumiem. Kopējais saimniecības ieguvums no graudkopības un lopkopības bija 579,55 rubļi.

Galvenie saimniecības izdevumi (rubļos) bija šādi:

parāds un procenti par māju	— 265
alga diviem kalpiem	— 160
alga divām kalponēm	— 90
alga ganam	— 20
alga vasaras kalpam	— 60
silkēm, sālij, svecēm u. c. saimniecības vajadzībām	— 145,46
ceļu, pagasta u. c. klaušām	— 27,30

Kopā 767,76 rbl.

Šādas saimniecības izdevumos maksājumiem par mājām izlietoti 35%, un tie gandrīz divas reizes pārsniedza izdevumus saimniecības vajadzībām. Minētajā piemērā izdevumi pārsniedza ienākumus par 188,21 rbl., t. i., par 32,4%. Iztrūkstošā summa bija jāaizņemas, cerot uz nākamo ražu, kā arī jācensās samazināt izdevumus. Jāievēro tomēr, ka tik liels pasīvs šīnī gadījumā ir lauksaimniecības krīzes sekas.

Kā iepriekšējā nodaļā norādīts, Kurzemē vairāk nekā ceturtdaļa no visām sētām bija sīkas — līdz 10 desetīnām platībā. Tām bija maz zemes, nepietiekami darbarīku un darbalopu — pāris govīs, reizēm zirgs un dažī sīklopi. Šāda saimniecība gandrīz visus ražojumus patērēja uz vietas, tirgum varēja atlicināt tikai tad, ja samazināja pašu patēriņam nepieciešamo ražojumu daudzumu. Pēc dzīves līmeņa tie maz atšķīrās no bezzemniekiem.

80. gados, kad sākās krīze, pat vidējās saimniecības, nemaz jau nerunājot par sīkajām, tikko noturējās, pie kam ar milzīgu darbu, savu ģimenes locekļu un kalpu ekspluatāciju.

Saimnieku grūto stāvokli 80. gadu vidū atzīmējusi arī tā laika prese. Laikraksta «Balss» slejās norādīts tieši uz augsto zemes izpirkuma un nomas maksu kā vienu no saimniecības panikuma cēloņiem. 80. gadu vidū, «kur no zemes tik daudz neatlec, cik vajag priekš pirkšanas parāda deldēšanas un procentu maksāšanas, priekš kalpu un gājēju algām, kā arī priekš visas saimniecības

vešanas, mūsu gruntnieku dzīves būšana kļuvusi jo grūta un nedroša. Arī rentniekiem nav viegla pārtikšana, tādēļ ka līdz ar zemes augļu cenu krišanu netiek pazemināta rentes nauda.»¹

Labības cenas 80. gadu otrajā pusē, salīdzinot ar gadu desmita sākumu, samazinājušās gandrīz uz pusi. Pieņemot 1881. g. labības cenas par 100%, redzam, ka līdz 1887. g. kviešu vidējās cenas bija noslidējušas līdz 61%, miežu — 64%, rudzu 65%.² Līdzīgu ainu dod arī cenu salīdzinājums pēc citiem avotiem. Rīgas tirgū labības cenas (salīdzinot pēc zemākajām cenām) 1888. g., kad tās šajā gadu desmitā bija viszemākajā līmenī, attiecībā pret 1881. g. bija: rudziem — 53%, miežiem — 58%, auzām — 62%.³

Tādējādi avoti liecina, ka, sākot ar gadsimta 80. gadiem, labības cenas stipri kritušas un turējās zemā līmenī gandrīz līdz gadsimta beigām.

1891./92. g. sakarā ar neražu vērojams īslaicīgs cenu kāpums, taču 90. gadu vidū tās noslidēja vēl zemāk nekā 80. gadu krīzes laikā, un 1895. g. (pēc zemākajām cenām) kviešu cenas ir tikai 49%, rudzu — 46%, miežu — 51% un auzu — 54% no 1881. g. cenām.

Tā kā labība bija galvenais zemnieku ienākumu avots, cenu

¹ Balss, 1885., 1. nr.

² Pēc gubernatora gada pārskata (Обзор Курляндской губернии за 1896 г., стр. 124), vidējās cenas par pudu labības ievietotas tabulas 1. ailē.

³ Skat., pēc Blēzes datiem (Die Landwirtschaft in Kurland..., S. 64), tabulas otrajā ailē ievietotas zemākās labības cenas Rīgā.

Gadi	Kvieši rbl.		Rudzi rbl.		Auzas rbl.		Mieži rbl.	
	vid.	zem.	vid.	zem.	vid.	zem.	vid.	zem.
1881.	1,53	—	—	1,12	0,91	0,99	1,01	0,77
1882.	1,27	1,26	0,92	0,88	0,79	0,85	0,91	0,70
1883.	1,36	1,25	0,95	0,88	0,78	0,91	0,90	0,72
1884.	1,08	1,00	0,90	0,87	0,78	0,93	0,87	0,75
1885.	0,90	0,95	0,74	0,76	0,80	0,88	0,82	0,77
1886.	1,10	0,95	0,77	0,71	0,79	0,65	0,73	0,62
1887.	0,94	0,95	0,60	0,62	0,73	0,64	0,65	0,50
1888.	nav ziņu	1,00		0,60		0,58		0,48
1889.		0,88		0,62		0,66		0,57
1890.		0,69	0,74	0,65	0,69	0,68	0,64	0,55
1891.		0,95	1,03	0,74	0,77	0,64	0,79	0,61
1892.		0,97	1,01	0,88	0,78	0,73	0,72	0,73
1893.		0,83	0,78	0,70	0,76	0,67	0,57	0,59
1894.		0,63	0,57	0,51	0,55	0,51	0,43	0,46
1895.		0,62	0,56	0,51	0,51	0,51	0,50	0,42
1896.		0,63		0,52		0,56		0,48
1897.		0,79		0,53		0,57		0,52
1898.		0,80		0,65		0,66		0,60

krišana smagi atsaucās uz zemnieku saimniecību budžetu. Lai saskaņotu ienākumus ar izdevumiem, saimniekiem bija vai nu jāmeklē jauni ienākuma avoti, kas bija gandrīz neiespējami, vai arī jācenšas samazināt saimniecības izdevumus. Viens no izdevumu samazināšanas veidiem bija pastiprināta kalpu ekspluatācija un algu pazemināšana. Saimnieki centās turēt pēc iespējas mazāk kalpu un maksāt tiem pēc iespējas zemāku algu.

Visi tā laika laikraksti pārpildīti ar saimnieku žēlošanos par augsto zemes nomu, māju pirkšanas cenām un lielajām kalpu algām. Tā kā šiem faktoriem izdevumos bija galvenā vieta un zemes nomas un pirkšanas cenu lietā saimnieki neko nespēja grozīt, tad atlika vienīgi samazināt algu gājējiem.

Arī šē norisinājās tas pats process, par kuru K. Markss rakstīja: «... slēpdamies aiz zemes rentes nosaukuma, nomnieki izdara atskaitījumu no darba algas un izmaksā to zemesīpašniekam.»¹

Taču ar algu pazemināšanu vien nevarēja segt robus budžetā. Viscaur stipri bija izjūtams naudas un kredīta trūkums, ko vēl saasināja krīze. Kas attiecas uz kredītiestādēm, tad pirmā un visā gadsimtā vienīgā kredītiestāde, kas Kurzemē izdeva ilgtermiņa aizdevumus pret zemes ķīlu, bija 1832. g. nodibinātā Kurzemes kredītbiedrība. Tajā varēja iestāties visi muižnieki. Katrs biedrs varēja dabūt aizņēmumu $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ no visa ieķīlājamā īpašuma tak-sētās vērtības, maksājot par to 4% gadā. Bez tam ik gadus bija jāmaksā vēl $\frac{1}{2}$ %, kuru par pirmo gadu ieskaitīja biedrības kapi-tālos, bet pēc tam — parāda dzēšanai.² Ja debitors nebija spē-jīgs dzēst parādu, tad tā īpašums tika pārdots ūtrupē par summu, kas sedza visus biedrības zaudējumus. Kredītbiedrība acīmredzot drīz bija iemantojusi lielu popularitāti, jo 1853. g. tajā bija iesaistījusies muižu lielākā daļa, un 1857. g. Kurzemes muižnieku pa-rādi tai bija 8 692 450 rbļ.³ 1863. g. Kurzemes kredītbiedrībā bija ieķīlātas gandrīz visas privātās muižas par 9 668 500 rbļ.⁴ Minētā summa dalījās šādi: 79 fideikomisa muižas bija ieķīlātas par 2 074 050 rbļ., 117 mantotās ķīlu muižas — par 1 143 500 rbļ., 278 alodi — par 6 424 050 rbļ. un 4 pilsoņu lēņi — par 26 900 rbļ.⁵

Taču bez tam muižu lielākajai daļai bija arī privāti parādi, kas apjoma ziņā pārsniedza kredītbiedrības aizdevumu un 1863. g. bija vairāk nekā 12 miljoni rubļu.⁶

1869. g. Kurzemes muižu parādi bija palielinājušies vēl par

¹ K. Markss. Kapitāls, 3. sēj., 609. lpp.

² А. Орановский. Cit. darbs, 215. lpp.

³ Turpat.

⁴ CVVA, 416. f., 1. apr., 104. l.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat.

Ieķīlāto īpašumu skaits

	Zemes kopplatība	Zemes daudzums privātipašumā	Ieķīlāto īpašumu skaits	Ieķīlātās zemes daudzums des.	Ieķīlātās zemes % pret visu privāto zemi
	desetīnās				
Impērijā			102 313	46 322 286	40,0
Igaunijā	1 714 324	1 669 429	4 882	1 510 677	90,5
Vidzemē	3 711 909	3 453 388	18 270	2 968 435	86,0
Kurzemē	2 369 316	1 842 249	10 222	1 044 081	56,7
Latgalē	1 111 400	646 655	383	357 373	55,3

4 miljoniem rbļ. un sasniedza 25 403 823 rbļ. No šīs summas parāds Kurzemes kredītbiedrībai bija 12 769 404 rbļ.¹

Diemžēl nav zināms, kādiem nolūkiem muižnieki aizņemto naudu izlietojuši. Var pieļaut, ka daļa no šiem līdzekļiem izlietota muižu saimniecību pārkārtošanai.

Pēc 1863. g., kad sākās māju pārdošana zemniekiem (gandrīz vienmēr ar kredītbiedrības starpniecību), ieķīlāto īpašumu skaits, kā arī aizdotās summas pieauga. 1893. g., kā rāda 12. tabulas dati, Kurzemē bija ieķīlāta vairāk nekā puse visas privātās zemes — 56%.²

Tabulas dati liecina, ka ieķīlātās zemes procents attiecībā pret visu zemi Baltijā bija vislielākais. Šinī ziņā Vidzeme un Igaunija ietilpa 1. grupā (70—90% ieķīlātās zemes), Kurzeme — 2. grupā (50—70% ieķīlātās zemes). Pēc aizdevuma uz 1 desetīnu Kurzeme ietilpa 4. grupā (20—30 rbļ.), bet Vidzeme un Igaunija — 5. grupā (10—20 rbļ.).

Runājot par Kurzemi, jāsaprot, ka šie 10 000 ieķīlāto īpašumu nebija zemnieku zeme vien. Par to liecina kaut vai tas, ka visa Kurzemes zemnieku zeme pēc kredītbiedrības taksācijas bija 28 377 278 rbļ. vērtā,³ bet kredītbiedrībā ieķīlātās zemes vērtība bija 55 milj. rbļ.

Bez tam ieķīlātās zemes daudzums stipri pārsniedza arī privāto muižu zemnieku lietošanā esošo zemes daudzumu. Tas liecina, ka vairāk nekā puse ieķīlātās zemes bija muižu zeme.

Taču, kā jau norādīts, Kurzemes kredītbiedrība zemniekiem naudu aizdeva tikai māju pirkšanas gadījumā. Pārējām vajadzībām nauda bija jāmeklē citur.

Kamēr kredīta jautājums vēl nebija atrisināts, zemniekiem cits

¹ ICVVA, 291. f., 14. apr., 2632. l., 5. lp.

² Tabula sastādīta pēc Статистика долгосрочного кредита в России 1893 г., вып. III. СПб., 1894, стр. 7, 11, 25.

³ C. Möhring. Resultate der relativen Werthberechnung der Privatbesitzlichkeiten in Kurland, S. XVI.

un platība (1893. g.)

Iekīlātās zemes vērtība rbļ.	Aizdevuma summa (pirmā un papildu) rbļ.	Parāds uz 1893. g. 1. I	Vidēji 1 des.	
			vērtība rbļ.	aizde- vums rbļ.
2 204 639 126	1 214 149 281	1 131 098 046	47,59	26,21
36 123 214	17 145 200	15 580 834	23,91	11,35
58 733 606	39 155 737	28 762 263	19,97	13,19
55 577 000	24 848 550	18 931 554	53,23	23,80
11 704 722	6 607 263	6 421 321	32,75	18,50

nekas neatlika kā meklēt privāto kredītu, t. i., krist augļotāju tīklos. Ar augļošānu sevišķi plaši nodarbojās ebreji, taču savu līdziedzīvotāju grūtības nekautrējās izmantot arī saimnieki, kam bija izdevies kļūt turīgiem.

Privātais kredīts bija nevis saimnieku glābiņš, bet posts, jo augļotāji par aizdevumu ņēma ļoti augstus procentus. Parasti augļotāji pieprasīja 25—50%, taču daudzos gadījumos ņēma arī 100 un vairāk procentu.

Par privātā kredīta postu daudzas liecības dod tā laika prese.

1881. g. laikrakstā «Balss» ievietota vēstule no Kandavas, kurā teikts, ka saimnieki krituši dziļos parādos un rudenī, tikko rija sāk kūpēt, labība tiek atdota par lētu cenu.¹

Tā paša laikraksta citā numurā lasāms, ka par pavasarī aizņemtajiem 50 rbļ. saimniekam 1. septembrī jāatdod 30 pūri rudzu, bez tam vēl tūlīt jādod 1½ pūra rudzu par draudzīgu izlīdzēšanu, t. i., kopā 102⅔ puda. Ja pudu rudzu rēķina tikai par 80 kap., kas pie tik labiem rudziem tiešām ļoti maz rēķināts, tad aizdevējs par saviem 50 rbļ. saņem 81 rbl. un 90 kap. atpakaļ, t. i., 31 rbl. 80 kap. procentu par 4 mēnešiem, tātad par gadu 191⅔%.²

Korespondencē no Elšņiem un Susējas lasām: «Trūkuma laikā daudz mūsu saimnieku skrien uz svešu pagastu bankām aizņemties naudu jeb, kas ir vēl briesmīgāk, — krit žīdu nagos, kas tiem izsūc pēdīgo nabadzību un dažu labu noved pie bezdibeņa malas.»³

Kāds Resnietis no Vecsaules «Baltijas Vēstnesim» raksta, ka augļotāji esot arī pašu tautieši — saimnieki: «Še ir sastādījusies vesela augļotāju banda iz turīgiem saimniekiem un krodziniekiem, kuri aizdod naudu uz 20 un vairāk procentiem.»⁴

Raksta autors atzīmē, ka dažs no tiem pat savu māju iekīlājis, lai ar aizņemto naudu varētu veikalus taisīt. «Šie asinssūcēji tomēr it mierīgu prātu saņem šīs procentes un aukstām asinīm noskatās, kā viņu upuri cinās, kamēr vairs nespēj... Pie tam viņi vēl mēdz izturēties tā, kā kad šiem nelaimīgajiem padarītu sevišķu labumu un par to izpelnītos lielu pateicību.»⁵

¹ Balss, 1881., 31. nr.

² Turpat, 1879., 33. nr.

³ Turpat, 1882., 27. nr.

⁴ Baltijas Vēstnesis, 1888., 195. nr.

⁵ Turpat.

No Pūres laikrakstam «Balss» rakstīja: «... kāds šejienietis dažiem no mūsu ļaudīm naudu aizdevis. Bet kā ņēmēji paši teic, tad minētais aizdevējs atrāķ 100 rubļus nav devis, kamēr uz vekseli 130 rubļi netikuši uzrakstīti.»¹

Tā kā kredīta trūkums bija asi izjūtams, bet privātais kredīts pārāk dārgs, visās minētajās korespondencēs izteikta doma, ka nepieciešams dibināt zemnieku kredītbiedrības jeb, kā viņi sauca, bankas. Kāds korespondents no Kāndavas pat ierosināja ierīkot savu «banku» labības magazīnas vietā, no kurām zemniekiem nesot nekāda labuma.² Tāpēc straujāk par citām zemnieku biedrībām notika tieši latviešu krājaizdevu sabiedrību dibināšana. 1873. g. nodibināta Kuldīgas krājaizdevu sabiedrība, ko uzskata par vienu no pirmajām. Nākamajā gadā Kurzēmē nodibinājās jau veselas 8 šādas biedrības: Jēkabmiesta, Tukuma, Piltenes, Talsu, Aizputes, Dundagas, Emburgas, Valles.³ 10 gadu laikā (1880.—1890.) krājaizdevu biedrību skaits piecāršojies, pieaugot no 10 līdz 50.⁴

Kaut gan gadsimta beigās bija izveidojies samērā liels krājaizdevu sabiedrību skaits, taču šis kredīts lauksaimniecības uzlabošanai maz varēja līdzēt, jo aizdevumi bija īstermiņa, parasti uz 6 mēnešiem, bez tam arī procenti pārāk lieli (7—9%).⁵ Lauksaimniecības attīstīšanai bija nepieciešami ilgtermiņa aizdevumi.

Tikai tad, kad pārlaboja zemnieku agrārbankas statūtus un tās darbību 90. gadu vidū attiecināja arī uz Baltijas guberņām, radās iespēja dabūt kredītu arī lauksaimniecības uzlabošanai. Taču no 1896. g. kredītu deva vienīgi nosusināšanas un apūdeņošanas darbiem, kā arī augļu un vīna dārzu ierīkošanai.⁶ 1900. g. kredītu piešķiršanu attiecināja arī uz mežu kopšanu, pļavu uzlabošanu, labības klēts un lopu kūts būvēm, saimniecību ierīkošanai uz muižas zemes, dzirnavu, eļļas spiestuvju, siernīcu ierīkošanai utt. Šo kredītu deva uz 20 gadiem.⁷ Diemžēl mūsu rīcībā nav ziņu, cik plašos apmēros Baltijas zemnieki šo kredītu varēja izmantot.

19. gs. otrajā pusē dibinātas arī daudzas citas zemnieku biedrības — lauksaimniecības, apdrošināšanas, patērētāju biedrības utt.

Kā jau minēts, pirmās lauksaimniecības biedrības Kurzēmē parādījās jau gadsimta 40. gados, un to skaits turpmāk strauji auga, taču tajās varēja iesaistīties tikai vācu muižnieki. Kā atzīmējis

¹ «Balss», 1883., 51. nr.

² Turpat, 1881., 31. nr.

³ Ed. Balodis. Kooperācija Latvijā XIX gs. Rīgā, 1928., 68.—69. lpp.

⁴ Э. И. Лаурсон. Кооперация в Латышском крае до Великой Европейской войны. Рига, 1917, стр. 12.

⁵ Mājas Viesis, 1896., 13. nr.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat, 1900., 8. nr.

Laursons savā pētījumā par kooperāciju, Latvijā «šīs muižnieku organizācijas centās ieinteresēt par savām biedrībām latviešu zemniekus, lai padarītu zemnieku darbu ienesīgāku un muižniekiem izdevīgāku».¹ Muižnieki ar šo biedrību palīdzību guva no zemniekiem arī tiešus labumus, tiešu peļņu: ar biedrību (kuru biedri bija tikai muižnieki) starpniecību tie iepirka maksīgos mēslus, darbarīkus u. c. lauksaimniecībai nepieciešamās preces, ko pārdeva zemniekiem. Sīni nolūkā muižnieki arī centās kavēt latviešu biedrību dibināšanu, aizrādot, ka zemnieki varot izmantot muižnieku biedrības.

Tāpēc pirmā biedrība, kurā ietilpa zemnieki vien, izveidojās tikai 80. gadu vidū — 1886. g. Talsu apriņķa Kāndavas pagastā.² Tai sekoja Džūkstes, Kalnciema, Jelgavas lauksaimniecības biedrība «Druva», no kuras vēlāk izveidojās pazīstamā Latviešu lauksaimnieku ekonomiskā savienība. Desmit gadu laikā bija nodibinājušās jau 11 latviešu lauksaimniecības biedrības.³

Muižnieki izmantoja zemniekus ne vien ar lauksaimniecības, bet arī dažādu apdrošināšanas biedrību palīdzību, kurās spieda iestāties arī latviešu zemniekus. Kurzemes ekonomiskā biedrība 1862. g. nodibināja t. s. ugunsapdrošināšanas biedrību, 1863. g. — krusas biedrību,⁴ kā arī lopu apdrošināšanas biedrības u. c.

Tā kā zemnieku māju zeme un ēkas līdz izpirkumam bija muižnieku īpašums, tie kontraktos ievietoja noteikumus, ka ugunsgrēka gadījumā visiem saimniekiem jāpiedalās dzēšanā un kopējiem spēkiem jāatjauno nodegušās ēkas (ne vien zemnieku mājās, bet arī muižās). «Pēc kontrakta jāapdrošina visas Kurzemes dzimtu muižu mājas, kamēr tās vēl nav pilnīgi izmaksātas, Kurzemes savstarpējā ugunsapdrošināšanas biedrībā, kura stāv tuvā sakarā ar Kurzemes muižnieku kredītbiedrību.»⁵

Kad nodibinājās ugunsapdrošināšanas biedrības, muižnieki spieda saimniekus iestāties tajās un sevi pretojās zemnieku tiesmei veidot savas biedrības.⁶

Kā lasām laikrakstā «Balss», kāda Kurzemes pagasta saimnieki gribējuši nodibināt savu ugunsapdrošināšanas biedrību un izstāties no Savstarpējās Kurzemes ugunsapdrošināšanas biedrības, bet viņiem tas bija liegts.⁷ Atbildē zemniekiem norādīts, ka saskaņā ar Kurzemes kredītbiedrības statūtiem ēkas tiem jāapdrošina Kurzemes ugunsapdrošināšanas biedrībā un tikai ar Kurzemes kredītbiedrības direkcijas atļauju no tās var izstāties.⁸

¹ Э. И. Лаурсон. Кооперация в Латышском крае до Великой Европейской войны. Рига, 1917, стр. 7.

² Turpat, 8. lpp.

³ Turpat, 9. lpp.

⁴ Baltijas Zemkopis, 1877., 4. nr.

⁵ Baltijas Vēstnesis, 1887., 235. nr.

⁶ Turpat.

⁷ Balss, 1881., 50. nr.

⁸ Turpat.

Šķiet, ka beidzot tomēr zemnieki bija dabūjuši šādu atļauju, jo 1881. g. Kurzemē pastāvēja jau 4 ugunsapdrošināšanas biedrības Pūrē, Vircovā, Plēpjos un Kalnciemā.¹

Laikrakstā «Baltijas Vēstnesis» lasām: «Kroņa Plēpju pagastam izdevās pēc dažiem kavēkļiem pie sevīm tādu biedrību dibināt un no valdības apstiprināšanu dabūt, tā ka decembrī jau varēja pirmo biedrības pilno sapulci noturēt.»²

Tā kā bieža parādība Kurzemē bija lopu sērgas un sevišķi lielu postu tās nodarīja muižnieku ganāmpulkiem, muižnieki sāka domāt par lopu apdrošināšanas biedrības dibināšanu un spieda iesaistīties tajā arī zemniekus.

Noteikumus par pasākumiem pret lopu sērgu sastādīja Kurzemes bruņniecības komiteja. 1867. g. 23. decembrī tie tika nodoti Kurzemes guberņas valdei un publicēti 1868. g. 10. janvārī.³

Cīņai pret lopu sērgas izplatīšanos pilsētās un katrā apriņķī bija paredzēts nodibināt komisiju. Apriņķa komisijā ietilpa pilskungs, Valsts Īpašumu pārvaldes ierēdnis, divi locekļi, ko ievēlēja muižnieki, un viens zemnieku ievēlēts pagasta vecākais. Komisiju vadīja apriņķa bruņniecības maršals. Summu, kas bija noteikta zaudējumu atlīdzināšanai par kritušiem lopiem, bija paredzēts sadalīt uz visiem lopu īpašniekiem atbilstoši tiem piederošo lopu vērtībai. Šim nolūkam katru gadu, ne vēlāk kā 1. septembrī, lopu īpašniekiem bija jāiesniedz policijai ziņas par lopu vērtību, ko muižās noteica īpašnieki vai nomnieki, bet zemnieku sētās — pagasta valde.⁴ Pēc minētajām ziņām noteica atlīdzības apjomu un iemaksas. Īpašnieks kā atlīdzību saņēma $\frac{3}{4}$ no zaudējuma vērtības.

Minētie noteikumi lopu apdrošināšanas lietā zemniekiem bija neizdevīgi, jo muižniekiem bija lielāks skaits lopu un tie saņēma lielāku atlīdzību sērgas gadījumā. Zemnieki bija nemierā ar šo kārtību un daudzās sūdzībās norādīja, ka apdrošināšanas nauda esot smags slogs, un lūdza vai nu atbrīvot tos pavisam no lopu apdrošināšanas, vai, ja tas nebūtu iespējams, dot rīkojumu, lai muižnieki šo pienākumu pildītu atsevišķi un zemnieki atsevišķi. Šādu sūdzību iesniedza ģenerālgubernatoram Dzēves un Jaunsaukas zemnieki.⁵ Pēdējie iesniedza sūdzību arī Valsts Īpašumu ministrijai. Viņi norādīja, ka Jaunjelgavas pilskungu tiesas spiežot tos iestāties lopu apdrošināšanas biedrībā un draudot pretējā gadījumā ar cietumu⁶ un ka šī biedrība tiem nenesot nekāda la-

¹ Ed. Balodis. Latviešu sabiedriski tautsaimnieciskie veidojumi tautiskās atmodas laikmetā. Rīgā, 1935., 57. lpp.

² Baltijas Vēstnesis, 1881., 295. nr.

³ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2502. l., 5. lp.

⁴ Turpat, 38. lp.

⁵ Turpat, 3. lp.

⁶ Turpat, 14. lp.

buma un radot tikai liekus izdevumus. Arī šie zemnieki lūdza atļaut viņiem neiestāties minētajā biedrībā, bet, ja tas nav iespējams, dibināt atsevišķas zemnieku biedrības.¹

Valsts Ipašumu ministrija atzina zemnieku lūgumu par pamatotu un uzdeva ģenerālgubernatoram šo lietu nokārtot. Taču, kā redzam no turpmākajām zemnieku sūdzībām, tiesas un administratīvās iestādes turpināja sodīt ar naudas sodu un arestu tos, kuri atteicās pakļauties šiem noteikumiem.²

Līdzīgas sūdzības caram 1869. g. iesnieguši arī Rucavas, Bārtas un Pērkones iedzīvotāji.³ Lūgumu atļaut izstāties no pastāvošās apdrošināšanas biedrības un dibināt šim nolūkam zemnieku biedrības iesniedza arī Vecās muižas zemnieki.⁴

Ģenerālgubernators Albedinskis sakarā ar zemnieku sūdzībām Iekšlietu ministrijai atbildēja, ka zemnieku sūdzības noraidāmas.⁵

Arī Kurzemes bruņniecības komiteja sākumā iebilda pret Iekšlietu ministrijas nostāju. Tā kā valdība minētajā jautājumā atbalstīja zemniekus, muižnieki bija spiesti piekāpties un 1870. g. 6. maijā ģenerālgubernators iesniedza jaunu projektu, kurā bija paredzētas muižnieku un zemnieku lopu apdrošināšanas biedrības.⁶

Gandrīz kā pēdējās Kurzemē parādījās patērētāju biedrības — tikai 80. gadu beigās. 1888. g. nodibinājās jau minētā vācu patērētāju biedrība — Liepājas zemkopības un lauksaimniecības veicināšanas biedrība, gadu vēlāk, 1889. g., — pirmā latviešu patērētāju biedrība Lielēzerē,⁷ kurai sekoja citas. Taču visas latviešu biedrības nokļuva minētās vācu biedrības atkarībā un saviem biedriem bieži vien piegādāja preces, kas iegūtas ar vācu biedrības starpniecību. Pēdēja tādējādi iedzīvojās uz latviešu zemnieku rēķina, kuriem vajadzēja stipri pārmaksāt par precēm.

Kaut gan vācu muižnieki lika šķēršļus latviešu biedrību dibināšanai, tomēr jau 19. gs. beigās un sevišķi 20. gs. sākumā vērojama lielāka rosība arī dažādu latviešu lauksaimniecības biedrību attīstībā.

Tādējādi, kā redzējam, kapitālisma attīstība skāra gan muižu, gan zemnieku saimniecības un ienesa izmaiņas visā zemkopības ražošanā. Mazražīgo zemnieku klaušu darbu viscaur nomainīja algots darbs, uzlabotu darbarīku un mašīnu ieviešana sekmēja lauksaimniecības kultūras progresu, trīslauku sistēmu nomainīja

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2502. l., 14. lp.

² Turpat, 40. lp.

³ Turpat, 61. lp.

⁴ Turpat, 44. lp.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat, 66. lp.

⁷ Э. И. Л а у р с о н. Cit. darbs, 18. lpp.

augu maiņas sistēma, uzlabojās augsnes apstrādāšanas veids, paaugstinājās ražas, attīstījās lopkopība un sākās zemkopības specializācija.

Kurzemes zemkopība bija kļuvusi tirdznieciska, jo arī zemnieki vairs nevarēja eksistēt bez pirkšanas un pārdošanas. Līdz ar to viņi nonāca atkarībā no tirgus, kā arī saskārās ar tādām parādībām kā konkurence un krīze.

Jāatzīmē gan, ka zemnieku saimniecību attīstību kavēja dažādas muižniecības privilēģijas un aizliegumi, kas ierobežoja to saimniecisko patstāvību un iespējas gūt peļņu no blakus nozarēm un lauksaimniecības produktu tehniskās pārstrādāšanas, kā arī īpaši augstās nomas un zemes cenas, kas atrāva līdzekļus ražošanas sfērai. Saimniekiem visi ienākumi bija jāiegūst no zemkopības, maksimāli izmantojot savu zemi un palielinot laukstrādnieku ekspluatāciju.

IV NODAĻA

LAUKSTRĀDNIĒKU STĀVOKĻIS KURZEMĒ

Kā jau redzējām, apmēram $\frac{4}{5}$ Kurzemes iedzīvotāju bija bezzemnieki. Šī bezzemnieku masa nebija vienveidīga. Tajā ietilpa kalpi, kalpones, iebūvieši, vaļinieki, atvaļinātie zaldāti un viņu ģimenes locekļi u. c. Starp visām šīm grupām pastāvēja zināmas atšķirības gan darba, gan dzīves apstākļu ziņā. Tā kā grāmatas apjoms neļauj aplūkot visus šos nogrupējumus, apskatīsim tikai pirmo — kalpus un kalpones, jo tā skaita ziņā bija vislielākā un kapitālistiskajai saimniecībai raksturīgākā grupa.¹

Pilnīgas vienveidības nav arī šinī grupā. Kalpi dalījās *pēc ģimenes stāvokļa* — neprecētie un precētie, pie kam pēdējos dažos apvidos sauca par vīriem vai kalpiem, bet pirmos — par puīšiem. Kalpones jeb meitas lielākoties bija neprecētas.

Kalpu sievas, sevišķi, ja ģimenē bija bērni, nelīga pastāvīgā darbā, bet tām bija jāstrādā darba devējam par atlīdzību vai bez tās noteikts dienu skaits gadā, parasti vasarā, steidzama darba laikā. Ja darbā bija nolīdzis kalps un viņa sieva, tos sauca par pāriniekiem.

Laukstrādnieki grupējās arī *pēc vecuma* — pieaugušie kalpi un kalpones (vecāki par 18 gadiem) un pusaudži (14—18 gadu veci), kurus dažreiz sauca par mazajiem puīšiem un meitām. Taču laukstrādnieku gājēju gaitas sākās daudz agrāk, jau no bērnu dienām.

Laukstrādnieku un citu bezzemnieku ģimenes, sevišķi ja tās bija lielas, nespēja iztikt no algas, ko nopelnīja vecāki, tāpēc viņi bērnus jau no mazotnes bija spiesti atdot darbā pie saimniekiem. Vispirms tie līga par mazajiem ganiem — zosu un cūku ganiem, tad par lielajiem — govju ganiem, pēc tam pārgāja par mazajiem puīšiem un meitām.

Darbs tiem bija jāveic gandrīz tāds pats kā pieaugušajiem strādniekiem, bet algu viņiem maksāja mazāku.

Pēc darba devēja laukstrādniekus dēvē vēl arī par saimnieku

¹ No visiem 151 728 pastāvīgi lauksaimniecībā nodarbinātajiem latviešu iedzīvotājiem 1881. g. 92 821 bija kalpi un kalpones (54 378+38 443), 9329 — vaļinieki, 5633 — iebūvieši, 3959 — dienas algādži, 248 — pusgraudnieki (Я. И. Лудмер. Курляндская губерния, стр. 305).

un muižas kalpiem. Pēdējie parādījās tikai 50.—60. gados, kad muižas no kļaušu nomas sāka pāriet uz naudas nomu.

Kaut gan muižas kalpi lielākoties komplektējās no bijušajiem saimnieku kalpiem, taču starp viņiem izveidojās zināmas atšķirības darba un dzīves apstākļu, kā arī atalgojuma ziņā.

Pamazām pārejot no kļaušām uz naudas nomu, samazinājās darba apjoms zemnieku sētā, jo nevajadzēja vairs sūtīt kalpus muižas lauku apstrādāšanai. Līdz ar to daļa saimnieku kalpu, sevišķi precēto, zaudēja darbu un bija spiesti meklēt eksistences līdzekļus citur. Vairums no tiem pārgāja uz muižu, kļūstot par muižas kalpiem.

Kurzemes gubernators gada pārskatā atzīmējis, ka sakarā ar pāreju uz naudas nomu saimnieku kalpu skaits samazinājies vairāk nekā uz pusi.¹

Tādu faktu konstatē arī «Baltijas Vēstnesis», norādot, ka saimnieku kalpu skaits, sevišķi precēto, uz pusi samazinājies. Saimniecībās, kur agrāk bijuši 3—4 precētie kalpi, tagad palikuši tikai 1—2. Pārējiem jāiet citur, pie kam lielākā daļa no tiem ejot uz muižu.²

Kā turpmāk redzēsīm, kalpu skaita samazināšanās ir zināmā sakarā arī ar lauksaimniecības tehnikas attīstību un ekspluatācijas palielināšanu, kā arī ar gājēju aizplūšanu uz pilsētām un citām guberņām.

Pēc līguma laika laukstrādnieki bija gada, sezonas, dienas un gabaldarba strādnieki. Laukstrādnieku līgšana parasti notika pavasarī, un darba gads iesākās ar Jurgiem — 23. aprīli. Atkarībā no saimniecības lieluma tika nolīgti zināms skaits laukstrādnieku uz visu gadu. Tā kā zemkopības darbi nav vienmērīgi sadalīti — vasarā nepieciešams nesalīdzināmi vairāk darbaroku nekā ziemā, tad darba devējs bez tam nolīga vēl attiecīgu daudzumu sezonas strādnieku. Parasti tos līga no Jurgiem līdz Mārtiņiem (23. IV—10. XI) vai līdz Miķeļiem (29. IX), retāk līdz Kātrīnas dienai (24. XI) vai Bērtuļa dienai (24. VIII).

Ziemā sezonas strādniekus darba devējs apgādāja tikai ar dzīvokli. Tiem vajadzēja vai nu iztikt ar vasarā nopelnīto algu, vai meklēt citu peļņas avotu. No vasarā nopelnītā kalpa ģimene protams nevarēja pārtikt, bet atrast kādu peļņas avotu ziemā bija nesalīdzināmi grūtāk nekā vasarā. Bieži vien kalpi ziemā līga par dienas algādžiem pie līnu apstrādāšanas, kurināmā sagatavošanas, meža darbiem utt.

Jāpiezīmē, ka sezonas strādnieku līgšanu praktizēja tikai saimnieki. Muižas galvenokārt bija uz visu gadu līgti laukstrādnieki, kuru skaitu vasarā, karstākajā darba laikā, siena un ražas novāk-

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2563. l., 17. lp.

² Baltijas Vēstnesis, 1875., 7. nr.

šanas darbos, papildināja vēl ar dienas algādžiem vai gabaldarba strādniekiem. Mazākā mērā dienas algādžus izmantoja arī saimnieki. Parasti šo dienas strādnieku kontingentu veidoja vaļinieki, iebūvieši, atvaļinātie zaldāti u. c. bezzemnieki, kuri nelīga pastāvīgā darbā, bet pelnījās ar amatiem vai citiem darbiem, pa daļai iztiekot no neliela zemes vai dārza gabaliņa, ko tie nomāja no saimnieka vai muižnieka.

Kā jau teikts, muižās parasti līga laukstrādniekus uz visu gadu. Kaut gan mūsu rīcībā nav pilnīgu statistisku datu, pēc dažiem avotiem var secināt, ka muižniekiem bija tendence aizvien lielākā mērā izmantot dienas algādžus uz gada kalpu samazināšanas rēķina. Ja, piemēram, 70. gados 51 Dobeles apriņķa muižā bija nodarbināti 1430 gada kalpi (neskaitot sievietes) un tikai 261 dienas algādžis, tad gadsimta beigās 57 šā apriņķa muižās izmantoja 935 gada kalpus un 1097 dienas algādžus. Pēdējie gada laikā kopā bija nostrādājuši 27 350 dienas. 54 Tukuma apriņķa muižās 70. gados bija 1739 gada kalpi un tikai 240 dienas algādži, kamēr 1898. g. 66 muižās gada kalpu skaits bija samazinājies uz 1226 un dienas algādžu skaits pieaudzis līdz 842, kuri gadā bija nostrādājuši 21 078 darba dienas.

Talsu apriņķī 70. gados 58 muižās bija 2079 gada kalpi un 1065 dienas algādži, kamēr 1898. g. 67 muižās — tikai 1157 gada kalpi un 1711 dienas algādži, kas kopā bija nostrādājuši 42 775 dienas gadā.¹

Gadsimta beigās dienas algādžu skaits muižās līdzinājās gada strādnieku skaitam. 1898. g., piemēram, 8 Kurzemes apriņķu (bez Ilūkstes un Jaunjelgavas) 407 muižās bija nodarbināti 8664 gada un 8736 dienas strādnieki (neskaitot sievietes), pie kam pēdējie kopā bija nostrādājuši muižās 222 546 dienas vai caurmērā 25 dienas katrs.²

Šī parādība, šķiet, izskaidrojama ar muižnieku vēlēšanos samazināt izdevumus gada kalpu algošanai (dienas algādžus varēja racionālāk izmantot tieši darba laikā), kā arī ar pastāvīgu laukstrādnieku kadru trūkumu.

Diemžēl mūsu rīcībā nav šādas statistikas par zemnieku sētām. Cik no avotiem var secināt, zemnieku sētās līga apmēram vienādu skaitu gada un sezonas strādnieku, steidzamu darbu laikā papildinot tos ar dienas algādžiem.

Aplūkojot laukstrādnieku jautājumu, galveno uzmanību veltīsim laukstrādnieku algām kā svarīgākajam faktoram, kas ietekmēja to stāvokli. Pārējie jautājumi — laukstrādnieku līgšana,

¹ Dati par 70. gadiem no « Доклад Высочайше учрежденной комиссии... ». Приложение 1, стр. 36; par 1898.g. — M. Lieven. Die Arbeitsverhältnisse des Großgrundbesitzes in Kurland. Mitau 1900, I Abt., S. 280, 159, 93.

² M. Lieven. Cit. darbs.

darba, dzīvokļu un sadzīves apstākļi skarti tikai vispārējos vilcienos, jo par tiem jau ir īpaši pētījumi.¹

Pēc atlīdzības veida Kurzemes laukstrādnieki dalījās trīs galvenajās grupās: zemes kalpi (Landknechte), deputāta kalpi (Deputatknechte) un naudas kalpi (Geldknechte).

Tīrā veidā neviens no šiem atalgojumiem gandrīz nebija sastopams, iedalījums izdarīts tikai pēc tā, kas bija pārsvarā. Zemes kalpa (to sauca arī vēl par pūrnieku, bandinieku, bamburnieku u. c.) atlīdzības galvenais veids bija zināms daudzums zemes, kuru kalps pats apstrādāja un no kura tas pārtika. Bez tā šādam kalpam darba devējs dažkārt maksāja pāris rubļu naudā un, ja zemes bija maz, vēl zināmu daudzumu labības vai citu produktu.

Darba devējs zemes kalpam deva dzīvokli un lopiem novietni. Kalps strādāja ar savu uzturu zināmu dienu skaitu nedēļā, sieva — noteiktu dienu skaitu gadā. Par šādu atlīdzību parasti līga precēti kalpi.

Deputāta kalpam pamatatalgojums bija noteikts daudzums katras labības, parasti arī neliels gabaliņš zemes saknēm un liniem, nauda (vairāk nekā zemes kalpam), kā arī dzīvoklis, kurināmais, lopbarība utt. Arī deputāta kalpi bija ģimenes cilvēki. Neprecēti kalpi tikai retos gadījumos līga par deputāta kalpiem.

Par naudas kalpiem apzīmēja laukstrādniekus, kuriem atlīdzības lielāko daļu maksāja naudā. Parasti tie bija neprecēti kalpi un kalpones.

Visi šie atlīdzības veidi dažādā laikā un dažādās vietās savijās visdažādākajās attiecībās un bieži vien, ja kādā saimniecībā bija vairāki kalpi, starp tiem sastopami gan zemes, gan deputāta, gan naudas kalpi.

Jau iepriekšējā nodaļā minētais Kurzemes guberņas valdes sekretārs Germanovs 1865. g. pēc revīzijas Ilūkstes apriņķī sniedza ziņas par muižas darbaspēka kontingentu.² Muižā strādā:

pirmkārt, muižas kalpi šī vārda tiešajā nozīmē. Tie saņem no muižas dzīvokli, uzturu un algu naudā. Turpat Germanovs atzīst, ka revīzijas laikā (1865. g.) šādu laukstrādnieku bijis maz;

otrkārt, muižā strādā deputātnieki, kas saņem no muižas dzīvokli un algu dažādu produktu veidā;

treškārt, muižām ir strādnieki, kas saņem atlīdzībai zemes gabalu pa trim pūrvietašiem katrā laukā; šos strādniekus sauc par pūrniekiem, un viņiem trīs dienas nedēļā jāstrādā muižas laukos;

ceturtkārt, muižas laukos strādā pūrniekiem līdzīgi cilvēki, kas

¹ S. Cimermanis. Laukstrādnieku iedalījums, dzīvokļi un darba apstākļi Kurzemē un Zemgales rietumu daļā XIX gs. II pusē. — Arheoloģija un etnogrāfija, 1. Rīgā, 1957. S. Cimermanis. Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē. Rīgā, 1959.

² ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9316. 1., 64.—65. lp.

bez zemes vēl saņem deputātu — parasti 4 pūrus rudzu, 2 pūrus miežu, 1 pūru zirņu un 1 pudu sāls. Par to viņiem muižā jākalpo 4 dienas nedēļā;

piektkārt, pirtnieki, iebūvieši (кутник, Häusler), kam dots ļoti mazs zemes gabaliņš un kas vai nu par atlīdzību, vai bez tās strādā muižā noteiktu dienu skaitu gadā;

beidzot, sestkārt, muižā noteiktas dienas strādā iedzīvotāji, kas mitinās pie pūrniekiem vai pirtniekiem.

Kurš no trim galvenajiem atlīdzības veidiem bija pārsvarā, to noteica apstākļi. Darba devējs parasti izvēlējās tādu atlīdzības veidu, kas viņam šķita izdevīgāks.

Piemēram, muižās, pārejot uz naudas nomu un saimniekošanu ar muižas kalpiem, par izdevīgāko veidu sākumā atzina kalpu algošanu ar zemi. Pēdējais muižniekiem šķita visērtākais un prasīja vismazākos pārkārtojumus. «... paši muižnieki atzīst, ka izdevīgi ir uz algas rēķina *iedalīt kalpiem zemi*,» rakstīja V. I. Ļeņins.¹

Sis atlīdzības veids toreiz bija ļoti izplatīts un ir vistuvākais kļaušu saimniecībai. Taču apskatāmajā posmā kalps atlīdzības naturālā rakstura dēļ nav pieskaitāms kļaušu laika kalpam, bet gan lauku proletariātam.

V. I. Ļeņins par proletariātu uzskata ne vien Baltijas kalpus, kurus algoja ar zemi, bet arī sīkos obščinas zemniekus ar iedalīto zemi, pat tādus, kuriem piederēja 1 zirgs, 2—3 govis un citi lopī, jo «zemes piešķiršana laukstrādniekiem ļoti bieži notiek pašu lauksaimnieku interesēs, un tāpēc tāda laukstrādnieka tips, kam ir iedalīta zeme, raksturīgs visām kapitālistiskām zemēm».²

Ja aplūkojamā perioda sākumā muižās galvenokārt bija zemes kalpi, tad gadsimta beigās arī te pārsvaru guva deputāta kalpi.

No 407 muižām 1898. g. 247 jeb 60,7% strādāja tikai ar deputāta kalpiem, 32 jeb 8% — tikai ar zemes kalpiem, 126 jeb 30,9% — ar deputāta un zemes kalpiem un tikai 2 muižas — ar kalpiem, ko līga par naudu un uzturu.³

Ja salīdzinām deputāta un zemes kalpu skaitu, tad minētajās muižās no 8663 laukstrādniekiem (vīriešiem), kas nolikti uz gadu, 5915 jeb 68,3% bija deputāta kalpi un 2743 jeb 31,6% — zemes kalpi. Zemes kalpu skaits attiecībā pret muižu skaitu, kur strādāja ar zemes kalpiem vai jaukta tipa kalpiem, ir samērā liels. Tas izskaidrojams ar to, ka deputāta kalpi strādāja katru dienu, bet zemes kalpi apmēram pusī laika, parasti gan mazāko,

¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 148. lpp.

² Turpat, 146. lpp.

³ Aplēsts pēc M. Lieven. Cit. darbs, I d., 5., 47., 93., 159., 208., 239., 280., 307. lpp.

izlietoja savas zemes apstrādāšanai, kas nozīmē, ka 1 deputāta kalps nostrādāja gandrīz tikpat daudz dienu kā divi zemes kalpi.

Zemnieku saimniecībās deputāta kalpi izplatījās jau drīz pēc pārejas uz naudas nomu, izspiežot kalpu algošanu ar zemi. Kļaušu saimniecībai pastāvot, arī zemnieku sētās bija izplatīta kalpu algošana ar zemi. Tas bija galvenais kalpu algošanas veids, jo, pastāvot naturālajai saimniecībai, zeme bija nepieciešama tikai eksistences līdzekļu iegūšanai.

Aina kļuva citāda, tiklīdz kļaušu vietā nāca naudas noma. Saimniekam tagad no nomātā zemes gabala vajadzēja iegūt ne vien visu nepieciešamo eksistencei un saimniecības vajadzībām, bet liela daļā produktu bija jāražo tirgum, lai iegūtu naudu nomai, kas, sevišķi privātajās muižās, bija ļoti augsta. Tāpēc bija jāpaplašina saimniecības ražošanas jauda. Kļaušu laikos panīkušās zemnieku saimniecības, kuras vēl apstrādāja ar vecajām metodēm un tēvutēvu darbarīkiem, nedeva lielu pārpalikumu, ko laist tirgū nomas naudas iegūšanai. Saimniecību ienesīgumu uzreiz nevarēja palielināt arī uz intensifikācijas rēķina, jo arī tā prasīja kapitāla ieguldījumu, tāpēc saimnieki sāka paplašināt savus laukus. Tāpat kā savā laikā muižnieki paplašināja muižu laukus, atņemot zemniekiem iznomātās mājas un to laukus pievienojot muižai, tā saimnieki tagad centās paplašināt savus laukus uz kalpu zemes rēķina, pārejot no zemes kalpiem uz deputāta kalpiem, kā arī uzplēšot ganības un atmatas. Par to liecina daudzi tā laika avoti.

Piemēram, Grobiņas apriņķa Raibās muižas kalpi sūdzībā ģenerālgubernatoram raksta, ka saimnieki atņemot tiem zemi, kas kļaušu laikā bijusi viņu lietošana, un tagad maksājot ar zināmu daudzumu labības.¹

Laikraksta «Baltijas Vēstnesis» 1875. g. 7. nr. lasām, ka ar brīves ieviešanu precētie kalpi jau tā zaudējuši savu zemi, bet nu tiem atņemtas arī ganības un iespēja turēt lopus... Saimnieki sākot uzplēst ganības un palielināt laukus, lai iegūtu vairāk labības, bet ar ganību samazināšanu jāsamazinot arī lopu skaits. To veicot, precētus kalpus aizvieto ar neprecētiem.² Tā paša laikraksta citā numurā teikts, ka aramzeme pēdējos desmit gados ļoti pavairota, jo reti atrodams kāds saimnieks, kas neuzplēš atmatas vai ganības, lai laukus pavairotu.³

Ka saimnieki jau daudzās vietās mēģina tikt vaļā no pūrniekiem, stāsta arī laikraksts «Latviešu Avīze»⁴ u. c. avoti.

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865. g., 9333. l., 2. lp.

² Baltijas Vēstnesis, 1875., 7. nr.

³ Turpat, 1877., 8. nr.

⁴ Latviešu Avīze, 1879., 19. nr.

Par naudu parasti līga neprecētie laukstrādnieki — puīši un meitas, pie kam arī tie bez dzīvokļa un uztura daļu atalgojuma saņēma naturālīgās, parasti apģērbus, apavus, cimdus, zeķes, vilnu, audeklu utt.

Šī grupa bija sevišķi iecienīta zemnieku saimniecībās, jo tie bija visvieglāk izvietojami, kā arī ērtāk izmantojami, bet muižās tie sastopami ļoti reti: gadsimta beigās to skaits pat samazinājies. 1898. g. 407 muižās uz gadu par naudu un uzturu bija nolīgti tikai 6 strādnieki. Acīmredzot muižām bija izdevīgāk turēt precētus laukstrādniekus, kas dzīvoja «uz savu roku». Šie pēdējie arī nebija tik kustīgi un bieži vienā vietā dzīvoja vairākus gadus pēc kārtas.

Paplašinoties saimniecību sakariem ar tirgu, kalpu algas sāka regulēt tirgus konjunktūra. Gados, kad pieturējās augstas labības cenas, kā tas bija 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā, saimnieki samērā plaši sāka pāriet no deputāta kalpiem uz kalpiem, ko līga par naudu. Taču 80. gadu vidū, kad krīzes rezultātā strauji samazinājās labības cenas, saimnieki atgriezās pie deputāta vai pat zemes kalpiem. To gan, kā vēlāk redzēsīm, izraisīja arī citi motīvi. Tātad kalpu atalgojums ir ciešā sakarā ar saimniecības attīstību: jo saimniecība vairāk attīstīta, jo plašāk tajā ieviesās kalpu algošana par naudu. Kalpu algu evolūcija notika šādi: zeme — deputāts — nauda. Taču ilgu laiku visi šie veidi pastāvēja līdzās.

Atlīdzības apjoms bija dažāds ne vien atkarībā no vietas un laika, bet arī atkarībā no darbaroku piedāvājuma un pieprasījuma, no tā, vai kalps strādāja ar savu uzturu, ar pilnīgu vai daļēju darba devēja uzturu, cik dienas tas strādāja, vai tas bija ģimenes cilvēks utt.

Kā jau atzīmēts, muižās visplašāk 60. gados bija izplatīta zemes kalpu algošana. Heikiņgs norāda, ka tikai Dobeles, Bauskas un Tukuma apriņķī pārsvarā bijuši naudas un deputāta kalpi.¹ Kalpu algošana ar zemi muižām bija izdevīga un arī kalpiem ierasta jau no kļaušu laikiem. Iespēja turēt savus lopus un pašam apstrādāt savu zemes gabaliņu, citiem vārdiem sakot, dzīve «uz savu roku» radīja ilūziju par lielāku patstāvību. Tikai ar ieradumu un tieksmi pēc «sava kaktiņa» var izskaidrot kalpu turēšanos pie līdzšinējā atlīdzības veida, kaut tas bija viens no visneizdevīgākajiem, jo zemes kalpa alga bija ļoti nenoteikta un atkarīga no dažādām nejaušībām — zemes kvalitātes, ražām, laika apstākļiem utt. Daudzi kalpi izrādīja pat zināmu neapmierinātību, kad saimnieks vai muižnieks zemes gabaliņa vietā tiem sāka dot deputātu vai naudu.

Par laukstrādnieku algu apjomu un veidu dažādās vietās un

¹ A. v. Heyking, Statistische Studien..., S. 38—39.

dažādos laikos mūsu rīcībā ir samērā plašs un atšķirīgs materiālu klāsts, gan publicētu (Kurzemes guberņas un Centrālās statistiskās komitejas izdevumi, periodiskā prese), gan nepublicētu avotu (regulēšanas komisijas un pagasttiesu materiāli, darba līgumi, saimnieku piezīmes). Taču ievietot tos visus nav iespējams, lai nepārbļīvētu darbu un neapgrūtinātu lasītāju ar pārmērīgu vienveidīga faktu materiāla daudzumu, kuru nav iespējams pat sistematizēt. Ieskatām daļu no materiāliem, uz ko balstīti secinājumi, ievietojam petitā, mēģinot grupēt algas pēc atlīdzības veida (zeme, deputāts, nauda) un hronoloģiski (apskatāmā perioda sākumā, vidū un beigās), cenšoties parādīt arī atšķirības algu ziņā starp muižām un zemnieku sētām.

Pēc Heikinga datiem, precēts zemes kalps bez dzīvokļa, kuriņāmā, lopu novietnes, barības un ganībām lopiem vēl saņēma zemāk minēto atlīdzību.

Grobiņas apr. precēts zemes kalps saņēma 6 pūrv. aramzemes, pļavu, no kuras ieguva apmēram 10 birkavus siena, $\frac{1}{6}$ pūrv. dārza zemes, 2 mērus rudzu, tikpat miežu, $\frac{1}{2}$ mēra zirņu un bija atbrīvots no visām kroņa un pagasta nodevām. Par šādu algu kalps strādāja 4 dienas nedēļā un sieva — 45 dienas gadā.¹

Dobeles apr. — 6 pūrv. aramzemes, pļavu, no kuras ieguva 6—7 birkavus siena, dārza zemes gabaliņu, 6 mērus rudzu, 3 mērus miežu, 1 mēru zirņu, 12 rbļ. naudā. Par to viņš strādāja 4 dienas nedēļā, sieva — 42 dienas gadā.²

Aizputes apr. — 4 pūrv. aramzemes, pļavu apmēram 6 birkavu siena iegūšanai, $\frac{1}{8}$ pūrv. dārza zemes, 9 mērus rudzu, 4 mērus miežu, 6 mērus kartupeļu. Nodokļus maksāja muiža. Par to kalpam bija jāstrādā divu nedēļu laikā 9 dienas muižai un tā sievai — 50 dienas gadā.³

Ventspils apr. — 8 pūrv. aramzemes, pļavu tik lielu, lai varētu izbarot 2 govīs, 1 jaunlopu, 4 aitas un 2 zirgus. Par to kalps strādāja ik pārnedēļas, sieva — 50 dienas gadā.⁴

Talsu apr. — 9 pūrv. aramzemes, 4 pūrv. pļavu un gabaliņu dārza. Kalpam bija jāstrādā ik pārnedēļas, sievai — 10 dienas gadā.⁵

Bauskas apr. — 9 pūrv. aramzemes, 3 pūrv. pļavu vai to vietā 3 pūrv. aramzemes, 1 pūrv. pļavu un 25 rbļ. naudā vai 6 pūrv. zemes, 2 pūrv. pļavu un 25 rbļ. naudā. Bez tam vēl visos gadījumos 1 mēru rudzu, tikpat miežu. Nodevas un nodokļus maksāja muiža. Kalpam bija jāstrādā ik pārnedēļas, sievai — 24 dienas gadā.⁶

Kuldīgas apr. — 7 pūrv. zemes, pļavu, no kuras ieguva apmēram 5 vezumus siena, dārza zemes gabaliņu, 6 mērus rudzu, 2 mērus miežu, 1 mēru zirņu, 4 podus sāls un 5 rbļ. naudā. Par to kalps un viņa sieva strādāja vasarā vienu nedēļu visu un otrajā nedēļā 2 dienas, ziemā — otrajā nedēļā 3 dienas.⁷

Tukuma apr. — $6\frac{3}{4}$ pūrv. aramzemes, pļavu, $\frac{1}{6}$ pūrv. dārza zemes, 6 mērus

¹ A. v. He y k i n g. Statistische Studien . . . , S. 39.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat, 40. lpp.

⁷ Turpat.

rudzu, 3 mērus miežu, $\frac{1}{4}$ mēra zirņu. Kalps strādāja vienu nedēļu 6 dienas, otrajā — 1 dienu. Sieva — 50 dienas gadā.¹

Jaunjelgavas un Ilūkstes apr. — 9 pūrv. aramzemes, apmēram 5 pūrv. pļavu, dārza gabaliņu, 3 rbļ. naudā. Par to kalps strādāja 3 dienas nedēļā, sieva — 26 dienas gadā un rudenī pie kulšanas ik pēc 3 nedēļām 2 dienas.²

70. gados, pēc regulēšanas komisijas materiāliem, dažās Dobeles apriņķa privātajās muižās kalpiem deva pa 1 des. katrā trešajā laukā, bez tam vēl $1\frac{1}{2}$ četverta³ zirņu, nelielu gabaliņu dārza saknēm, naudu apmēram tik daudz, cik vajag nodokļiem. Savu zemi kalpi apstrādāja ar pašu darbarikiem un lopiem. Par šādu algu kalps ar savu uzturu strādāja muižā katru otro nedēļu, sieva — 40—50 dienas gadā.⁴

Talsu apr. kroņa Matkules muižā un Kārklū fermā katram gada kalpam deva 3 des. aramzemes, $1\frac{1}{3}$ des. pļavu, 8 rbļ. naudā, $\frac{1}{2}$ riju rudzu salmu un $\frac{1}{2}$ riju vasarāju salmu. Par to kalpam ar savu uzturu, bet ar īpašnieku darbarikiem un lopiem bija jāapstrādā $8\frac{1}{3}$ des. aramzemes, jānopļauj pļavas un jāpadara visi citi darbi. Savu zemi kalps apstrādāja ar paša inventāru un sēklu.⁵

Par muižas kalpu algām 80. gados bruņniecības komitejas materiāli sniedz sekojošas ziņas.⁶

Zemes puskalpa alga Dobeles apr. Bukaišu muižā bija 24 rbļ. naudā, 8 pūrv. aramzemes, 8 birkavi siena un maiss superfosfāta. Par to kalps strādāja katru otro nedēļu, sieva — 50 dienas gadā.⁷

Bauskas apr. Pomušu muižā puskalps saņēma 12 pūrv. aramzemes, 3 pūrv. pļavu, 3 pūrv. ganību, 2 rbļ. naudā. Kalps strādāja 3 dienas nedēļā, sieva — 35 dienas gadā.⁸

Talsu apr. Oderas muižā — 12 pūrv. aramzemes un deputātu — 2 mērus rudzu, 2 mērus miežu, $\frac{1}{2}$ mēra zirņu. Kalps strādāja 3 dienas nedēļā, sieva — 40 dienas gadā.⁹

Ventspils apr. Zūras muižā — $8\frac{1}{2}$ pūrv. aramzemes, 120 pudus siena, 40 pudus āboliņa, 1 mēru miežu, 5 rbļ. naudā. Kalps strādāja 3 dienas nedēļā, sieva — 30 dienas gadā.¹⁰

Grobiņas apr. Paplakas muižā kalps saņēma 8 pūrv. zemes, pļavu, no kuras var iegūt vismaz 120 pudus siena, 15 rbļ. naudas, 2 mērus rudzu, 3 mērus auzu. Kalps strādāja $3\frac{1}{2}$ dienas nedēļā, sieva — 60 dienas gadā.¹¹

Ilūkstes apr. Hohenbergas muižā puskalpam deva 9 pūrv. aramzemes, pļavu, 12,50 rbļ. naudā. Par to kalps strādāja 3 dienas nedēļā, sieva — 20 dienas gadā.¹²

Gadsimta beigās zemes kalpu algas Bauskas apr., kur tos gan kopā ar deputāta kalpiem izmantoja tikai 6 muižās, bija caurmērā 14,7 pūrv. aramzemes,

¹ A. v. Heyking. Statistische Studien ..., S. 40.

² Turpat.

³ 1 četverts=3 pūri un 1 stops.

⁴ CVVA, 184. f., 1. apr., 1869. g., 654. l., 12. lp.

⁵ Turpat.

⁶ Die Lohnverhältnisse der ländlichen Arbeiter in Kurland. Mitau, 1886.

⁷ Turpat, 28. lpp.

⁸ Turpat, 29. lpp.

⁹ Turpat, 30. lpp.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Turpat, 31. lpp.

¹² Turpat, 32. lpp.

3,3 pūrv. pļavu un 3 pūrv. ganību.¹ Naudu maksāja tikai 1 muižā 3 rbļ., arī labību — 1 mēru auzu — deva tikai vienā muižā.

Dobeles apr. zemes kalpiem deva caurmērā 10 pūrv. aramzemes, 5 pūrv. pļavu un 9 pūrv. ganību. Naudu maksāja 4 no 18 muižām (1,24; 10,59; 18 un 24 rbļ.). Arī labību deva tikai 4 muižās — 1—3 mērus.²

Tukuma apr. 16 muižās kalpi saņēma caurmērā 11 pūrv. aramzemes, 7 — pļavu, 10 — ganību. Naudu maksāja tikai 5 muižās (5, 5, 10, 10 un 28 rbļ.). Labību klāt deva tikai 4 muižās.³

Talsu apr., kur zemes kalpus izmantoja 15 muižās, tiem deva 10 pūrv. aramzemes, 6—9 pūrv. pļavu, 12 — ganību. Naudu maksāja tikai 1 muižā 5 rbļ., bet labību nedeva nevienā.⁴

31 Kuldīgas apr. muižā zemes kalpiem deva caurmērā 9,5 pūrv. aramzemes, 8,4 — pļavu. 10 muižās maksāja vēl naudu 2—18 rbļ. un 6 deva 2—3 mērus labības.⁵

48 Aizputes apr. muižās deva 9,5 pūrv. aramzemes, 8,4 — pļavu. 10 muižās maksāja klāt 2—18 rbļ., 6 deva dažus mērus labības.⁶

16 Ventspils apr. muižās zemes kalpi saņēma 7,4 pūrv. aramzemes, 16,2 — pļavu, 3 muižās maksāja 3—7 rbļ. naudā un 5 deva 2—4 mērus labības.⁷

Deputāta kalpu alga arī dažādos apvidos un dažādās muižās un zemnieku sētās bija atšķirīga. Deputāta kalps bez dzīvokļa, kurināmā, reizēm apgaismojuma lielāko daļu algas saņēma produktos. Naudas tas dabūja vairāk nekā zemes kalps un parasti arī zemes gabaliņu saknēm vai liniem. Bez tam kalpam bija tiesības turēt zināmu daudzumu lopu, kuriem darba devējs deva novietni, barību un ganības. Algas lielums bija atkarīgs arī no tā, vai nodevas un nodokļus maksāja kalps vai darba devējs, kā arī no tā, vai kalpa sievai bija jāstrādā zināms dienu skaits par atlīdzību vai bez tās. Muižās deputāta kalpi strādāja ar savu uzтуру. To alga 60. gados minēta zemāk.

Dobeles apr. privātajās muižās kalpam maksāja 40 rbļ. naudā, 12 mērus rudzu, 10 mērus miežu, 2 mērus zirņu, 6 mērus sikās labības, $\frac{1}{4}$ pūrv. dārza zemes, 3 vezumus sienu un salmus pēc vajadzības.⁸

Kroņa muižās kalpi saņēma 24 rbļ. naudā, 15 mērus rudzu, 8 mērus miežu, 1 mēru zirņu, 1 mēru kviešu, 2 mērus sikās labības, 4 podus sāls, gabaliņu dārza zemes, $\frac{1}{2}$ pūrv. zemes kartupeļiem, barību 1 govij un 2 aitām. Sievai vajadzēja palīdzēt lauku darbos un pie lopu ganišanas.⁹

Bauskas apr. kalpam deva 12 rbļ. naudā, 20 mērus rudzu, tikpat daudz miežu, 1 mēru zirņu, 3 podus sāls, $\frac{1}{2}$ mucu silķu, $\frac{1}{6}$ pūrv. linu sējai, 3 pūrv. kartupeļu dēstišanai, barību 1 govij un 1 aitai.¹⁰

Tukuma apr. kroņa muižā kalps saņēma 20,20 rbļ. naudā, 15 mērus rudzu, 12 mērus miežu, 4 mērus sikās labības, 2 mērus zirņu, 6 podus sāls, $\frac{1}{2}$ mucu

¹ M. Lieven. Cit. darbs, 312. lpp.

² Turpat, 290.—291. lpp.

³ Turpat, 172.—173. lpp.

⁴ Turpat, 108.—109. lpp.

⁵ Turpat, 60.—64. lpp.

⁶ Turpat, 252.—255. lpp.

⁷ Turpat, 10.—11. lpp.

⁸ A. v. Heyking. Statistische Studien..., S. 42.

⁹ Turpat.

¹⁰ Turpat.

siļķu, $\frac{1}{2}$ pastalādas, barību govij un aitai. Sievai bija jāstrādā vasarā 25 dienas.

Talsu apr. — 8,50 rbļ. naudā, 11 mērus rudzu, 9 mērus miežu, 1 mēru zirņu, 5 mērus kartupeļu, 4 podus sāls, $\frac{1}{6}$ mēra linsēklu izsēšanai, 2 sakņu dobes dārzā, barību govij un 4 aītām. Nodokļus un nodevas maksāja muiža. Sievai bija jāstrādā par 15 kap. diena.¹

Aizputes apr. — 15 rbļ. naudā, 14 mērus rudzu, 16 mērus miežu, 1 mēru zirņu, 12 mērus kartupeļu, 6 podus sāls, 1 liellopa ādu, barību 2 govīm un 4 aītām, gabaliņu dārza zemes. Visus nodokļus maksāja muiža.²

Ventspils apr. — 24,70 rbļ. naudā, $\frac{1}{6}$ mēra kviešu, $12\frac{1}{2}$ mēra rudzu, $9\frac{1}{2}$ mēra miežu, $\frac{5}{6}$ mēra zirņu, 10 mērus kartupeļu, $\frac{5}{6}$ mēra iesala, 3 podus sāls, $\frac{1}{4}$ mucas siļķu.³

Grobiņas apr. — 14 rbļ. naudā, 13 mērus rudzu, 7 mērus miežu, $1\frac{1}{2}$ mēra zirņu, 2 mērus sikās labības, $\frac{1}{2}$ poda sāls, $\frac{1}{2}$ pūrv. zemes kartupeļiem, barību $1\frac{1}{2}$ govij un 2 aītām. Visus nodokļus maksāja muiža. Sievai gadā jāstrādā 60 dienas.⁴

Kuldīgas apr. — 16 rbļ. naudā, 13 mērus rudzu, 8 mērus miežu, 1 mēru zirņu, 70 mārciņas sāls, $\frac{1}{2}$ pūrv. aramzemes, barību 2 govīm. Visus nodokļus maksāja muiža. Kalpam tikai viena diena mēnesī brīva (svētdienas neskaitot). Sievai jāstrādā 40 dienas gadā.⁵

Ilūkstes apr. — 34 rbļ. naudā, 7 mērus rudzu, $2\frac{1}{2}$ mēra miežu, $1\frac{1}{2}$ mēra zirņu, $\frac{1}{2}$ pūrv. dārza zemes un zemi 3 pūru kartupeļu dēstišanai, barību 1 govij, 10 stopu degvīna (vietējā).⁶

Jaunjelgavas apr. — 15 rbļ. naudā, 10 mērus rudzu, 5 mērus miežu, 1 mēru zirņu, 3 podus sāls, $\frac{1}{4}$ pūrv. dārza zemes, 2 pūrv. kartupeļiem, $\frac{1}{12}$ pūrv. līniem, barību govij un 2 aītām. Sievai jāstrādā 15 dienas pie ražas novākšanas.⁷

Pēc regulēšanas komisijas materiāliem, muižas kalpu deputāts 70. gados bija:

Dobeles apr. precēti kalpi kroņa muižās saņēma naudā 25—35 rbļ., 4—5 četv. rudzu, $3\frac{1}{2}$ —5 četv. miežu, 5 četverikus⁸ — $1\frac{1}{3}$ četv. zirņu, 3—5 garnicas kviešu (apvidos, kur tie labi padodas), 1—2 četv. sikās labības cukām, zemi 1—2 četv. kartupeļiem, $\frac{1}{18}$ — $\frac{1}{12}$ četv. līnu un zemi dažām dobēm sakņu dārzā, barību un ganības 1—2 govīm, 2—4 aītām, $\frac{1}{2}$ —1 asi malkas un $\frac{1}{4}$ —2 asis žagaru, $\frac{1}{2}$ ādu pastalām vai 2—2,50 rbļ. Dažās muižās deva vēl 10—20 garnicas sāls, arī $\frac{1}{2}$ mucu siļķu. Par to kalpam bija jāstrādā visu gadu, bet sievai — 40—50 dienas.⁹

Privāto muižu kalpiem arī apmēram tāda pati alga, tikai labības vietā tiem bieži deva pūrviētu zemes ziemāju sējai un pūrviētu vasarāju sējai ar muižas sēklu. Salmi un graudi pienācās kalpam, kā arī 20—40 pudu siena, bet par to kalps pats baroja savus lopus.¹⁰

Dobeles apr. Apšupes muižā gada kalpam ar savu uzturu un apģērbu maksāja 4 četv. rudzu, 4 četv. miežu, $\frac{3}{4}$ četv. zirņu, 2 pudus sāls, 25 rbļ. naudā, 0,18 des. dārza zemes, 1,50 rbļ. apaviem, barību 2 govīm un 3 aītām.¹¹

¹ A. v. Heyking. Statistische Studien..., S. 42.

² Turpat, 43. lpp.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat, 42. lpp.

⁸ 1 četveriks = $\frac{1}{8}$ četverta.

⁹ CVVA, 184. f., d. apr., 1869. g., 654. l., 12. lp.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Turpat, 3. lp.

Aizputes apr. precētiem muižas kalpiem maksāja 20—30 rbļ. naudā, 5—6 četv. rudzu, 3—4 četv. miežu, 8—13 četv. kartupeļu, $\frac{1}{3}$ četv. zirņu, 120 siļķu vai $\frac{1}{2}$ mucu siļķu, $\frac{1}{2}$ pūru sāls, pastalādu, sakņu dobi, zemi $\frac{1}{3}$ —2 četv. kartupeļu dēstīšanai un $\frac{1}{18}$ — $\frac{1}{12}$ četv. linu sēšanai, ganības 2 govīm un 2 aitām.¹

Talsu apr. kroņa Libagu muižā, piemēram, precēti kalpi saņēma 30—36 rbļ. naudā. $3\frac{2}{3}$ četv. rudzu, 3 četv. miežu, $\frac{1}{3}$ četv. zirņu, 3 stopus degvīna, zemi $1\frac{1}{3}$ četv. kartupeļu dēstīšanai un $\frac{1}{18}$ četv. linu sējai, sakņu dobi dārzā, barību 1—2 govīm, dzīvokli un malku. Sievai jāstrādā katru dienu, bet par to maksāja 20 kap.²

Talsu apr. Dzirciema muižā precētam kalpam maksāja 40 rbļ. naudā, 7—8 rbļ. nodokļiem, 2 četv. rudzu, $1\frac{3}{4}$ četv. miežu, 0,08 pūrv. dārza zemes, barību 2 govīm un 2 aitām. Kalps strādāja ar savu uzturu un apģērbu. Sievai vasarā jāstrādā bez atlīdzības, bet darba laikā tā saņēma uzturu.³

Precēta deputāta kalpa alga 80. gados Dobeles apr. Paulsgnādes muižā bija — $40\frac{1}{2}$ rbļ. naudā, 20 mēri rudzu, 9 mēri miežu, 3 mēri auzu, 30 mēri kartupeļu, 200 mārč. linu, $\frac{1}{3}$ mucas siļķu, 90 mārč. sāls, 120 pudi siena, 6 vezumi salmu, 1 vezums pelavu, 20 pudi āboliņa.⁴

Bauskas apr. Bornsmindes muižā kalps saņēma 30 rbļ. naudā, 14 mērus rudzu, 14 mērus miežu, 10 mērus auzu, 1 mēru zirņu, 20 pudus siena, 20 pudus āboliņa, 6 vezumus salmu, 2 vezumus pelavu, $\frac{2}{3}$ pūrv. apstrādātas zemes un $\frac{1}{6}$ pūrv. dārza zemes.⁵

Talsu apr. Popervāles muižā — naudā 35 rbļ. un deputātu $\frac{1}{2}$ mēra kviešu, 16 mērus rudzu, 11 mērus miežu, 1 mēru zirņu, 30 mērus kartupeļu, 2 mērus sīkās labības, $\frac{1}{2}$ mucu siļķu, 5 mārč. sāls, 500 stopu piena. Kalps pats maksāja nodokļus. Sieva strādāja par īpašu atlīdzību.⁶

Ventspils apr. Zīras muižā kalps saņēma 30 rbļ. naudā, 1 mēru kviešu, 17 mērus rudzu, 9 mērus miežu, 1 mēru zirņu, 18 mērus kartupeļu, 120 mārč. sāls, 90 pudus siena, salmus un pelavas pēc vajadzības, $\frac{1}{3}$ pūrv. aramzemes. Nodokļus maksāja kalps. Sieva strādāja 50 dienas.⁷

Grobiņas apr. Gaviezes muižā — 35 rbļ. naudā, 18 mērus rudzu, 9 mērus miežu, 2 mērus auzu, 2 mērus zirņu, 25 mērus kartupeļu, 20 mārč. linu, 4 mārč. sāls, 60 pudus siena, 7 vezumus salmu, 1 vezumu pelavu. Nodokļus maksāja kalps. Sieva strādāja 60 dienas.⁸

Ilūkstes apr. Šnellenšteinas muižā — 40 rbļ. naudā, 10 mērus rudzu, 4 mērus miežu, 2 mērus auzu, 2 mērus zirņu, 25 mērus kartupeļu, 40 mārč. linu, 80 mārč. sāls. Kalps pats maksāja nodokļus. Sieva strādāja 50 dienas gadā.⁹

Līdzīgas algas bija arī 90. gados. Deputāta kalpam gadā atkarībā no vietas, kā arī no naturālīju lieluma maksāja 15—50 rbļ. naudā, 12—22 mērus rudzu, 6—17 mērus miežu, 1—3 mērus auzu, 0,5—3 mērus zirņu, 12—30 mērus kartupeļu vai zemi kartupeļiem, kā arī zemi liniem, sienu, malku u. c.¹⁰

Piemēram, Ventspils apr. 17 muižās 1898. g. deputāta kalpi caurmērā naudā saņēma 33 (28—45) rbļ. Naturālījās: 1 mēru kviešu un zirņu, 16 mērus rudzu, 9 mērus miežu, 34 mērus kartupeļu vai 0,1—0,6 pūrv. zemes kartu-

¹ CVVA, 184. f., 1. apr., 1869. g., 654. l., 17. lp.

² Turpat, 18. lp.

³ Turpat, 3. lp.

⁴ Die Lohnverhältnisse . . . , S. 15.

⁵ Turpat, 17. lpp.

⁶ Turpat, 19. lpp.

⁷ Turpat, 21. lpp.

⁸ Turpat, 23.—24. lpp.

⁹ Turpat, 24.—25. lpp.

¹⁰ M. v. B l a e s e. Cit. darbs, 72. lpp., 15. tab.

peļu stādīšanai, 10 birkavus salmu, tikpat siena, nedaudz pelavu, kuriāmo.¹

Aizputes apr. 74 muižās kalpi caurmērā saņēma 31 (20—50) rbļ. naudā. Naturālījās: 15 mērus rudzu, 9 — miežu, 1,3 — zirņu, 3 — siko labību, 27 — kartupeļu vai zemi 0,3—0,5 pūriem, liniem 0,1—0,3 pūrv., 11,7 birkavus salmu, 1,3 — siena. 7 muižās neļāva kalpiem turēt lopus, bet deva gadā 600—800 stopu piena.²

Kuldīgas apr. 52 muižās caurmērā maksāja naudā 31,50 (20—50) rbļ. Naturālījās: 1 mēru kviešu, 16,7 — rudzu, 11,7 — miežu, 1,4 — zirņu, 1,9 — auzu, 30,4 mērus kartupeļu vai 0,5—0,7 pūrv. zemes, 13,4 birkavus salmu, 1,2 — siena, pelavas. Divās muižās lopu vietā deva 730—850 stopu piena.³

73 Talsu apr. muižās naudā deva 36 (20—50) rbļ. Naturālījās: 0,86 mērus kviešu, 16 — rudzu, 12 — miežu, 1,2 — zirņu, 1,5 — auzu, 31 — kartupeļu vai 0,43 pūrv. zemes. Arī te 7 muižās neļāva turēt lopus, bet deva 400—500 stopu piena gadā.⁴

66 Tukuma apr. muižās naudā deva 35 (25—66) rbļ., graudā — 1,5 mērus kviešu, 17,6 — rudzu, 14,3 — miežu, 2 — zirņu, 5 — auzu, 34 — kartupeļu vai 0,5 pūrv. zemes, 12,3 birkavus salmu, 9,3 — siena, pelavas. 8 muižās kalpiem izsniedza 700—1200 stopu piena.⁵

56 Dobeles apr. muižās kalps saņēma naudā 35,70 (12—65) rbļ., graudā — 1,4 mērus kviešu, 17 — rudzu, 15,8 — miežu, 3,2 — auzu, 30 — kartupeļu vai 0,43 pūrv. zemes, 9,4 birkavus salmu, 8,6 — siena. Divās muižās deva 600—700 stopu piena.⁶

23 Bauskas apr. muižās deva 34 (15—50) rbļ. naudā, 1,5 mērus kviešu, 17,2 — rudzu, 15 — miežu, 1,1 — zirņu, 2,7 — auzu, 21 — kartupeļu vai 0,3 — 0,5 pūrv. zemes, 10,6 birkavus salmu, 6,9 — siena. Lopu vietā 1 muižā deva 320 stopu pilnpiena, 800 — vājpiena.⁷

Jāpiezīmē gan, ka avotos šīs algas tiek atzītas par lielākām, nekā bija īstenībā.

Neprecēti kalpi, kas strādāja par deputātu, ir samērā reta parādība un sastopami tikai muižās. Šāds kalps parasti ēda pie precēta kalpa un dažreiz arī dzīvoja pie tā, maksājot tam saņemto algu.

Piemēram, Zūras muižā neprecēts deputāta kalps, kas no precēta kalpa irēja dzīvokli un ēda pie tā, maksāja pēdējam 20 rbļ. gadā un atdeva savu algu naturālījās — 7 mērus rudzu, 4 mērus miežu, 1/2 mēra zirņu, 50 mārc. sāls, vezumu siena, pusasi malkas.⁸

Paulsgnādē neprecēta kalpa deputāts, neskaitot algu naudā, bija 6 mēri rudzu, 4 mēri miežu, 1 mērs zirņu, 6 mēri kartupeļu, 20 mārc. sāls, 200 litru piena. Nodokļus maksāja darba devējs.⁹

Bornsmindē — 7 mēri rudzu, 7 mēri miežu, 10 mēri auzu, 1 mērs zirņu, 10 mēri kartupeļu, siļķes un 4 mārc. sāls.¹⁰

¹ M. Lieven. Cit. darbs, 8.—9. lpp.

² Turpat, 250.—251. lpp.

³ Turpat, 58.—59. lpp.

⁴ Turpat, 102.—105. lpp.

⁵ Turpat, 169.—171. lpp.

⁶ Turpat, 286.—289. lpp.

⁷ Turpat, 311. lpp.

⁸ CVVA, 6989. f., 1. apr., 1906. g., 17. l., 49. lp.

⁹ Die Lohnverhältnisse..., S. 12.

¹⁰ Turpat, 13. lpp.

Pūres muižā — 7 $\frac{1}{2}$ mēra rudzu, 6 $\frac{1}{2}$ mēra miežu, 1 mērs zirņu, 25 mēri kartupeļu. Nodokļus maksāja darba devējs.¹

Vecpili — 6 mēri rudzu, 3 mēri miežu, 1 $\frac{1}{2}$ mēra zirņu, 10 mēri kartupeļu, 60 mārč. sāls.²

Zemnieku sētās kā zemes, tā deputāta kalpiem algas bija citādas nekā muižā. Nominālā alga parasti tiem bija zemāka, jo saimnieka kalps, arī tad, ja tas bija ģimenes cilvēks, lielākoties **strādāja ar saimnieka uzturu** vai nu visu gadu, vai tikai tanīs dienās, kad gāja saimnieka darbā. Tā kā saimniekiem zemes bija mazāk nekā muižās, pēdējie zemes kalpiem deva mazākus zemes gabaliņus, bet piedevām vēl kalps saņēma lielāku vai mazāku deputātu.

Pēc Heikinga datiem, saimnieku kalpu algas 60. gados bija šādas:

Dobeles kroņa muižas saimnieks zemes kalpam deva 2 $\frac{2}{3}$ pūrv. zemes rudziem un miežiem, 3 $\frac{1}{4}$ pūrv. auzām, zemi, kur iedēstīt mēru kartupeļu, bez tam 5 mērus rudzu, vezumu sienu, 2,50 rbļ. naudā un uzturu. Kalps strādāja saimniekam visu gadu.³

Tanī pašā apriņķī cits saimnieks deva 1 $\frac{1}{2}$ pūrv. rudziem, 1 $\frac{1}{2}$ pūrv. miežiem un sēklu, 3 vezumus sienu, dēstīt 2 mērus kartupeļu un sēt 1 $\frac{1}{4}$ mēra linsēklu, 4 mērus rudzu, 4 mērus miežu, 3 pārus pastalu, pa daļai uzturu. Par to kalps strādāja no Jūrģiem līdz Mārtiņiem un ēda pie saimnieka. Sievai arī bija jāstrādā lauku darbos.

Ziemā kalps palika dzīvot pie saimnieka, bet tam vajadzēja pašam vai nu iztikt ar nopelnīto, vai arī pelnīties kā dienas algādzim.⁴

Talsu apr. saimnieks deva kalpam 3 pūrv. aramzemes, 5 vezumus sienu, kas kalpam pašam jānopļauj, 1 $\frac{1}{3}$ pūrv. zemes liniem, 1 $\frac{1}{6}$ pūrv. dārza zemes, 2 mērus rudzu, 2 mērus miežu. Kalps ar savu zirgu 3 dienas nedēļā strādāja saimniekam un tanīs dienās saņēma uzturu. Sievai bija jāstrādā 20 dienas vasarā.⁵

Kuldīgas apr. kroņa muižas saimnieka kalps saņēma 6 pūrv. aramzemes, pļavu 4—8 birkavu sienu ieguvei, 1 $\frac{1}{4}$ pūrv. dārza zemes, uzturu sev un sievai, kad tie strādāja saimniekam. Kalps strādāja visu gadu, izņemot dienas, kad tas apkopa savus laukus, un sieva pie visiem ražas novākšanas darbiem, kulisšanas, linu plūkšanas un apstrādāšanas.⁶

Ilūkstes apr. saimnieks, kam mājas vēl klaušu nomā, kalpam deva zemi, kur iesēt mēru rudzu, mēru auzu, 6 garnicas miežu un mēru kartupeļu, vezumu sienu, apģērbus, uzturu un galvasnaudu. Ik pēc trim nedēļām kalpam 3 dienas bija brīvas.⁷

Aizputes apr. pie saimnieka, kam mājas klaušu nomā, kalps saņēma 3 pūrvietas aramzemes, 4 birkavus sienu, darba apģērbus (kas pie ligšanas siki uzskaitīts) un uzturu. Saimnieks maksāja nodokļus. Kalps strādāja visu gadu vienu nedēļu saimniekam, otru muižai, savas zemes apstrādāšanai viņam deva

¹ Die Lohnverhältnisse . . . , S. 13.

² Turpat, 14. lpp.

³ A. v. Heykin g. Statistische Studien . . . , S. 41.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 40. lpp.

⁶ Turpat, 41. lpp.

⁷ Turpat.

vajadzīgo laiku. Tajās dienās kalps ēda pats savu maizi. Sievai 14 dienas gadā ar savu uzturu bija jāstrādā muižā.¹

Pēc regulēšanas komisijas ziņām, 70. gados zemnieku sētās saimnieki lielākoties turēja deputāta kalpus, bet dažreiz labības vietā kalpam saimnieks deva pūrvietu zemes ziemāju un pūrvietu — vasarāju sējai. Kalps ēda saimnieka uzturu, ģimene bija savā maizē.²

Aizputes apr. precēti saimnieku kalpi saņēma $\frac{1}{2}$ —1 des. zemes, dzīvokli, uzturu. Kalps strādāja katru otro nedēļu, sieva — pēc saimnieka pieprasījuma.³

Deputāta kalpu algas Dobeles apr. privāto un kroņa muižu saimnieku mājās bija 2—5 četv. rudzu, 2— $5\frac{1}{2}$ četv. miežu, dažreiz 5—10 četv. auzu, $\frac{1}{9}$ — $\frac{1}{3}$ četv. zirņu, $\frac{1}{24}$ — $\frac{1}{12}$ četv. linu sējai un $\frac{1}{3}$ — $1\frac{1}{3}$ četv. kartupeļu dēstīšanai, 20—30 pudu siena, 1 rija rudzu salmu un pelavu, 1—2 rijas vasarāju salmu un pelavu, 2— $2\frac{1}{2}$ rbļ. naudas pastalām, dažreiz arī 2—4 mārciņas vilnas.⁴

Tukuma apr. vasaras kalps (23. IV—10. XI) saņēma $2\frac{1}{4}$ četv. rudzu, $2\frac{1}{3}$ četv. miežu, 0,08 pūrv. dārza zemes, 25 rbļ. naudā, ganības govij un 2 aitām. Uzturs un apģērbs kalpam bija savs.⁵

Par pārejo muižu zemnieku mājām nav dotas ziņas, cik kalps saņēma algas, bet cik tas izmaksāja saimniekam. Atzīmēts, piemēram, ka Talsu apr. gada kalps izmaksājis 150 rbļ., kalpone — 100 rbļ., vasaras kalps — 100 rbļ., kalpone — 75 rbļ.⁶

Engurē gada kalps izmaksājis 110 rbļ., kalpone — 100 rbļ., pusaudzis — 90 rbļ.⁷

Tumē, Smardē un Tukuma mežniecībā saimniekam kalps ar uzturu un apģērbi izmaksājis 130 rbļ., kalpone — 75 rbļ., vasaras kalps — 80 rbļ., kalpone — 40 rbļ.⁸

Tikpat izmaksājis kalps Sabiles muižā, Pienavas, Pētermuižas, Bērzmuižas, Apšupes u. c. muižu mājās.

Labāku un pilnīgāku priekšstatu par saimnieku kalpu algām minētajā laika posmā gūstam no pašu saimnieku piezīmēm un tiesas materiāliem.

Raiņās muižas kalpi 1865. g. sūdzībā ģenerālgubernatoram rakstīja, ka, pārejot uz naudas nomu, zeme, kas agrāk bijusi kalpu lietošanā, noņemta un saimnieki tagad viņiem maksājot dažādi.⁹

No minētās sūdzības redzam, ka daži saimnieki kalpiem gan joprojām deva 3 pūrv. lielu zemes gabaliņu, bet, kad kalps to jau bija iekojis, saimnieks atņēma un deva kalpam zemi citā, neiekoptā vietā. Taču vairums saimnieku kalpiem maksāja deputātu, kura lielums bija atkarīgs no tā, cik kalps strādāja saimniekam. Dažs saimnieks deva kalpiem 3 pūrus rudzu, 3 pūrus miežu, 3 pūrus auzu, 4 pūrus pastalu, dvālekti¹⁰ zemes līniem un atļāva turēt divas aitas. Par to kalpam visu gadu 3 nedēļas mēnesi bija jāstrādā saimniekam.

Citi saimnieki deva kalpam 2 pūrus rudzu, 2 pūrus auzu, 2 pūrus miežu, 3 pūrus pastalu, pusdvālekti zemes līniem un atļāva turēt aitu un jēru. Kalpam savukārt visu gadu 2 nedēļas mēnesi bija jāstrādā saimniekam.

¹ A. v. Heyking. Statistische Studien..., 40. lpp.

² CVVA, 184. f., 1. apr., 1869. g., 654. l., 13. lp.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 17. lp.

⁵ Turpat, 13. lp.

⁶ Turpat, 3. lp.

⁷ Turpat.

⁸ Turpat.

⁹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865. g., 9333. l., 3.—4. lp.

¹⁰ Dvālekts = $\frac{1}{12}$ pūra.

Daži saimnieki kalpam deva pūru rudzu, pūru miežu, pūru auzu, 3 pārus pastalu, nedaudz zemes laniem. Šāds kalps strādāja no Jurgiēm līdz Miķeļiem divas nedēļas mēnesī.

Pilnīgākam priekšstatam par laukstrādnieku algu veidu un apjomu zemnieku sētās apskatāmajā periodā minēsim piemērus par laukstrādnieku algām pēc saimnieku piezīmēm.

Piemēram, iepriekšējā nodaļā minētajās Dobeles apr. kroņa muižas turīgajā Grauzes māju saimniecībā 1860./61. g. bija 11 strādnieki — 7 puīši (no tiem 4 jaunieši un 3 pieauguši), 3 meitas un gans.¹

No puīšiem 2 bija nolīguši par naudu — Ģ. Dārde gadā saņēma 60 rbļ. naudā, 3 kreklus, pusvilnas bikses, svārkus un vesti, kažoku, 2 pakulu kreklus, 2 pārus pakulu zeķu, 2 $\frac{1}{2}$ pārus vilnas zeķu, 3 pārus cimdu. Puišis A. Platais bija nolīdzis līdz ložu laikam par 15 rbļ. Kalps A. Kalniņš bija nolīdzis uz visu gadu par šādu deputātu: 13 pūri rudzu, 13 pūri miežu, $\frac{1}{6}$ pūrv. linu. Vasaras puišis M. Jākobsons saņēma 6 pārus rudzu, 4 pārus miežu, $\frac{1}{4}$ pūra zirņu, 1 pūrv. kartupeļiem, 1 pūrv. pļavas. Puišim Dāvim maksāja 12 pārus rudzu, 12 pārus miežu, $\frac{1}{4}$ pūrv. linu, 3 kreklus, pusvadmalas bikses, svārkus un kažoku, 2 bikses, 2 $\frac{1}{2}$ pārus zeķu, 3 pārus cimdu. Vasaras puišis A. Bridaks saņēma 5 pārus rudzu, 6 pārus auzu, 3 kreklus, 1 pusvadmalas bikses, svārkus un vesti, 1 pakulu bikses, 2 $\frac{1}{2}$ pārus vilnas zeķu, 3 pārus cimdu. Vasaras kalps J. Kukainis saņēma 5 pārus rudzu, 5 pārus auzu un visu pārējo tāpat kā Bridaks. Gans saņēma 0,75 rbļ. naudā, 3 pārus rudzu, 3 pārus miežu, $\frac{1}{8}$ pūra zirņu, $\frac{1}{8}$ pūrv. linu, 1 pūrv. kartupeļu, 1 riju rudzu salmu, 1 riju vasarāju salmu, 2 pūrv. pļavas. Kalpones L. Ozolas alga bija 13 rbļ. naudā, pāris korpju un 3 mārc. vilnas; A. Avotes — 13 rbļ.; D. Aboliņas — 2,50 rbļ. naudā, kurpes, 12 olektis linu, 12 olektis pakulu audekla, 2 svārkus, kažoku, 3 mārc. vilnas.

Dobeles apr. kroņa Bērzmuižas Jaunzemju māju saimnieks no 50. līdz 70. gadiem ik gadus turēja 3 strādniekus, parasti precētu gada kalpu, ko algoja ar zemi, puīsi par naudu un vasaras kalpu, ko arī algoja ar zemi. Dažreiz pedējā vietā turēja vaļinieku vai līga kalponi.

Darba apjoma dēļ diemžēl nevaram aplūkot laukstrādnieku algas no 1854. līdz 1880. g., kā dots saimnieka piezīmēs. Tāpēc pārskatam 13. tabulā ievietojam ziņas par Bērzmuižas Jaunzemju māju laukstrādnieku skaitu un algām tikai par dažiem gadiem.

Jo saimniecība bija vairāk attīstīta, jo vairāk tanī sastopami deputāta un naudas kalpi.

Zemnieku sētās laukstrādnieku algu evolūcija redzama no 14. tabulas, kas sastādīta pēc Ūziņu muižas Jekstu māju saimnieka piezīmēm. Tajās laukstrādnieku skaits un alga dota par 30 gadiem — no 60. līdz 90. gadiem. Tabulā ievietoti dati tikai par 3 gadiem no katra gadu desmita.

Minētie piemēri, kā arī citi avoti liecina, ka līdz ar saimniecības attīstību kapitālisma virzienā pamazām izzūd zemes kalpi, dodot vietu deputāta un naudas kalpiem. Zemnieku sētās tie sastopami vairs tikai retumis.

¹ ZA VI Rokrakstu fonds, 36. l., 3. burtn.

Bērzmuižas Jaunzemju māju laukstrādnieku skaits un alga¹1856. g.²*Gada kalps*

1 rbl. pastalām
 6 pūri rudzu no klona
 5 ol. linu audekla
 5 ol. smalko pakulu un 5 ol. rupjo pakulu audekla
 1/2 pūra rudzu sēt
 Pūru kartupeļu dēstīt
 1/2 pūra miežu sēt

Vasaras puisis

10 rbl.
 Vadmalas mētelis, bikses, svārki
 Linu un pakulu bikses
 2 linu un 1 pakulu kreklis
 3 pāri cimdus
 3 pāri zeķu
 Sieks rudzu magazīnas nodevām

Vasaras kalps

2 sieki rudzu sēt
 2 sieki miežu sēt
 Pūrs kartupeļu dēstīt

1860. g.

Kalps

0,5 rbl. pastalām
 3 sieki miežu sēt
 2 sieki rudzu sēt
 1/2 sieka linu sēt
 Pūru kartupeļu dēstīt
 3 pūri rudzu no klona

Puisis

30 rbl.
 Vadmalas svārki un bikses
 4 krekli
 4 p. cimdus

4 p. zeķu

Magazīnas nodevas maksā saimnieks

Vasaras kalps

2 sieki rudzu sēt
 2 sieki miežu sēt
 Pūrs kartupeļu dēstīt
 Vezums siena

1865. g.

Kalps

1,50 rbl. pastalām
 6 sieki miežu sēt
 3 sieki rudzu sēt
 1/2 sieka linu sēt
 2 pūri kartupeļu dēstīt
 Pūrvieta pļavas
 6 pūri rudzu no klona

Kalps

6 sieki rudzu sēt
 3 sieki miežu sēt
 1/2 sieka linu sēt
 2 pūri kartupeļu dēstīt
 Pūrvieta pļavas
 10 pūri rudzu no klona

Meita

4 rbl.
 Kažoks
 Kokvilnas svārki
 Darba svārki
 Vilna
 15 ol. linu un 15 ol. pakulu audekla

1870. g.

Kalps

11 pūru rudzu no klona
 3 sieki miežu sēt

¹ Tabula sastādīta pēc minēto māju saimniecības grāmatām. ZA VI Rokrakstu fonds, 38. l.

² Ziņas par 1855. g. bojājuma dēļ nav salasāmas, tāpēc ievietojam 1856. g. datus.

13. tabulas turpinājums

3 sieki auzu sēt
 $\frac{1}{2}$ sieka linu sēt
 2 pūri kartupeļu dēstīt
 2 pūrv. pļavu
 Rija rudzu salmu un pelavu
 Pļaut miežu lauku grāvjus sienam
 Ziemā jāiet kult, par to pūrs rudzu

Vasaras kalps

5,5 pūri rudzu no kлона
 4 sieki auzu sēt
 2 sieki miežu sēt
 $\frac{1}{2}$ pūra kartupeļu dēstīt
 $\frac{1}{2}$ pūrv. pļavu pļaut
 Rija rudzu salmu un pelavu
 3 garnīcas linu sēt
 Ceturtā diena ganos
 Sievai jāauž saimniecei

1876. g.¹

Vasaras kalps

7 pūri rudzu
 8 pūri miežu

10 pūri auzu no kлона
 2 pūri kartupeļu dēstīt
 $\frac{1}{2}$ sieka linu sēt
 Vezums siena
 Rija rudzu un rija miežu salmu
 2 metieni auzu salmu
 Rudzu un miežu pelavas
 6 maiši auzu pelavu
 Ceturtā diena ganos
 Ziemu 2 ned. jābrauc mežā
 Jānoauž saimniecei 72 ol.

Puisis

52 rbļ.
 3 linu krekli
 3 p. zeķu, 3 p. cimdu
 Vadmalas bikses
 1 linu, 2 pakulu bikses
 Labība magazīnas nodevām

Puisis no 23. IV līdz 10. XI

23 rbļ.
 (1 rbļ. nedēļā)

Gadsimta beigās, sākot jau ar 80. gadu otro pusi, atkal vērojama tendence atgriezties pie zemes un deputāta kalpiem. Šai parādībai divi galvenie cēloņi — krīze, lauksaimniecības produktu noieta sašaurināšanās, ar to saistītā cenu krišana un naudas ienākumu samazināšanās, kas padarīja neizdevīgu kalpu algošanu naudā. Otrkārt, to izraisīja bailes no darbaroku trūkuma. Atgriešanās pie zemes kalpiem bija viens no mēģinājumiem piesaistīt laukstrādniekus un tādējādi kavēt to aizplūšanu.

Par naudu nolīgto laukstrādnieku algas aplūkosim muižās un zemnieku sētās kopīgi. Kā jau norādīts, algu naudā lielākoties saņēma neprecēti kalpi un kalpones. Tie parasti saņēma brīvu dzīvokli un uzturu. Dažreiz darba devējs maksāja arī nodokļus un nodevas.

Pēc A. Heikinga datiem, 60. gados algas naudā bija: kalpam — no 27 rbļ. (Ilūkstes apr.) līdz 50 rbļ. (Dobeles un Bauskas apr.), kalponei attiecīgi 14—18 rbļ.²

Neprecētu laukstrādnieku alga, pēc regulēšanas komisijas ziņām, 70. ga-

¹ Bojājumu dēļ ziņas par 1875. g. nav salasāmas.

² A. v. H e y k i n g. Statistische Studien . . ., S. 34.

Ūziņu muižas Jekstu māju kalpu skaits un algas¹

1862. g.	1/2 pūra miežu sēt
<i>Gada kalps</i>	6 podi siena
12 pūru rudzu no klona	Audekls un vilna
3 sieki miežu sēt	Jādod gans cūkām
2 1/2 pūri auzu sēt	
1/4 sieka zirņu sēt	<i>Kalpone uz gadu</i>
1 1/2 pūra kartupeļu dēstīt	6 rbļ.
3 mārciņas vilnas	Valkājamie svārki
15 ol. audekla	Izejamie svārki
Rija rudzu salmu un pelavu	15 ol. linu un 15 ol. pakulu audekla
Jādod gans cūkām	Vadmala mētelim
	3 mārc. vilnas
	1 mārc. linu
<i>Kalps līdz 10. XI</i>	
4 pūri rudzu no klona	1864. g.
7 sieki auzu	<i>Gada kalps</i>
2 sieki zirņu	11 pūru rudzu
Pūrs kartupeļu dēstīt	2 pūri auzu
Birkavs linu	Sieks zirņu
1 1/2 mārc. vilnas	1 1/2 pūra kartupeļu dēstīt
15. ol. audekla	1/2 pūrv. miežu sēt
Plaut rudzu lauku grāvjus	6 podi siena
Jātur gans	Audekls
Jāsāk strādāt 10 dienas pirms 1863. g.	Vilna
Jurģiem	Jādod gans aitām
1863. g.	
<i>Gada kalps</i>	<i>Gada kalps</i>
12 1/2 pūra rudzu	7 pūri rudzu
3 pūri auzu	3/4 pūrv. zemes katrā laukā
Sieks zirņu	3 pūri auzu
1 1/2 pūra kartupeļu dēstīt	Sieks zirņu
3/4 pūrv. miežu sēt	1 pūrs kartupeļu dēstīt
Birze linu sēt	Birze linu sēt
Vilna, audekls	Vilna
Plaut rudzu lauku grāvjus	Audekls
Jādod gans aitām	Vezums žagaru
	Plaut ziemāju un vasarāju grāvjus
<i>Kalps uz pusgadu</i>	
10 1/2 pūra rudzu	1871. g.
2 pūri auzu	<i>Kalps</i>
Sieks zirņu	9 pūri rudzu
Pūrs kartupeļu dēstīt	2 3/4 pūra auzu

¹ ZA VI Rokrakstu fonds, 91. l., 1. burtn., 41., 45. lpp.; 2. burtn., 73., 80., 91., 135. lpp.; 3. burtn. 167., 172., 182., 213., 217., 219. lpp.

14. tabu las turpinājums

Sieks zirņu
Pūrs miežu sēt
2 linu un 1 vilnas bikses
3 linu krekli
3 p. zeķu, 3 p. cimdu

Kalps uz pusgadu

9 pūri rudzu
2 pūri auzu
1 pūrs zirņu
 $\frac{1}{2}$ pūra miežu sēt
 $\frac{1}{2}$ sieka vietas linu
2 pūri kartupeļu
Pļaut abu lauku grāvjus
Rija rudzu salmu un pelavu
Jādod gans cūkām

Kalps

30 rbļ.
Pakulu bikses
Vilnas bikses
2 linu un 1 pakulu kreklis
3 p. zeķu, 3 p. cimdu
Labība magazīnai

Kalpone

19 rbļ.
3 ol. linu audekla
Valkājamie svārki
Iss kažoks

Kalpone

19 rbļ.

1872. g.

Kalps

5 pūri rudzu
5 pūri miežu
11 sieku auzu
Sieks zirņu
Pūrs kartupeļu dēstīt
Garais kažoks
2 linu, 1 pakulu bikses
2 linu, 1 pakulu kreklis
3 p. zeķu, 3 p. cimdu

Kalps uz pusgadu

9 pūri rudzu
2 pūri auzu
1 pūrs zirņu
 $\frac{1}{2}$ pūra miežu sēt
 $\frac{1}{2}$ sieka vietas linu
2 pūri kartupeļu
Pļaut rudzu lauku grāvjus
Rija rudzu salmu un pelavu

Kalps

25 rbļ.
Mētelis ar oderi
Bikses
Krekli
Cimdi
Labība magazīnai

Kalpone

5 rbļ.
1 p. kurpju
3 mārc. ziepju
1 valkājamie svārki
1 kleita
12 ol. linu un 14 ol. pakulu audekla
3 mārc. vilnas

Kalpone

25 rbļ.
Jaka
2 mārc. ziepju
1 mārc. linu

Gans

1 pūrs rudzu
1 pūrs miežu
Mētelis
1 linu, 1 pakulu bikses
1 linu, 1 pakulu kreklis
2 p. cimdu, $2\frac{1}{2}$ p. zeķu
Uzturs pa ziemu

1873. g.

Kalps

12 pūru rudzu
3 pūri auzu
1 pūrs miežu
1 sieks zirņu

14. tabulas turpinājums

1 sieka vieta linu
2 pūri kartupeļu dēstīt
Plaut rudzu lauka grāvjus
Rīja rudzu salmu un pelavu
2 rbļ. postalām
Gans cūkām

Kalps uz pusgadu

9 pūri rudzu
2 pūri auzu
1 sieks zirņu
2 pūri kartupeļu
 $\frac{1}{2}$ pūrv. miežu sēt
Sieka vieta linu
Rīja rudzu salmu
1 rbļ.
Gans aitām

Kalps

45 rbļ.
1 linu, 1 pakulu bikses
1 vadmalas bikses
2 linu, 1 pakulu kreklis
3 p. zeķu, 3 p. cimdu

Kalpone

3 rbļ.
3 mārc. ziepju
Mētelis (pusvadmalas)
Valkājamie svārki
12 ol. linu un
12 ol. pakulu audekla
3 mārc. vilnas

Kalpone

6 rbļ.
Sega, kleita
15 ol. linu, 15 ol. pakulu audekla,
svārki
Kažoks

Gans

2 rbļ.
Kažoks, jaka, goda svārki
3 krekli
3 mārc. vilnas

1881. g.

Kalps līdz lozēm

80 rbļ.

3 linu krekli
3 linu bikses
3 p. cimdu, 3 p. zeķu

Kalps līdz lozēm

80 rbļ.

Kalps līdz lozēm

76 rbļ.
2 linu krekli
2 linu bikses
2 p. cimdu, 2 p. zeķu

Kalpone

25 rbļ.
Pūrs kartupeļu dēstīt
20 ol. linu audekla
Sega, kleita
Kažoks, svārki
Jaka
3 mārc. vilnas
5 mārc. ziepju
6 mārc. spalvu

Kalpone

30 rbļ.
12 ol. kokv. aud. kleitām
20 ol. linu audekla
7 ol. vadmalas
Svārki, 3 mārc. linu
3 mārc. vilnas
5 mārc. pakulu
10 mārc. ziepju

Kalpone

4 rbļ.
5 pūri labības
Kleita, svārki, jaka, mētelis
10 ol. katra audekla
5 p. zeķu, 2 p. cimdu

Kalpone

4 rbļ.
5 pūri labības
9 ol. linu, 7 ol. pakulu audekla
Valkājamie svārki, kleita
Mētelis
2 mārc. vilnas

14. tabulas turpinājums

1882. g.

Kalps

115 rbl.
Pusvadmalas uzvalks
3 p. zeķu, 3 p. cimdu
2 linu bikses, 3 linu krekli
Labība magazinai

Kalps līdz lozēm

82 rbl.

Kalps

82 rbl.
Kažoks
3 linu krekli, 3 linu bikses
3 p. zeķu, 3 p. cimdu
Labība magazinai

Kalpone

32 rbl.
15 ol. linu un 15 ol. pakulu audekla
5 ol. divieļu auduma
12 ol. pusvadmalas
Mētelis
2 mārc. vilnas, 2 mārc. vates
6 mārc. ziepju
Svārki, jaka
Pastalas

Kalpone

34 rbl.
15 ol. linu un 15 ol. pakulu audekla
12 ol. kleitu drānas
6 ol. svārkiem
6 mārc. ziepju
3 mārc. vilnas
Pastalas

Kalpone

Pirmo gadu
valkājamie un izejamie svārki, jaka,
kažoks
8 ol. katra audekla
2 p. cimdu, 3 p. zeķu
1¹/₂ rbl., jāsūta skolā

Gans

3 pūri rudzu
2 pūri miežu
1 rbl., kažoks, kamzoliņš
1 vilnas, 1 linu, 1 pakulu bikses

2 linu, 1 pakulu krekls
3 p. zeķu, 3 p. cimdu
Pa ziemu uzturs

1883. g.

Kalps

102 rbl.
Kažoks
3 linu krekli, 3 linu bikses
3 p. cimdu, 3 p. zeķu
Labība magazinai

Kalps

93 rbl.
1 vadmalas, 1 linu bikses
Kažoks
3 linu krekli
3 p. zeķu, 3 p. cimdu
Labība magazinai

Kalps

93 rbl.
1 vadmalas, 2 linu bikses
3 linu krekli
3 p. zeķu, 3 p. cimdu
Labība magazinai

Kalpone

35 rbl.
12 ol. kokv. auduma
7 ol. pusvadmalas
Sega
10 mārc. ziepju
15 ol. linu aud.
Pastalas

Kalpone

27 rbl.
12 ol. kokv. audekla
7 ol. svārkiem
15 ol. linu audekla
Sega
5 mārc. ziepju
Mētelis

1886. g.

Kalps

2 pūri auzu
2 pūri miežu sēt
1 pūrs kartupeļu dēstīt
Kažoks

14. tabulas turpinājums

Vadmalas uzvalks

2 linu bikses, 3 linu krekli
3 p. zeķu, 3 p. cimdu

Kalps

2 pūri auzu
2 $\frac{1}{2}$ pūra miežu sēt
10 pūri miežu no klona

Kalpone

20 rbļ.
22 ol. pusvadmalas
10 ol. linu audekla, no tā 9 ol. divieļiem
10 ol. pakulu audekla
Sega
2 mārc. vilnas
10 mārc. ziepju
Pastalas

Kalpone

25 rbļ.
12 ol. pusvadmalas
Jaka
2 svārki,
Sega
15 ol. linu un 15 ol. pakulu audekla
3 mārc. vilnas

Gans

26 rbļ.
Pastalas

Kalpone

6 rbļ.
Kleita, izejamā jaka, svārki
5 mārc. ziepju
Kažoks
3 krekli
3 p. zeķu, 2 p. cimdu
Pastalas

1891. g.

Kalps

85 rbļ.
Īsais kažoks
1 pusvadmalas, 2 linu bikses
3 linu krekli
3 p. zeķu, 3 p. cimdu

Kalps

70 rbļ.
1 pusvadmalas jaka
1 bikses un vestes drāna
2 linu bikses, 3 linu krekli
3 p. zeķu, 3 p. cimdu

Kalps

2 rbļ.
3 pūri rudzu
1 pūrs zirņu
1 pusvadmalas mētelis un kamzolis ar
vati
1 pusvadmalas, 1 pakulu
1 linu bikses, 3 linu krekli
Veste
3 mārc. vilnas

Kalpone

20 rbļ.
12 ol. kleitu drāna
Valkājamie svārki, jaka
15 ol. katra audekla (linu un pakulu)
Garais kažoks
Sega
3 mārc. vilnas
5 mārc. ziepju

Kalpone

18 rbļ.
1 pūrs kartupeļu dēstīt (saimn. sekla)
11 ol. pusvadmalas
Jaka
Valkājamie svārki
Garais kažoks
15 ol. linu audekla
3 mārc. vilnas
Pastalas

Kalpone

3 rbļ.
3 pūri rudzu
1 pūrs zirņu
1/2 pūra putrainu
15 ol. linu audekla
10 ol. pusvadmalas
Pusvadmalas mētelis
Pusvadmalas kleita
Valkājamie svārki
Jaka
3 mārc. vilnas
Pastalas

14. tabulas turpinājums

1892. g.

Kalps

75 rbļ.
8 ol. vadmalas
Isais kažoks
2 linu bikses, 3 linu krekli
3 p. zeķu, 3 p. cimdu

Kalps

3 pūri miežu
2 pūri auzu sēt zemē ar kalpa sēklu
5 pūri rudzu no klona
Garais kažoks
Pusvadmalas uzvalks, veste
2 linu bikses, 3 linu krekli
3 p. zeķu, 3 p. cimdu

Kalps

3 rbļ.
5 pūri ziemas miežu
Kažoks
Kārta pusvadmalas drānu
2 linu bikses, 3 linu krekli
3 p. zeķu, 3 p. cimdu
1 aita pa vasaru jāgana

Kalpone

23 rbļ.
12 ol. pusvadmalas kleitai
5 ol. apakšsvārkiem
8 ol. pusvadmalas kažokam
15 ol. katra audekla
3 mārc. vilnas
10 mārc. ziepju
Sega

Gans govīm

20 rbļ.
Pusvadmalas mētelis, bikses, jaka
1 linu bikses, 2 linu krekli
1¹/₂ p. zeķu
2 p. cimdu

1893. g.

Kalps

85 rbļ.
Kārta pusvadmalas drānu
2 linu bikses
3 linu krekli
3 p. zeķu, 3 p. cimdu

Kalps

70 rbļ.
Kārta vadmalas drānu
2 linu bikses
3 linu krekli
3 p. zeķu, 3 p. cimdu

Kalps

20 rbļ.
22 ol. pusvadmalas
8 ol. vadmalas
Sega
15 ol. katra audekla
3 mārc. vilnas
10 mārc. ziepju
Pastalas

Kalpone

20 rbļ.
12 ol. kleitu drānas
6 ol. pusvadmalas, 15 ol. linu un
10 ol. pakulu aud.
Sega, pusvilnas
4 mārc. vilnas
10 mārc. ziepju
Pastalas

Gans govīm līdz 20. X

12 rbļ.
5 pūri labības
Kažoks
3 mārc. vilnas

Gans cūkām un aitām

14 rbļ.
1 pūrs kārtupeļu
Pusvadm. mētelis
Žakete
Bikses
3 linu krekli, 2 linu bikses
2¹/₂ p. zeķu, 2 p. cimdu

dos Dobeles apr. kā muižās, tā zemnieku sētās bija 50—90 rbļ. ar darba devēja uzturu.¹

Talsu apr. Dzirciema muižā neprecētam kalpam deva uzturu, dzīvokli, apģērbu, 45 rbļ. naudā un 7—8 rbļ. nodokļiem.²

Tā paša apriņķa Lībazu muižā kalpam maksāja 45—60 rbļ. un postalādu.³

Aizputes apr. neprecētam muižas kalpam deva dzīvokli, uzturu, maksāja 40—50 rbļ. naudā un deva postalādu.⁴ Tāda pati alga arī saimnieku kalpiem.

70. gados ir gadījumi, kad arī precētus kalpus liga par naudu. Piemēram, Tukuma apr. Valteru muižā precētam gada kalpam maksāja 135 rbļ., neprecētam — 107 rbļ., bet neveda ne uzturu, ne apģērbu. Kalpa sievai bija jāstrādā vasarā par uzturu.⁵

Neprecēta kalpa alga naudā 80. gados Dobeles, Bauskas, Tukuma un Talsu apr. bija 90—120 rbļ.,⁶ Kuldīgas, Aizputes, Grobiņas un Jaunjelgavas apr. — 70—90 rbļ.,⁷ Ilūkstes apr. — 50—70 rbļ.⁸

Arī kalponēm algas visaugstākās bija Dobeles apr. — 40—50 rbļ., Bauskas, Tukuma, Talsu apr. — 35—50 rbļ., Ilūkstes apr. — 25—36 rbļ.⁹

Tādā pašā līmenī naudas kalpu algas bija arī gadsimta beigās, ar samērā ievērojamām svārstībām atkarībā no darbaroku pieprasījuma un piedāvājuma. Apvidos, kur atzīmēts, ka darbaroku netrūkst (piem., Nīcas, Alšvangas un Aizputes apkaimē), gadsimta beigās vīrietim alga gadā bija 50—80 rbļ., sievietei — 25—40 rbļ.¹⁰

Apvidos, kur bija vērojams darbaroku trūkums (Lielsesavas, Jelgavas, Kalnmuižas, Saldus u. c.), alga vīrietim bija 80—135 rbļ. gadā, sievietei — 45—80 rbļ.¹¹ Darbaspēka cenas šajos apvidos ietekmēja ne vien lielais pieprasījums, bet arī pilsētu tuvums, dažādu rūpalu attīstība, Piemēram, Volguntes pagastā gadsimta beigās darbojošies 11 ķieģeļu ceplī, kuros strādnieki vasarā varēja

¹ CVVA, 184. f., 1. apr., 1869. g., 654. l., 12. lp. Apšupes muižā, piemēram, kalps saņēma 50 rbļ. naudā, 15 garnīcas labības magazīnai. Strādāja ar savu apģērbu.

² Turpat, 3. lp.

³ Turpat, 18. lp.

⁴ Turpat, 17. lp.

⁵ Turpat, 3. lp.

⁶ Die Lohnverhältnisse..., S. 8—9. Bukmuižā 100—115 rbļ., Mežmuižā — 110 rbļ., Audruvas muižā — 110 rbļ., Rumbenes muižā — 110—120 rbļ., Bēzvirčavas muižā — 120 rbļ., Bornsmindē — 90—110 rbļ., Pomušas muižā — 100—120 rbļ., Lamberta un Garozas — 120 rbļ., Vilksalas — 90—100 rbļ., Brižules, Kaives, Spīrgas, Vikseles, Lielaucis — 100 rbļ., Ciroles — 120 rbļ., Šķēdes — 95—100 rbļ., Kukšu, Aizdzires, Rumeņu, Popervāles muižā — 100 rbļ.

⁷ Turpat, S. 9. Padures muižā — 70—80 rbļ., Lielsatīkes muižā — 85 rbļ., Gaiķu — 90 rbļ., Elkuzemes — 70—75 rbļ., Gramzdas — 75 rbļ., Paplakas — 75 rbļ., Vecmēmeles un Gričgales muižā — 85 rbļ.

⁸ Turpat. Snellenšteinas muižā — 50 rbļ., Hohenbergas — 50—60 rbļ., Kalkūnes — 65 rbļ., Susejas muižā — 70—80 rbļ.

⁹ Turpat, 11. lpp.

¹⁰ Tēvija, 1898., 6. nr.; 1900., 2. nr.; Dienas Lapa, 1898., 17. nr.; 1900., 73. nr.

¹¹ Turpat.

nopelnīt līdz 200 rbļ., stipri ietekmēja laukstrādnieku algas, kas te sasniedza 130—150 rbļ. gadā.¹

Bez jau minētajiem galvenajiem laukstrādnieku tipiēm kā muižās, tā zemnieku sētās vasarā karstākajā darba laikā papildus līga vēl strādniekus uz dienām, nedēļām vai arī akorda darbiem. Pēdējos parasti ņēma grāvju rakšanai, linu kulstīšanai, malkas skaldīšanai, siena un labības plaušanai, kartupeļu rakšanai un citiem darbiem.

Regulēšanas komisijas iecirkņa priekšnieks atzīmējis, ka 70. gados Dobeles apriņķī esot daudz kalpu, kuri par labāku atzinuši nevis līgt darbā uz noteiktu laiku, bet gan strādāt uz dienām. Tie nomājot no saimnieka dzīvokli un dārzu un nodarbojoties ar amatiem vai tirdzniecību.² Sāds strādnieks ar savu uzturu strādāja par 50 kap., ar saimnieka — par 35 kap. Sieviete attiecīgi — 30 un 20 kap.

Pēc Talsu apr. kroņa Dzirciema un Engures muižu nomnieku un saimnieku liecībām, vasarā par dienas algādžiem esot varējis nolīgt tikai tos vaļiniekus, kuriem ir sava māja. Pārējie visi ejot peļņā uz pilsētām.³

Par dienas algādžiem līga arī atvaļināti zaldāti un viņu ģimenes locekļi, kuri, kā jau minēts, saņēma no kroņa 1—2 desētinas lielus zemes gabalus, tie kroņa bezzemnieki, kas regulēšanas rezultātā saņēma nelielus zemes gabaliņus, kā arī tie zemnieki, kas no privātajām muižām bija nopirkuši tik niecīgus zemes gabaliņus, no kuriem nevarēja pārtikt.

Dienas strādnieku algas arī bija ļoti dažādas atkarībā no apvidus, no darbaspēka piedāvājuma, darba daudzuma, gada laika, kā arī no tā, vai strādnieks strādāja ar savu vai darba devēja uzturu.

Dobeles apr. 70. gados, piemēram, dažās muižās vīrietim ar viņa uzturu maksāja 60 kap. dienā, bet ar darba devēja uzturu — 40 kap., sievietei — 25 kap.⁴

Pienavā, Pētermuižā, Bēzrmuižā vīrietim maksāja 35 kap., sievietei — 25 kap. ar strādnieka uzturu.⁵

Talsu apr. ar kalpu uzturu vīrietim maksāja 30—40 kap., sievietei — 20 kap.⁶

Talsu apr. Engures muižā strādniekus līga par 3 rbļ. nedēļā.⁷

Regulēšanas komisija atzīmē gadījumu, kad kāds muižas īpašnieks 1869. g. pat mēģinājis visu gadu iztikt ar dienas strādniekiem. Tādam kalpam viņš devis dzīvokli, dārzu, $\frac{1}{12}$ des. zemes kartupeļiem, 0,66 des. ziemājiem un

¹ Dienas Lapa, 1899., 78. nr.

² CVVA, 184. f., 1. apr., 1869. g., 654. l., 13. lp.

³ Turpat, 3. lp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat, 1. un 5. lp.

⁷ Turpat, 3. lp.

tikpat daudz vasarājiem, 0,50 des. pļavas un 0,66 des. āboliņa, kopējas ganības, $\frac{1}{2}$ asi malkas un 2 asis žagaru. Kalpam bija jāstrādā muižā visu gadu, pie kam tas par katru dienu no 23. aprīļa līdz 23. augustam saņēma 40 kap., pārējā laikā — 25 kap. Kalpones saņēma attiecīgi 20 un 15 kap.¹

80. gados Dobeles apr. Alaves muižā arī zemi apstrādāja laukstrādnieki, kam maksāja algu par dienām. No Jurgiņiem līdz Mārtiņiem — 40 kap. vīrietim un 25 kap. sievietei, ziemā abiem 20 kap. dienā. Bez tam šādiem kalpiem deva dzīvokli un viņu lopiem novietni, asi malkas, $\frac{1}{2}$ asi žagaru, $\frac{1}{2}$ pūrv. zemes kartupeļiem, $\frac{1}{8}$ pūrv. dārza zemes, barību lopiem.² Sāda veida kalpu algošana sastopama arī Aizputes apr. un citur.³

80. gados dienas algādžiem maksāja vasarā 40—100 kap., ziemā 30—60 kap.⁴

Sievietes dienas alga vasarā bija 30—40 kap., ziemā — 25—35 kap.⁵

Ziņas par dienas strādnieku algām dažādos gada laikos dotas arī 15. tabulā.

Šīs tabulas dati liecina, ka arī dienas algas, salīdzinot 90. un 80. gadus, izmainījušās nedaudz. Dažos periodos un dažām strādnieku grupām tās ir pat samazinājušās.

Atsevišķās muižās vēl 70. gados sastopami gadījumi, kad kalpi apstrādāja muižas zemi ar saviem lopiem un darbarīkiem, pie kam vai nu katram bija jāapkopj noteikts daudzums zemes, vai visiem kopā jāapstrādā muižas lauki. Šis veids ir izteikta klaušu lauku palieka.

Piemēram, kroņa Auru muižā kalpiem deva $1\frac{1}{3}$ des. katrā no četriem laukiem (t. i., 16 pūrv.) un 0,09 des. pļavu, ko katrs kalps pats apstrādāja un no tā iztika. Par to katram kalpam ar saviem darbarīkiem un lopiem bija jāapstrādā tikpat liels gabals muižas laukus un pļavās un kopīgi jāveic visi pārējie darbi.⁶

Talsu apr. kroņa Tojatu fermā, kurā bija 130 des. aramzemes un 100 des. pļavu, nomnieks līga 10 kalpus uz šādiem noteikumiem: katram no tiem deva $4\frac{1}{5}$ des. aramzemes, 4 des. pļavu, 8 rbļ. naudā, pusrijas ziemāju un tikpat daudz vasarāju salmu. Par to visiem kalpiem kopā ar saviem darbarīkiem un lopiem bija jāapstrādā muižas lauki.⁷

Pat 90. gados atšķirībā no zemnieku sētām muižās kā zemes, tā deputāta kalpi strādāja ar saviem darbarīkiem — izkaptīm, dakšām, grābekļiem, cirvjēm, lāpstām. Kalpiem vajadzēja turēt pat noteiktu daudzumu zirga lietu — grožus, iemauktus, virves utt.

¹ CVVA, 184. f., 1. apr., 1869. g., 654. l., 13. lp.

² M. v. B l a e s e. Cit. darbs, 70. lpp.

³ Turpat, 69. lpp.

⁴ Die Lohnverhältnisse . . . , S. 6.

⁵ Turpat.

⁶ CVVA, 184. f., 1. apr., 1869. g., 654. l., 12. lp.

⁷ Turpat, 2. lp.

Dienas algas dažādos gada laikos

Gads	Strādniekam ar zirgu				Strādniekam				Strādnieci			
	ar savu uzturu		ar saimn. uzturu		ar savu uzturu		ar saimn. uzturu		ar savu uzturu		ar saimn. uzturu	
	vid.	svārst.	vid.	svārst.	vid.	svārst.	vid.	svārst.	vid.	svārst.	vid.	svārst.
1882. ¹	1,35	1,00—1,90	0,65	0,50—1,00	0,45	0,30—0,50	0,30	0,20—0,60	0,20	0,10—0,40		
1883. ²	1,50	1,00—2,00	0,70	0,40—0,85	0,45	0,30—1,00	0,35	0,20—0,70	0,25	0,10—0,30		
1885. ³	—	0,80—2,00	0,65	0,40—1,00	0,45	0,30—0,70	0,35	0,20—0,50	0,20	0,10—0,35		
1891. ⁴	—	0,75—1,70	—	0,35—0,80	—	0,25—0,60	—	0,20—0,50	—	0,10—0,35		
1895. ⁵	—	0,80—2,25	0,60	0,40—1,00	0,45	0,20—0,70	0,35	0,20—0,60	0,25	0,10—0,40		
1896. ⁶	—	0,90—3,00	0,55	0,35—1,00	0,45	0,25—0,80	0,35	0,20—0,80	0,25	0,10—0,60		
<i>Sējas laikā</i>												
1882.	1,60	1,20—2,00	0,75	0,60—1,00	0,50	0,30—0,80	0,45	0,25—0,75	0,30	0,15—0,55		
1883.	1,60	1,25—2,25	0,80	0,50—1,60	0,60	0,30—1,00	0,45	0,25—0,75	0,30	0,20—0,50		
1885.	1,50	1,00—2,30	0,75	0,50—1,00	0,50	0,30—0,75	0,45	0,25—0,70	0,30	0,20—0,50		
1891.	1,50	1,00—2,00	0,65	0,50—0,80	0,50	0,40—0,65	0,35	0,30—0,50	0,30	0,20—0,40		
1895.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
1896.	—	1,10—2,00	0,75	0,50—1,00	0,60	0,40—0,80	0,40	0,30—0,80	0,30	0,20—0,40		
<i>Ražas novākšanas laikā</i>												
1882.	1,60	1,00—2,00	0,75	0,50—1,25	0,60	0,30—1,00	0,45	0,25—0,80	0,30	0,15—0,50		
1883.	1,50	1,20—2,00	0,70	0,50—1,00	0,55	0,35—0,80	0,45	0,30—0,90	0,35	0,20—0,50		
1885.	1,35 ¹	0,90—1,80	0,65	0,50—1,00	0,48	0,30—0,80	0,42	0,20—0,60	0,30	0,15—0,45		
1891.	1,45	1,00—2,00	0,65	0,50—0,85	0,50	0,30—0,70	0,35	0,25—0,50	0,30	0,20—0,40		
1895.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
1896.	—	1,00—2,00	0,65	0,40—1,10	0,55	0,30—0,80	0,40	0,20—0,75	0,35	0,15—0,55		

¹ 1882 god v sel'skoxozijstvennom otnošenii, vyp. I, str. 123; vyp. II, 133; vyp. III, 257.² 1883 god v sel'skoxozijstvennom otnošenii, vyp. I, str. 126; II, 127; III, 282.³ 1885 god v sel'skoxozijstvennom otnošenii, vyp. I, str. 194; II, 217; III, 521.⁴ 1891 god v sel'skoxozijstvennom otnošenii, vyp. I, str. 100; II, 134; III, 96.⁵ 1895 god v sel'skoxozijstvennom otnošenii, vyp. II, str. 124.⁶ 1896 god v sel'skoxozijstvennom otnošenii, vyp. II, str. 104; III, 110; IV, 135.

Dažreiz kalpiem zemi nodeva arī uz pusgraudu, $\frac{2}{5}$ vai $\frac{1}{3}$ ras-
žas.¹

Taču Kurzemē pusgraudnieki vispār bija ļoti reti sastopami. Blēze atzīmē, ka to nozīme bijusi ārkārtīgi niecīga.² 1898. g. 407 muižās bija tikai 48 pusgraudnieki.³

Salīdzinot visu algas veidu apjomu, redzam, ka vislielākās algas laukstrādniekiem bijušas Dobeles, Bauskas un Tukuma apriņķī, viszemākās — Grobiņas un Ilūkstes apriņķī. Tam par iemeslu ir saimniecību attīstība, lielāka vajadzība pēc darbarokām, mazāks to piedāvājums, saimnieku maksātspēja un vairāki citi apstākļi.

Salīdzinot muižas kalpu nominālo algu ar saimnieku kalpu algām, pirmās liekas daudz augstākas. Taču šī starpība ir tikai šķietama un izskaidrojama ar to, ka zemnieku sētās kā precēti, tā neprecēti laukstrādnieki parasti strādāja ar saimnieka uzturu, kamēr muižās kalpi strādāja ar savu. Bez tam to laukstrādnieku alga, kuri līga par naudu, zemnieku sētās mazāka arī tāpēc, ka tie daļu algas saņēma naturālijās — apģērbs, cimdi, zeķes, veļa, sievietēm vēl audekls, vilna, lini utt.

Piemēram, kā jau norādīts, Dobeles, Bauskas un Talsu apr. 80. gados sieviete muižā maksāja 35—50 rbļ. gadā. Zemnieku sētās šinī pašā laikā kalpones alga bija 15—30 rbļ., bet, ja pie-skaita naturā saņemto atalgojumu, tā tāpat svārstījās no 55 līdz 50 rbļ.

No Sabiles pagasttiesas materiāliem redzam, ka Sabiles Vecdzegūžu māju kalpones alga bija 28 rbļ. naudā, bez tam vēl 2 podi linu (4 rbļ.), 6 mār. ziepju (0,75 rbļ.), vilnas sega (1 rbļ.), puszābaki (3 rbļ.), 2 aitu turēšana (6 rbļ.). Tātad gada alga naudā tai bija 42,75 rbļ.⁴

No Rundāles pagasttiesas arhīviem redzam, ka 1882. g. kalpone Balode salīgusi par šādu algu: 25 rbļ. naudā, 24 olektis kleitu drānas (9 rbļ.), 10 olektis pusvilnas audekla (5,60 rbļ.), 5 mār. vilnas (2 rbļ.), 5 mār. linu (0,90 rbļ.), 5 mār. ziepju (0,60 rbļ.), 15 olektis linu audekla (3 rbļ.), 15 olektis pakulu audekla (1 rbļ.), sega (4 rbļ.). Tātad naudā 51,10 rbļ.⁵

Tajā pašā pagastā Dārte Goldinga 1881. g. salīgusi pie saimnieka Liepas par šādu algu: 15 rbļ. naudā, pusvadmalas kleita (4 rbļ.), mētelis ar vati (7 rbļ.), svārki (3,50 rbļ.), sega (4 rbļ.), 6 mār. linu (0,66 rbļ.), 6 mār. ziepju (0,12 rbļ.), 6 mār. vilnas

¹ Cēļa Biedrs, 1865., 20. nr.

² M. v. Blaese. Cit. darbs, 79. lpp.

³ M. Lieven. Cit. darbs, 47., 159., 208., 280., 307. lpp.

⁴ CVVA, 7334. f., 1. apr., 1883. g., 8. l., 1. lp.

⁵ Turpat, 3332. f., 1. apr., 1882. g., 1285. l., 2. lp.

(2,40 rbļ.), kurpes (2 rbļ.), 15 olektis linu audekla (3 rbļ.), 15 olektis pakulu audekla (1,50 rbļ.). Kopsummā 43,18 rbļ.¹

Puiša alga 60. gados Dobeles apr. muižās bija 50 rbļ. Tā paša apriņķa Jaunzemju māju puisim maksāja 31 rbļ. naudā un turklāt vēl vadmalas bikses, kamzoli, linu un pakulu bikses, mēтели, 4 pārus cimdu, 4 pārus zeķu un 4 kreklus.

Bauskas apr. Rundāles pagastā puisis Vasks pie saimnieka nolīdzis par 35 rbļ. naudā, kažoku (6 rbļ.), 2 krekliem (2,40 rbļ.), 2 pāriem cimdu (0,60 rbļ.), 2 pāriem zeķu (1 rbļ.), 3 biksēm (2,50 rbļ.), pūru kartupeļu stādīt (8 rbļ.). Kopsummā 55,50 rbļ.²

Grauzes māju puisis naudā vien saņēma 60 rbļ. un bez tam vēl kreklus, bikses, svārkus, kažoku, 4 pārus zeķu un 3 pārus cimdu.³

80. gados puiši Dobeles, Bauskas un Tukuma apriņķa muižās, kur algas visaugstākās, saņēma 90—120 rbļ. Taču tikpat liela alga minētajos apriņķos ir arī saimnieku kalpiem. Kā jau redzējām, Jekstu mājās 80. gados kalpiem maksāja 80—115 rbļ. naudā, uzvalku, 3 pārus zeķu un tikpat cimdu, 2—3 bikses, 2—3 kreklus utt. Abgunstes pagastā kāds saimnieks puišiem šinī laikā maksāja 102—110 rbļ. naudā.

Laikraksts «Balss» arī atzīmē, ka 80. gadu vidū saimnieku kalpu algas naudā ir 80—120 rbļ.⁴

Tātad laukstrādnieku algas pie saimniekiem nebūt nebija zemākas kā muižā. «Baltijas Vēstnesī» kāds autors pat atzīmējis, ka muižā algas zemākas nekā zemnieku sētās.⁵ Saprotams, ka zemnieku sētās algas nevarēja būt zemākas, citādi tiem grūti nāktos nolīgt kalpus, it sevišķi tāpēc, ka zemnieku sētās vislabprātāk līga neprecētus laukstrādniekus, bet tieši to visvairāk trūka.

Arī deputāta kalpa alga zemnieku sētā neko neatšķīrās no muižas kalpu algas. Ja vietumis tā bija zemāka, tad tāpēc, ka saimnieki kalpam deva uzturu, bet muiža ne. Pieskaitot kalpa uzturam nepieciešamo produktu daudzumu, jāsecina, ka šo kalpu alga ir apmēram tikpat liela kā muižā.

Nav iespējams salīdzināt zemes kalpu algu, jo tā atkarīga no daudziem blakus apstākļiem. Taču šis bija viszemākais un neizdevīgākais atalgojuma veids. «Latviešu Avīze» par zemes kalpiem saka: «Tādi kalpi ir pie mums tiklab mantībā, kā arī visā citā iztikšanā daudz plānāki nekā tie, kas cauru gadu par skaidru naudu un deputātu dien.»⁶

¹ CVVA, 3332. f., 1. apr., 1881. g., 282. l., 2. lp.

² Turpat, 1290. l., 3. lp.

³ ZA VI Rokrakstu fonds, 36. l., 49. lpp.

⁴ Balss, 1885., 15. nr.

⁵ Baltijas Vēstnesis, 1875., 7. nr.

⁶ Latviešu Avīze, 1879., 19. nr.

Sakarā ar pastiprinātu zemnieku kārtas iedzīvotāju aizplūšanu, ko aplūkojām iepriekšējā nodaļā, lauksaimnieki jau 70. gados sāka celt trauksmi par darbaroku, sevišķi par neprecēto laukstrādnieku trūkumu. Pēc pēdējiem bija lielāks pieprasījums, un tie arī visbiežāk mēdza mainīt dzīves vietu. Tas viss izraisīja nepieciešamību palielināt neprecēto kalpu algas.

«Tā kā neprecēti kalpi tiek visvairāk pieprasīti, tie paliek nekaunīgi un prasa lielu loni,» raksta «Baltijas Vēstnesis».¹ To atzīmē arī «Darbs», norādot, ka līdz ar neprecētu kalpu trūkumu ceļas to dārdzība un pēdējo piecu gadu laikā neprecētu kalpu alga kļuvusi divas reizes lielāka.²

Un tiešām, salīdzinot laukstrādnieku nominālo algu apskatāmā perioda sākumā un beigās, liekas, ka tā būtu stipri palielinājusies. Alga naudā, kā jau redzējām, 60. gados vīrietim bija 27—50 rbļ., sievietei — 14—18 rbļ. 90. gados vīrietim alga bija 50—120 rbļ., sievietei — 25—50 rbļ. un apmēram tikpat daudz, vai dažos gadījumos pat nedaudz vairāk gadsimta beigās. Taču tas nenozīmē, ka būtu divkāršojusies laukstrādnieku reālā alga. Dzīves dārdzība pieauga daudz ātrāk nekā palielinājās alga. Par to var spriest kaut vai no vācu avotiem, kuros atzīmēts, ka neprecēta kalpa uzturs 60. gados izmaksājis 45,30 rbļ.,³ bet 80. gados — 80—100 rbļ.⁴

Par to liecina arī labības cenas. Pēc Blēzes datiem,⁵ salīdzinot labības cenas Rīgas tirgū 1870. un 1880. g. ar cenām 1860. g., redzam šādu vidējo cenu pieaugumu (%):

	1870. g.	1880. g.
rudzi	18	80—90
mieži	17	63
auzas	4	36

To, ka algu pieaugums ir dzīves dārdzības sekas, atzīst arī prese.

Kaut gan darba devēji presē gaužas, ka kalpu alga palielinājusies, taču turpat pavīd arī šādi atzinumi: «... kalpu lone nedrīkstētu mazināties, jo visas lietas top arvien dārgākas un līdz ar to arī kalpu izdošanas visādā ziņā lielākas un tādēļ tiem arī vajaga vairāk pelnīt.»⁶

Avīze «Latvietis» atzīmē to pašu: «Ar tādu loni kā senāk strādnieks tagad gan vairs nevar iztikt! Tagad ir visas lietas dārgākas palikušas un tādēļ rublim arī vairs nav tās vērtības, kāda viņam senāk bija...»⁷

¹ Baltijas Vēstnesis, 1875. g., 7. nr.

² Darbs, 1876., 6. nr.

³ A. v. H e y k i n g. Statistische Studien..., S. 34.

⁴ Die Lohnverhältnisse..., S. 10.

⁵ M. v. B l a e s e. Cit. darbs, 72. lpp., 15. tab.

⁶ Baltijas Zemkopis, 1877., 8. nr.

⁷ Latvietis, 1882., 6. nr.

Laikraksts «Darbs» konstatē, ka pēdējos 15 gados alga cēlusies par 50%, neprecētiem pat par 100%, un turpat piezīmē, ka pie tā vainojama arī dzīves dārdzība.¹

Neapšaubāmi, ka gadsimta nogalē, kad sakarā ar krīzi un neizdevīgo konjunktūru lauksaimniecības ražojumiem saimniekiem katrs maksājums, arī kalpu algas, sagādāja lielas rūpes, viņu sūrošanās ir pamatota, taču tas nenozīmē, ka algas būtu stipri pieaugušas vai pārmērīgi lielas. Kā liecina avoti, sakarā ar krīzi dažos apvidos algas, salīdzinot ar 80. gadiem, pat pazeminājušās.

Ka auga galvenokārt laukstrādnieku nominālā alga, redzam, salīdzinot deputāta un zemes kalpa algas. Tās minētajā laika posmā palielinājušās tikai nedaudz.

So apstākli aizmirst daudzi tā laika autori un arī paši darba devēji. Viņi salīdzina tikai nominālās algas, sūdzas par laukstrādnieku dārgumu un slavina to stāvokli. Taču, aplūkojot laukstrādnieka reālo algu, redzam, ka bieži vien tā strādnieka ģimenei nenodrošināja pat iztikas minimumu.

Pēc Heikinga aprēķina, 60. gados neprecēta kalpa uzturs gadā izmaksāja 45,30 rbļ., apģērbs — 18 rbļ., dzīvoklis, apkure, apgaismošana — 5 rbļ., nodokļi — 6,50 rbļ.² Tātad iztikas minimums neprecētam kalpam bija 74,80 rbļ. Precēta kalpa vajadzības bija daudz lielākas. Pieņemot, ka precēta kalpa ģimenē ir 4 cilvēki (kas ir minimāls skaits) un rēķinot izdevumus divu bērnu uzturam un apģērbam kā vienam pieaugušam cilvēkam, precēta kalpa vajadzības ir vismaz trīs reizes lielākas. Nerēķinot izdevumus par dzīvokli, apkuri, apgaismošanu, kā arī nodokļus, viena cilvēka uzturam un apģērbam nepieciešami 63 rbļ. Pieņemot, ka piena un gaļas produktu minimumu, kā arī saknes un dārzeņus nodrošina kalpa lopī un zemes gabaliņš, viena cilvēka iztikai nepieciešamā labības produktu daudzuma un apģērba vērtība ir 38 rbļ.

Trim cilvēkiem tātad nepieciešami 114 rbļ. Taču šinī laikā naudā aprēķinātā deputāta kalpa alga Dobeles apriņķī (kur tā visaugstākā) bija 85,60 rbļ.³ Šāds kalps saņēma 40 rbļ. naudā, 12 mērus rudzu (22,80 rbļ.), 10 mērus miežu (17 rbļ.), 2 mērus zirņu (3,80 rbļ.), 1/4 pūrvietas dārza zemes (2 rbļ.); kopā 85,60 rbļ.

Tātad šinī gadījumā kalps saņēma par 27,40 rbļ. mazāk, nekā nepieciešams viņa ģimenei pārtikas produktu un apģērba iegādei.

Otrā gadījumā, kad kalps saņēma 24 rbļ. naudā, 15 mērus rudzu, 8 mērus miežu, mēru zirņu un mēru kviešu, tā alga, aplēsta naudā, bija 70,30 rbļ. Šinī gadījumā minimālo vajadzību

¹ Darbs, 1876., 12. nr.

² A. v. H e y k i n g. Statistische Studien..., S. 34.

³ Aprēķināts pēc cenām, kādas A. Heikings dod sava citētā darba 33. lpp.: rudzi — 1,90 rbļ. mērs, zirņi — tikpat, mieži — 1,70 rbļ., dārza zeme — 2 rbļ., kartupeļi — 0,50 rbļ.

apmierināšanai viņam pietrūka 43,70 rbļ. Jāievēro gan arī tas, ka daļu apģērba gatavoja kalpa ģimene — cimdus, zeķes, kreklus, palagus utt.

Tā kā minētajam kalpam bija atļauts turēt tikai 1 govi un 2 aitas, tad arī piena un gaļas produktu viņa ģimenes iztikai (sevišķi, ja ģimene bija liela) bija par maz. No $\frac{1}{2}$ pūrvietas zemes iegūto kartupeļu arī bija nepietiekami.

Tāda pati aina vērojama, ja salīdzina aīgu apjomu natūrā ar iztikai nepieciešamo produktu daudzumu. Viena cilvēka uzturam Heikings rēķina šādu nepieciešamo produktu daudzumu: 7 mēri rudzu (ā 1,90 rbļ.=13,30 rbļ.), 3 mēri miežu (ā 1,70 rbļ.=5,10 rbļ.), mērs zirņu (ā 1,90 rbļ.), piens un piena produkti (uz 4 cilvēkiem 3 govis — 7,50 rbļ.), cūkgaļa (uz 2 cilvēkiem 1 cūka — 3,50 rbļ.), liellopu gaļa (4 cilvēkiem — 5 podi), $\frac{1}{4}$ mucas siļķu (3 rbļ.), 7 mēri kartupeļu (ā 0,50 rbļ.=3,50 rbļ.), saknes vai sakņu dārzeņi (2 rbļ.), 2 podi sāls (0,50 rbļ.), degvīns (1 rbļ.).¹

Tātad viena cilvēka iztikai bija nepieciešami 11 mēri rudzu, miežu un zirņu. Minimālās kalpu ģimenes iztikai būtu nepieciešami apmēram 30 mēri graudaugu kultūru. Taču šādu algu reti kāds kalps saņēma. Dobeles aprīņķī kalps pavisam saņēma 24 mērus dažādas labības, Ventspils aprīņķī — 23 mērus, Grobiņas un Talsu aprīņķī — 21 mēru, Jaunjelgavas — 16 mērus utt. Tāpēc nav jābrīnās, ka nopelnītā tikko pietika kalpa ģimenei ar minimālu locekļu skaitu. Jāatzīmē, ka kalpu ģimenē bieži vien bija daudz vairāk cilvēku, nekā mēs te esam pieņēmuši. Bez tam arī algas daudzos gadījumos bija zemākas, tā ka no tās kalpu ģimenes bieži vien iztika labi ja līdz pavasarim. Līdz jaunajai ražai tie vai nu aizņēmās labību no magazīnas, muižas vai saimnieka, vai arī pirka.

Aizputes mācītājs Goldmans par kalpu stāvokli 60. gados raksta: «Kalpu stāvoklis vispār ir tāds, ka viņiem līdzekļu pietiek, visai taupīgi dzīvojot, tikai sev un pāris bērniem. Viņu stāvoklis kļūst vēl grūtāks, ja viņi slimības dēļ vai tamdēļ, ka nevar atrast vietu, noslīgst vaļinieku rindās...»²

Kalpu dzīves patieso ainu spilgti atspoguļo kalpu sūdzības, ar kurām minētajā laikā posmā pārplūdinātās dažādas valdības iestādes.

Lielsesavas, Vircavas un Viskamuižas kalpi savā sūdzībā raksta: «...mums, tiem kalpiem, tam lielākam ļaužu pulkam, ar sviedriem strādādaņiem nav maizes priekš sievām un bērniem.»³

¹ A. v. H e y k i n g. Statistische Studien..., S. 33.

² J. G o l d m a n n. Über die Einziehung der Bauernhöfe in Kurland. — Baltische Monatsschrift, 1863., Bd. 7., H. 3., S. 243.

³ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 254. lpp.

Ligutu muižas kalpi sūdzībā ķeizaram rakstīja, ka tiem dienu un nakti jāstrādā un jāmirst badā. Trūkuma spiesti, viņi esot tik dziļi pagasta magazīnas parādos iekrituši, ka nevarot vairs no tiem izklūt.¹

Par nepanesamiem dzīves apstākļiem un pārmērīgu izmantošanu stāsta 130 Dunalkas muižas kalpu, 89 Vērgales kalpu, kā arī Dižlāņu, Tāšu, Pormsātes, Krotēs, Ēdoles, Ulmaļu u. c. muižu kalpu sūdzības.²

So uzskaitījumu varētu vēl turpināt, taču visi materiāli liecina, ka kalpu algas bija ļoti zemas, bet darbs, sevišķi rudenos, labības kulšanas laikā, ļoti grūts.

Par kalpu grūto stāvokli raksta arī tā laika prese. «Kad apdomā, cik nabadzīgi mūsu kalpi (runa ir par precētiem kalpiem — A. M.) īpaši dažās muižās dzīvo, kur tie tik knapi savai ģimīnijai uzturu nopelna un savu galvas naudu aizmaksā, tad nemaz nebūtu jābrīnās, ka tie pēc lielākas peļņas dzēnas.»³

Apskatāmā perioda beigās kalpu algas sakarā ar augošo pieprasījumu pēc darbarokām un dzīves dārdzības pieaugumu gan nedaudz palielinājās, taču avoti liecina, ka joprojām daudzos gadījumos alga kalpu ģimenei nenodrošināja iztikas minimumu.

Nodokļu inspektori, kas pēc Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora pieprasījuma sniedza ziņas par kalpu ekonomisko stāvokli 19. gs. beigās, atzīmējuši, ka precētiem kalpiem maize jāpiepērk.⁴

G. Nosovičs, rakstot par laukstrādnieku stāvokli Baltijā 20. gs. sākumā, atzīst, ka daudzos gadījumos kalpi, kam ģimenēs vairāk nekā trīs bērni, spiesti jau janvārī un februārī pirkt labību un pārtiku, jo deputāta tiem nepietiek,⁵ neraugoties uz to, ka deputāts kalpiem tanī laikā bija lielāks nekā 60.—80. gados.

Sis pats autors atzīmē, ka kalpu pārtika ir rudzu vai miežu maize, kartupeļi, kāposti, piens, zivis, dažreiz gaļa. Gaļu kalpi ēdot ne vairāk kā divas reizes nedēļā. Vasarā gaļas patēriņš vēl samazinoties.⁶ Tad parastais ēdiens bija skābputra, saknes un siļķes.

Zemās algas, smagie darba un dzīves apstākļi laukstrādnieku stāvokli padarīja gluži nepanesamu.

Laukstrādniekus zemnieku sētās lielākoties līga nevis rakstiski, bet mutiski. Darba devēji to izmantoja, lai pieprasītu no laukstrādniekiem neierobežotu darba daudzumu, maksātu tiem zemāku algu, nekā nolīgts, un dažreiz pat ieturētu to. Saimnieks, padarījis visus steidzamākos darbus, atlaida strādniekus pirms

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 289.—290. lpp.

² Turpat, 287., 271., 290., 268., 283., 292., 298., 294. lpp.

³ Baltijas Zemkopis, 1875., 9. nr.

⁴ CVVA, 6989. f., 1. apr., 1906. g., 17. l., 50. lp.

⁵ [Г. Носович]. К вопросу о положении безземельных крестьян прибалтийских губерний. Краткий обзор положения батраков, стр. 62.

⁶ [Г. Носович]. Cit. darbs, 74. lpp.

termiņa, bet algu neizmaksāja. Strādniekam to vajadzēja piedzīt tiesas ceļā.

Piemēram, Sabiles pag. Vecdzegūžu māju saimnieks vienā gadā vien šādā veidā atlaida trīs strādniekus, ieturot algu.¹

Kāds K. Stakle korespondencē «Baltijas Zemkopim» arī norāda, ka vajadzētu ar strādniekiem slēgt rakstiskus līgumus, jo bieži saimnieki nemaksādot apsolīto algu.²

Par to, ka saimnieki kalpiem algu neizmaksā laikā un labību un zemi nedod solītajā daudzumā, raksta arī kāds korespondents laikrakstam «Darbs».³

«Latvietis» savukārt atzīmē, ka derēšanas laikā darba devēji sola kalpiem lielus zemes gabalus, bet iedala tos tādā zemē, kur nekas nepaaug, un kalpam gads jāstrādā par velti.⁴

Rakstīta līguma trūkums deva iespēju darba devējiem kalpus nesaudzīgi ekspluatēt, liekot tiem strādāt visdažādākos darbus jebkurā laikā. Laukstrādnieku darba laiks bija neierobežots — «no saules līdz saulei». Vasarā tas nozīmēja no 4 rītā līdz 11 vakarā. Īsāka darba diena nebija arī rudenī, kad sākās labības kulšana, kas bija viens no vissmagākajiem darbiem. Tad strādniekiem bija jāstrādā arī naktīs. Kalpus cēla bieži vien tūlīt pēc pusnakts, līdz brokastlaikam tie kūla labību, bet dienā tiem vajadzēja novākt ražu. Vēlā rudenī, kad raža jau bija novākta, kulšana turpinājās arī dienā. Kalpi savās sūdzībās raksta, ka muižās kulšanas laikā divās diennaktīs tiem tikai viena nakts dota gulēšanai.

Tāšu muižas kalpi sūdzējās, ka rudenī kulšanas laikā tie vienu nakti dabūjot brīvu tikai ik pēc divām diennaktīm. Pārejšais laiks jāpavada rijā pie kulšanas.⁵ To pašu raksta arī Dunalkas muižas kalpi.⁶ Dažās muižās naktīs kūla, bet dienā dzina pie lauku darbiem.

«Aridzan topam bez žēlastības naktī pie riju darba un dienā pie lauku darba dzīti bez dusešanas,»⁷ rakstīja Aleksandram 11 Vērgales kalpi. Edoles kalpiem «muižas rijā vajag pa nakti strādāt un dienu nepaspējami darbi (t. i., vēl nepadarītie darbi) uzlikti».⁸ Lažas muižas kalpiem kulšanas laikā bija dienu un nakti bez gulēšanas jāstrādā.⁹

70.—80. gados, kad sāka ieviesties kuļmašīnas, labības kulšana prasīja mazāk laika, taču strādnieku darba intensitāti tā vēl palielināja.

Kulšana parasti beidzās decembrī. Janvārī un februārī notika

¹ CVVA, 7334. f., 1. apr., 1883. g., 7., 8. un 9. l.

² Baltijas Zemkopis, 1877., 48. nr.

³ Darbs, 1876., 7. nr.

⁴ Latvietis, 1882., 6. nr.

⁵ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 268. lpp.

⁶ Turpat, 287. lpp.

⁷ Turpat, 272. lpp.

⁸ Turpat, 293. lpp.

⁹ Turpat, 279. lpp.

linu apstrādāšana, kas arī saistīta ar nakts darbu. Tam sekoja meža darbi.

Darba apstākļu ziņā neko negrozīja pat rakstītie līgumi, ko parasti slēdza muižas ar saviem kalpiem. Arī tajos punktā par darba laiku vasarā parasti figurē piebilde «no saules līdz saulei», taču turpat seko piebilde, ka kalps nevar pretoties, ja muiža liek tam stāties pie darba agrāk vai strādāt vēlāk. Arī pēc saules rieta bez uzrauga atļaujas no darba nedrīkstēja aiziet.

Vasarā, steidzama darba laikā, pēc muižas pavēles kalpiem par muižas noteiktu atlīdzību bija jāstrādā arī svētdienās un svētku dienās.

Vasarā darba diena ilga 14—16 stundas, ziemā tā sākās stundu pirms gaismas un beidzās stundu pēc tās. Dažreiz vēl īpaši bija norādīts, ka jāstrādā ne mazāk par 12 stundām.¹

Vasarā, parasti no 23. aprīļa līdz 25. jūlijam, dažreiz arī ilgāk, brokastīm deva stundu, pusdienām — 2 stundas un launagam 30 minūtes; jūlijā, dažreiz arī augusta sākumā, launagu atcēla. Brokastlaiku samazināja līdz 30 minūtēm un pusdienas — līdz 45 minūtēm — 1 stundai.

Par neierašanos darbā kalps maksāja soda naudu 1 rbl. dienā, sieva — 0,50 rbl.² Pat par darba nokavēšanu kalpu sodīja: pirmo reizi ar 0,20 rbl., otro reizi — 0,40 rbl., bet sievu — attiecīgi ar 0,10 un 0,20 rbl.³

Kalpiem pēc kārtas bez īpašas atlīdzības svētdienās un svētku dienās bija jāiet kopt un barot muižas lopus. Ziemā pirms darba sākšanās bija jāiet palīgā notīrīt muižas zirgus, vasarā — jājāj pēc kārtas pieguļā, bet naktīs pēc kārtas bija jāšargā muižas labība, mašīnas, kas palika tirumā, utt. Par nakts darbu kalps tika atbrīvots tikai līdz brokastlaikam.

Līguma noteikumi bija tā formulēti, ka muiža tos vienmēr varēja grozīt sev vēlamā virzienā. Stingri tie tika ievēroti tikai tad, ja skāra muižas intereses, turpretim kalps nevarēja prasīt nekādas izmaiņas.

Katrai kalpa sievai muižā bija jānostrādā bez atlīdzības noteikts dienu skaits, kas svārstījās no 45 līdz 90 dienām, parasti vasarā steidzama darba laikā. Sievām darba diena sākās 7—8 no rīta un ilga, tāpat kā vīriešiem, līdz saules rietam. Ja muiža pieprasīja, arī sievietei bija jāiet darbā agrāk vai jāpaliek ilgāk. Tā kā sievas darbā gāja vēlāk nekā vīri, tām pusdienās deva tikai 1 stundu vai arī nemaz.

Bez tam katrā līgumā bija noteikums, ka sievietei pēc nolīgto dienu atstrādāšanas, ja vien muiža pieprasa, jāiet darbā arī citā

¹ M. Lieven. Cit. darbs, 323. lpp.

² Turpat, 321. lpp.

³ Turpat, 137. lpp.

laikā par atlīdzību, kādu nosaka muiža, vai arī bez tās. Maksa parasti bija minimālā — 20—25 kap. dienā. Jaunaucē, piemēram, kalpu sievām pēc kārtas bija jāiet mazgāt muižas veļu un jāstrādā no 3 rītā līdz 8 vakarā par 20 kap. par kļaušu dienu un 40 kap. — par brīvo dienu.

Dažās muižās kalpu sievām pēc kārtas bija jāgana muižas lopī.

Lai kalpus un kalpu sievas darba laikā varētu maksimāli izmantot, bija paredzētas arī darba normas, kas līgumos fiksētas. Parasti kalpam dienā bija jāuzar 2 pūrv., jānopļauj 1,5 pūrv. ziemāju, 2 pūrv. siena, āboliņa vai vasarāju. Sievai jāsasien un jāsaņem ziemāji 1¼ pūrv. platībā, jāagrābj 2 pūrv. siena vai āboliņa, jāizārda 1,5 pūrv. mēslu utt., pie kam darbi bija jāveic labā kvalitātē. Ja kalps uzdoto darbu noteiktā laikā nespēja veikt, tas viņam bija jāatstrādā vai nu savās brīvajās dienās, vai arī muiža to lika izdarīt uz kalpa rēķina.

Pēc muižas pieprasījuma pat kalpa slimības dienas bija jāatstrādā sievai vai citai personai. Par neierašanos darbā noligtajā laikā vai aiziešanu pirms termiņa kalpam bija paredzēts sods līdz 50 rbļ.

Taču ar ilgo darba laiku tūrumā vai rijā laukstrādnieku dienas gaitas nebeidzās, jo vajadzēja veikt arī mājas soli. Ja laukstrādnieki bija ģimenes cilvēki, tiem bija jāapkopj savi lopī un jāveic savi mājas darbi. Muižas kalpiem, kas strādāja lauku darbos, šīnī ziņā bija labāk, jo tiem vajadzēja apkopt tikai savus lopus. Mājas darbiem muižas līga īpašu strādnieku grupu — mājas meitas un puīšus, kas apkopa lopus un veica citus darbus. Te pastāvēja jau it kā zināma darba dalīšana. Zemnieku sētā turpretim laukstrādniekiem bija jāveic arī visi mājas darbi.

Ļoti slikti kā muižās, tā arī zemnieku sētās bija laukstrādnieku dzīvokļi.

Zemnieku sētās strādnieki lielākoties dzīvoja zem viena jumta ar saimnieku, un tiem bija nodalīts parasti viens mājas gals, t. s. saimes istaba, kuru izlietoja arī par ēdamistabu un darbistabu. Saimnieki jau sāka nodalīties atsevišķi — saimnieku galā.

Muižas kalpi, kā jau norādīts, tūlīt pēc pārejas uz naudas nomu zināmu laiku joprojām mitinājās pie nomniekiem, vai arī to mītnes tika ierīkotas zemnieku mājās, no kurām nomniekus izlika. Kalpu mītnes muižas dažreiz ierīkoja arī nederīgās saimniecības ēkās, un tikai reti šim nolūkam tika celtas jaunas mājas. Muižās kalpu mājas lielākoties bija koka vai mūra, retāk ķieģeļu.

Kaut gan G. Nosovičs atzīmējis, ka Kurzemes muižās kalpu dzīvokļi labāki nekā Vidzemē un Igaunijā¹, taču arī te tie ļoti slikti. Koka ēkas bieži vien bija vecas, ar netīrām kļona grīdām

¹ [Г. Носович]. Cit. darbs, 72. lpp.

un satrunējušiem griestiem, aukstas, mitras un nokvēpušas. Tā kā telpās mitinājās daudz cilvēku, klonu bija grūti uzturēt tīru. Vienā nelielā istabā parasti dzīvoja vairākas kalpu ģimenes, bet neprecētie laukstrādnieki visi kopā vienā vai vairākās telpās, atkarībā no skaita un telpu lieluma. G. Nosovičs atzīmē, ka vienā telpā parasti novietoja tik daudz cilvēku, ka katram bija tikai $\frac{3}{4}$ —1 kubikass gaisa. Telpās bieži vien žāvēja arī apģērbus, zirgu lietas, ziemās turēja teļus, jērus, sivēnus.¹

Divu kalpu ģimeņu mitināšana vienā istabā Kurzemes muižās bija parasta parādība, taču bieži vien kopā bija jādzīvo trim un vairākām kalpu ģimenēm. 2—3 kalpu ģimenes vienā istabā mitinājās Aizdzirē, Kundē, Niedrē, Piltene, Vārvē, Zlūkās, Trieknē, Salienā, Sermitē, Popragē, Popē, Ugālē, Lutriņos. Četras ģimenes vienā istabā bija Rudbāržos, Kaivē u. c. muižās.²

J. Goldmans raksta, ka kalpu mājās, kalpu dzīvokļos, kazarmās katrā istabā atkarībā no lieluma dzīvo daudzi pāri kopā, tā ka gulta stāv pie gultas gar istabas sienām. Parasti kalpu dzīvokli, kas ir 3—4 asis garš un $2\frac{1}{2}$ —3 asis plats, mitinās 4—5 precēti pāri. Pie tam tur reizēm mitinās dažas meitas, kas kalpiem jāuztur, un vesels kalpu bērnu bars. Gaiss šajos dzīvokļos ir netīrs, saspiests, ziemā gandrīz nepanesams, kad istabu pilda daudzu skalu dūmi un daudzu cilvēku izgarojumi... Pie tam kalpu dzīvokļos valda neizsakāma netīrība, netīrumiem klāti cilvēki, galdi, soli, bet uz klona grīdas tie bieži vien pirksta biežumā.³

Arī laikraksts «Darbs» konstatē, ka muižās un zemnieku mājās kalpu dzīvokļus dažreiz nemaz nevar salīdzināt ar cilvēku mājokļiem. Vienā istabā ir vairāki precēti pāri un arī daži neprecēti. Gaiss sliktis, saplīsušas rūtis, caurs jumts. Laikraksts norāda, ka bērnu mirstībā stipri vainojami sliktie dzīves apstākļi.⁴

Ka laukstrādnieku dzīvokļi slikti, to atzīmēja arī nodokļu inspektori ziņojumā par Kurzemes kalpu ekonomisko stāvokli, ko tiem sakarā ar Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora pieprasījumu uzdeva noskaidrot Kurzemes Valsts Ipašumu pārvalde.⁵ Izdarot kalpu stāvokļa pārbaudi, jautājumā par dzīvokļiem inspektori atzinuši, ka lielākajā daļā kroņa un privāto muižu kalpu dzīvokļus nevar atzīt par apmierinošiem. Telpas pārāk mazas, bieži vien mazāk par kubikasi uz cilvēka, mitras, aukstas, dažreiz iekšā list lietus un vējš pūš caur sienu. Dzīvokļi nehigiēniski, gaiss saspiests, neciešams. Ziemā bieži istabā vēl tur teļus un sivēnus.

Inspektori pat atzīst, ka kalpu mītnes pie saimniekiem labākas

¹ [Г. Носович]. Cit. darbs, 71. lpp.

² M. Lieven. Cit. darbs.

³ J. Goldmann. Cit. darbs, 249. lpp.

⁴ Darbs, 1876., 7. nr.

⁵ CVVA, 6989. f., 1. apr., 1906. g., 17. l., 1.—60. lp.

nekā muižā, jo pēdējiem kalpu ir mazāk. Tikai Ilūkstes apriņķī vērojama prefēja aina.¹

Arī istabas iekārta kalpiem bija trūcīga: galds, paštaisīti soli vai krēsli, vienkārši skapji, koka gultas ar salmu maišiem, pārklātas rupjiem pakulu vai līnu palāgiem un pašausām segām. Visas laukstrādnieka mantas vērtība bija dažreiz tikai pāris rubļu vai pat kapeiku. Arī šinī ziņā neprecēti laukstrādnieki bija labākā stāvoklī nekā ģimenes cilvēki. Kā redzam no pagasttiesas materiāliem, kādai Sabiles pagasta kalponei 80. gados piederēja šāda manta: gultas segas (6 rbļ.), 4 līnu palāgi (4 rbļ.), 4 pakulu palāgi (2 rbļ.), 12 mārc. vilnas (4,80 rbļ.), 40 olektis pakulu audēkla (4 rbļ.), 6 mārc. līnu dzijas (3 rbļ.), krēsls, gulta, skapis, galdiņš. Kopsummā 23,80 rbļ.² Apmēram 15—20 rbļ. vērtējama arī puīša manta.

No Embūtes pagasttiesas arhīviem redzam, ka Vībiņu valnieka atstātā manta novērtēta tikai 5,27 rbļ.³ (sekumi — 0,12 rbļ., pāris lemešu — 0,32 rbļ., cirvis — 0,11 rbļ., veci dzelži — 0,11 rbļ., muca — 0,20 rbļ., lāde — 1 rbļ., veste un cepure — 0,07 rbļ., bikses — 0,15 rbļ., veste — 0,06 rbļ., mučele — 1,48 rbļ., kažoks — 0,90 rbļ., skapis — 0,75 rbļ.).

Bija gadījumi, kad kalpa manta bija tikai dažas kapeikas vērtā. Kā ziņots «Baltijas Vēstnesim» no Grenčiem, nodokļu parādu dēļ pārdota kāda kalpa ģimenes manta un par to ieņemtas tikai 12 kapeikas.⁴

Laukstrādnieku dzīves apstākļus pasliktināja arī ekspluatācijas palielināšanās, ko izraisīja vairāki cēloņi: paplašinājās muižu un zemnieku lauki un samazinājās strādnieku skaits, kā arī vēlēšanās samazināt izdevumus kalpu algošanai. Tāpēc saimnieki līga minimālu kalpu skaitu un raudzījās, lai kalps tiktu maksimāli izmantots. «Baltijas Zemkopis» raksta par darba devēja nostāju: «Viņš nu ir mans strādnieks... viņa laiks pieder man, jo es viņa laiku un spēku esmu nopircis. Tāpēc man jālūko, ka viņš labi daudz padara, lai ne viens brīdis nepaietu, kur tas priekš manis kā nedarītu. Tā ir mana lielākā bēda, par citu man nav daļa.»⁵

60. gados lauksaimnieki uzskatīja, ka viens strādnieks var apstrādāt 8—10 pūrvietas zemes.⁶ Vēlāk šī norma aizvien palielinājās. 70. gados muižnieki jau caurmērā uz vienu strādnieku rēķināja 30 pūrvietas, saimnieki — 20 pūrvietas.⁷

Laikraksts «Mājas Viesis» atzīmē: «...kas par laukiem tagad

¹ CVVA, 6989. f., 1. apr., 1906. g., 17. l., 51. lp.

² Turpat, 7334. f., 1. apr., 8. l., 1. lp. (Aplēsts pēc tā laika cenām.)

³ Turpat, 5564. f., 1. apr., 30. l., 15. lp.

⁴ Baltijas Vēstnesis, 1870., 20. nr.

⁵ Baltijas Zemkopis, 1877., 49. nr.

⁶ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9316. l., 65. lp.

⁷ Доклад Высочайше устроенной комиссии..., Приложение 1, стр. 36.

mazgruntniekiem, kas apstrādājami un apkopjami ir, un cik maz dažs labs cilvēkus tura un tomēr tiek apstrādāti un nokopti. Vai tur kalpiņš slinkojis, kur tādi lieli lauki apkopjami.»¹

«Baltijas Zemkopis» konstatē, ka aramzeme pēdējos desmit gados ļoti pavairota un tāpēc kalpiem vairāk darba.²

Līdz gadsimta beigām, salīdzinot ar 60. gadiem, norma bija palielinājusies 4 reizes un caurmērā uz 1 strādnieku tika rēķinātas 42 pūrvietas ar svārstībām no 19 (dažos Aizputes apvidos) līdz 78 pūrvietām (dažos Dobeles apvidos).³

Par ekspluatācijas pieaugumu liecina arī šī darba 141. lpp. minētie dati par gada kalpu skaita ievērojamu samazināšanos muižās. Šo parādību atspoguļo arī tā laika prese. Laikrakstam «Mājas Viesis» kāds korespondents raksta, ka, labības cenām krītot, saimnieki cerot izlīdzēties ar lielāku kalpu izdzīšanu, samazinot to skaitu. Daži gājēju skaitu samazinājuši uz pusi.⁴ Arī «Zemkopis» ieteica iztikt ar mazāku gājēju skaitu.⁵

Darba normu paaugstināšana gan ir zināmā sakarā ar tehnikas attīstību, mašīnu un uzlabotu darbarīku ieviešanu, kas darba produktivitāti palielināja, taču galvenokārt tā izskaidrojama ar ekspluatācijas palielināšanu.

Muižās kalpus uzraudzīja vagars, zemnieku sētās — saimnieks vai priekšstrādnieks. Saimnieks pats bieži vien strādāja līdz ar kalpiem, raugoties, lai tie nelietderīgi neizmantotu laiku, vai arī līga spēcīgu priekšstrādnieku, kas kalpus izdzina.

«Gandrīz visi mūsu gruntnieki vēl nāvīgi cīnās un darbojas, lai nenoslīgtu, tas ir: lai savas maksāšanas varētu nomaksāt. Sevi pašus viņi tādēļ stipri vien nodzen. Vai tad nu tas ir brīnums, ka viņi arī savus kalpus nodzen?»⁶ raksta «Mājas Viesim» kāds korespondents, attaisnojot strādnieku ekspluatāciju.

Kalpi savās korespondencēs sūdzas, ka saimnieki tagad tos vēl vairāk izdzenot nekā agrāk muižnieki. «Ņemsim vienu pagastu ar 30 saimniekiem, kas vēl nav gruntnieki. Par šiem 30 ir muižā viens, kas viņus spiež ar renti, cik daudz vien var. Bet kad tie 30 minētie paliek par gruntniekiem, tad tiek no tā viena tai pagastā — 30 tādi — un tiešām vēl 10 reiz niknāki kā tas viens tai pagastā par tiem 30 bijis! Un ko tad tie 30 tā spiež? Tos nabaga kalpus? Tiem tiek 30 kārtīgi smags jūgs uzkrauts.»⁷

Zemās algas, sliktie darba un dzīves apstākļi un ekspluatācijas pieaugums bija cēlonis laukstrādnieku neapmierinātībai un pastiprinātai aizplūšanai uz pilsētām vai citām guberņām meklēt

¹ Mājas Viesis, 1875., 42. nr.

² Baltijas Zemkopis, 1877., 8. nr.

³ M. v. B l a e s e. Cit. darbs, 84. lpp., 18. tab.

⁴ Mājas Viesis, 1898., 4. nr.

⁵ Zemkopis, 1898., 25. nr.

⁶ Mājas Viesis, 1870., 48. nr.

⁷ Turpat.

labāku dzīvi. Tāpēc jau 70. gados izjūtams darbaroku trūkums, kas aizvien palielinājās.

Gadsimta beigās no 57 Dobeles apriņķa muižām 23 sūdzējās par kalpu trūkumu, 8 — par grūtībām. Talsu apriņķī par kalpu trūkumu sūdzējās 28 muižas, Tukuma — 23, Kuldīgas — 22, Aizputē — 19, Grobiņā — 12 muižas. Presē ļoti plaši tika diskutēts jautājums, kā piesaistīt laukstrādniekus, kavēt to aizplūšanu un novērst darbaroku trūkumu. Lauksaimnieki izvirzīja visdažādākos priekšlikumus. Vieni ieteica darbaspēku aizvietot ar mašīnām un no citurienes ieviestiem strādniekiem.¹ Citi turpretim iebilda, ka ar mašīnu lietošanu varētu gan samazināt darbaspēka trūkumu, bet ne zemkopju izdevumus, jo mašīnas dārgas.² Bez tam mašīnas varēja būt palīgs, bet ne darbaspēks.

Jautājums par laukstrādnieku ieviešanu no citurienes gadsimta beigās darba devējus nodarbināja ļoti lielā mērā. Šajā pasākumā iesaistījās Jelgavas lauksaimniecības biedrība, piedāvājot savu starpniecību.³

Strādnieku ieviešana, sevišķi no tuvējām Kauņas un Viļņas guberņām, tika praktizēta kā zemnieku, tā muižu saimniecībās. Taču šim pasākumam nebija gaidītā efekta. Darba devēji sūdzējās, ka ievestie strādnieki tikai pirmo gadu strādājot par zemāku algu nekā vietējie,⁴ tie arī neesot tik izveicīgi kā šejienes strādnieki.⁵ Visvairāk ievestajiem strādniekiem pārmeta to, ka pēc pāris nedēļām un bieži vien karstākajā darba laikā tie slepeni aizbēgot.

Jāpiezīmē, ka apskatāmajā posmā galveno laukstrādnieku masu tomēr veidoja vietējie. Jau Līvena darbā minētajās 407 muižās no visiem uz gadu noligtajiem laukstrādniekiem 97% bija latvieši, Kurzemes guberņas iedzīvotāji.⁶

Lai apturētu strādnieku aizplūdumu, daži saimnieki ieteica mainīt deramdienu un pārnest to uz rudeni. Kāds J. Ozols, rakstot par to, kā novērst kalpu trūkumu, kritizēja saimniekus, kuri laukstrādniekus līga tikai uz vasaru, lai ziemā nav jābaro. Viņš norāda, ka strādniekiem ziemā nav kur palikt un nav no kā pārtikt, tāpēc tie arī aizplūst.⁷ Viņu atbalstīja vairāki Dobeles apriņķa saimnieki.⁸ Taču lielākā daļa saimnieku bija pret to, tāpēc ka tad

¹ Baltijas Zemkopis, 1877., 6. nr.; Darbs, 1876., 12. nr.; Tēvija, 1897., 50. nr.; 1898., 52. nr.; Mājas Viesis, 1898., 4. nr.; Zemkopis, 1897., 25. nr. u. c.

² Baltijas Zemkopis, 1877., 8. nr.

³ Tēvija, 1897., 50. nr.

⁴ Turpat, 1900., 12. nr.

⁵ Turpat, 1897., 50. nr.

⁶ M. Līven. Cit. darbs, 4., 44., 90., 156., 206., 236., 279., 306. lpp.

⁷ Baltijas Zemkopis, 1875., 9. nr.

⁸ Turpat, 1875., 4. nr.

laukstrādniekiem alga it kā uz priekšu būtu jāmaksā, bet ziemā tie mazāk vajadzīgi.¹

Daudzi saimnieki gaudās, ka pie strādnieku lielajām algām un strādnieku aizplūšanas vainojama «pārāk lielā brīvība».² Kāds korespondents rakstā «Zemkopju gājēju aiziešana uz pilsētu» norāda, ka agrāk dota atļauja aiziet no sava pagasta tikai tad, kad visi saimnieki ar kalpiem nodrošināti. Tagad, līdz ko atļauts pārvietoties, visi dodoties uz Rīgu. Saimnieki visiem spēkiem cenšoties tos aizturēt, bet tiem ar izmisumu jānoraugoties, kā viņu gājēji uz pilsētu aizplūst. «Caur tādu dzīvi cieš visi, bet it īpaši muižu un māju turētāji.»³ turpina raksta autors un ierosina, ka šis ļaunums jārauga mazināt. Taču daudzi saimnieki saprata, ka nav iespējams atgriezties pie vecajām, dzimtbūšanas laiku metodēm, tāpēc jāmēģina laukstrādniekus saistīt citādi. «Kā šai lietai nevar līdzēt ar deramdienas maiņu un pletni, bet tagad, kad kalpi kļuvuši pie prāta gaismas, nāksies smalkākus līdzekļus meklēt.»⁴ rakstīja «Baltijas Vēstnesim» Eigenfelds un ieteica saimniekiem atmest rupju izturēšanos pret kalpiem, audzināt tos ar savu priekšzīmi, laikā izmaksāt algu utt. Viņš ieteica atgriezties atkal pie precētiem kalpiem un dot tiem atsevišķu dzīvokli un zemi, tāpat kā muižā. Ja arī saimnieki turētu precētus kalpus, kalpi tā neskrietu uz pilsētu, bet precētos un dzīvotu laukos.⁵

Šo domu — atgriezties pie precētiem zemes kalpiem — atbalstīja vairāki lauksaimnieki. Kāds J. K. rakstā «Graudā vai naudā» ieteica pēc Zviedrijas un Norvēģijas parauga dot kalpiem zemi, būvēt atsevišķas mājas vai vismaz dzīvokli, jo tas rada lielāku patstāvību, un kalpi ilgāk dzīvos vienā vietā.⁶ Par šo jautājumu rakstīja arī «Latviešu Avīze» un citi laikraksti.⁷

Šinī sakarībā 80. gadu vidū atkal sāka parādīties zemes kalpi, taču laukstrādnieku algošanai ar zemi nebija vajadzīgā efekta, un gājēju aizplūšanu tas neapturēja. Lai nosītu laukstrādniekiem algas un nospīestu tos vēl lielākā atkarībā no darba devēja, bija lauksaimnieki, kas ieteica pēc pilsētnieku vīzes ievest kalpu grāmatīņas, kurās katru gadu saimnieks piezīmē, kā kalps, pie viņa dienēdams, uzvedies, un derēšanas laikā tādu, kam sliktas atsauksmes, darbā nepieņemt vai ņemt par zemāku algu.⁸ To pašu jau bija ieteicis «Baltijas Zemkopī» kāds cits autors.⁹

¹ Baltijas Zemkopis, 1875., 4. nr.

² Latviešu Avīze, 1874., 23. nr.

³ Turpat, 1879., 15. nr.

⁴ Baltijas Vēstnesis, 1879., 7. nr.

⁵ Turpat.

⁶ Balss, 1885., 15. nr.

⁷ Latviešu Avīze, 1879., 15. un 19. nr.

⁸ Latvietis, 1882., 6. nr.

⁹ Baltijas Zemkopis, 1877., 49. nr.

Daudzi lauksaimnieki sāka presē uzbrukumus pat skolām, norādot, ka tās gan mācot vispārējos priekšmetus, bet tikai ne tos, kas saistīti ar zemkopību, un tāpēc skola nākamam darbam nemaz nesagatavojot.¹ Citi ieteica skolās vispirms mācīt dievvārdus, lauku, dārzu un lopu kopšanu un tikai pēc tam rēķināt un rakstīt. «Skolotājiem vajadzētu bērniem skaidri izstāstīt, kas tiem gājēju kārtā jādara ... un kāds grūts sods gājējiem ceļas no nepaklausīšanas, stūrģalvības un blēdības.»

Bieži vien saimnieks apvainoja saimnieku par to, ka tie kalpiem nerādot darbā priekšzīmi, bet paši un sevišķi viņu bērni, ja tie paskoloti, negribot lauku darbus strādāt. Tas kalpu bērnus arī ietekmējot. «Ipaši tās aplamās domas, ka cilvēks, kas cik necik skolas mācību baudījis, vairs nevarot zemes darbu strādāt, ir vainīgas, ka tagad daudz laucinieku dodas uz pilsētu.»²

Tikai retais no darba devējiem atzina, ka kalpiem jāpaaugstina algas, jāuzlabo uzturs, dzīvokļu un darba apstākļi, jāsaīsina darba diena utt.³ Saimnieki uzskatīja, ka laukstrādnieki ir zemākas kārtas ļaudis, tāpēc tie stāvokļa ziņā nevar līdzināties pirmajiem. «Gājēji ir zemākas kārtas ļaudis, tādēļ tiem lielākas grūtības jāizcieš kā pilsētā, tā laukos.»⁴

Avoti liecina, ka aplūkojamā periodā laukstrādniekus, skaita ziņā vislielāko lauku iedzīvotāju daļu, nesaudzīgi ekspluatēja un apspieda kā muižnieki, tā saimnieki, pie kam darba devēji, vēlēdamies samazināt izdevumus strādnieku algām un aizstāt trūkstošās darbarokas, aizvien palielināja ekspluatāciju.

Strādnieku algas, kas gadsimta beigās gan bija mazliet pieaugušas, joprojām bija ļoti zemas un dažos gadījumos nenodrošināja kalpa ģimenei pat iztikas minimumu.

Darba diena bija neierobežoti gara un pilnīgi atkarīga no darba devēja.

Smagais laukstrādnieku ekonomiskais stāvoklis līdz ar neciešamajiem dzīves apstākļiem un beztiesību padarīja to dzīvi nepanesamu un izraisīja neapmierinātību, kas izpaudās ne vien sūdzībās un dzīves vietas atstāšanā, bet arī aktīvā cīņā, kas, kā turpmāk redzēsīm, vispirms vērsās pret muižniekiem.

¹ Baltijas Zemkopis, 1875., 8. nr.

² Latviešu Avīze, 1879., 15. nr.

³ Darbs, 1876., 12., 15. un 18. nr.

⁴ Latviešu Avīze, 1879., 15. nr.

V NODAĻA

NODOKĻI, NATURĀLĀS NODEVAS UN SABIEDRISKĀS KLAUŠAS

Nodokļi, nodevas un sabiedriskās kļaušas ir jautājumi, kurus līdz šim pētnieki pilnīgi atstājuši novārtā. Taču zemnieku dzīves apstākļu veidošanā tiem apskatāmajā laika posmā bijusi ievērojama nozīme, jo viņu pleciem bija uzvelta lielāka daļa pienākumu pret valsti, gubernu un pagastu. Zemnieki bija galvenie naudas nodokļu un naturālo nodevu maksātāji un sabiedrisko kļaušu nesēji,¹ tāpēc arī šos jautājumus izdalām īpašā nodaļā.

Attiecībā uz valsts un gubernas nodokļiem un nodevām Kurzēmē, tāpat kā pārējās impērijas gubernās, pastāvēja kopatbildības princips jeb t. s. solidārā galvošana (круговая порука), t. i., visi pagasta nodokļu maksātāji kopīgi bija atbildīgi par nodokļu samaksu.² Nodevas un nodokļi tika uzlikti visam pagastam un tad sadalīti attiecīgi pieaugušo vīriešu un sētu skaitam vai zemes daudzumam. Naudas nodokļus un naturālās nodevas ievāca lielākoties no katras personas, bet sabiedriskās kļaušas — no sētu skaita vai zemes daudzuma.

Visiem Kurzemes zemniekiem vajadzēja maksāt šādus naudas nodokļus: galvasnaudu, zemstu un pagasta nodokļus. Kroņa zemnieki bez tam vēl maksāja nodokli Valsts Īpašumu pārvaldes ierēdņu uzturēšanai (общественный сбор).

Pagastam uzliktos personas nodokļus maksāja tikai zemnieku kārtas vīrieši 14 līdz 60 gadu vecumā, izņemot gadījumus, kad tie

¹ Kurzemes zemnieku atbrīvošanas likuma (I ПСЗ, т. XXXIV, № 27024) 7. § teikts: «Крестьянин, приписанный к мирскому обществу и учинившись по силе сего положения непосредственным поданным Государства, должен нести все государственные и личные повинности, например: платеж податей и подушных денег, поставку рекрут и снабжению их всем нужным, поставку подвод для воинских надобностей, воинский постой и пр. . . .»

² Turpat, 7. un 23. § teikts: «... для обеспечения взноса в казну податей каждое общество, по принятому в государстве правилу отвечает все вообще за тех из крестьян к онному прописанных, кои платить не в состоянии» (7. §). «Каждое мирское общество отвечает все вообще за исправный взнос в казну податей . . .»

bija nonākuši galīgā trūkumā vai pilnīgi darba nespējīgi un tāpēc ar īpašu pagasta lēmumu atbrīvoti.¹

Nodokļus un naturālās nodevas ar muižas policijas resp. muižnieka akceptu starp pagasta iedzīvotājiem sadalīja pagasttiesa un pagasta vecākie «pēc sirdsapziņas», t. i., pēc saviem ieskatiem.² Šis noteikums pavēra plašas iespējas muižnieku un pagasta amatpersonu patvaiļai nodokļu sadale.

Nodokļus par ģimenes locekļiem un kalpiem piedzina no saimnieka, kurš savukārt pieprasīja tos no kalpiem vai arī maksāja pats un noteiktu summu atvilka pēdējiem no algas.³

Viens no vecākajiem naudas nodokļiem bija *galvasnaudas* nodoklis. Ievests Kurzemes guberņā pēc tās pievienošanas Krievijai, laiku gaitā tas vairākkārt bija mainījis gan veidu, gan apjomu. Tā kā galvasnauda nekad nebija jāmaksā muižniekiem, valsts ierēdņiem, garīdzniekiem, ārstiem, māklieriem, zinātniekiem ar grādu, goda pilsoņiem un kopš 1775. g. arī tirgotājiem, tad pēc 1863. g. likuma⁴ izdošanas, ar kuru no galvasnaudas tika atbrīvoti arī sīkpilsoņi, šis nodoklis uzgūla vienīgi zemnieku pleciem. Tā kā nodokļu maksātāju skaits aizvien saruka, bet valsts kase atradās finansiālās grūtībās, tad jau 1863. g. tika noteikts papildu ievākums uz vienu gadu, ko pagarināja arī uz 1864. un 1865. g., bet vēlāk jau pārvērtā par pastāvīgu nodokli.

Pēc regulēšanas komisijas ziņām, katram Kurzemes zemniekam 1867. g. bija jāmaksā 2,04 rbļ. galvasnaudas.⁵ Istenībā tā bija daudz lielāka, jo faktiskais nodokļu maksātāju skaits pagastā bija mazāks nekā tam pierakstīts. 1867. g. sekoja jauns galvasnaudas paaugstinājums, kas Kurzēmē bija vislielākais — par 75 kap. Tā kā galvasnauda aizvien palielinājās, bet maksātāju skaits samazinājās, tad 70. gados, salīdzinot ar 60. gadiem, galvasnaudas nodokļu parādi zemniekiem bija pieauguši vairāk nekā desmit reizes.⁶ Daļēji nodokļu parāda pieaugums 70. gados izskaidrojams ar 1868. un 1869. g. neražu, bet galvenais tā cēlonis tomēr bija nodokļu paaugstinājums un aizvien sarūkošais maksātāju skaits. 1885. g. ar valdošā senāta 28. maija ukazu bija

¹ Kurzemes zemnieku atbrīvošanas likums (I ПСЗ, т. XXXIV, № 27024), 238. §. Ja saimnieki, arī vecāki par 60 gadiem, vēl paši saimniekoja mājās, tad nodokļi tiem bija jāmaksā.

² Turpat.

³ Turpat, 23. §.

⁴ II ПСЗ, т. XXXVIII, № 39119, 1863 г. «Правила о взимании в 1863 году налога с недвижимых имуществ в городах, посадах и местечках».

⁵ CVVA, 184. f., 1. apr., 117. l., 182. lp.

⁶ Kā redzam no Kurzemes gubernatora gada pārskatiem, 1862. g. Kurzemes zemnieku galvasnaudas parādi bija 7365 rbļ. (ICVVA, 291. f., 4. apr., 2083. l., 22. lp.); 1863. g. — 10 263 rbļ. (turpat, 2156. l., 25. lp.); 1869. g. tie jau bija pieauguši līdz 110 437 rbļ. (turpat, 2632. l., 17. lp.), bet 1870. gadā — 70 320 rbļ. (turpat, 2755. l., 29. lp.).

noteikts, sākot ar 1886. g. 1. janvāri, pārtraukt galvasnaudas nodokļu ņemšanu kā Krievijas, tā arī Baltijas zemniekiem, izņemot kroņa zemniekus. Sākot ar 1887. g. 1. janvāri, pārtrauca ievākt galvasnaudu no visiem impērijas iedzīvotājiem.

Otra lielākā naudas nodokļu grupa bija *zemstu nodokļi*. Pirms tos aplūkojam, jāatzīmē, ka zemstu nodokļu pārvaldes, ievākšanas un sadales ziņā starp Kurzemi un pārējām Baltijas guberņām pastāvēja zināmas atšķirības.

Kamēr Vidzemē un Igaunijā zemstu iekārta un pārvalde gandrīz līdz 19. gs. beigām atradās muižniecības rokās un to pārzināja muižniecības orgāni pēc pašu izstrādātiem noteikumiem, Kurzemē zemstu klausas un nodevas, ar nelielām novirzēm, bija organizētas pēc vispārējiem likumiem, un tās pārzināja valdības iestādes. Visi valdības mēģinājumi Vidzemes un Igaunijas nodokļu lietas ar reformām tuvināt pārējām Krievijas guberņām pirmo divu guberņu muižnieku pretdarbības dēļ līdz pat 19. gs. 90. gadiem palika nesekmīgi. Tādēļ līdz pat 80. gadiem Vidzeme un Igaunija nemaz nemaksāja valsts zemes nodokli un arī pēc 1881. g. 5. maija likuma izdošanas, ar kuru pirmo reizi šīs guberņas iesaistīja valsts zemes nodokļa maksāšanā, ievākšanas kārtība te palika atšķirīga — valsts nodokļus ievāca muižniecības orgāni tāpat kā vietējos zemstu nodokļus.

Tā kā nodokļu lietas Vidzemē atradās muižnieku rokās un tās regulēja vietējie likumi, tad Vidzeme bija vienīgā guberņa, kur ar nodokļiem aplika tikai zemnieku zemi.

Kā jau atzīmējām, Kurzemē zemstu nodokļu ievākšana un sadales notika pēc vispārējiem impērijas noteikumiem, tomēr arī šeit pastāvēja dažas atšķirības. Ja pārējās Krievijas guberņās šos nodokļus uzlika un maksāja pēc visas derīgās zemes platības, tad Kurzemē aplikumu gan aprēķināja pēc derīgās zemes, bet sadaļa tikai uz aramzemi un mežu.

Ārpus valdības kontroles Kurzemē palika tikai privātās klausas un muižniecības ziedojumi (дворянские складки) savas kārtas iestāžu uzturēšanai.

Līdz 1875. g., pamatojoties uz 1851. g. nodokļu ukazu,¹ atsevišķi pastāvēja valsts un guberņas zemstu nodoklis. Valsts zemstu nodokļus izlietoja pasta pārvadāšanai, pasta staciju un galveno ceļu uzturēšanai, kā arī aizņēmumu segšanai, ko valsts deva zemstēm tiesu (Kurzemē — Pilskungu un Virspilskungu tiesas) uzturēšanai utt.

Guberņas zemstu nodokļus izlietoja ceļu būvei un labošanai, vietējās civilās pārvaldes telpu uzturēšanai, komandējuma naudām ierēdņiem utt. Kurzemē, tāpat kā citās guberņās, kur netika ieviestas

¹ II ПСЗ, т. XXVI, № 25398, 13. VII 1851. Высочайше утвержденные правила нового устройства земских повинностей.

zemstes, zemstu nodokļus pārzināja valdības iestādes ar gubernatoru priekšgalā.

Zemstu nodokļus ievāca pēc tāmēm, ko uz trim gadiem sastādīja īpaša zemstu nodokļu komiteja (Комитет о земских повинностях), kuru vadīja gubernators. Tanī ietilpa guberņas un apriņķu bruņniecības maršali, Kamerālvaldes pārvaldnieks un tam pakļautie apriņķu priekšnieki, guberņas pilsētas galva un citu pilsētu ierēdņi.¹ Sastādītās tāmes piesūtīja Finanšu ministrijai apstiprināšanai. Tāmē bija noteiktas arī minēto triju gadu laikā izlietojamās summas, bet pārpalikumu vajadzēja iemaksāt valsts kasē. Zemstu nodokļu pārzināšanai bija izveidota «Sevišķa zemstu nodokļu iestāde» (Особое о земских повинностях присутствие), kurā gubernatora vadībā ietilpa guberņas muižniecības maršals, Kamerālvaldes pārvaldnieks, Valsts Īpašumu pārvaldes pārvaldnieks un guberņas pilsētas galva.²

Visa lietvedība zemstu klaušu jautājumā koncentrējās gubernatora kancelejā, un ierēdņus uzturēja no zemstu nodokļu summām.

Ceļu klaušas līdz 1864. g. pārzināja Guberņas celtniecības un ceļu komisija, bet pēc 1864. g. — Guberņas valdes celtniecības daļa.

Saskaņā ar 1874. g. 10. decembra likumu zemstu nodokļu lietas tika ievestas izmaiņas, kā arī pārveidotas iestādes, kas guberņās pārzināja zemstu nodokļus. Sevišķās zemstu nodokļu iestādes un zemstu nodokļu komitejas vietā stājās Guberņas rīcības komiteja (Губернский распорядительный комитет) un apriņķu rīcības komitejas, kas pārzināja zemstu nodokļu un klaušu lietas.³

Arī ceļu klaušas pēc šī likuma pārgāja Guberņas rīcības komitejas pārziņā. Kā valsts, tā arī guberņas zemstu nodokļus Kurzemē ievāca no tirdzniecības dokumentiem, no zemes un personas. Tā kā ievākums no tirdzniecības dokumentiem un zemes bija noteikts, atlikušo summu regulēja uz personas nodokļa rēķina.

Piemēram, no 1860. līdz 1862. g. guberņas zemstu nodoklis bija noteikts 29 010,97 rbļ. gadā. Šo summu sadalīja tā: no visu triju gilžu tirdzniecības dokumentiem kopā ievāca 4 582,10 rbļ., kas bija 15% no visas nodokļu summas. Desetīnu nauda no zemes, rēķinot 1—1½ kap. par desetīnu, deva 15 284,95 rbļ. jeb 54%.

Procentu nodoklis no kroņa meža un zemes bija 1 107,75 rbļ. jeb 4%. Atlikušos 8 361,17 rbļ. jeb 29% vajadzēja segt nodokļu

¹ Устав о земских повинностях, т. IV, 1851 г., § 27—33.

² Турпат, 34.—37. §.

³ II ПСЗ, т. XLIX, № 54144, 10. XII 1874. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета о прекращении отдельного существования государственного земского сбора и присоединении его с 1875 года к общим государственным доходам.

maksātājiem kā personas nodokli. Šo summu tālāk iedalīja šādi: 40 609 nodokļu maksātāji pilsētās (sīkpilsoņi, amatnieki, strādnieki un kalpotāji) maksāja 1 319,79 rbļ. gadā un 296 658 valsts un privāto muižu zemnieki — 7 041,38 rbļ.¹ Kā jau atzīmēts, līdz 1875. g. atsevišķi pastāvēja valsts un guberņas zemstu nodoklis. Saskaņā ar 1874. g. 10. decembra likumu, sākot ar 1875. g., visā impērijā likvidēja patstāvīgo valsts zemstu nodokli. To pievienoja kopējiem valsts ienākumiem, arī visi izdevumi, ko agrāk sedza valsts zemstu nodoklis, pārgāja uz valsts kases rēķina.

Valsts zemstu nodokli, ko ievāca no personas, apvienoja ar galvasnaudu, zemstu nodokli no zemes pārdēvēja par valsts zemes nodokli un no tirdzniecības dokumentiem ievācāmās summas nosauca par kroņa papildnodokli.

Nodokļu ievākšanai visas guberņas iedalīja 11 grupās. Kurzemes guberņa bija iedalīta 3. grupā un maksāja pēc šeit pastāvošās kārtības 14,5 kap. par desetīnu aramzemes un 3,4 kap. par desetīnu meža.² Saskaņā ar šiem noteikumiem Kurzemei par 1 738 380 desetīnām derīgās zemes bija jāmaksā 107 668,66 rbļ. Arī nodokļa ievākšanai no personas visas guberņas tika iedalītas 7 daļās (отдел) un katra daļa vēl 4 grupās (разряд). Kurzemē grupu nebija, bet visa guberņa tika pieskaitīta 2. daļai, kas maksāja 58 kap. no personas. Tātad 251 091 personai bija jāmaksā 145 632 rbļ.

Kurzemē, tāpat kā pārējās guberņās, kur nebija ieviestas zemes, arī guberņas zemstu nodokļu pārzināšanu uzticēja Guberņas rīcības komitejai un apriņķu rīcības komitejām.

Guberņas zemstu nodoklis minētajā likumā bija noteikts 4,8 kap. par desetīnu aramzemes un 1,4 kap. par desetīnu meža.

Aplūkojot valsts zemes un zemstu nodokļu lielumu turpmāajos gadu desmitos, redzam nepārtrauktu kā absolūtu, tā relatīvu kāpumu. Līdz 90. gadu vidum, kā liecina 16. tabulas dati, valsts zemes nodoklis bija pieaudzis 2,5 reizes, guberņas zemstu nodoklis — 4,5 reizes.

Pirmais valsts zemes nodokļa paaugstinājums bija 1884. g. sakarā ar to, ka tika atcelta vai pazemināta galvasnauda.

Saskaņā ar 1884. g. 17. janvāra likumu Kurzemē valsts zemes nodokli paaugstināja uz 10 kap. par desetīnu derīgās zemes. Vidzemē un Igaunijā, kur līdz 1881. g. vispār nemaksāja valsts zemes

¹ CVVA, 1. f., 8. apr., 1831. l., 3. un 69. lp.

² II ПСЗ, т. XLIX, отд. 3, стр. 564—655. Приложения Высочайше утвержденные 31. XII 1874 г. раскладки сборов на земския повинности на 3-летие с 1875 г.

nodokli, tas noteikts Vidzemē — 5,5 kap. un Igaunijā — 1¹/₄ kap. par desetīnu.¹

Tā kā Kurzemē nodokļu summu aprēķināja pēc derīgās zemes daudzuma, bet maksāja tikai no aramzemes un meža, tad, sākot ar 1884. g., valsts zemes nodoklis bija 24,8 kap. par desetīnu aramzemes un 5,9 kap. par desetīnu meža.² Pēc šā nodokļu paaugstinājuma par Kurzemi lielāks nodokļu aplikums bija tikai 10 guberņās. Jauns valsts zemes nodokļu paaugstinājums notika uz 1887. g. 14. decembra likuma pamata.³

Valsts zemes nodokļa aplikums Kurzemē tika palielināts uz 15 kap. par desetīnu derīgās zemes, Vidzemei bija noteikts 10 kap. un Igaunijai — 3 kap. Saskaņā ar Kurzemē pastāvošo nodokļu maksāšanas kārtību pēc 1887. g. valsts zemes nodoklis bija 37,8 kap. par desetīnu aramzemes un 8,7 kap. par desetīnu meža.⁴

Nodokļu apjoma ziņā Kurzeme jau ietilpa to triju impērijas guberņu skaitā, kuras maksāja vislielākos nodokļus. Lielāks valsts zemes nodokļu aplikums nekā Kurzemē bija tikai divās guberņās (Tambovas — 15 kap. un Kurskas — 17 kap.).

Auga arī guberņas zemstu nodoklis un sasniedza jau 9 kap. par aramzemes desetīnu un 2,1 kap. par mežu.⁵

1890. g. nodokļus paaugstināja vēlreiz. Valsts zemes nodoklis pieauga līdz 38,3 kap. par desetīnu aramzemes un 8,4 kap. par desetīnu meža, guberņas zemstu nodoklis sakarā ar 1888. g. un 1889. g. policijas un tiesu reformām palielinājās ievērojami — 19,5 un 4,5 kap.⁶

Pēc trim gadiem sakarā ar to, ka ar 1893. g. pazemināja nekustamā īpašuma nodokli pilsētās un nodokli no fabriku un rūpniecību ēkām, guberņas zemstu nodoklis vēlreiz tika paaugstināts, un turpmāk bija jāmaksā 20,3 kap. par aramzemi un 4,6 kap. par mežu.

Lielās nodokļu nastas, sevišķi pēc to paaugstināšanas, kā smags slogs uzgūla zemnieku saimniecībām. Nodokļu parādi ar katru gadu auga. 1889. g. valsts zemes nodokļa parāds bija 16% un zemstu nodokļa parāds — 19% no ievācamās summas, bet tie joprojām turpināja augt, sevišķi zemstu nodokļa parādi, un sešu

¹ III ПСЗ, т. V, № 1962, 17. I 1884 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета — Об увеличении Государственного поземельного налога.

² CVVA, 472. f., 5. ар., 291. l., 122. lp.

³ III ПСЗ, т. VII, № 4879, 14. XII 1887 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета — Об увеличении Государственного поземельного налога по 22-м губерниям.

⁴ CVVA, 472. f., 5. ар., 291. l., 22. lp.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat, 553. f., 5. ар., 2969. l., 2. lp.

Valsts zemes un guberņas

Gadi	Zemes platība des.					Valsts zemes nodoklis	
	pļavas un ganības	aramzeme	meži	nederīgā	derīgā zeme	no aramzemes	no meža
1878. ¹	—	591 585	454 977	—	—	81 656,64	15 468,49
1884. ²	684 157	574 281	471 418	200 196	1 729 856	142 421,58	27 814,96
1887. ³	694 135	583 765	452 459	183 745	1 730 359	147 109,34	26 242,64
1888. ⁴	694 648	583 446	452 448	183 702	1 730 542	220 587,92	39 380,67
1890. ⁵	743 915	607 833	452 684	172 840	1 804 432	229 807,33	39 401,64
1893. ⁶	747 768	607 132	450 940	170 997	1 805 840	232 538,01	37 879,43

gadu laikā (1889.—1894. g.) zemstu nodokļa parādu summa bija trīskāršojusies (no 11 915,74 līdz 36 240,56 rbļ.).⁷

Valdības iestādes visiem līdzekļiem centās piedzīt nodokļu parādus, neizslēdzot pat ūtrupī. 1895. g. Virčavas pagasta valde vien 10 dienu laikā kroņa un pagasta nodokļu piedzišanai izūtrupēja 8 māju kustamo mantu.⁸

Taču ar represijām vien nekas nebija līdzēts. Arī pārējās guberņās nodokļu parādi bija sasnieguši lielu apjomu, un valdības iestādes bija spiestas tos anulēt. 1896. g. ar Nikolaja II kronēšanas manifestu Eiropas Krievijā tika dzēsti visi valsts zemes nodokļa parādi līdz 1896. g., bet turpmākajiem desmit gadiem valsts zemes nodoklis samazināts uz pusi. Tām guberņām, kur aplikums pārsniedza 10 kap. no desētīnas zemes, bija noteikts 5 kap. par desētīnu derīgas zemes.⁹ Kurzeme piederēja pēdējai grupai.

Gadsimta beigās ievada jaunu kārtību valsts zemes un guberņas zemstu nodokļu aplikumā. Turpmāk šos nodokļus ievāca nevis pēc desētīnām, bet zināmu summu no katra zemes īpašuma 100 rbļ. vērtības.

¹ CVVA, 472. f., 5. apr., 75. l., 16. lp.

² Turpat, 291. l., 117. lp.

³ Turpat, 96. lp.

⁴ Turpat, 22. lp.

⁵ Turpat, 223. lp.

⁶ Turpat, 553. f., 5. apr., 2926. l., 6.—7. lp.

⁷ Turpat, 416. f., 1. apr., 458. l., 1. un 9.—10. lp.

⁸ Dienas Lapa, 1895., 55. nr.

⁹ III ПСЗ. т. XVI, № 12936, 14. V 1896 г. Манифест о дарованных в день священного коронования их императорских величеств милости.

zemstu nodokļi¹

Gubernas zemstu nodoklis		Kopā no aramzemes un meža		Nodoklis (kap.) uz 1 des.			
no aramzemes	no meža	valsts zemes nodoklis	gubernas zemstu nodoklis	valsts zeme		gubernas zemstu	
				aramzeme	mežs	aramzeme	mežs
28 106,34	5 309,04	—	—	14,5	3,4	4,7	1,2
16 662,33	2 829,27	170 236,54	19 491,60	24,8	5,9	2,9	0,6
52 538,85	9 501,65	173 351,98	62 040,50	25,2	5,8	9,0	2,1
52 510,14	9 501,44	259 968,59	62 011,58	37,8	8,7	9,0	2,1
54 704,97	9 506,38	269 208,97	64 211,35	38,3	8,4	19,5	4,5
123 253,25	20 743,72	270 418,44	143 996,97	38,3	8,4	20,3	4,6

Saskaņā ar 1896. g. 22. aprīļa Valsts padomes lēmumu un Finanšu ministrijas 1897. g. 26. maija cirkulāru tika uzdots to 14 gubernu gubernatoriem, kuros nebija ievestas zemstes, izdarīt zemes un mežu, kā arī fabriku un rūpnīcu ēku vērtēšanu aprīņķos šo īpašumu aplikšanai ar nodokļiem.²

Pamatojoties uz 1897. g. 25. maija Finanšu ministrijas izdotajiem noteikumiem par zemes vērtēšanu, aprīņķu vērtēšanas komisijas sāka darbu. Neraugoties uz visiem šķēršļiem un grūtībām, kas bija saistīti ar zemes vērtēšanu, kā arī uz to, ka šis darbs vēl nebija pabeigts, pēc valdības pieprasījuma ar 1899. g. nodokļus ievāca jau pēc jaunajiem noteikumiem. Kā redzam no Kurzemes gubernas Savienotās komitejas (Соединенное присутствие), kurā ietilpa Gubernas rīcības komitejas un Zemnieku lietu komisijas locekļi, 1898. g. 2. oktobra žurnāla 242. nr., kurā sakopot aprīņķu vērtēšanas komisiju darba rezultāti, zemes vērtēšana notikusi, kapitalizējot par 5% gada ienākumu.³

Vērtēšanas komisija noteikusi, ka ar nodokļiem aplikamas 743 615 desetīnas pļavu un ganību, 605 732 desetīnas dārza un aramzemes un 447 192 desetīnas meža, tātad 1 796 539 desetīnas derīgās zemes. To kopvērtība noteikta 150 336 455 rbļ. un nodoklis, rēķinot 5 kap. no katriem 100 rbļ. vērtības, — 88 132 rbļ.⁴

Līdz 1906. g. saskaņā ar minētajiem atvieglojumiem aplikuma

¹ Tabulā ievietoti dati tikai par tiem gadiem, kad notika kādas izmaiņas nodokļu aplikumā.

² CVVA, 553. f., 7. apr., 162. l., 120. lp.

³ Turpat, 125. lp.

⁴ Turpat, 128. lp.

likme bija 5 kap. no 100 rbl. vērtības, bet ar 1906. g., kad atvieglējuma laiks beidzās, nodokļu summas atkal trīskāršojās, un bija jāmaksā 15 kap. par katriem 100 rbl. vērtības.¹

Pēc citiem principiem valsts un gubernas nodokļus ievāca no kroņa muižu zemēm un meža. Tās maksāja zināmu % no bruto ienākumiem. Gubernas zemstu nodoklis par šīm zemēm bija 2% no bruto ienākumiem.²

Sākot ar 1893. g., bija jāmaksā 2% no kopējiem ienākumiem plus vēl 1% no ienākumiem, kas saņemti tikai par mežu.³

Trešā un viena no lielākajām naudas nodokļu grupām bija *pagasta* nodokļi. Šo nodokļu ievākšanas kārtība noteikta dzimtbūšanas atcelšanas likumos, kā arī 1866. g. 19. februāra likumā par pagasta pašvaldību. Atšķirībā no pārējām Krievijas gubernām Kurzemē pagasta nodokļus uzlika un sadalīja nevis pagasta sapulce, bet vietnieku pulks. Nodokļus izlietoja pagasta valdes un tiesas amatpersonu, labdarības iestāžu, skolu uzturēšanai un citām pagasta vajadzībām. Pagasta nodokļus gadsimta beigās izlietoja apmēram šādi: 28% pagasta valžu un tiesu amatpersonu uzturēšanai, 20% nabagu uzturēšanai, 20% izglītībai, 14% ēku un iestāžu uzturēšanai, 8% medicīnai.⁴

Pagasta nodokļu apjoms dažādos laikos un vietās bija dažāds, atkarīgs no katra pagasta vajadzībām un nodokļu maksātāju skaita. Piemēram, Jaunjelgavas apriņķī 1866./67. g. pagasta nodoklis svārstījās no 0,53 līdz 1,41 rbl. no personas, Grobiņas zemnieki maksāja caurmērā 1,35 rbl., Bērzu muižas — 1,46 rbl., Telses — 1,59, Zaļmuižas — 1,85, Vircavas — 3,15, Valtaiķu — 3,25 utt.⁵ Tāpat kā pārējiem nodokļiem, arī pagasta nodoklim bija tendence augt, un gadsimta beigās tas bija viens no lielākajiem.

80. gadu sākumā visa pagasta nodokļu summa bija 390 000 rbl. 1891. g. tā pieaugusi līdz 673 000 rbl., 1899. g. — līdz 720 000 rbl.⁶ Arī pagasta nodokļa vidējais aplikums liecina par strauju kāpumu. Ja 90. gadu sākumā tas bija caurmērā 2,92 rbl. no personas, tad 1900. g. — jau 4,39 rbl., dažos apriņķos ievērojami pārsniedzot vidējo — Dobeles apriņķī — 5,38 rbl., Grobiņas — 6,04 rbl.⁷

Jāatzīmē, ka Kurzemē, pretēji Vidzemei un citām gubernām, pagasta nodokļu maksātāji dalījās vairākās grupās pēc to mak-

¹ CVVA, 553. f., 5. apr., 3033. l., 90. un 93. lp.

² Turpat, 2960. l., 3. lp.

³ Turpat.

⁴ Balss, 1898., 18. nr.

⁵ CVVA, 184. f., 1. apr., 118. l., 151., 160., 170. lp.

⁶ Tēvija, 1900., 5. nr.

⁷ Balss, 1900., 7. nr.

sātspējas. Aplūkojamā perioda sākumā dalījums nepārsniedza četras grupas.¹

Vēlāk par parastu kļuva dalījums 5—6 grupās.² Bija arī atsevišķi gadījumi, kad grupu nemaz nebija vai arī to skaits sniedzās vairākos desmitos.

Piemēram, Dundagas pagastā līdz 1880. g. maksātāji dalījās 6 grupās. 1880. g., paturot šo dalījumu, t. i., 6 melnās klases, ievēda vēl 26 sarkanās klases, ko 1889. g. gan atcēla, bet 1894./95. g. visus maksātājus pēc to peļņas spējas iedalīja 40 klasēs, kas maksāja pagasta nodokli no 0,55 līdz 22 rbļ.³

Kaut maksātāju dalījums grupās bija taisnīgāks par nodokļu sadali uz katru maksātāju vienlīdzīgās daļās, tomēr bezzemniekiem bija jāiznes arī šo nodokļu galvenais smagums, pirmkārt, jau kā iedzīvotāju lielākajai daļai, otrkārt, tie nodokļiem atdeva lielāku procentu no saviem ienākumiem nekā saimnieki.

Piemēram, 1885. g. pagasta nodoklis Kurzemē bija 598 243 rbļ. No šīs summas 22 449 saimnieki maksāja 181 163,43 rbļ., kas ir 30% no visas nodokļu summas, bet 108 327 bezzemnieki maksāja 417 080,17 rbļ. jeb 70% no visas summas.⁴

Tā kā iedzīvotājus dalīja grupās ne pēc mantas stāvokļa, bet pēc vecuma vai darba spējām, tad neprecētie nodokļu maksātāji līdz 45 gadu vecumam bija ietilpināti otrajā grupā līdz ar namu īpašniekiem pilsētās, mežsargiem, vagariem utt. Tāpēc arī darba spējīgiem gājējiem uzliktās nodokļu summas apjoma ziņā maz

¹ Saskaņā ar 1857. g. nolikumu par nodevām visi nodokļu maksātāji bija iedalīti četrās grupās atkarībā no tā, vai viņi savu tiesu varēja maksāt pilnā apjomā, trīs ceturtdaļās, pusi vai vienu ceturtdaļu (ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865./66. g., 9378. l., 4. lp.). Taču ne visos pagastos ievēroja šo dalījumu. Bija arī trīs, divas un viena grupa. Piemēram, Kandavas mācītājmuižā zemnieki — nodokļu maksātāji bija sadalīti trijās grupās: 12 rbļ. maksāja saimnieks, 6 rbļ. — kalps un, pretēji likumam, trešajā grupā tika iedalīti nepilngadīgie, kam jāmaksā 4 rbļ. (turpat, 9313. l., 2. lp.).

Lauceses pagastā nodokļu maksātāji dalījās divās grupās: tie, kas maksāja pilnu summu, un tie, kas maksāja pusi. Lauceses pagastam 1865. g. vajadzēja maksāt 648 rbļ., kas bija sadalīta šādi: 101 zemnieks maksāja 6 rbļ. un 14 zemnieki — 3 rbļ. gadā (turpat, 9357. l., 4. lp.).

Divās grupās nodokļu maksātāji bija sadalīti arī Lielezerē. Saimnieki tur maksāja 12 rbļ., kalpi — 8 rbļ. gadā (Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 396. lpp.).

Abgunstē — Grīnfeldē visi nodokļu maksātāji, kā saimnieki, tā kalpi, maksāja vienlīdzīgi — 8,16 rbļ. (ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9378. l., 1. lp.).

² Ja maksātāji dalījās 5 grupās, kas bija parastākais veids, tad 1. grupā ietilpa māju un muižu īpašnieki un nomnieki (ja tie pagasta s-bas locekļi resp. zemnieki); 2. grupā — namu īpašnieki pilsētās, mežsargi, vagari, neprecētie nodokļu maksātāji 19—45 gadu vecumā; 3. grupā — precētie līdz 45 gadiem un neprecētie 18—19 gadus veci; 4. grupā — precētie 45—55 gadus un neprecētie 17—18 gadus veci; 5. grupā precētie 55—60 gadus un neprecētie 16—17 gadus veci. — Balss, 1896., 9. nr.

³ Tēvija, 1896., 11. nr.

⁴ Земское устройство Прибалтийских губерний, стр. 267.

atšķirās no nodokļiem, ko maksāja saimnieki. 80. gados, piemēram, kalpi maksāja 6—12 rbļ. no personas.¹

Salīdzinot ar pārējiem naudas nodokļiem, pagasta nodokļi Kurzemē bija vislielākie, 80. gadu vidū pagasta nodokļu attiecības pret zemstu nodokļiem bija 229:100 jeb summārā izteiksmē 598 243 : 260 766,² kamēr Vidzemē šī attiecība bija 173 : 100, Igaunijā pat 69 : 100.

Arī visas Krievijas mērogā Kurzeme pagasta nodokļu, tāpat kā pārējo nodokļu apjoma ziņā pieskaitāma guberņām, kas maksāja vislielāko nodokļu summu. Pagasta nodokļu summa 90. gados Krievijā uz vienu nodokļu maksātāju caurmērā bija 1,68 rbļ.; uz vienu desetīnu zemes — 0,40 rbļ. Kurzemē vidēji uz vienu nodokļu maksātāju bija 3,57 rbļ. (visvairāk Taurijas gub. — 4,58 rbļ.) un uz desetīnu zemes — 0,93 rbļ. (visvairāk Maskavas gub. — 1,25 rbļ.)³.

Kas attiecas uz naudas nodokļu sadali starp zemnieku un muižu zemi, jo Kurzemē valsts un zemstu nodokļi bija jāmaksā arī par muižas zemi, tad tieši lielo pagasta nodokļu dēļ maksājumi uz zemnieku zemes desetīnu bija trīs reizes lielāki nekā uz muižnieku zemi.

Pēc oficiālajiem aprēķiniem, maksājumi kapeikās uz 1 desetīnu derīgās zemes dalījās šādi:⁴

	Valsts nodoklis	Zemstu nodoklis	Muižnieku kārtas nod.	Pagasta nodoklis	Kopā
muižnieku zeme	15	4,8	10,3	—	30,1
zemnieku zeme	15	4,8	—	80,5	100,3

Tā kā pagasta nodoklis bija viens no lielākajiem un pie tam strauji auga, tad vēl straujāk auga pagasta nodokļu parādi. Ja, piemēram, Dundagas pagastā pagasta nodokļi no 80. gadiem līdz 90. gadu vidum bija pieauguši 2,5 reizes (no 10 000 uz 25 000 rbļ.), tad parādi šajā pašā laikā bija palielinājušies 8 reizes (no 2400 līdz 20 500).⁵

Bez jau minētajiem maksājumiem no kroņa zemniekiem ņēma vēl *sabiedrisko nodokli* Valsts Ipašumu pārvaldes uzturēšanai (общественный сбор), ko līdz 1870. g. ievāca no personas. 1869. g. 70 945 nodokļu maksātājiem bija jāmaksā 34 585,68 rbļ.

¹ Piemēram, Pomušu un Gaviezes kalpi maksāja 6,50 rbļ., Lielzemes — 7, Snellenšteinas — 7,80, Pūres — 8, Bakūzes — 8,20, Ciroles — 8,84, Vecpils un Popervāles — 9, Paulsgnādes — 12 rbļ. (Die Lohnverhältnisse..., S. 17, 24, 20, 25, 23, 14, 19, 12).

² Земское устройство Прибалтийских губерний, стр. 270.

³ Balss, 1898., 18. nr.

⁴ Земское устройство Прибалтийских губерний, стр. 272.

⁵ Tēvija, 1896., 11. nr.

sabiedriskā nodokļa, kas ir 48,7 kap. no personas.¹ Pēc 1869. g. 30. decembra likuma šis nodoklis ar 1870. g. tika pārlikts no personas uz zemi.²

1871. g. 6. februārī iznāca likums, kas tuvāk noteica sabiedriskā nodokļa ievākšanas kārtību Baltijā.³ Tajā norādīts, ka, sākot ar 1871. g., no Baltijas kroņa zemniekiem ievācam 53 985,33 rbļ. No minētās summas 34 592,90 rbļ. bija jāmaksā Kurzemes kroņa zemniekiem.⁴ To sadalīja uz 391 910 desetīnām zemes proporcioņāli obrokam.

Regulēšanas komisija noteica summu katrai muižai, bet tālāk pa zemnieku mājām to, tāpat kā pārējos nodokļus, sadalīja pagasta valde.

1887. g. šo nodokli līdz ar galvasnaudu atcēla.⁵

Ne mazāk smagas, dažreiz pat vēl smagākas par naudas nodokļiem bija *naturālās nodevas* un *sabiedriskās klaušas*, ko arī aprēķināja vai nu pēc personu un māju skaita, vai pēc zemes daudzuma.

No personu skaita ņēma rekrūšus, kā arī ievāca labības atbērumu pagasta labības magazinai. Tā kā muižniekiem nebija jādod rekrūši un no šā pienākuma bija atbrīvojušies arī tirgotāji, goda pilsoņi, personas, kas ieguvušas zināmu izglītību, baznīcas kalpi utt., tad 19. gs. 60. gados arī šis kādreizējais goda pienākums bija uzvelts tikai zemniekiem un sīkpilsoņiem. 1862. g. izdotais rekrūšu nolikums noteica, ka rekrūši jādod visām tām kārtām, kas maksā kronim galvasnaudu vai tai līdzīgu nodokli, proti: sīkpilsoņiem un visiem zemniekiem.

Tā kā no dienesta bija atbrīvoti visi saimnieki, nomnieki vai īpašnieki, tad arī šo klaušu smagums bija jāiznes galvenokārt bezzemniekiem. Pirmkārt, jau tāpēc, ka tie bija Kurzemes iedzīvotāju lielākā daļa, un, otrkārt, tāpēc, ka pirmajā grupā bija ieskaitīti visi vīrieši, kam nebija māju un ģimenes. Vispirms pie lozēm bija jāiet pirmajai grupai, un tikai tad, ja vajadzīgais skaits nebija pilns, ņēma rekrūšus arī no pārējām grupām.

Rekrūšu klaušas bija jo smagākas un nepatīkamākas dienesta ilguma dēļ. Vēl 60. gados dienests ilga 15 gadus. Zemākās pakāpes karavīri aktīvajā dienestā atradās 10 gadus, pēc tam tos uz 5 gadiem atlaida atvaļinājumā. Armijā tiem vajadzēja atgriezties

¹ CVVA, 472. f., 5. arh., 66. l., 12. lp.

² II ПСЗ, т. XLIV, № 47852, 30. XII 1869 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета — Об общественном сборе с бывших поселян ведомства государственных имуществ.

³ II ПСЗ, т. XLVI, № 49229, 6. II 1871 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета — Об общественном сборе с бывших государственных крестьян Прибалтийских губерний.

⁴ CVVA, 472. f., 5. arh., 66. l., 40. lp.

⁵ Turpat, 95. lp.

kara laikā. 70. gados aktīvā dienesta laiks bija samazinājies jau līdz 7 gadiem, tad sekoja 8 gadi atvaļinājumā.

Iesaucamo rekrūšu skaitu un laiku noteica ķeizara ukazs, ko publicēja manifesta veidā. Rekrūšu ņemšana notika katru gadu, iesaucot noteiktu skaitu no 1000 vīriešiem. Parasti iesauca ne vairāk kā 7 rekrūšus no 1000 vīriešiem, taču ārkārtējos gadījumos ņēma arī vairāk. Piemēram, 1863. g. sakarā ar Polijas nemieriem rekrūšu iesaukšana Kurzemē, tāpat kā visā Krievijā, notika divas reizes: 15. I — 15. II un 1. XI—1. XII. Pirmajam iesaukumam bija jādod 5 zaldāti, otrajam — 10 no 1000 vīriešiem.¹ Pavisam Kurzemes zemniekiem 1863. g. vajadzēja dot 2694 rekrūšus. Turpmākajos gados rekrūšos ņēma 4—5 vīriešus no 1000. Tas nozīmēja, ka Kurzemes zemniekiem ik gadus bija jādod ap 1000 rekrūšu.²

Tā kā karadienests bija ļoti smags un nepatīkams pienākums, tad iesaucamie ne labprāt gāja pie lozēm, bieži vien tie izvairījās, mainot dzīves vietu, vai arī centās izpirkties. Taču izpirkšanās summa bija pārāk augsta, lai iesaucamie rekrūši, sevišķi no kalpu kārtas, varētu to samaksāt. Atpirkšanās nauda 1863. g. bija noteikta 570 rbļ. no personas,³ bet citos gados pat vairāk. Sagādāt šādu summu gandrīz nevienam iesaucamajam nebija pa spēkam. Daudzos pagastos šim nolūkam bija ierīkotas īpašas rekrūšu kases, kurās katrs iesaukšanai pakļautais jaunietis ik gadus maksāja noteiktu summu, lai varētu izpirkt sava pagasta locekļus, kas izvilkuši lozi. Taču šādam atpirktajam nebija tiesību atstāt savu pagastu, pirms minētā summa nebija atkalpota vai atmaksāta. Nepieciešamo summu varēja samaksāt kāda cita persona, bet arī šajā gadījumā parāds bija jāatlīdzina vai jāatstrādā. Šo apstākli bieži vien izmantoja turīgi saimnieki un muižnieki, lai iegūtu sev lētu darbaspēku.

Izpirkto rekrūšu vietā bija jāmeklē brīvprātīgie, taču tos atrast bija ļoti grūti. Kā atzīmē gubernators, līdz 1864. g. no rekrūšiem bija atpirkušies 396 cilvēki, bet to vietā nebija atrasts neviens brīvprātīgais.⁴ Līdz 1866. g. bija atpirkušies 605 cilvēki, bet brīvprātīgie atradās tikai 5.⁵ Tādēļ rekrūšu parādi ar katru gadu palielinājās.⁶

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2156. l., 25. lp.

² Piemēram, 1865. g. Kurzemes zemniekiem vajadzēja dot 1033 rekrūšus (ICVVA, 291. f., 4. apr., 2320. l., 30. lp.), 1868. g., ņemot 4 no 1000 zemniekiem, vajadzēja 938 rekrūšus (turpat, 2563. l., 23. lp.), 1871. g. bija jādod 1243 rekrūši (turpat, 2797. l., 18. lp.) utt.

³ Turpat, 2156. l., 25. lp.

⁴ Turpat, 1865. g., 2305. l., 33. lp.

⁵ Turpat, 1865. g., 2320. l., 31. lp.

⁶ 1865. g. Kurzeme palika parādā 3 rekrūšus, 1867. g. — 10, 1869. g. — 16 cilvēku, bet 1871. g. — 233. 1871. g. zemnieki palika parādā 97 rekrūšus (70%), pilsoņi 95 (50%) un ebreji — 41 (61%) (ICVVA, 291. f., 4. apr., 2797. l., 18. lp.).

Arī gubernators bija spiests atzīt, ka rekrūšu klaūšas zemniekiem ir smags slogs. 1866. g. viņš pat iesniedza Kara ministrijai priekšlikumu, kā atvieglot rekrūšu klaūšas. Savā iesniegumā viņš norādīja, ka rekrūšu klaūšas aizvien grūtāk izpildāmas, jo ar katru gadu vairāk sašaurinoties iesaukšanai pakļautie gadagājumi, kā arī paliekot stingrākas prasības augumā un miesas būves ziņā. Gubernators ierosināja atcelt rekrūšu nolikuma 1030. § 6.—10. pantu un 14. pantu, kas atbrīvoja no rekrūšiem mērniekus vai mērnieku palīgus, kroņa mežsargus un viņu palīgus, aptieku mācekļus, pastniekus un lauku amatniekus (mūrniekus, galdniekus, ratniekus un kalējus).¹

Izmaiņas rekrūšu klaūšās ienesa 1874. g. 1. janvāra likums, saskaņā ar kuru tika ieviesta vispārējā karaklausība.² Minētā likuma 1. § bija noteikts, ka karaklausībai ir padoti visi vīrieši bez kārtu atšķirības, kā arī bija likvidēts izpirkums un iesaucamo aizstāšana ar brīvprātīgajiem.

Ikgadējo iesaucamo skaitu armijas un flotes papildināšanai pēc kara ministra priekšlikuma noteica valdošais Senāts. Arī pēc jaunā likuma personas, kurām jāiet dienestā, noteica lozēšanas ceļā, tikai turpmāk katru gadu pie lozēm bija jāiet visiem jauniešiem, kam iesaucamā gada 1. janvārī palika 20 gadi.

Dienests sauszemes karaspēkā joprojām ilga 15 gadu. No tiem aktīvajā dienestā iesaucamais atradās 6 gadi un pārējo laiku rezervē.

Pēc minētā likuma izdošanas iesaucamo skaits gandrīz piecāršojās. Pirmo 5 gadu laikā (1874.—1878. g.) Kurzemē bija iesaukti 25 739 jaunkareivji (apm. 5000 gadā), 1879.—1883. g. — 28 535, bet nākamajos 5 gados (1884.—1888.) — 27 627 jaunkareivji.³ Arī no tiem lielākā daļa bija zemnieki, jo vairums Kurzemes iedzīvotāju piederēja zemnieku kārtai. Par vispārēju karaklausību Krievijā, kas savā laikā bija izdaudzināta par lielu demokrātisku reformu, V. I. Ņeņins raksta: «Īstenībā mums nav bijis un nav vispārējas karaklausības, tāpēc ka privilēģijas, ko dod augstas kārtas dzimums un bagātība, rada ļoti daudz izņēmumu. Īstenībā mums nav bijis un nav nekā līdzīga pilsoņu tiesību vienlīdzīgumam karadienestā. Gluži otrādi, kazarmas cauri un cauri piesātinātas ar visniecīšamāko beztiesiskuma garu. Pilnīgs aizsardzības trūkums zaldātiem, kas nākuši no zemniekiem un strādniekiem, cilvēka cieņas mīdīšana ar kājām, izspiešana, piekaušana,

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2443. l., 31.—32. lp.

² II ПСЗ, т. XLIX, № 52982 и 52983.

³ Материалы Высочайше учрежденной 16. XI 1901 г. Комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 г. по 1900 г. благосостояния сельского населения среднеземледельческих губерний, сравнительно с другими местностями Европейской России, ч. I. СПб., 1903, стр. 30—31.

piekaušana un piekaušana. Bet tiem, kam ir iespaidīgi sakari un nauda — atvieglojumi un izņēmumi.»¹

Naturālajām nodevām, kas uzliktas personai, pieskaitāmas *labības nodevas* pagasta magazinām, kas bija ierīkotas jau pēc dzimtbūšanas atcelšanas. To mērķis bija radīt rezerves pagasta nespējnieku uzturēšanai un aizdevumiem neražas gados.

Saskaņā ar 1866. g. likumu katram vīrietim, kas pierakstīts pagastam, ik gadus bija jāatber magazinā 4 garnicas ziemāju un 2 garnicas vasarāju.² Bet magazinās krājumā uz katru vīrieti Kurzemē vajadzēja būt 2 četrvertiem ziemāju un $\frac{1}{2}$ četrvertam vasarāju.³ Tas bija gandrīz divas reizes vairāk nekā Vidzemē.

Tā kā lielāki labības krājumi magazinās stāvēja vairākus gadus neskarti un tie bojājās, tad ar 1862. g. 30. marta gubernatora patenti, nesamazinot agrāko labības nodevu normu, bija atļauts atstāt magazinā uz katru revīzijas dvēseli četrvertu rudzu un $\frac{1}{2}$ četrverta vasarāju. Pārējo labību varēja pārdot, un minētā summa, ko ieguldīja pagasta kasē, veidoja pārtikas kapitālu. Arī šo naudu bija paredzēts izlietot labības iepirkšanai neražas gados.

Saskaņā ar 1866. g. likumu labības magazinās atradās pagasta vecākā vai tā palīga pārraudzībā, bet magazinās pārzināja īpaši uzraugi, kas pieņēma un izsniedza labību.

Minētajā likumā bija noteikts, ka labības aizdevumus piešķir pagasta vietnieku pulks. Tas noteica, cik un kam labību dot, kā arī aizdevuma procentus (Kurzemē parasti ņēma 6%). Aizdotā labība bija jāatdod no pirmās ražas, un vienīgi pilnīgā maksātnespējas gadījumā parādu pagarināja līdz nākamajam gadam.

Kaut noteiktās labības rezerves — 2 četrverti ziemāju un $\frac{1}{2}$ četrverta vasarāju uz revīzijas dvēseli — bija ievērojamas, lai nodrošinātu pagasta vajadzības, magazinās bija tikai slogs, jo saskaņā ar minētā likuma 7. § $\frac{3}{4}$ no rezerves labības nedrīkstēja tikt aizskartas, bet $\frac{1}{4}$ labības neražas gados nepietika, lai apmierinātu iedzīvotāju vajadzības, un bieži vien iedzīvotājiem bija jālūdz aizņēmums no valsts. Tā tas bija 1845./46. g. un 1868./69. g. neražas laikā. Šos aizņēmumus zemnieki maksāja gadu desmitiem ilgi. Kā liecina avoti, vēl pēc 20 gadiem dažu pagastu zemnieki nebija nomaksājuši aizņēmumu valstij, kas saņemts 1845./46. g.⁴ Ļoti bieži personas, kas, šo aizņēmumu saņēmušas, bija mainīju-

¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 4. sēj., 378. lpp.

² II ПСЗ, т. XLI, № 43383, 11. VI 1866 г. Высочайше утвержденные Правила — Об общественном благосостоянии в волостях Остзейских губерний.

³ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1863. g., 2083. l.

⁴ 1865. g. 6. novembrī Mazlaucesas zemnieki sūdzībā ģenerālgubernatoram starp citu raksta, ka parāds par labības aizņēmumu 1846./47. gadā sadalīts netaisnīgi, un daudziem jāmaksā divas reizes vairāk nekā tie saņēmuši aizdevumu. Viņi raksta, ka jau ilgu gadus dzēšot šo parādu, bet gals vēl neesot paredzams (ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865./66. g., 9357. l., 1. lp.).

šas dzīves vietu, mirušas vai kļuvušas maksātnespējīgas, un šo parādu nācās dzēst pārējiem pagasta sabiedrības locekļiem. Tā kā maksātāji bija jau vairākas reizes mainījušies un no tiem neviens īsti nezināja, cik jāmaksā un cik jau ir nomaksāts, tad muižnieki daudzos gadījumos izmantoja šo apstākli savā labā tādējādi, ka valstij parādu nomaksāja paši, bet no zemniekiem to piedzina pēc saviem ieskatiem — naudā vai natūrā.

Jaunu aizņēmumu Kurzemes zemniekiem nācās ņemt no valsts 1868. g., kad guberņu atkal bija piemēklējusi neraža. Ar 1868. g. 15. jūnija Ministru komitejas lēmumu, ko imperators bija apstiprinājis, Kurzemes trūkumcietējiem tika piešķirts aizdevums 70 000 rbļ. apjomā. Taču noteikumi bija smagi — 50 000 rbļ. jāatmaksā jau līdz 1869. g. beigām, bet atlikums ar procentiem pēc pāris gadiem.¹ Tanī pašā gadā, kad Kurzemes zemniekiem uz šiem smagajiem noteikumiem vajadzēja ņemt aizdevumu no valsts, viņu pašu labības magazinās, kur tie ik gadus bija spiesti atbērt savu tiesu nebaltaī dienai, atradās simtiem četrvertu labības un simtiem tūkstošu rubļu pārtikas kapitāla. 1869. g. 1. janvārī Kurzēmē bija 688 labības magazīnas, kurās atradās 161 077 četrverti ziemāju un 112 821 četrverts vasarāju,² bet pagastu kasēs bija 928 257 rbļ. pārtikas kapitāla. Aizdevumā bija piešķirti tikai 68 172 četrverti ziemāju un 45 561 četrverts vasarāju.

Sevišķi grūti neražas gados klājās kalpiem un pārējiem bezzemniekiem. Kaut gan magazīnas bija tieši domātas trūcīgo pagasta sabiedrības locekļu atbalstam neražas gados un kaut gan kalpi savus atbērumus līdz ar saimniekiem katru gadu kārtīgi pildīja, aizņēmumus labības magazinās viņi varēja saņemt tikai tad, ja saimnieks par viņiem galvoja. Vēl sliktākā stāvoklī atradās pārējie bezzemnieki — vaļinieki, iebūvieši, atvaļināti zaldāti. «Tie cieš trūkumu pat labas ražas gados... tagad trūkums tos sevišķi māt.» tā viņu stāvokli raksturoja pat gubernators pārskatā par 1869. g.³

Turpretim muižniekiem, kas pagasta magazīnās nebēra ne grama, bija visas iespējas rīkoties ar šo labību. Tie ņēma labību kā aizdevumu un bieži gadiem ilgi neatdeva vai pat vispār neatlīdzināja parādu. So labību viņi izlietoja degvīna dedzināšanai vai arī pārdeva.

Dundagas muižas zemnieki savā 1864. g. 15. decembra sūdzībā iekšlietu ministram Valujevam, starp citu, sūdzējās, ka muižnieks parādā labības magazīnai 472 pūrus rudzu, 28 pūrus miežu un 18 pūrus auzu.⁴

1866. g. 20. aprīlī Sārņates pagasta amatpersonas visa pagasta vārdā iesniedza sūdzību iekšlietu ministram Valujevam, kurā starp citām pārestībām

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1870. g., 2632. l., 16. lp.

² Turpat, 110. lp.

³ Turpat, 1869. g., 2563. l., 17. lp.

⁴ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865./66. g., 9368. l., 50. lp.

sūdzējās arī par to, ka no pagasta magazīnas un pagasta kases neesot nekāda labuma. Tur tikai jādodot labība un nauda. Ar to muižnieks rīkojoties pēc saviem ieskatiem, un tikai ar muižnieka ziņu magazīnu un kases uzraugi ierodoties un izdodot labību vai citus aizdevumus. Magazīnas un kases grāmatas viņiem neradot, tāpēc patiesais stāvoklis tiem neesot zināms.¹ To raksta pagasta amatpersonas, kurām saskaņā ar likumu bija jāuzrauga pagasta magazīna un kase, bet to uzraugiem vajadzēja atskaitīties pagasta vietnieku pulkam. Tas liecina tikai par pagasta amatpersonu beztiesību šīnī ziņā.

Arī Zūras muižas zemnieki sūdzas, ka muižnieks ar pagasta kasi un labības magazīnu rīkojas ne pēc likuma, bet pēc saviem ieskatiem.²

No Skaistkalnes zemnieku sūdzības izmeklēšanas lietas redzam, ka muižas pārvaldnieks saziņā ar pagasta vecāko izņēmis no labības magazīnas 1500 pūru labības un kopā tie izsaimniekojuši pagasta kapitālus.³ Šo pārkāpumu nespēja noliegt pat izmeklēšanas komisija, taču tam atrada attaisnojumu, kas tiešām skan kuriozi: tas ticis darīts tikai magazīnas labad — tāpēc, lai izņemtas labības vietā atdotu labāku.⁴

Tāpat kā visi pārējie nodokļi un nodevas, auga arī nodevas pagasta labības magazīnām, un dažos pagastos tās sasniedza pat neticamus apjomus. Piemēram, Abgunstes — Grīnfeldes muižā 1866. g. nodevas labības magazīnai 7 reizes pārsniedza normu, un katram vīrietim bija jādod 27 garnicas rudzu un 14 garnicas miežu.⁵

Labības nodevas 80. gados parasti 2—3 reizes pārsniedza normu un caurmērā svārstījās no 5 līdz 10 garnicām.⁶

Klaušu lielais vairums gūlās ne uz personu, bet uz zemnieku zemi vai māju.

Kā kroņa, tā privāto muižu zemnieku sētām bija jāpilda šādas sabiedriskas klaušas: šķūtis karaspēka, policijas un ierēdņu pārvadāšanai (подводная повинность), karaspēka mitināšana (постоянная и квартирная повинность), ceļu klaušas, produktu piegāde baznīcas kalpotājiem, materiālu piegāde un darbaspēks baznīcu, mācītājmuižu un sabiedrisko ēku būvei, lauku pasta izvadāšana, strādnieki robežu zīmju atjaunošanai, malkas piegāde skolu un pagasttiesu apkurei utt.⁷

Sabiedrisko klausu apjoms bija ļoti nenoteikts, sevišķi šķūtis. To apjoms bija atkarīgs no apstākļiem.

Piemēram, 1862. g. karaspēka pārvadāšanai Kurzemes zemniekiem bija jādod 885 pajūgi,⁸ 1863. g. — 9964⁹ un 1865. g. —

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 9656. l., 30. lp.

² Turpat, 117. lp.

³ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 545. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865./66. g., 9378. l., 1. lp.

⁶ Piemēram, Kalnmuižā un Lielezerē 80. gados kalpi deva magazīnai 5 garnicas ziemāju un tikpat vasarāju (Die Lohnverhältnisse..., S. 16.), Cirolē — 5 garnicas ziemāju un 6 garnicas vasarāju (turpat, 18. lpp.), Pūrē — 6 garnicas ziemāju un 6 garnicas vasarāju (turpat, 20. lpp.), Paulsgnādē, Lielsatikē un Gaviezē — 10 garnicas ziemāju un 10 garnicas vasarāju (turpat, 12., 21., 24. lpp.).

⁷ CVVA, 184. f., 1. apr., 1866./68. g., 118. l., 174. lp.

⁸ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2083. l., 94. lp.

⁹ Turpat, 2156. l., 87. lpp.

9623¹ utt. Ierēdņu un policijas pārvadāšanai 1863. g. Kurzemes zemniekiem vajadzēja dot 19 497 šķūtniekus,² bet turpmākajos gados — līdz 30 000 un vairāk. So kļaušu lielums bija dažāds arī attiecībā uz katru zemnieku sētu. 1867. g. katrai zemnieku sētai Kurzēmē caurmērā vajadzēja dot 5,2 šķūtniekus, bet svārstības bija lielas — no 0,1 līdz 23 pajūgiem (skat. 17. tab.). Tā Ekengrāves muižā uz katru sētu iznāca nepilns pajūgs, Bērzbeķu muižā — 1 pajūgs, Mazberķenē un Bērzē — pa 5 pajūgiem, Vircavā — 6, Secē — 7 utt.³

Arī *karaspēka mitināšanas kļaušas* katrā apvidū un katru gadu bija citādas, atkarībā no gubernā nometināto zaldātu skaita un no apvidus.⁴ Lielākas šīs kļaušas bija tanīs pagastos, kas atradās galveno ceļu tuvumā.

1867. g., piemēram, Ekengrāves muižā karaspēka mitināšanai uz zemnieku sētu neiznāca pat pilna diena, bet tanī pašā laikā Bērzbeķē uz katru sētu iznāca caurmērā 33 dienas, Zaļmuižā — 90, Secē — 120, Vircavā — 135 dienas utt.⁵ Pēc regulēšanas komiņas materiāliem, augstākā norma minētajā gadā bija 240 dienas, t. i., gandrīz cauru gadu, bet vidējā uz katru zemnieku sētu — 52 dienas.⁶

Tā kā minētās kļaušas bija ļoti smagas un radīja zemniekos neapmierinātību, tad gubernators 1869. g. iesniedza valdības iestādēm priekšlikumu pārvērst divu kroņa muižu — Vircavas un Svētes — hercogu pilis par kazarmām,⁷ lai tādējādi atvieglinātu zaldātu mitināšanu. Bet jautājums par minēto muižu pārvēršanu par kazarmām tik drīz netika atrisināts. Beidzot ar 1875. g. karaspēka mitināšana tomēr pārgāja uz valsts konta.

Vienas no smagākajām kļaušām bija *ceļu kļaušas*.

Baltijas vietējo likumu krājumā bija noteikts, ka Kurzēmē ceļu ierīkošana un uzturēšana ir to kroņa un privāto muižu pienākums, caur kurām šie ceļi iet.⁸ Tātad ceļu uzturēšana bija muižnieku pienākums, bet tie ar nomas un vēlāk ar pirkšanas kontraktiem arī šīs kļaušas novēla uz zemnieku pleciem.

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2320. l., 47. lp.

² Turpat, 2156. l., 87. lp.

³ CVVA, 185. f., 1. apr., 1866./67. g., 118. l., 155.—157. un 176. lp.

⁴ 1870. g., piemēram, Kurzemes gubernā bija nometināti 6952 zaldāti (2824 pastāvīgi un 4128 — uz laiku). Minētajā gadā Jelgavas apkaimē bija nometināti 1305 zaldāti, Liepājā — Ostrovas pulka štābs un 533 zaldāti, turpētīm Talsu apr. — tikai 20 (ICVVA, 291. f., 4. apr., 2755. l., 37. lp.).

⁵ CVVA, 184. f., 1. apr., 1866./67. g., 118. l., 155.—157. un 176. lp.

⁶ Turpat, 117. l., 181. lp.

⁷ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1871. g., 2755. l., 37. lp.

⁸ Свод Гражданских узаконений губерний Прибалтийских со включением изменений и дополнений по продолжению до 1890 года. Составил бар. Нолькен. СПб., 1891, стр. 135 (piezīme pie 1005. §).

Kurzemes gubernators savā gada pārskatā par 1871. g. arī norāda, ka ceļu labošana un uzturēšana Kurzemē ir zemnieku pienākums. Tiem jāpieved materiāli un jādod darbaspēks, kamēr muižniekiem jānodrošina tikai kokmateriāli un jāsedz izdevumi dzelzs un krāsu iegādei, kā arī meistarū algošanai.¹

Šādu stāvokli, ko muižnieki bija ieviesuši *de facto*, fiksēja arī ģenerālgubernatora instrukcija par ceļu uzraudzīšanu un labošanu, kas izdota 1870. g. 4. aprīlī.² Saskaņā ar šo instrukciju arī Kurzemē visi svarīgākie ceļi bija sadalīti trijās šķirās.

Pirmās šķiras ceļus vajadzēja labot un revidēt katru gadu, otrās šķiras — katru otro gadu un trešās — uzturēt tikai braukšanai lietojamā stāvoklī.³ 1871. g. Kurzemē bija 2879 verstis pirmās šķiras ceļu, 1693 verstis otrās šķiras un 1116 verstis trešās šķiras ceļu.⁴

Tātad 1871. g. pavisam zemniekiem vajadzēja labot un uzturēt kārtībā 5688 verstis galveno ceļu. Bez minētajiem galvenajiem ceļiem Kurzemē bija vēl daudz lielāks skaits lauku ceļu, par kuru uzturēšanu arī vajadzēja rūpēties saimniekiem, caur kuru zemi gāja ceļš. Tā kā galveno ceļu uzturēšana prasīja no zemniekiem ļoti daudz darbaspēka, tad minēto lauku ceļu labošanai laika atlika maz un tie bieži vien bija neizbraucami, sevišķi pavasaros un rudenos.

1862. g. ceļu kļaušu pildīšanai bija jādod 318 947 pajūgi un 322 460 kājnieki.⁵ Tā kā Kurzemē tanī laikā bija apmēram 20 000 zemnieku sētu (pēc 1863. g. datiem — 20 438), tad vidēji katrai sētai gadā bija jādod apmēram 16 zirdzinieku un 16 kājnieku dienas. 1865. g. katrai sētai bija jādod 21 zirdzinieks un 11 kājnieki.⁶ 1867. g. katrai sētai ceļu labošanas darbos vidēji bija jāno-

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1871. g., 2755. l., 38. lp.

² Turpat. Tā kā Baltijas vietējo likumu krājumā neietilpa 1801. g. 5. marta Kurzemes guberņas izdotais ceļu likums (Дорожное положение) (izņemot daļu 1. §, uz kura pamata izveidota piezīme 1005. § III d.) un tā kā minētajā Vietējo likumu krājumā Kurzemes guberņai nebija īpašu noteikumu (izņemot piezīmi 1005. § un 1118. §), tad uz Kurzemes guberņu ceļu uzturēšanas ziņā tika attiecināti tie paši likumi, kas uz visu impēriju (Устав путей Сообщения, т. XII, ч. 1, изд. 1857 г.). Kā atzīmē V. Bukovskis (Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских, т. I, Рига, 1914, стр. 437), 1870. g. 4. aprīļa ģenerālgubernatora instrukcijai par ceļu uzraudzību un labošanu bija tikai administratīvs raksturs un tā bija spēkā tikai tad, ja nenonāca pretrunā ar attiecīgajiem likumiem, kurus tā nevarēja ne atcelt, ne izmainīt.

³ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2755. l., 37. lp.

⁴ Turpat, 2797. l.

⁵ Turpat, 2083. l., 94. lp.

⁶ Turpat, 2320. l., 47.—49. lp. 1865. g. Kurzemes zemnieki ceļu labošanai patērēja 431 291 zirdzinieku dienu un 333 198 kājnieku dienas.

strādā 18 zirdzinieku un 15 kājnieku dienu,¹ 1871. g. ceļu kļaušām bija jādod vidēji 20 pajūgi.²

Bet dažās muižās arī ceļu kļaušas stipri pārsniedza vidējo normu. Pēc regulēšanas komisijas materiāliem, maksimālais ceļu kļaušu lielums 1867. g. bija 49 zirdzinieku un 97 kājnieku dienas,³ vidēji katrai zemnieku sētai bija jādod 18 zirdzinieku un 15 kājnieku dienas, kamēr, piemēram, Bērzbeķu muižā ceļu labošanas darbiem bija jādod no katras sētas 4 zirdzinieku un 2 kājnieku dienas, Seces muižā — 12 zirdzinieku un 18 kājnieku dienas, Vircavā — 61 kājnieku un 61 zirdzinieku diena utt.⁴

Gandrīz katrā muižā un katrā zemnieku sētā atšķirīgs bija arī pārējo sabiedrisko kļaušu apjoms — materiālu piegāde un strādnieku sūtīšana baznīcu un sabiedrisko ēku būvei un labošanai, pasta pārvadāšanas kļaušas u. c.

17. tabula

Zemnieku sētas kļaušu augstākā, zemākā un vidējā norma 1867. g.⁵

Kļaušu nosaukums	Kļaušu veids	Kurzemē			Vidzemē		
		augstākā	zemākā	vidējā	augstākā	zemākā	vidējā
Šķūtis	Vienzirga pajūgi	23	0,1	5,2	22,0	0,3	3,5
Karaspeka mitināšana	Dienu skaits	240	1,0	52,0	12,0	0,1	1,8
Ceļu kļaušas	Zirdzinieku dienas	49	2,4	18,0	66,0	0,1	13,5
	Kājnieku dienas	97	1,2	15,0	50,0	0,1	7,0
Mācītājmuižu būve	Zirdzinieku dienas	51	0,1	1,7	5,4	0,1	0,9
	Kājnieku dienas	36	0,2	3,1	4,0	0,1	1,0
Sabiedrisko ēku būve	Zirdzinieku dienas	75	0,3	2,2	6,2	0,5	0,75
	Kājnieku dienas	66	0,9	3,7	2,0	0,5	0,7
Malkas sagāde skolām un pagasttiesām	Zirdzinieku dienas	6,0	0,3	1,4	4,5	0,2	1,4
	Kājnieku dienas	3,0	0,2	1,0	3,7	0,2	0,4
Robežu zīmju atjaunošana				0,2			0,2
Kroņa zemes regulēšanas darbi	Zirdzinieku dienas			0,3			0,4
	Kājnieku dienas			2,5			1,5
Kroņa mežu kopšana	Kājnieku dienas	22,1	1,0	5,8	8,6	1,1	3,5
Pasta sūtījumu izvadāšana	Zirdzinieku dienas	67	4,8	20,8	Ieskaitīts pagasta nodokļi		
Noziedznieku gūstīšana	Kājnieku dienas	9,4	0,2	1,90	—	—	—
Labība mācītājiem un citiem baznīcas kalpotājiem	Naudā (rbļ.)	8,63	0,06	1,9	7,18	0,07	1,86

¹ CVVA, 184. f., 1. apr., 117. l., 182. lp.

² ICVVA, 291. f., 4. apr., 2797. l., 18. lp.

³ CVVA, 184. f., 1. apr., 117. l., 182. lp.

⁴ Turpat, 118. l., 155.—157. lpp.

⁵ Tabula sastādīta pēc regulēšanas komisijas materiāliem — CVVA, 184. f., 1. apr., 117. l., 181., 182. lp.

Kurzemes zemnieku kļaušu augstākā, zemākā un vidējā norma dota 17. tabulā, kurā salīdzinājumam minēti arī dati par Vidzemi.

No 17. tabulas redzam, ka Kurzemē sabiedrisko kļaušu nastas bija ļoti lielas un ievērojami pārsniedza Vidzemes zemnieku kļaušu vidējo normu. Katrai Kurzemes zemnieku sētai sabiedrisko kļaušu pildīšanai (neskaitot karaspēka mitināšanu) vidēji 1867. g. bija jānod 80 zirdzinieku un kājnieku dienas, kamēr Vidzemē — tikai 33 dienas.

Atšķirības kļaušu apjoma ziņā bija arī starp Kurzemes kroņa un privāto muižu zemniekiem. Ja nomas maksa un nomas noteikumi privāto muižu zemniekiem bija daudz smagāki nekā kroņa zemniekiem, tad naudas nodokļi un sabiedriskās kļaušas — otrādi. Kroņa zemnieki maksāja lielākus nodokļus un pildīja vairāk sabiedrisko kļaušu. Piemēram, šķūtniekus kroņa zemnieki deva ne vien policijas un karaspēka, bet arī Valsts Īpašumu pārvaldes ierēdņu pārvadāšanai. Bez tam tiem bija papildus jāpilda vēl šādas kļaušas: jāsūta strādnieki zemes mērīšanas un regulēšanas darbiem, kroņa mežu kopšanai, mežkungu muižu ēku būvei un labošanai, noziedznieku gūstīšanai utt.¹

Dažām Kurzemes kroņa muižām bija jāpilda vēl īpašas kļaušas, kas saglabājušās no ķeizara Pāvila laika² vai pat no Kurzemes hercogistes laikiem.³

¹ CVVA, 184. f., 1. apr., 118. l., 175. lp.

² Pamatojoties uz ķeizara Pāvila 1797. g. ukazu, vairākām Kurzemes kroņa muižām vajadzēja veikt šādus darbus Kurzemes pilskungu un virspilskungu labā: Susejas muižas zemniekiem bija jānod Jaunjelgavas pilskungam 24 dienas strādnieks. Grobiņas zemniekiem vajadzēja dot Grobiņas pilskungam muižas sienu novākšanai 64 dienas strādnieku ar zirgu un 672 dienas kājnieku.

Dobeles muižas zemniekiem bija jānod Dobeles pilskungam 10 dienas strādnieks ar zirgu un 20 dienas pa vienam kājniekam; Naudītes zemniekiem — 15 dienas strādnieks ar zirgu un 30 dienas bez zirga.

Kuldīgas kroņa muižas zemniekiem vajadzēja novākt Kuldīgas pilskungam 40 pūrvietas pļavu un dot strādnieku 97 dienas ar zirgu un 308 dienas bez zirga; Gaiķu muižas zemniekiem bija jānoplauj 10 pūrvietas pļavu, 40 dienas ar zirgu un 80 — bez zirga; Tīgves muižā — 6 pūrvietas pļavu, 22 dienas ar zirgu un 88 — bez zirga; Sprinča muižā — 12 pūrvietas pļavu, 19 dienas ar zirgu un 57 — bez zirga; Vārdupes muižā — 2 pūrvietas pļavu, 24 dienas ar zirgu un 8 dienas bez zirga; Dūres muižā — 6 pūrvietas pļavu, 22 dienas ar zirgu un 88 dienas bez zirga.

Tukuma pilskungam strādniekus deva Ozolmuižas, Ošlejas, Praviņu, Tumes, Slampes un Smārdes zemnieki, Jelgavas pilskungam — Kalnciema zemnieki.

Astoņu muižu — Brunavas, Bagu, Sunākstes, Seces, Vecsaukas, Salas, Sēlpils un Piksteru — zemniekiem vajadzēja dot deputāta sienu Sēlpils virskungam (CVVA, 184. f., 1. apr., 117. l., 191.—193. lp.).

³ Pamatojoties uz Kurzemes hercogu dokumentiem, dažām Rendas kroņa muižas zemnieku mājām bija jāpilda kļaušas Kuldīgas katoļu mācītājam un Grobiņas muižas zemniekiem — Liepājas katoļu mācītājam (CVVA, 184. f., 1. apr., 117. l., 192. lp.). Auru Džūkstes Pētermuižas un Vērpju muižas zemniekiem bija jāved malka un jāsūta strādnieki Dobeles atraitņu nama labošanai (turpat, 194. lpp.). Dažām Dignājas un Sunākstes zemnieku mājām bija jāpilda zvaniņtāja pienākumi vietējās baznīcās (turpat, 194. lp.).

Daudzu Kurzemes kroņa muižu zemniekiem bija jāpilda klaušas arī mācītājmuižām¹, Jēkabpils pareizticīgo klosterim un mežkungu muižām.²

Atsevišķās muižās minētās klaušas bija jau aizvietotas ar naušas maksu.³ Vairāku Kurzemes kroņa muižu zemnieki veica vēl virkni tādu pienākumu pret personām un iestādēm, kas likumā nebija paredzēti, bet ko bija ievēdusi vietējā administrācija pirms

¹ Pamatojoties uz baznīcu revīzijas protokoliem un Evaņģēliskās luterāņu baznīcas 1832. g. 28. decembra likuma 222. §, Kursišu kroņa muižas zemniekiem bija jānod Kursišu mācītājmuižai 1 zirdzinieks un kājnieks visu gadu un 240 dienas strādniece, külēji kulšanas laikā, šķūtnieki ražojumu nogādāšanai uz pilsētu vai dzirnavām, jāpiegādā 14 asis malkas; Veczārdes zemniekiem bija jānod kājnieks, zirdzinieks un 340 sieviešu darba dienas, šķūtnieki un 8 asis malkas; Jaunzārdes zemniekiem — kājnieks un 2 asis malkas.

Seces mācītājmuižā Brunavas kroņa zemniekiem bija jānostrādā 75 zirdzinieku un 150 kājnieku dienas; Bagu muižas — 90 zirdzinieku un 180 kājnieku dienas; Seces muižas — 230 zirdzinieku un 462 kājnieku dienas.

Sunākstes mācītājmuižai Dzēves zemnieki deva 47 zirdzinieku un 376 kājnieku dienas; Jaunsaukas — 42 zirdzinieku un 336 kājnieku dienas; Vecsēres — 192 zirdzinieku un 384 kājnieku dienas; Jaunsēres — 129 zirdzinieku un 259 kājnieku dienas; Elkšņu un Susejas — 680 zirdzinieku un 660 kājnieku dienas.

Sēlpils mācītājmuižai Sēlpils un Vecsēlpils kroņa zemniekiem vajadzēja dot visu gadu vienu strādnieku bez zirga; Abeļu muižai — 10 zirdziniekus un 5 kājniekus; Salas muižai — 20 zirdziniekus un 10 kājniekus (CVVA, 184. f., 1. apr., 117. l., 191.—192. lp.).

² Pamatojoties uz 1804. g. mežu nolikumu, Brunavas kroņa zemniekiem mežkunga muižā bija jāstrādā 50 zirdzinieku un 100 kājnieku dienas; Bagu muižas zemniekiem — 60 zirdzinieku un 120 kājnieku dienas; Vecsēres zemniekiem — attiecīgi 128 un 256 dienas; Jaunsēres — 86 un 172 dienas.

Uz Dignājas mežkunga muižu Sēlpils zemniekiem bija jāsūta 25 zirdzinieki un 150 kājnieki, Abeļu muižas — 20 zirdzinieki un 10 kājnieki, Biržu muižas — 50 zirdzinieki un 125 kājnieki; Salas muižas zemniekiem bija jānoplauj 10 pūr. pļavu un jānostrādā 10 zirdzinieku un 10 kājnieku dienas.

Ceraukstes zemniekiem bija jānovāc Bauskas mežkunga muižai siens, jāsūta 40 dienas zirdzinieki un 120 dienas kājnieki, kā arī jānod 60 dienas külēji; Mēmeles zemniekiem vajadzēja pļaut sienu un 60 dienas dot külēju; Bauskas zemniekiem tāpat bija jāvāc siens, jānod 128 zirdzinieki, 40 kājnieki un 61 dienu külējs.

Apmēram tādi paši darbi bija jāveic Saldus mežkunga muižā Sātiņu zemniekiem; Kuldīgas mežkunga muižā — Kuldīgas, Dūres, Sprinča, Griķu un Vagu zemniekiem; Engures mežkunga muižā — Engures un Dzirciema zemniekiem. Arī Ošenieku, Veczārdes, Jaunzārdes, Lielciēces un Lemzāres zemniekiem bija jānod strādnieki mežkungu muižām (CVVA, 184. f., 1. apr., 117. l., 192. lp.).

³ Piemēram, Skrundas muižas zemnieki maksāja mežkungu muižai 38,48 rbļ.; Irģes muižas — 41,13 rbļ., Lutriņu muižas — 27 rbļ. (CVVA, 184. f., 1. apr., 117. l., 192. lp.).

daudziem gadiem, un pat tādus pienākumus, kuru pastāvēšanai nevarēja atrast nekāda pamata.¹

Salīdzinājumam par atsevišķu Kurzemes kroņa un privāto muižu zemnieku māju naudas un sabiedrisko kļaušu apjomu dota 18. tabula.

Tabulas dati liecina, ka kroņa zemnieku naudas maksājumi un sabiedriskās kļaušas bija lielākas nekā privātajās muižās. Kas attiecas uz naudas nodokļiem, tad tabulā dotā summa ir mazāka par to, ko zemniekiem istenībā vajadzēja maksāt. Tabulā doti vidējie skaitļi, kurus aprēķinot ņemts nevis faktiskais nodokļu maksātāju skaits, bet visi pagastam pierakstītie nodokļu maksātāji arī tad, ja tie dzīvoja citur un savas saistības nekārtoja. Arī naturālās kļaušas bija lielākas, jo tabulā neietilpst nodevas pagasta labības magazīnai, rekrūšu kļaušas, kā arī īpašās kļaušas, ko veica atsevišķu kroņa muižu zemnieki.

Neraugoties uz norādītajiem trūkumiem, tabulas dati liecina, ka Kurzemes zemnieku kļaušu un nodevu nasta bija ārkārtīgi smaga. Aprēķinot naudā, var redzēt, ka daudzās muižās tā sniedzās pāri 100 rbļ. un dažos gadījumos bija lielāka par nomu.²

Kā redzējām, zemnieku nodokļu un nodevu nasta aizvien palielinājās. Tam par iemeslu bija gan nodokļu un nodevu absolūtais, gan relatīvais pieaugums, nodokļu maksātāju skaitam samazinoties, gan arī citi faktori.

Viens no nodevu palielināšanās un parādu pieauguma cēloņiem bija zemnieku grimšana nabadzībā, ko nespēja slēpt pat oficiālas personas. Pārskatā par 1868. g. Kurzemes gubernators rakstīja, ka pēdējā laikā ievērojami pieaugušas zemnieku kļaušas un nodevas, daļēji pagasta pašvaldību ievēšanas dēļ, kā arī tāpēc, ka ar

¹ Piemēram, uz Kurzemes domēņu valdes 1829. g. 26. februāra rīkojuma pamata 26 Dobeles apr. muižu — Aleksandra, Auru, Bērzu, Dobeles, Džūkstes, Jaunesavas, Pienavas Sipeles, Ūdes u. c. — zemniekiem bija jādod strādnieki grāvju tīrīšanai (CVVA, 184. f., 117. l., 193. lp.).

Nicas un Grobiņas zemniekiem bija jāsūta strādnieki klejojošo kāpu nostiprināšanai (Nīcai jādod 840 dienas strādnieks ar zirgu un 840 dienas kājām, Grobiņai — pa 32 dienām) (turpat, 194. lp.).

No nemināmiem laikiem Lielsesavas zemniekiem bija jāpiegādā 100 vezumu malkas Sesavas mācītājam un 18 vezumu — ērgelniekam (no katras mājas 5¹/₅ ass malkas).

Lipstenes muižās zemniekiem vajadzēja piegādāt Dobeles mācītājam 6¹/₂ ass malkas un no katras mājas jādod strādnieks 3 dienas ar zirgu. Plēpju muižās zemniekiem vajadzēja piegādāt Dobeles ķesterim ³/₄ ass malkas. Slampes zemniekiem bija jādod Džūkstes ērgelniekam 38 dienas strādnieks ar zirgu: Pienavas — 47 dienas; Apšupes — 17 dienas; Mālu muižās — 3 dienas; Pētermuižās un Vērpju muižās — 50 dienas; Džūkstes — 33 dienas (turpat, 194. lp.).

² Piemēram, Padures muižās nomnieks Ābele 1868. g. maksāja 144 rbļ. nomu, bet nodokļu, naturālo nodevu un kļaušu apjoms bija 150 rbļ. (CVVA, 412. f., 1. apr., 1881. g., 15306. l., 10. lp.).

katru gadu auga bez vēsts pazudušo skaits, un tāpēc, ka ar katru gadu auga zemnieku trūkums un posts vispār...¹

Paskaidrojumā ģenerālgubernatoram sakarā ar 1865. g. Ilūkstes apriņķa Koņecpoles muižas zemnieku sūdzību gubernators rakstīja, ka nodokļu pieaugums izskaidrojams ar lielu maksātspējīgo skaitu.²

No iepriekš minētās Abgunstes — Grīnfeldes kalpu sūdzības

18. tabula

Dažu Kurzemes kroņa un privāto muižu zemnieku naudas un naturālās nodevas 1867. g.³

Muiža	Vīriešu skaits	Zemnieku sētu skaits	Naudas nodokļi (rbl.) ⁴	Naudas nodokļi uz 1 vīrieti (rbl.)	Naturālās kļaušas aprēķinātas naudā ⁵	Naturālās kļaušas uz 1 zemn. sētu (rbl.)
<i>Kroņa muižas</i>						
Seces	714	77	3315	4,75	4236	55,01
Jaunsaukas	285	42	1368	4,80	855	20,37
Vircavas	2232	160	14405	6,45	14198	88,74
Džūkstes	345	33	1639	4,75	1549	46,93
Kenziņu	141	15	567	4,02	1894	126,28
Praviņu	442	47	2165	4,89	2798	59,54
Grobiņas	358	33	1907	5,33	1430	43,52
Valtaiķu	153	15	1077	7,03	762	50,77
Alšvangas	742	62	4649	6,25	4493	72,46
<i>Privātās muižas</i>						
Ekengraves	362	38	1592	5,66	691	18,19
Jaunsunākstes	170	18	848	4,99	386	21,48
Zaļmuižas	1236	100	5868	4,75	2748	27,18
Bērzbēķu	119	12	475	3,99	204	17,00
Mežotnes	1096	92	4408	4,02	3137	34,10
Reges	52	8	274	5,25	68	8,50
Telses	370	34	1398	3,77	1142	33,58
Funkes	166	13	566	3,40	507	39,00

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1869. g., 2563. l., 18. lp.

² Turpat, 2054. f., 2. apr., 1865. g., 9376. l., 4. lp.

³ Tabula sastādīta pēc regulēšanas komisijas datiem (CVVA, 184. f., 1. ap., 1866./67. g., 118. l., 152., 153., 157., 169., 170., 176., 196., 251., 252., 256. l.).

⁴ Naudas nodokļos ietilpst galvasnauda, zemstu un pagasta nodokļi, kā arī nodokļi, ko kroņa zemnieki maksāja Valsts Ipašumu pārvaldes uzturēšanai.

⁵ Naturālās kļaušas aplēstas, rēķinot 0,50 kap. par zirdzīnieka un 0,20 kap. par kājnieka dienu. Dotajā ailē neietilpst rekrūšu kļaušas un nodevas pagasta labības magazinām.

redzam, ka šajā muižā no visām 263 revīzijas dvēselēm tikai 77, t. i., tikai 29,2%, bija maksāspējīgi.¹

70. gados Nīcas pagastā no visiem 3759 vīriešu kārtas iedzīvotājiem par maksāspējīgiem bija atzīti tikai 1576, t. i., 42%.²

Lielais maksātnespējīgo skaits, pastāvot pagasta iedzīvotāju kopējai atbildībai, stipri palielināja jau tā lielās nodokļu nastas tiem, kas bija atzīti par maksāspējīgiem. Bez tam zemnieku nodokļu nastas palielinājās arī tādēļ, ka nodokļu maksātāju skaits samazinājās. Viens no galvenajiem nodokļu maksātāju skaita samazināšanās cēloņiem bija pastiprināta lauku iedzīvotāju aizplūšana no savām dzīves vietām sakarā ar pilsētu un kapitālistiskās rūpniecības attīstību.

Līdz ar rūpniecības attīstību lauki kļuva ne vien par izejvielu, bet arī par darbaspēka avotu pilsētu uzņēmumiem, sevišķi pēc tam, kad tika atviegloti lauku iedzīvotāju pārvietošanās noteikumi. Šinī ziņā svarīga loma bija 1863. g. 9. jūlija likumam,³ kas katram pagasta sabiedrības loceklim deva tiesības saņemt pasi uz laiku no trim mēnešiem līdz trim gadiem, ja viņš bija nokārtojis saistības ar savu pagastu, t. i., nomaksājis par visu prombūtnes laiku nodokļus, iemaksājis pagasta kasē īpašu pases nodokli, nodrošinājis visus savus darba nespējīgos ģimenes locekļus un radniekus, kas palika pagastā.

Kaut arī šie noteikumi bija smagi, sevišķi pirmais un pēdējais punkts, tomēr pārvietoties tagad varēja daudz brīvāk, it īpaši pēc tam, kad ar 1868. g. 28. oktobra lēmumu atcēla 1863. g. 9. jūlija likuma noteikumu par ģimenes locekļu apgādāšanu.

Par to, ka savu dzīves vietu atstājušo personu skaits 19. gs. otrajā pusē ar katru gadu desmitu strauji pieauga, liecina Nodokļu departamenta Ģerboņu nodaļas dati par Kurzemes guberņā izdoto pasu skaitu laikā no 1861. līdz 1900. g.⁴

No 19. tabulas redzam, ka izdoto pasu skaits 40 gadu laikā pieaudzis gandrīz 7 reizes. Raksturīgi tas, ka Kurzēmē vislielākais bija uz gadu izņemto pasu skaits — 57—67%, vismazākais — ilgāk nekā uz gadu izdoto pasu skaits. Jāpiezīmē, ka uz ilgāku laiku izdoto pasu skaits auga ļoti strauji — 40 gadu laikā

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865. g., 9378. l., 4. lp.

² Доклад Высочайше учрежденной комиссии..., Приложение I, отд. III, стр. 167.

³ II ПСЗ, т. XXXVIII, № 39849, 9. VII 1863 г. Высочайше утвержденные Правила о порядке увольнения во временныя отлучки членов крестьянских в Остзейских губерниях обществ и о порядке перечисления их в другие общества.

⁴ Материалы Высочайше учрежденной 16. XI 1901 г. комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 г. по 1900 г. благосостояния сельского населения среднеземледельческих губерний, сравнительно с другими местностями Европейской России, ч. I. СПб., 1903 г., стр. 224—225.

tas pieaudzis 16 reizes, no 4100 līdz 65 100. Tas liecina, ka šie aizgājēji atraduši pastāvīgu darbu citās vietās. Turpretim pases saņemšana uz laiku no 3 līdz 6 mēnešiem deva iespēju aiziet tikai peļņas darbos.

Taču tabulas dati ļauj spriest tikai par vispārējām tendencēm iedzīvotāju kustībā. Avotos, pēc kuriem tā sastādīta, nav norādīts, kāda iestāde izdevusi pasi (pagasta valde, pilsētas valde u. tml.), kā arī nav minētas ļaužu kārtas, kam pase izdota. No tiem var uzzināt tikai izdoto pasu, nevis personu skaitu, kas uz laiku atstājušas savas dzīves vietas, jo viens un tas pats cilvēks minētajā laika posmā varēja saņemt pasi vairākas reizes. Bez tam ļoti liels iedzīvotāju skaits savas dzīves vietas atstāja bez pasēm vai arī dzīvoja citur ar pasēm, kam notecējuši termiņi. Piemēram, 1869. g. uz laiku savas dzīves vietas bija atstājuši 41 990 Kurzemes guberņas iedzīvotāji,¹ no kuriem lielākā daļa (27 710, t. i., 66%) bija aizgājuši bez pasēm.

Kaut gan pēc tabulas nevar precīzi konstatēt, cik liels ļaužu skaits uz laiku atstājis savu dzīves vietu laukos, jo arī dažu Kurzemes pilsētiņu un miestīņu iedzīvotāji bija spiesti meklēt nodarbošanos ārpus savām dzīves vietām, taču nav šaubu, ka lielais vairums uz laiku aizgājušo bija zemnieki.

Par to, ka uz laiku savas dzīves vietas atstāja galvenokārt lauku iedzīvotāji, varam spriest pēc pilsētu iedzīvotāju sastāva. Salīdzinot Kurzemes pilsētu iedzīvotāju skaitu 1863. un 1897. g., redzam, ka tas pieaudzis gandrīz 2,5 reizes.²

Ka Kurzemes pilsētu iedzīvotāju skaits pieaudzis galvenokārt uz ienācēju rēķina, liecina šādi dati: 1897. g. Kurzemes pilsētās vietējo iedzīvotāju bija caurmērā 47,68%.³ Tātad vairāk nekā puse (52,32%) bija ienācēji. No Kurzemes guberņas apriņķiem pilsētās bija ienākuši 28,66%, no citām guberņām — 22,05% un no citām valstīm — 1,61%.⁴

Taču lielākajās Kurzemes pilsētās, kas straujāk pieauga un attīstījās, aina vēl raksturīgāka. Piemēram, Jelgavā no citurienes bija ienākuši 63,3% iedzīvotāju, no tiem 39,2% — no Kurzemes

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2632. l., 12. lp.

² 1863. g. Kurzemes pilsētās, pēc 1863. g. skaitīšanas datiem (publicēti «Kurländisches Statistisches Jahrbuch pro 1869», Mitau, 1869, S. 17), bija 62 492 iedzīvotāji, bet 1897. g., pēc pirmās vispārējās skaitīšanas datiem (publicēti «Первая всеобщая перепись Российской империи 1897 г., т. XIX. Курляндская губерния, стр. VI), Kurzemes pilsētās bija 155 761 iedzīvotājs. Jāpiezīmē, ka daži autori, dodot pilsētu iedzīvotāju skaitu Kurzemē pēc 1897. g. skaitīšanas datiem, min 145 800 iedzīvotāju. Starpība rodas no tā, ka minētajā krājumā pilsētām pieskaitīti arī divi miestīņi — apriņķu centri — Pūkste un Talsi.

³ Первая всеобщая перепись..., т. XIX. Курляндская губерния, стр. XVI.

⁴ Turpat.

Gadi	Izdotas				
	skaits tukstosos	cik reizes vairāk attiecībā pret I. periodu	līdz 3 mēnešiem		
			skaits tukstosos	% attiecībā pret kopējo skaitu	cik reizes vairāk attiecībā pret I. periodu
1861.—1870.	78,7		3,1	3,9	
1871.—1880.	132,4	1,6	12,2	9,2	3,9
1881.—1890.	175,0	2,2	33,2	19,0	10,7
1891.—1900.	527,9	6,7	64,7	12,1	20,9

apriņķiem. Liepājā ienācēju skaits vēl lielāks — 70,1%, no kuriem 35,17% — no Kurzemes apriņķiem.¹

Ka ienācēji lielākoties bija zemnieki, par to spilgtu liecību dod 1897. g. skaitīšanas dati. Pēc tiem redzam, ka 1897. g. no visiem Kurzemes pilsētu iedzīvotājiem 77 996², t. i., 50,08%, piederēja zemnieku kārtai. Lielākajās pilsētās zemnieku kārtas iedzīvotāju procents vēl augstāks (piem., Jelgavā — 52,7%, Liepājā — 53,4%, Ventspilī — 57,4%).³

Te vēl jāpiezīmē, ka daudzi Kurzemes iedzīvotāji devās arī uz Rīgu un citām guberņām. Pēc 1897. g. skaitīšanas datiem, gandrīz piektā daļa (51 596⁴, t. i., 18,28%) Rīgas iedzīvotāju bija ienācēji no Kurzemes. Daudzās mājās no tām pierakstītajām revīzijas dvēselēm dzīvoja tikai Ause, ceturta vai pat piektā daļa⁵, kas arī liecina par iedzīvotāju aizplūdumu.

Savas dzīves vietas pa lielākai daļai pameta bezzemnieki, kuru skaits Kurzēmē bija ārkārtīgi liels. Taču bija arī gadījumi, kad devās projām saimnieki, kam muižnieks bija atņēmis nomas zemi,

¹ Procenti aplēsti pēc skaitļiem, kas minēti Первая всеобщая перепись..., т. XIX. Курляндская губерния, 36. lpp.

² Turpat, 2. lpp.

³ Turpat (apļēsums mans — A. M.).

⁴ Первая всеобщая перепись..., т. XXI. Лифляндская губерния, 38. lpp.

⁵ 1896. g. Kuldīgas Modriņu mājās no 22 revīzijas dvēselēm uz vietas dzīvoja tikai 10, Lutriņu Krimpes mājās no 21 — tikai 14, Krūzes mājās no 27 — 15, Klimperu mājās — no 35 — 22 (CVVA, 416. f., 1. apr., 462. l., 2., 8., 26., 32. lp.). Bauskas Misas muižas Vēdergala mājās no 22 revīzijas dvēselēm dzīvoja 9, Staliņu mājās no 24 — 6, Strūbergu no 25 — 6, Galenieku mājās no 32 — 6, Cēru mājās no 21 — 3 utt. (CVVA, 416. f., 311. l., 3., 19., 27., 41., 43. lp.).

izdoto pasu skaits
1900.g.)

pases

uz 6 mēnešiem			uz 1 gadu			uz ilgāku laiku		
skaits tukstosos	% attiecībā pret kopējo skaitu	cik reizes vairāk attie- cībā pret 1. periodu	skaits tukstosos	% attiecībā pret kopējo skaitu	cik reizes vairāk attie- cībā pret 1. periodu	skaits tukstosos	% attiecībā pret kopējo skaitu	cik reizes vairāk attie- cībā pret 1. periodu
19,3	24,3		53,3	66,6				
25,0	18,9	1,3	88,7	67,0	1,7	6,5	4,9	1,6
34,1	19,6	1,8	101,3	57,8	1,9	6,3	3,6	1,5
52,1	9,9	2,7	364,1	65,7	6,6	65,1	12,3	15,7

kā arī nomnieki, kas nespēja pildīt smagos nomas noteikumus, un saimnieku ģimenes locekļi.

Lielais lauku iedzīvotāju aizplūdums uz pilsētām un citām guberņām, no vienas puses, labvēlīgi ietekmēja pagastā palikušo iedzīvotāju stāvokli. Tā kā aizgāja lielākoties bezzemnieki, kas bija lauku iedzīvotāju pamatmasa, tad līdz ar to darba piedāvājums samazinājās, un tas radīja labvēlīgākus līgšanas apstākļus.

Bet no otras puses, tas apstāklis, ka daudzi savas dzīves vietas pameta bez pasēm un ka tie, kuru pasēm bija notecējis termiņš, nekārtoja savas saistības pret pagastu, uzlika lielāku nodokļu un nodevu nastu pagastā palikušajiem.

Tas bija viens no zemnieku parādu pieauguma iemesliem.

Piemēram, 1869. g. nezināmā prombūtnē esošo personu parādi bija 114 150 rbļ.¹ un, kamēr tie nebija izsvītroti no nodokļu maksātāju sarakstiem, viņu parādi bija jāmaksā pārējiem pagasta iedzīvotājiem. Pēc tam kad 1868. g. 19. novembrī ar valdošā Senāta ukazu atcelts noteikums, ka tiem, kas atstāj savu pagastu, nav jānodrošina radnieki, pagastu sabiedrībai vajadzēja uzturēt arī šo aizgājušo nespējīgos ģimenes locekļus, kuru skaits jau 1869. g. bija diezgan liels — 15 247 cilvēki.²

Kurzemē pastāvošā nodokļu ievākšanas kārtība (pēc vietas piederības, nevis faktiskās dzīves vietas) apgrūtināja nodokļu ievākšanu un ievērojami palielināja pagastā palikušo iedzīvotāju pienākumus.

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2632. l., 12. lp.

² Turpat, 15. lp.

Kāds korespondents «Tēvijai» par stāvokli Dundagā 90. gadu vidū raksta par maksāspējīgo iedzīvotāju skaita samazināšanos. 17 mājās ir ārpagasta saimnieki, 18 mājas — vispār bez saimniekiem, un tās pārvalda vai nu muiža, vai mirušo atraitnes. Daudzi gājēji ienākuši no citurienes un šim pagastam nodokļus nemaksā. 700 pagastam pierakstīto nodokļu maksātāju, kuru parādi 5000 rbļ., dzīvo ārpus pagasta un arī nodokļus nemaksā.¹ Tā laika presē sastopami neskaitāmi ziņojumi, kurus ievietoja pagasta valdes, ar gariem sarakstiem par nezināmā prombūtnē esošajiem nodokļu maksātājiem.

Šāda nodokļu ievākšanas kārtība izraisīja daudz iebildumu vietējo amatpersonu vidū. Jau 70. gados komisijai, kas pētīja lauksaimniecības stāvokli Krievijā, no kurzemniekiem ienāca priekšlikums atcelt solidārās galvošanas principu, kas, pastāvot brīvām pārvietošanās iespējām, esot ļoti nepiemērots.² Pret pastāvošo nodokļu sadales un ievākšanas kārtību uzstājās ne vien pagasta amatpersonas, bet arī paši nodokļu maksātāji.³ Viņi pieprasīja, lai nodokļus ievāc tikai no faktiskajiem pagasta iedzīvotājiem, lai katrs maksātu pēc savas īstās dzīves vietas, ne piederības, taču līdz 19. gs. beigām šajā ziņā nekādas izmaiņas nenotika.

Acimredzot valdības iestādēm šķita ērtāk uzlikt atbildību par saistībām visam pagastam, nekā nodarboties ar parādu piedzišanu un katra nodokļu maksātāja.

Bez pārmērīgas tiešo nodokļu nastas zemniekiem nācās maksāt vēl netiešos nodokļus, kas bija uzlikti un aizvien palielinājās tādām plaša patēriņa precēm kā petrolejai, tabakai, sērskociņiem, cukuram u. tml.⁴ Arī šos nodokļus trūcīgie iedzīvotāji izjuta smagāk, jo minēto preču iegādei tiem nācās atdot lielāku daļu sava ienākuma nekā turīgajiem.

Smagi lauku iedzīvotājus ietekmēja arī augstā muita tādām ievadamajām precēm kā arkliem, dzelzij, metālizstrādājumiem u. tml. Līdz ar to stipri paaugstinājās šo preču cenas iekšējā tirgū un zemnieku saimniecībām bija ļoti apgrūtināta šo tik nepieciešamo priekšmetu iegāde.

Kā redzējām, apskatāmā perioda pirmajos gadu desmitos nodokļu sistēma saglabāja savu dzimtbūtniecisko raksturu — gal-

¹ Tēvija, 1896., 11. nr.

² Доклад Высочайше учрежденной комиссии..., Приложение I, отд. III, стр. 12.

³ Latviešu Avīzes, 1886., 7., 42., 48. nr.; Tēvija, 1889., 30. nr.; 1896., 11. nr.; Mājas Viesis, 1896., 13. nr.; Baltijas Vēstnesis, 1900., 59. nr. u. c.

⁴ Desmit gadu laikā — no 1885. līdz 1894. g. valsts kārtējie ienākumi bija pieauguši par 378 milj. rbļ. Par 66 milj. ienākumi bija palielinājušies no reibinošiem dzērieniem, it sevišķi pēc akcīzes paaugstināšanas. Par 66 milj. rbļ. bija pieauguši netiešie nodokļi no tabakas, cukura, petrolejas, sērskociņiem. Ievedmuitas paaugstināšanas rezultātā par 75 milj. pieauga muitas ieņēmumi utt. (Dienas Lapa, 1896., 17. nr.).

venie nodokļu maksātāji joprojām palika zemnieki un nodokļu aplikuma pamatā bija nevis manta, bet persona.

Gadsimta pēdējos gadu desmitos šinī ziņā tika izdarītas nelieļas izmaiņas, pielāgojot nodokļu sistēmu jaunajiem apstākļiem. Bija atcelta galvasnauda, pārliekot to uz zemi, bet zemes nodokļa ievākšanas pamatā likta zemes platība un vēlāk — zemes vērtība. Taču viena no lielākajām naudas nodokļu grupām — pagasta nodokļi — joprojām tika ievākti no personas. Saglabājās arī kopējā atbildība par nodevu un nodokļu samaksu.

Nodokļu sadalījums joprojām palika nevienmērīgs kā starp zemnieku un muižas zemi, tā arī starp pašiem zemniekiem. Nodokļi, rēķinot uz desetīnu zemes, muižām bija trīs reizes mazāki nekā zemnieku sētām.

Bez tam arī pašu zemnieku vidū no personas ievācamie nodokļi nebija vienmērīgi sadalīti, neraugoties uz nodokļu maksātāju dalījumu grupās, jo pēdējam pamatā bija ne manta, bet peļņas spējas. Pastāvot šādam dalījumam, darba spējīgie bezzemnieki bija iedalīti otrajā grupā, tūlīt aiz māju saimniekiem. Pastāvot šādai nodokļu sadalei, bezzemnieki un trūcīgie lauku iedzīvotāji nodokļiem izdeva lielu daļu no saviem līdzekļiem, kamēr turīgo zemnieku naudas izdevumos minētajiem maksājumiem bija mazāk nozīmīga vieta. Piemēram, 80. gados kalpi naudas nodokļiem izdeva 12—15% algas, bet turīgo un vidējo saimnieku naudas izdevumos nodokļi bija 2—4%. Jo turīgāks bija saimnieks, jo mazāka viņa izdevumos bija nodokļu tiesa. Tādējādi galvenais nodokļu smagums tika uzvelts bezzemnieku un trūcīgo lauku iedzīvotāju pleciem. Arī nodokļu absolūto un relatīvo pieaugumu vissmagāk izjuta zemnieki, jo tie joprojām bija galvenie nodokļu maksātāji.

VI NODAĻA

ZEMNIEKU TIESISKAIS STĀVOKLIS UN ZEMNIEKU KUSTĪBA

Iepriekšējās nodaļas iztirzātais materiāls rāda, ka ilgu laiku pēc dzimtbūšanas atcelšanas zemnieki palika saistīti pie savas dzīves vietas un vēlāk, kad pārvietošanās iespējas paplašinājās, tos pie pagasta sabiedrības saistīja kopējā atbildība par nodokļu un sabiedrisko klaušu pildīšanu. Pat tās ierobežotās tiesības, ko zemniekiem deva likums, viņiem nebija iespējams izmantot, jo gan tiesas, gan pārvalde, kur pilnīgi bija saglabājušies feodālisma laikmeta institūti, stāvēja muižnieku interešu sardzē.

Kurzemes guberņa līdz 1876. g. atradās Baltijas ģenerālgubernatora pārziņā¹, un to tieši pārvaldīja gubernators, kurš vadījis no īpašiem vietējiem likumiem,² saskaņojot tos ar Krievijas impērijas likumiem.

Administratīvās iestādes lielākoties bija izveidotas, pamatojoties uz impērijas likumiem,³ bet tiesu iekārta un policijas vara balstījās uz īpašiem vietējiem likumiem.⁴

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas zemnieku tiesības un pienākumi tika fiksēti zemnieku atbrīvošanās likumā,⁵ saskaņā ar kuru zemnieku lietu kārtošanai izveidoja pagastus un pagastu tiesas, pakļaujot tās pastāvošajai tiesu un administratīvajai iekārtai, kas pilnīgi atradās muižnieku rokās. Līdz 1866. g. administratīvajām reformām Baltijā pagasta tiesas rokās koncentrējās pārvaldes, policijas un tiesu funkcijas.

¹ 1876. g. ģenerālgubernatora postenis likvidēts.

² Provinzialrecht der Ostseegouvernements. I T., — Behördeverfassung; II T. — Ständerecht; III T. — Privatrecht.

³ Provinzialrecht des Ostseegouvernements, I T., СПб. 1845, 7. § norādīts, ka pēc impērijas likumiem izveidota guberņas valde, kamerālvalde, apriņķu rentējas, iestādes valsts īpašumu pārvaldīšanai, no dažādām ministrijām atkarīgas pārvaldes (piem., muižas, apanāžas muižu, medicīnas u. c. pārvaldes).

⁴ Provinzialrecht der Ostseegouvernements, I T., СПб. 1845, 9. § norādīts, ka pēc vietējiem likumiem izveidota augstākā tiesa guberņā — galma virstiesā, virspilskungu tiesa, pilskungu tiesa, policijas pristavi miestos, maģistrāti pilsetās un apriņķu tiesa, kurām bija pakļautas pagasta tiesas zemnieku lietu kārtošanai. Pēc šiem likumiem bija izveidota arī baznīcas pārvalde.

⁵ I ПСЗ, т. XXXIV, № 27024, 25. VIII 1817 г.

Pagasta sapulce, kurā piedalījās visi pagastam pierakstītie vīrieši, ievēlēja tiesas vīrus. Tie bija: priekšsēdētājs, vairāki piesēdētāji (atkarībā no iedzīvotāju skaita pagastā) un algots rakstvedis. Bez tam vēl pagasta iedzīvotāji ievēlēja trīs vecākos, kuri kopā ar tiesas vīriem apsprieda un izlēma jautājumus, kas nepasija pagasta sapulces piekrišanu.

Pagasta tiesai policijas ziņā bija pakļauti visi pagastam pierakstītie iedzīvotāji, kas dzīvoja uz zemnieku lietošanā esošās zemes un maksāja nodokļus. Uz muižas zemes policijas funkcijas piederēja muižniekam vai tā ieceltai personai. Pagasta tiesa bija arī pirmā instance, kas izšķīra civillietas starp zemniekiem.

Taču zemnieku pagasti un pagastu tiesas bija izveidotas ne tik daudz, lai dotu zemniekiem pašvaldību un iespējas lemt savas lietas un aizstāvēt savas intereses, bet lai nodrošinātu pienākumu pildīšanu pret valsti.

Likumā atkārtoti tika uzsvērts, ka zemniekiem kā tiešajiem valsts padotajiem jāpilda visas valsts un personas nodevas un kļaušas un ka par šo pienākumu pildīšanu atbild visi pagasta iedzīvotāji kopā (skat. 7. un 23. §).

Pat pagasta apjomā zemnieki ne pārvaldes, ne policijas, ne tiesas ziņā nebija patstāvīgi, bet pakļauti gan tiešai, gan netiešai muižas policijas un muižnieka kontrolei. Jau likumā bija noteikts, ka pagasta sabiedrības uzdevums ir rūpēties par savu labklājību un savu pienākumu pildīšanu pagasta tiesas, pagasta vecāko un muižas policijas resp. muižnieka uzraudzībā (22. §).

Lai varētu sasaukt sapulci pagasta amatpersonu vēlēšanām, bija nepieciešama muižnieku piekrišana. Muižas policijai bija tiesības iecelt un apstiprināt vienu no pagasta amatpersonām (33. §). Muižnieks apstiprināja sapulces lēmumus utt. Visus valdības rīkojumus pagasta policija saņēma caur muižas policiju, kā arī sniedza caur to ziņas augstākajām instancēm. Muižas policijai bija tiesības uz laiku atcelt pagasta tiesnešus no amata un to vietā iecelt citus (260. §), ziņojot par to apriņķa tiesai.

Izmantojot šos likuma noteikumus, muižnieki pagasta tiesu un pašvaldību pilnīgi pakļāva savai kontrolei. Lai vieglāk to varētu realizēt, tad amatos muižnieki centās iecelt sev padevīgas, uzticamas personas pat tad, ja pagasta sapulce bija pret to. Spilgts piemērs tam, cik beztiesīgi bija pagasta sabiedrības locekļi amatpersonu vēlēšanās un kā muižnieki gadiem ilgi uzspieda netikamas pagasta amatpersonas pretēji sabiedrības gribai, ir Ilūkstes apriņķa Susejas pagasta amatpersonu vēlēšanas.

Susejas muižas zemnieku sūdzība, ko tie 1865. g. 14. aprīlī iesniedza ģenerālgubernatoram, un izmeklēšanas gaita rāda, ka muižnieks Vitenheims tiem ilgus gadus ar draudiem uzspiedis pagasta vecāko Skušķi.¹ Sūdzībā zemnieki

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865./66. g., 9312. l., 1. lp.

raksta, ka Skušķis ir pagasta vecākā amatam nepiemērots, bet, neraugoties uz to, ka pagasta sabiedrības locekļi nevēlējušies, tas iecelts un muižnieks viņu apstiprinājis bez pagasta piekrišanas. Muižnieks piedraudējis izlikt no mājām vai sodīt ar pletni katru, kas pretosies vai nepaklausīs muižnieka ieceltajam pagasta vecākajam.¹

Minētās lietas izmeklēšanu gubernators uzdeva guberņas valdes sekretāram Germanovam, kas tanī laikā revidēja Ilūkstes apriņķi sakarā ar zemnieku sūdzībām. Izmeklēšanas gaitā noskaidrojās, ka muižnieks tiešām minēto Skušķi jau 13 gadus uzspiedis par pagasta vecāko, pret protestējošajiem zemniekiem lietojot pat represijas.² Arī 1864. g., kad notika jaunas amatvīru vēlēšanas, muižnieks piedraudēja sodīt ar miesas sodu tos, kas pretosies Skušķa ievēlēšanai.³ Taču lietas izmeklēšanas gaita bija labvēlīga muižniekam. Revidents atzina, ka saskaņā ar Kurzemes zemnieku likumiem muižas policijai ir tiesības ievēlēt un apstiprināt vienu no kandidātiem, un attaisnoja arī pārējos muižnieka pārkāpumus.

Par to, ka muižnieki un muižas pārvaldnieki ilgus gadus pagastiem uzspieda sev paklausīgas, bet zemniekiem nepatīkamas pagasta amatpersonas, liecina arī Dvietes pagasta pārstāvju 1865. g. 4. februāra sūdzība Aleksandram II. Tanī viņi raksta, ka minētās muižas pārvaldnieks tos apkraujot ar pārlieku lieliem darbiem un nodokļiem un dažādi izsūcot. Par pagasta vecākajiem apstiprinot personas pret pagasta gribu.⁴

Par to, ka pagastam 16 gadus uzspiests vecākais Klimovičs, stāsta arī Skaistkalnes pagasta barona Korfa un grāfa Komarovska zemnieki.⁵

Gadījumos, kad pagasts ievēlēja muižniekam nepatīkamas amatpersonas, pēdējais vai nu piespieda rīkot jaunas vēlēšanas, vai, pretēji pagasta gribai, atcēla ievēlētos un ielika savus kandidātus, kas ne vienmēr bija ar nevainojamu uzvedību, dažreiz pat krimināli sodīti.

Virgas muižas zemnieki sūdzībā Baltijas ģenerālgubernatoram Līvenam raksta, ka 1864. g. pavasarī tie ievēlējuši pagasta amatpersonas, kas muižniekam nav bijušas pa prātam. Aprīļa beigās muižnieks otrreiz sapulcinājis tos muižā uz atkārtotām vēlēšanām. Arī šoreiz ar rezultātiem muižnieks nav bijis mierā un pavēlējis par pagasta tiesas priekšsēdētāju ielikt Kalnenieku un par piesēdētājiem Kupi un Dimzu. Pirmie divi nav bijuši pat izvirzīti par kandidātiem, bet pēdējais ieguvis vismazāko balsu skaitu. Zemnieki sūdzējās, ka šādas amatpersonas viņi nevarot atzīt, jo Kalnenieks bijis pieķerts dažādās nelikumībās, bet Kupe par zagšanu pat vairākas reizes sodīts.⁶

Sis nav vienīgais gadījums, kad pretēji likumam par pagasta amatpersonām muižnieki iecēla noziedzīgus elementus. Arī Mežmuižas zemnieki ziņoja,

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865./66. g., 9312. l., 2. lp.

² Turpat, 18. lp. To liecina trīs cietušie, ko pirms 7 gadiem muižnieks sodījis ar pletni tāpēc, ka viņi pretojušies minētā Skušķa iecelšanai par pagasta vecāko un griezušies apriņķa tiesā ar sūdzību par nepareizām vēlēšanām.

³ Turpat, 19. lp.

⁴ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 504. lpp.

⁵ Turpat, 506., 550., 552., 554. lpp.

⁶ Turpat, 486.—487. lpp.

ka muižas īpašnieks panācis bijušo amatpersonu atcelšanu un to vietā pats iecēlis citas, starp kurām bijuši pat kroņa parādnieki un cietumsodu izcietuši zagļi.¹ Neraugoties uz zemnieku iebildumiem, tie iecelti un apstiprināti amatos. Šie un daudzi citi gadījumi liecina, cik zemnieki beztiesīgi un ka likumā noteiktās tiesības vēlēt pagasta amatpersonas bija tikai fikcija.

Savu gribu pagasta iekšējās lietās muižnieks varēja realizēt arī ar pagasta skrīvera palīdzību, jo to saskaņā ar likumu (38. §) algoja muižnieks. Pēc vēlēšanās muižnieki varēja algot arī vairākiem pagastiem vienu skrīveri, un tas izpildīja gan pagasta, gan tiesas skrīvera pienākumus. Skrīverim, kas bieži vien bija nācis no citurienes, bija svešas pagasta intereses. Viņš vadījis no sava personiskā labuma un tāpēc visās lietās aizstāvēja sava maizes tēva — muižnieka viedokli un intereses.

Zināmas izmaiņas pagasta pārvaldē ienesa 1866. g. likums par pagasta pašvaldību Baltijas guberņās, kas šķīra administratīvo varu no tiesas varas.² Pēc šī likuma izveidotā pagastu pašvaldība bija pagasta sapulce, vietnieku pulks, pagasta vecākais ar palīgiem un pagasta tiesa (4. §). Pagasta sapulce sanāca reizi gadā, lai ievēlētu pagasta amatpersonas (vecāko, palīgus, tiesnešus un vietnieku pulku), kā arī lēma par nevēlamu personu izraidīšanu no pagasta.

Pagasta amatpersonas, starp kurām galvenais bija pagasta vecākais, sapulce ievēlēja uz 3 gadiem. Pēc vajadzības katrā pagastā bija ievēlēti arī līdz 4 vecākā vietnieki.

Pagasta vecākā varai Kurzemē bija pakļautas visas personas, kas dzīvoja zemnieku sētās un uz zemnieku zemes. Tam bija arī policijas vara pār visiem pagastā dzīvojošiem nodokļu maksātājiem, kā arī atvaļinātajiem zaldātiem.

Pagasta vecākā policijas pienākumos ietilpa paziņot pagasta robežās likumus un valdības rīkojumus, aprīnķa policijas pavēles, raudzīties, lai pagastā netiktu izplatītas baumas, lai valdītu miers un kārtība, rūpēties par palīdzības sniegšanu ugunsgrēka, plūdu, sērgu un epidēmiju gadījumos, aizturēt aizdomīgas personas un kļaidoņus un nogādāt tos muižu policijā, rūpēties par ceļu un tiltu uzturēšanu, par kārtību skolās, slimnīcās u. c. sabiedriskās iestādēs, palīdzēt muižas policijai utt. Sabiedriskajās lietās pagasta vecākā kompetencēs ietilpa sasaukt pagasta sapulci un vietnieku pulku, izpildīt vietnieku pulka lēmumus un ziņot par to muižas policijai, pārzināt pagasta kasi un labības magazīnas, raudzīties, lai pagasta iedzīvotāji kārtīgi pildītu sabiedriskās klaušas un nodevas, izsniegt pases, dot atļauju atstāt pagastu utt.

Pagasta vecākais sabiedrības locekļus varēja arī sodīt ar arestu līdz 2 dienām un naudas sodu līdz 1 rublim.

Vietnieku pulkā ietilpa pagasta vecākais un vietnieki (no 8 līdz 24), kurus ievēlēja pagasta sapulce atbilstoši iedzīvotāju skaitam

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 335. lpp.

² II ПСЗ, т. XLI, № 34034, 19. II 1866 г. Высочайше утвержденное положение о волостном общественном управлении в Остзейских губерниях.

pagastā. Vietnieku pulks, kuru ne retāk kā reizi gadā sasauca pagasta vecākais, izlēma visus pagasta saimnieciskos un sabiedriskos jautājumus: par sabiedrības zemi, pagasta kapitāliem un citu sabiedrības mantu. Tā pārziņā atradās visas iestādes (skolas, slimnīcas, nabagmājas u. c.), ko uzturēja pagasts.

Vietnieku pulks noteica pagasta nodokļu apjomu un ievākšanas veidu, kā arī algas pagasta amatpersonām. Pēdējām vēl piešķaitāmi magazīnas pārzinis, ko ievēlēja vietnieku pulks, un skrīveris, kuru vai nu ievēlēja vietnieku pulks, vai, kā tas bija visbiežāk, algoja, jo pagastā reti bija piemērots cilvēks.

Kaut gan saskaņā ar šo likumu vajadzēja izveidot zemnieku pašvaldību, kas būtu brīva no muižnieku ietekmes, taču arī jaunizveidotā pagasta valde joprojām palika muižnieka kontrolē. Jau likumā bija paredzēts, ka pagasta vecākais un palīgi atrodas muižas policijas resp. muižnieka kontrolē (37. §). Uzraudzība par pagasta valdēm piederēja muižnieku apriņķa tiesai. Bez tam muižnieki pagasta lietas joprojām turpināja ietekmēt caur skrīveriem, kā arī citām paklausīgām amatpersonām.

Par to, ka skrīverim pārāk liela vara pagasta lietās, norāda arī Manaseins savā revīzijas ziņojumā. Viņš raksta, ka skrīveri savā darbībā, kas pa lielākai daļai nebūt nav nevainojama, vadās vienīgi no personiskā labuma, pie kam daudzi no viņiem saņem no muižnieka papildalgu, kas dažreiz pārsniedz to, ko maksā pagasts. Manaseins norāda, ka skrīveri ir tiklab muižnieku, kā priekšniecības iestāžu aģenti.¹

Zemnieku tiesas tādas, kādas tās bija izveidotas pēc 1817. g. likuma, saglabājās līdz 19. gs. 80. gadu tiesu reformai. Kā jau minējām, zemākā instance civillietu kārtošanai starp zemniekiem bija pagasta tiesa, kuras locekļus ievēlēja paši zemnieki.

Pagasta tiesai bija pakļauti tikai pagastam pierakstītie zemnieki, kas dzīvoja uz zemnieku lietošanā esošās zemes. Ja atbildēja puse bija muižnieks vai cita privilēģēta kārta, tad pagasta tiesa varēja vienīgi mēģināt panākt izlīgumu miera ceļā, pretējā gadījumā lieta bija jānodod apriņķa tiesai. Ja apelācija nebija iesniegta, tiesa spriedumu arī izpildīja. Tāpat tā izpildīja divu augstāko apelāciju instanču lēmumus.

Arī pagasta tiesu muižnieki pilnīgi pakļāva savai kontrolei ar skrīveru un sev paklausīgu tiesnešu palīdzību. Tiesneši, kas bija ievēlēti no vietējo zemnieku vidus, vispārējās izglītības trūkuma dēļ, nemaz jau nerunājot par speciālu juridisku izglītību, bija tikai ieroči muižnieka un skrīvera rokās.

Izmantodams labākas likumu un valodas zināšanas, skrīveris izvīrījās gandrīz par galveno personu pagastā. Pārējās amatper-

¹ Manaseina revīzija, 344. lpp.

sonas bieži vien nespēja kontrolēt viņa darbu un tikai parakstīja skrīvera sastādītos rakstus. Muižnieki, kas šos skrīverus algoja, tad arī izmantoja viņus, lai ietekmētu lietu gaitu pagastā un pagasta tiesā.

Tā kā prāvas pagasta tiesā norisa mutiski, lieta guva tādu atspoguļojumu, kādu skrīverim labpatika protokolā ierakstīt. Sūdzoties par pastāvošo tiesu iekārtu, zemnieki bieži vien norādīja, ka skrīveri nepareizi sastādot protokolus.

Tērandes mežsargs Dannenbergs raksta, ka skrīveris protokolā pēc sava prāta sagrozījis viņa un liecinieku izteicienus.¹ Dvīetes pagasta zemnieki 1865. g. starp citām pārestībām sūdzējās ķeizaram, ka zīmogu muižas pārvaldnieks un skrīveris turot pie sevis un, izmantodams pagasta vecākā analfabētismu, viltot dokumentus.²

Zūras pagasta amatpersonas 1866. g. 20. aprīļa sūdzībā iekšlietu ministram starp citu rakstīja: «Pagasta tiesas pie mums nav nekas cits kā tikai muižnieku ierocis. Tiesneši nezina ne agrākos likumus, kas nav latviešu valodā, ne tagadējos... Pagasta tiesai akli jāpilda muižnieka griba, ja tā iebilst, muižnieks apvaino to nelikumībās un pret tiesas locekļiem lieto spaidus.»³

Par to, ka tiesnešus ieceļot tikai tādus, kā grib muižnieks, sūdzējās Līgotu muižas kalpi. Viņi rakstīja: «Cienīgs žēlīgs zemes tēvs, mēs sūdzam par saviem tiesnešiem. Tie par mums neko negādā, ko skrīveris teic, par kungu vien tik iet un tiesnešus kad mēs gribam celt, tad skrīveris un ar kungu tik vien, kādus viņi grib.»⁴

Ja muižnieks ar pagasta tiesas lēmumu vai tiesnešu rīcību nebija mierā, viņš vai nu pārsūdzēja aprīņķa tiesā un panāca vēlamo spriedumu, vai arī pret tiesnešiem lietoja varu.

Piemēram, Pormsātes muižas īpašnieks apcietināja visus pagasta tiesas locekļus tikai par to, ka tie nebija ar mieru nelikumīgi izlikt no mājām 6 saimniekus. Vēlamo spriedumu muižnieks panāca kaimiņu pagasta tiesā.⁵

Arī Plātera-Zīberga muižu zemnieki no Ilūkstes aprīņķa rakstīja, ka par muižas pārvaldnieka gribas nepildīšanu pagasta amatpersonas piekautas un apcietināts.⁶

Par to, ka muižnieki pagasta tiesas vīrus pēc saviem ieskatiem iecēla un atcēla, stāsta arī Mežmuižas saimnieku un kalpu sūdzības,⁷ kā arī daudzi citi zemnieki.

Nākamā instance, kam pagasti bija pakļauti policijas lietās, bija pilskungu tiesa, bet tiesu lietās — aprīņķa tiesa. Aprīņķa tiesa bija otrā instance zemniekiem civillietās un pirmā instance, kas izšķīra zemnieku sūdzības par muižniekiem un muižas ļaudīm, kā arī sūdzības par pagasta tiesu un visu pagastu.

Aprīņķa tiesā, kas pārzināja zemnieku lietas, ietilpa aprīņķa

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 375. lpp.

² Turpat, 504. lpp.

³ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865./66. g., 9656. l., 31. lp.

⁴ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 290. lpp.

⁵ CVVA, 412. f., 1. apr., 15307. l., 2. lp.

⁶ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 318. lpp.

⁷ Turpat, 298., 311. un 335. lpp.

tiesnesis un asesors no muižnieku vidus, zemnieku piesēdētājs un sekretārs, kā arī mirtiesnesis no muižniekiem, kuram vajadzēja censties panākt savstarpēju izlīgumu miera ceļā.

Minētajā tiesā piedalījās arī vēlētie zemnieku piesēdētāji.¹ Tiem it kā vajadzēja garantēt zemnieku intereses tiesā, taču valodas un likumu nezināšanas dēļ tiem bija tikai formāla nozīme. Bez tam tiesas sēdēs zemnieku piesēdētāji varēja piedalīties tikai tad, kad izšķīra lietas starp zemniekiem. Ja atbildētājs bija muižnieks vai citas privileģētas kārtas pārstāvis, zemnieku piesēdētājam likums aizliedza tiesā piedalīties (207. §).

Tādējādi apriņķa tiesa bija tikai muižnieku kārtas iestāde. Jebkuru zemnieku piesēdētāju mēģinājumu kaut kādā veidā aizstāvēt zemnieku intereses pārējie tiesas locekļi kavēja visiem iespējamajiem līdzekļiem, lietojot pat represijas.

Piemēram, uz Ventspils bruņniecības maršala iesnieguma pamata Kurzemes gubernators lūdza atļauju ģenerālgubernatoram kā neuzticamu atcelt no amata apriņķa tiesas piesēdētāju Užavas saimnieku Kristovski un nodot tiesai tikai par to, ka tas bija mēģinājis aizstāvēt Zūras zemniekus pret muižnieka un apriņķa tiesas patvarībām.²

Pagasta tiesa un apriņķa tiesa bija vienīgās iestādes, kur kaut formāli iegāja arī zemnieku pārstāvji. Augstākā apelācijas instance zemniekiem civillietās bija galma virstiesā, kurā zemnieku pārstāvju nebija.

Policijas ziņā pagasti bija pakļauti pilskungu tiesām, kurās pilskungu un divus asesorus ievēlēja tikai muižnieki. Pilskungu tiesas izdarīja iepriekšējo nopratināšanu, un tām bija tiesības izšķirt mazāk svarīgas kriminālas lietas. Par policejiskiem pārkāpumiem tās varēja sodīt ar naudas sodu līdz 5 rubļiem sudrabā, 60 sitieniem ar rīkstēm vai pletni, 8 dienām cietumā vai 6 dienām sabiedriskos darbos ar savu uzturu.

Pilskungu tiesai varēja sūdzēties par pagasta un muižas policiju, bet par pilskungu tiesu — gubernatoram.

Šādās tiesu iestādēs, kurās ietilpa gandrīz tikai vācu muižnieki, kas pie tam nebija juristi, zemniekiem nebija nekādas iespējas panākt objektīvu lietu atrisinājumu, sevišķi, ja atbildētāja puse bija muižnieks. Tiesas pat necentās izmeklēt lietu pēc būtības, ja zemnieki sūdzējās par muižniekiem vai vietējiem apstākļiem, bet sāka meklēt sūdzību iesniedzējus un sacerētājus, lai sodītu tos. Visas sūdzības tika atzītas par nepamatotām, bet to iesniedzēji par «musinātājiem», «kūdītājiem», «dumpiniekiem» utt., lai varētu tiem piemērot visbargāko sodu.

¹ Zemnieku piesēdētāju vēlēšanām apriņķa tiesai katra pagasta sapulce ievēlēja vienu deputātu, tie savukārt noteiktā laikā sapulcējās un apriņķa tiesneša vadībā ievēlēja zemnieku piesēdētāju uz 3 gadiem (211. §).

² ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 9656. l., 44. lp.

Bieži vien augstākās instances sūtīja lietas izšķirt tām pašām iestādēm vai personām, par kurām sūdzība iesniegta. Sprotams, ka šādos gadījumos nevarēja cerēt uz taisnīgu spriedumu. Tie, kas bija sūdzējušies, tika nepamatoti vajāti, tiem piemēroja neatbilstošus likuma pantus utt.

Kā Kurzemes tiesas visnevainīgāko zemnieku lūgumu prata pārvērst par muižnieka apmelošanu, nepaklausību, pretošanos varas iestādēm utt., liecina Dundagas zemnieku lieta, kas ilga vairākus gadus.

No tās redzam, ka 1861. g. 25. oktobrī Dundagas pagastu vecākie K. Roģāns, F. Reinholds un F. Špicbergs ieradušies pie gubernatora ar sūdzību par to, ka Ventspils apriņķa tiesa 1861. g. 12. oktobrī noraidījusi Dundagas pagasta tiesas lūgumu atlaist 1861. g. neražas dēļ atbērumu pagasta magazinā. Tad šini pašā lietā viņi griezās pie gubernatora, vēl pieminot, ka muižnieks vairākiem zemniekiem atņēmis mājas un līdz ar to palielinājušies pārejo zemnieku maksājumi.¹

Gubernators šo lietu uzdeva izmeklēt Ventspils pilskungu tiesai. Tā savā 1861. g. 1. decembra ziņojumā, kā parasti, atzina zemnieku sūdzību par nepamatotu un norādīja, ka par muižnieku apmelošanu zemnieki būtu sodāmi.² Gubernators 1861. g. 7. decembrī ar Ventspils apriņķa tiesas starpniecību lika paziņot minētajiem zemniekiem, ka viņu nepamatotā prasība noraidīta, bet sūdzības iesniedzēji par muižnieka apmelošanu sodāmi ar 3 dienām aresta.³

1862. g. 6. martā Dundagas pagasta vecākie atkārtoti griezās pie gubernatora ar sūdzību, ka muižnieks paradā pagasta magazinai lielāku daudzumu labības, kā arī par to, ka iznīcinātas kalpu māju ierīkošanai 8 zemnieku mājas un to klaugas un nodevas uzliktas citiem saimniekiem. Zemnieki lūdza nokārtot sabiedrisko klaugu un nodokļu sadali, kā arī atlikt labības atbērumu par 1862. gadu.⁴

Gubernators šo lietu uzdeva izmeklēt Ventspils apriņķa tiesai. Tā nevis izmeklēja lietu pēc būtības, bet tūlīt sāka interesēties par sūdzības sacerētāju. Tā kā sūdzības iesniedzēji atteicās uzrādīt šo personu, tad tie uz divām dienām tika apcietināti. Kad sūdzētāji joprojām atteicās nosaukt sūdzības sacerētāju, apriņķa tiesa paturēja tos apcietinājumā un griezās pie gubernatora pēc padoma. Pēdējais uzdeva turpināt lietas izmeklēšanu.⁵

Apriņķa tiesa ziņojumā gubernatoram bija spiesta konstatēt, ka muižnieks tiešām paradā magazinai un ka tas iznīcinājis 8 mājas, bet, neraugoties uz to, atzina zemnieku sūdzību par nepamatotu. Bez tam apriņķa tiesa secināja, ka tie esot «neuzticami», jo sūdzējušies par apriņķa tiesu un pagasta tiesu. Feldmaņa, Reinholda un Rogāna atteikšanos uzrādīt sūdzības sacerētāju tiesa kvalificēja kā pretošanos varas orgāniem.⁶

Lietu vēlreiz nodeva Ventspils apriņķa tiesai izmeklēšanai. 1863. g. 31. janvārī tā ziņoja, ka zemnieku sūdzību kā nepamatotu noraidījusi, bet par ļaunprātīgu sūdzību, nepatiesu liecību un pretošanos likumīgajai varai, nenosaucot sūdzības sacerētāju, sūdzētāji saucami pie kriminālatbildības.⁷ Zemnieki tajā

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865./68. g., 9368. 1., 45. lp.

² Turpat, 49. lp.

³ Turpat, 50. lp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 52.—53. lp.

⁶ Turpat, 58.—59. lp.

⁷ Turpat, 61. lp.

pašā dienā iesniedza apelācijas sūdzību galma virstiesā. Tā aprīņa tiesas spriedumu atzina par pareizu un nosūtīja atpakaļ izpildīšanai¹.

Ventspils aprīņa tiesa sūdzētājus 1864. g. 5. martā nodeva Kuldīgas virspilskunga tiesai, un tā nolēma K. Rogānu, F. Reinholdu un F. Špicbergu kā musinātājus ieslodzīt cietumā uz 16 mēnešiem un pēc tam nodot stingrā policijas uzraudzībā, bet R. Reinfeldu un J. Celertu kā līdzzinātājus ieslodzīt uz 4 mēnešiem cietumā.²

Kurzemes galma virstiesa, kurā šis spriedums nonāca apstiprināšanai, atzina, ka pārkāpums juridiski nepareizi formulēts, un kvalificēja to nevis kā pretošanos varas iestādēm, bet kā pamudinājumu uz nepamatotām sūdzībām un 1864. g. 15. septembra spriedumā nosacīja visus septiņus atcelt no amata, apcietināt uz 3 nedēļām un sodīt ar 10 rbļ. sudrabā katru.³

Dundagas zemnieki nesamierinājās ar šo nepamatoto spriedumu un 1864. g. 15. decembrī iekšlietu ministram Valujevam iesniedza sūdzību, kurā apšaubīja minētā lēmuma pareizību.⁴ Iekšlietu ministrija sūdzību nosūtīja Baltijas ģenerālgubernatoram, kurš savukārt to nodeva gubernatoram izmeklēšanai.

Gubernators plašā paskaidrojumā norāda, ka zemnieki sūdzējušies nepareizi. Lai gūtu lielāku efektu, viņš šo sūdzību iztēlo kā to nemieru vēstnesi, kas Kurzemē izraisījušies starp Dundagas zemniekiem ļaunprātīgā agitatora Valdemāra ietekmē.⁵

Taču Dundagas zemnieki neatlaidās. Pieaicinot palīgā advokātu Gilbertu, ko tie slepeni algoja, viņiem, šķiet, izdevās panākt pareizu lietas ievirzi un Dundagas zemnieku sodīšanu par sūdzībām iesniedza izskatīt valdošajam Senātam.

1867. g. 17. novembrī Kurzemes gubernators saņēma valdošā Senāta un imperatora ukazu šīnī lietā, kurā bija atzīts, ka virspilskungu tiesa apsūdzētajiem piemērojusi nepareizu soda pantu, jo lūgums pagarināt labības atbērumu un nokārtot pareizu nodokļu sadali neesot nedz nepieļauta, nedz nepatiesa sūdzība. Attiecībā uz sūdzības trešo punktu atzīmēts, ka sūdzības izmeklēšana nodota tai pašai aprīņa tiesai, par kuru sūdzība iesniegta.

Arī galma virstiesas spriedums tika atzīts par nepareizu.⁶

Tikai retos gadījumos zemniekiem izdevās ar atkārtotām sūdzībām panākt Pēterburgas iestāžu iejaukšanos, kas tad arī konstatēja nelikumības. Parasti lietas ceļoja kā pa burvju apli — pagasta tiesa, aprīņa tiesa, galma virstiesa, gubernators, ģenerālgubernators, Iekšlietu ministrija un ķeizars un apgrieztā kārtībā atpakaļ — ar attiecīgu norādījumu «lietu izlemt un ziņot par to lūdzējiem».

Panākt labvēlīgu prāvu gaitu tiesās zemniekiem neizdevās arī tāpēc, ka tie, būdami nemācīti, nezināja un neprata dot lietām pareizo ievirzi, bet pieaicināt advokātus tiesas prāvās bija ar likumu noliegts (354. un 364. §).

Pēc likuma tiesā abām pusēm bija jāierodas personīgi, taču muižniekiem un citām privileģētām kārtām atļāva sūtīt uz tiesu arī savus pilnvarotos. Zemnieki ne vien tiesas prāvās nedrīkstēja

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865./68. g., 9368. l., 62. lp.

² Turpat, 63. lp.

³ Turpat, 64. lp.

⁴ Turpat, 3. lp.

⁵ Turpat, 67. lp.

⁶ Turpat, 102.—103. lp.

pieaicināt advokātus, bet arī citādi nevarēja izmantot to palīdzību (piem., lūgt uzrakstīt lūgumus un citāda veida dokumentus), jo pēc ģenerālgubernatora priekšlikuma Kurzemes guberņas valdes 1820. g. 23. septembra ukazs aizliedza rakstīt lūgumus un sūdzības zemniekiem. Tie jāuzklausot mutiski.¹ Šie noteikumi bija spēkā līdz 60. gadiem. 1860. g. ģenerālgubernators Suvorovs atļāva muižniekiem, muižu pārvaldniekiem un nomniekiem, kā arī iestāžu darbiniekiem, izņemot pagasta tiesu, rakstīt zemniekiem lūgumus un iesniegumus, uzrādot lūguma rakstītāja uzvārdu un adresi.² Taču advokātiem tas joprojām bija liegts.

Šie noteikumi muižniekam deva iespēju kontrolēt katru zemiņu sūdzību, kā arī kavēt sūdzības par pašiem muižniekiem vai lietām, kas skartu pēdējo intereses.

Kā to liecina jau minētā Dundagas zemnieku sūdzības lieta, zemnieki ar advokāta Gilberta palīdzību cīnījās ne vien pret ne taisnīgiem sodiem un tiesas spriedumiem, bet arī pret aizliegumu zemniekiem izmantot advokātu palīdzību.³

Šie un tamlīdzīgi mēģinājumi nepalika bez rezultātiem. 1866. g. 11. jūnijā iznāca nolikums, kas atļāva advokātiem izgatavot dažādus rakstus Baltijas zemniekiem un pārējiem iedzīvotājiem.⁴ Taču piedalīties tiesas prāvās tie joprojām nevarēja.

Sava nozīme šinī ziņā bija arī 1864. g. tiesu reformai Krievijā, saskaņā ar kuru tur bija izveidota advokatūra un advokāti piedalījās tiesu prāvās.

Līdz 60. gadu vidum vēl bija spēkā arī pazemojošie miesas sodi, jo pēc dzimtbūšanas atcelšanas muižnieki paturēja sev mājas pārmācības tiesības un policijas funkcijas. Tikai 1865. g. 4. jūnijā iznāca nolikums, kas saimniekus vispār atbrīvoja no miesas sodiem

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865./68. g., 9368. l., 37. lp.

² Turpat, 38. lp.

³ Turpat, 32.—45. lp. 1864. g. advokāts Gilberts iesniedza Tieslietu ministrijai trīs rakstus.

Pirmajā no tiem, kas iesniegts 10. martā, Gilberts uzstājās pret pastāvošo likuma noteikumu, kas aizliedza advokātiem piedalīties tiesas prāvās. Viņš norāda, ka likuma 354. un 364. § advokātiem tikai aizliedz personīgi piedalīties prāvās, bet nevis sniegt padomus vai rakstīt iesniegumus, ņemt kopijas utt. Šāda advokātu tiesību sašaurināšana kaitējot zemniekiem panākt taisnīgu spriedumu. Tālāk viņš apšaubīja ģenerālgubernatora tiesības aizliemt visām personām rakstīt zemnieku sūdzības, kā arī uzstājās pret to, ka 60. gados, kad muižniekiem un citiem ierēdņiem tika dota atļauja rakstīt zemnieku lūgumus, advokātiem tā netikusi dota. Bez tam Gilberts norāda arī uz to, ka ar Baltijas ģenerālgubernatora un Kurzemes guberņas valdes publikācijas zemākajām instancēm aizliegts izsniegt guberņas un augstāko iestāžu lēmumu un ukazu kopijas un ka tas arī ierobežojot zemniekus taisnības meklējumos.

⁴ II ПСЗ, том XLI, № 43385, II. VI 1866 г., Высочайше утвержденное положение о дозволении адвокатам Прибалтийского края составлять для крестьян и для лиц всех прочих сословий всякого рода бумаги, подаваемые ими судебным и административным местам и лицам.

un aizliedza muižas policijai, muižniekiem un saimniekiem ar miesas sodu sodīt kalpus.¹ Taču tiesa pēdējos arī turpmāk varēja sodīt ar miesas sodu. Kā raksta Manaseins savā revīzijas ziņojumā, tad tiesas bieži vien lietoja šo soda veidu un piesprieda to pat personām, kas bija no tā atbrīvotas.² Tā kā miesas sodu parasti izpildīja nekavējoties, tad pārsūdzēšana augstākajās instancēs vairs nevarēja mazināt ļaunumu, kas nodarīts ar nepareizu spriedumu.

Kā lasām laikrakstā «Baltijas Vēstnesis», vēl 70. gados bija sastopami tādi seno viduslaiku soda veidi kā siešana pie kauna staba.³

Tikai ar zemnieku beztiesību izskaidrojami tādi apkaunojoši parādu verdzības gadījumi kā Daniela Ābeles lieta,⁴ kas atgādina viduslaiku drellību. Muižnieka patvaļa viņu no turīga triju māju nomnieka pārvērtā par savu parāda vergu.

Ābele Aizputes apr. Padures muižā nomāja trīs zemnieku sētas. 1868. g. tēva parāda lietā kreditors viņu iesūdzēja Aizputes magistrātā, pieprasot samaksāt 160 rbļ., kaut gan parāds bija tikai 75 rbļ. Tiesa atzina, ka minētā prasība nelikumīga. Tiklīdz barons Osten-Sakens uzzināja, ka Ābele par parādu iesūdzēts tiesā, viņš 1868. g. 26. februārī pieprasīja, lai pagasta tiesa Ābeles saimniecībā izdara revīziju, it kā lai nodrošinātu muižas intereses. Kaut arī revīzija konstatēja, ka viss inventārs ir pilnā kārtībā un lopu un barības pat vairāk nekā paredzēts, muižnieks visai mantai uzlika tik stingru arestu, ka nomnieks Ābele nedrīkstēja neko ņemt ne lopiem, nedz sev uzturam. Ābeles lūgumu noņemt arestu vai izsniegt vismaz tik daudz pārtikas, cik nepieciešams iztikai, muižnieks noraidīja. Ābele iesniedza sūdzību apriņķa tiesā, norādot, ka arests uzlikts nelikumīgi, jo inventārs pilnā kārtībā, noma nomaksāta, lauki apsēti un minētā sūdzība nevarētu būt pat par revīzijas cēloni, jo saskaņā ar nomas līgumu katrs cits nomnieka parāds, izņemot parādu muižai, atzīstams par nelikumīgu. Neraugoties uz to, apriņķa tiesa viņa sūdzību noraidīja. Noraidīts tika arī lūgums izsniegt labību no pagasta magazīnas. Būdams bezizejas stāvoklī, Ābele pārdeva daļu miežu, kas bija pāri par inventāra sarakstā paredzēto daudzumu, bet par to viņu uz laiku arestēja.

Pēc Jūrģiem muižnieks atņēma zemniekam visu inventāru, kas tam pieredēja, strādnieki aizgāja. Muižnieks noraidīja arī Ābeles lūgumu atstāt tam mājas nomā saimniekošanai bez muižas inventāra, tāpat atteica arī citiem nomniekiem, kas vēlējas nomāt minētās mājas. Rezultātā 1868. g. vasarā mājas palika neiznomātas, bet muižnieks iesniedza tiesā prasību, lai Ābele atlīdzina tam zaudējumus 1322 rbļ. apmērā, kas cēlušies māju neiznomāšanas dēļ.⁵

¹ II ПСЗ, т. XL, № 42162, 4. VI 1865 г., Высочайше утвержденное положение Остзейского комитета — Об отмене телесных наказаний в Прибалтийском крае.

² Manaseina revīzija, 367. lpp.

³ Baltijas Vēstnesis, 1870., 14. nr.

⁴ CVVA, 412. f., 1. apr., 1881. g., 15306. l.

⁵ Turpat, 10.—11. lp. «Zaudējumu» sarakstā muižnieks ieskaitījis: renti par 1869. g. — 144 rbļ., par līguma nepildīšanu — 134 rbļ., nodokļus un nodevas — 150 rbļ., par 3 des. zemes neapstrādāšanu — 60 rbļ., par to, ka muižas valde apstrādājusi 10 des. ziemāju laukus — 160 rbļ., par ziemāju ražas novākšanu — 65 rbļ., par 11 des. muižas zemes apstrādāšanu — 133 rbļ., par māju apkurināšanu — 60 rbļ., par to uzraudzīšanu — 130 rbļ., par 36 des. pļavu nopļaušanu — 108 rbļ., par kūtsmēslu izvešanu — 66 rbļ., par grāvju rakšanu — 12 rbļ., zaudējumi par salmiem, pelavām u. c. — 100 rbļ. Pavisam 1322 rbļ.

Tā kā uz atlikušajiem 9 gadiem muižnieks mājas iznomājis citai personai par zemāku nomu nekā Abelem, tad arī nomas starpību bija paredzēts piedzīt no Abeles.

Pagasta tiesa divas reizes izskatīja šo lietu un abas reizes izlēma Abelem par labu. Taču muižnieks nerimās. Pārsūdzējis Aizputes apriņķa tiesā, 1869. g. 2. decembrī viņš panāca vēlamo spriedumu, kurā šis gadījums kvalificēts kā patvarīga māju pamešana, kas nodarījusi muižniekam jau minētos zaudējumus. Galma virstiesas spriedumu apstiprināja. Pilnīgi izputinātais Abele, protams, tik lielu parādu nevarēja samaksāt. Muižnieks piespieda viņu šo summu atkalpot, strādājot muižai, un par katru nokalpoto gadu atreķināja no parāda 15 rbļ. Abele devās uz Liepāju, lai sameklētu citu darbu un ik gadus maksātu muižai 15 rbļ., bet ar policiju tika atvests atpakaļ un sodīts. Tad viņu pieņēma darbā citas muižas saimnieks, maksājot par to Padures muižniekam ik gadus 15 rbļ., bet pēc šī saimnieka nāves Abele tika nodots atpakaļ muižniekam.¹

Veltīgi palika visi Abeles taisnības meklējumi augstākajās instancēs. Uz visu mūžu viņš palika nodots parāda verdzībā, jo atkalpot šo parādu tādā veidā viņš varēja tikai 75 gadu laikā.

Jāatzīmē, ka šis nav vienīgais parādu verdzības gadījums. Visbiežāk tas skāra rekrūšus, kurus kāds muižnieks vai saimnieks atpirka un kuriem šo summu vajadzēja atkalpot. A. Spāģis norāda, ka kāds muižnieks viens pats atpircis 10—15 rekrūšu, maksājot par katru 300 rbļ. Šo summu atpirktajiem vajadzēja atkalpot, strādājot par 23—25 rbļ. gadā, pie kam parāda dzēšanai atreķināja 20 rbļ., bet atpirktajam iztikai izsniedza tikai 3—5 rbļ. gadā.²

Zemnieku acīs vietējās tiesas un muižnieku tiesneši bija zaudējuši katru autoritāti un uzticību. Tāpēc aizvien biežāk savos lūgumos iekšlietu ministram un ķeizaram viņi lūdza strīdīgo lietu izšķiršanai sūtīt komisijas, kurās ietilptu krievu ierēdņi, vai arī tiesas ierikot tā kā Krievija.

Ēdoles un Zūras muižas saimnieki pēc neskaitāmiem taisnības meklējumiem vietējās tiesās un arī Pēterburgā 1866. g. 26. aprīli griežas pie ķeizara ar lūgumu glābt viņus no šejienes muižnieku un muižnieku tiesu patvaļas. «Glābšana no bojā ejas mums ir iespējama tikai caur krievu tiesām, caur pareizticīgajiem valsts un tiesas ierēdņiem, jo mūsu tagadējie tiesas kungi ir šejienes muižnieki, mūsu niknākie vajātāji, kas, mantas kāres dzīti, mūs galīgi izputina».³

Zemnieki lūdza viņu lietas izmeklēšanai sūtīt komisiju, kuras sastāvā būtu krievu ierēdņi.⁴

Ar līdzīgām sūdzībām valsts iestādēs griezās arī Mežmuižas,⁵ Ilūkstes apriņķa grāfa Plātera-Zīberga muižu zemnieki,⁶

¹ CVVA, 412. f., 1. apr., 1881. g., 15306. l., 6. lp.

² [A. Spāģis]. Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland, Bd. 2. Leipzig, 1863, S. 217.

³ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 2656. l., 116. lp.

⁴ Turpat, 121. lp.

⁵ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 315. un 316. lpp.

⁶ Turpat, 317. lpp.

Jēkabmuižas, Lielsesavas, Vircavas un Viskalmuižas kalpi un daudzi citi zemnieki.¹

Kurzemes zemnieku atsaukšanās uz Krievijas likumiem un tiesām nav nejaušība. Krievijas tiesas pēc 1864. g. reformas bija iekārtotas nesalīdzināmi progresīvāk nekā kārtu tiesas Baltijā.

1864. g. tiesu reforma Krievijā aizstāja vecās kārtu tiesas ar jaunām, visām kārtām kopējām tiesām. Formāli visus pilsoņus tiesāja vienas un tās pašas tiesas pēc vieniem un tiem pašiem likumiem. Tas bija milzīgs solis uz priekšu, salīdzinot ar sarežģītajām kārtu tiesām Baltijā.

Nelielus pārkāpumus un sīkas civillietas Krievijā izlēma mīertiesneši, pie kam šajos jautājumos augstākā instance bija visa apriņķa mīertiesnešu sapulce. Bez tam tika izveidoti tiesu apgabali ar apgabaltiesām, kuru lēmums kriminālajās lietās, ja sēdē bija piedalījušies zvērinātie piesēdētāji, bija galīgs. To varēja pārsūdzēt kasācijas kārtībā Senātam. Ja zvērinātie piesēdētāji nebija piedalījušies, apgabaltiesas spriedumu varēja pārsūdzēt tiesas palātā, kas aptvēra vairākas apgabaltiesas.

Iepriekšējā izmeklēšana no policijas rokām bija nodota īpašiem ierēdņiem — tiesu izmeklētājiem. Tiem, tāpat kā apgabaltiesas un tiesu palātas locekļiem, vajadzēja būt ar augstāko juridisko izglītību. Juridiskās palīdzības sniegšanai bija nodibināta advokatūra un tiesas prāvās piedalījās vai nu ieinteresētās puses personīgi, vai arī advokāti. Agrāko slēgto procesu vietā ievada atklātus tiesas procesus.

Tomēr arī Krievijas tiesas saglabāja daudz dzimtbūšanas elementu. Piemēram, palika zemnieku pagasta tiesa, kas izveidota saskaņā ar 1861. g. 19. februāra likumu un kas izšķīra sīkās civillietas, kā arī krimināllietas ne pēc likuma, bet vietējam ierašām. Garīdzniecībai bija saglabājušās savas tiesas, turpināja pastāvēt arī kara tiesas. Politiskās lietas netika izskatītas parastā kārtībā.

Ievēlot tiesnešus un izraugoties piesēdētājus, tika ievērots mantas stāvoklis. Augstā mantas cenza dēļ tiesas sastāvā iekļuva tikai mantīgie. Neraugoties uz norādītajiem trūkumiem, Krievijas tiesas, salīdzinot ar agrākajām feudālajām kārtu tiesām Krievijā un ar Baltijas tiesu iekārtu, bija liels solis uz priekšu.

Kurzemes, tāpat kā visas Baltijas, muižnieki, baidīdamies, ka Krievijas tiesu reformu neattiecina arī uz Baltiju, veidoja dažādas komisijas it kā jaunās tiesu iekārtas izstrādāšanai, lai lietu novilcinātu. Līdz 80. gadiem nekādi pārgrozījumi tiesu iekārtā nenotika, ja neskaita uz 1880. g. 28. maija likuma pamata iz-

¹ Latvijas vēstures avoti, 5. sēj., 254. lpp.

veidoto miertiesu,¹ kuru ievēda blakus pastāvošajām tiesu iestādēm un 1889. g. sakarā ar visas Baltijas tiesu iekārtas reformu atcēla.

Miertiesu Kurzemē atšķirās no Krievijas miertiesām un pilnīgi atradās vācu muižnieku rokās. Kā tiesu, tā zemnieku lietās tā vadījās no vietējiem likumiem un noteikumiem.

Miertiesu apgabala robežas Kurzemē noteica bruņniecības komiteja, un tās sakrita ar virspilskungu tiesas apgabalu. Miertiesnešus ievēlēja īpaša vēlēšanu sapulce, ko Kurzemē sasauca un vadīja apriņķa bruņniecības maršals. Deputātus no miertiesu iecirkņiem ievēlēja zemes īpašnieku resp. muižnieku un pagasta vecāko sapulce. Arī to personu sarakstu, kuras var tikt ievēlētas par miertiesnešiem, sastādīja īpaša komisija ar apriņķa bruņniecības maršalu priekšgalā.

Izmaiņas tiesu un policijas lietās ienesa 80. gadu reformas.

Pamatojoties uz 1888. g. 9. jūnija likumu, Baltijā pēc Krievijas parauga tika pārveidota policijas pārvalde.² Līdz ar to likvidēja pilskungu tiesas Kurzemē un maģistrātus pilsētās. Pēc jaunā likuma policijās vara tika nodota apriņķu priekšniekiem un lielākās pilsētās — policijmeistaram. Tā kā Baltijas guberņās netika izveidots apriņķu policijas priekšnieku institūts, apriņķu policijas pārvalde un tās pagaidu nodaļa, tad to funkcijas izpildīja apriņķu priekšnieki ar saviem palīgiem. Apriņķu priekšnieku vecākajiem palīgiem tika piešķirtas apriņķu policijas priekšnieku tiesības un pienākumi un jaunākajiem palīgiem — lauku policijas pristavu tiesības un pienākumi.

Apriņķu sadalījumu iecirkņos, kur uzturējās jaunākie apriņķa priekšnieka palīgi, noteica Iekšlietu ministrija. Apriņķa priekšnieka un tā palīgu pārziņā pārgāja arī tie līdzšinējie apriņķu policijas pienākumi, kas attiecās uz ceļu labošanu un uzturēšanu, kā arī pilskungu pienākumi attiecībā uz meža lietām.

Pilskungu tiesas funkcijas daļēji tika uzticētas apriņķu bruņniecības maršaliem. Tiem bija jāizsludina valdības likumi un rīkojumi, jā rūpējas par sabiedriskās kārtības un miera uzturēšanu un paklausību varas orgāniem, jāaizkavē neatļautu sapulču noturēšana utt.

Pagasta policija palika līdzšinējā, tikai atbrīvota no muižas policijas resp. muižnieku kontroles, un pilskungu tiesas vietā tā tika pakļauta apriņķa priekšniekam. Ar 1866. g. 19. februāra likuma 35.—42. § muižas policija faktiski tika likvidēta. Muižas

¹ II ПСЗ, т. LV, № 60996, 28. V 1880 г. Именной указ — О введении мировых судебных установлений в губерниях Лифляндской, Эстляндской и Курляндской.

² III ПСЗ, т. VIII, № 5308, 9. VI 1888 г. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета — О преобразовании полиции в Прибалтийских губерниях.

zemes robežās policijas vara īpašniekam palika tikai aprinča priekšnieka vai tā palīgu prombūtnē.

1889. g. 9. jūlijā sekoja likums par tiesu iekārtas un zemnieku iestāžu reformu Baltijas guberņās, saskaņā ar kuru uz Baltiju attiecināja 1864. g. 20. novembra tiesu nolikumu.¹ Ar to tika likvidētas šejienes kārtu tiesu iestādes un ar zināmām atšķirībām ieviestas tiesas, līdzīgas pārējām Krievijas guberņām — miertiesas, miertiesnešu sapulce, apgabaltiesa, tiesu palāta.

Līdz ar to Kurzemē tika likvidēta galma virstiesas un virspilskungu tiesas. Pēdējās dienesta muižas Kurzemē, tāpat kā pilskungu muižas, atkal pārgāja tiešā kroņa pārziņā.

Miertiesnešu sapulce bija augstākā instance miertiesas apgabālā, kas izskatīja kasācijas un apelācijas sūdzības. Tās sastāvā bija priekšsēdētājs, iecirkņa, goda un papildu miertiesneši.

Atšķirībā no pārējām guberņām, kur miertiesnešu sapulces bija vēlēti orgāni, Kurzemē, tāpat kā visā Baltijā, miertiesnešus un miertiesnešu sapulču priekšsēdētājus iecēla tieslietu ministrs no to personu vidus, kuras rekomendēja guberņas komiteja. Pēdējās sastāvā ietilpa bruņniecības maršals, apgabaltiesas prokurors, kamerālvaldes priekšsēdētājs, Valsts Īpašumu pārvaldes pārvaldnieks un guberņas pilsētas galva. Guberņas komiteju vadīja gubernators.

Tāpat kā pārējās guberņās, arī šeit par miertiesnešiem varēja iecelt personas, kas sasniegušas 25 gadu vecumu un ir ar attiecīgu izglītību vai praksi. No vietējiem iedzīvotājiem par miertiesnešiem varēja kļūt tikai tie, kam bez šiem nosacījumiem Baltijas guberņā piederēja dzimtmuiža vai zeme ne mazāk par 300 desētīnu platībā.

Sis pēdējais apstāklis, kā arī tiesnešu iecelšanas kārtība radīja situāciju, ka par miertiesnešiem varēja kļūt tikai muižnieki vai labākā gadījumā turīgie saimnieki. Pārējiem zemniekiem atlika tikai pienākumi — maksāt paaugstinātus zemstu nodokļus šo tiesu uzturēšanai.

Minētā likuma otrajā daļā bija paredzēts pārveidot zemnieku iestādes Baltijā. Tika ieviests pagasta tiesu nolikums, saskaņā ar kuru pagasta tiesas un jaunizveidotās zemnieku virstiesas tika pakļautas miertiesnešu sapulcei. Pēdējā arī noteica pagasta tiesas iecirkņus, ko apstiprināja tieslietu ministrs. Pagasta tiesas iecirknī ietilpa ne vien uz zemnieku, kā tas bija līdz šim, bet arī uz muižas zemes dzīvojošie zemnieki.

Pagasta tiesas sastāvā bija priekšsēdētājs, tiesneši un viet-

¹ III ПСЗ, т. IX, № 6188, 9. VII 1889 г. Высочайше утвержденное положение I — О преобразовании судебной части в Прибалтийских губерниях и II — О преобразовании крестьянских присутственных мест в Прибалтийских губерниях.

nieki, kuru skaitu noteica pagasta vietnieku pulks vai to apvienota sapulce (ja viena tiesa bija vairākiem pagastiem). Pagasta tiesnesus un to vietniekus uz 3 gadiem, aizklāti balsojot, ievēlēja pagasta pilnsapulce. Tiesas locekļi no sava vidus ievēlēja priekšsēdētāju, par kuru varēja būt tikai zemes īpašnieks vai nomnieks. Ievēlēto personu sarakstu pagasta vecākais iesniedza mirtiesnešu sapulcei apstiprināšanai.

Pagasta tiesu spriedumu un sūdzību izskatīšanai bija izveidota zemnieku virstiesa. Tās priekšsēdētāju iecēla tieslietu ministrs un par locekļiem pēc kārtas tika pieaicināti pagasta tiesu priekšsēdētāji.

Pagasta tiesas un zemnieku virstiesas uzturēja no pagasta nodokļiem.

Ar minēto likumu tika atceltas arī apriņķu tiesas, un to funkcijas pārņēma zemnieku lietu komisāri, kurus pēc gubernatora priekšlikuma iecēla Iekšlietu ministrija. Komisāru pārziņā bija zemes lietu regulēšana starp muižniekiem un zemniekiem (piem., nomas līgumu koroborācija, zemes pievienošana muižai utt.).

Jaunie likumi gan ierobežoja muižnieku policijas un tiesas varu un likvidēja kārtu tiesas, kas Kurzemē pastāvēja kopš dzimtbūšanas atcelšanas laikiem, taču joprojām saglabāja veco zemnieku pagasta tiesu un policiju. Mantas cenza dēļ par tiesnešiem varēja kļūt tikai lielie zemes īpašnieki. Arī zemnieku komisārus lielākoties iecēla no vācu muižnieku vidus.

Pagasta tiesa un pārvalde gan pamazām aizvien vairāk izslīdēja no muižnieku ietekmes, bet līdz ar to tā arvien vairāk nonāca topošās latviešu lauku buržuāzijas rokās.

Kā jau iepriekš minēts, zemnieku kārtā vairs nebija viengabalaina. Tanī jau bija saskatāmi visi kapitālistiskā laikmeta lauku iedzīvotāju tipi, un starp tiem bija iezīmējusies plaša ne vien ekonomiskajā, bet arī tiesību laukā. Saimniekiem šinī ziņā bija dotas lielākas priekšrocības nekā pārējiem zemniekiem.

Kaut gan pēdējie, tāpat kā saimnieki, maksāja valsts un pagasta nodokļus un, būdami pagasta iedzīvotāju lielākā daļa, deva galvenos līdzekļus pagasta iestāžu uzturēšanai un amatpersonu algošanai, taču saimniekiem — iedzīvotāju mazākumam — bija dotas lielākas tiesības pagasta pašvaldībā.

Šinī ziņā saimnieku kārtu sāka izcelt jau 1817. g. zemnieku likums. Tanī bija noteikts, ka pagasta tiesas priekšsēdētājs ievēlams no saimnieku vidus (31. §). Šis noteikums palika spēkā arī pēc 60. gadu reformām. Arī pagasta vecākie bija jāievēlē no saimniekiem (32. §). Pārējie locekļi varēja tikt ievēlēti arī no kalpiem un citiem iedzīvotājiem.

Pagasta sapulcē un pagasta amatpersonu vēlēšanās piedalījās visi pagastam pierakstītie vīrieši, kas sasnieguši 25 gadu vecumu un kuriem nebija atņemtas tiesības.¹

Taču visus jautājumus izlēma un par tiem balsoja saimnieki un kalpi atsevišķi (46. §). Ja starp abām grupām bija domstarpības, lietu izšķīra pagasta tiesa, bet, ja tā nespēja panākt vienošanos, tad iejaucās muižas policija.

Vēl lielāku plaisu starp saimniekiem un kalpiem radīja jau minētais 1866. g. likums par pagasta pašvaldību. Saskaņā ar to par pilntiesīgiem pagasta sabiedrības locekļiem ar tiesībām piedalīties pagasta sapulcē bija atzīti tikai nekustamās mantas īpašnieki un nomnieki. Muižu un saimnieku kalpi, iebūvieši, valīnieki un citi nemantīgie netika atzīti par pilntiesīgiem pagasta sabiedrības locekļiem. Tiem nebija tiesību tieši piedalīties pagasta sapulcē un nodot savu balsi par pagasta amatpersonām. Bezzemniekiem atsevišķā sapulcē bija jāievēlē no desmit pieaugušiem vīriešiem viens pārstāvis, kas piedalītos pagasta sapulcē un nodotu vienu balsi (6. §). Jau šis likuma noteikums nodrošināja saimniekiem pārsvaru pagasta sapulcē, taču, lai pagasta pašvaldību pilnīgi nodotu saimnieku rokās, bija noteikts, ka pagasta vecāko, vietniekus un pagasta tiesas priekšsēdētāju var ievēlēt tikai no saimnieku vidus (28. §).

Vietnieku pulkā puse bija jāievēlē no saimniekiem, puse no pārējiem iedzīvotājiem (9. §), bet šo noteikumu bieži vien neievēroja un visas pagasta amatpersonas ievēlēja tikai no saimnieku vidus, kas izraisīja neapmierinātību citos pagasta ļaudīs.

1865. g. 15. marta iesniegumā ģenerālgubernatoram Grobiņas apr. Raibās muižas kalpi, starp citu, sūdzējās, ka pagasta tiesā sežot tikai saimnieki un kalpu intereses netiekot ievērotas.² Līdzīgu sūdzību nosūtīja arī Bārbeles muižas kalpi.³ Atbildot uz to, Kurzemes zemnieku lietu komisija rakstīja, ka nebūt neesot obligāti ievēlēt pusi piesēdētāju no kalpu vadus, un norādīja, ka pat vairākos kroņa pagastos amatpersonas esot tikai saimnieki.⁴

Lai paturētu pagasta pašvaldību saimnieku rokās, tika pieļautas pat nelikumības amatpersonu vēlēšanās.

Laikrakstam «Baltijas Zemkopis» kāds korespondents no Jelgavas rakstīja: «No daudzām pusēm dzird, ka pagasta amata viru vēlēšanas notikušas nepareizi... Tā kā pagastā priekš vienas kalpu šķiras nemaz neesot desmit-

¹ Pagasta sapulcē nebija tiesības piedalīties sodītām personām, tiesības zaudējušām personām, tiem, kuri nabadzības dēļ no pagasta saņēma pabalstu. Arī tiem, kas nepildīja savus pienākumus pret pagastu, varēja tikt atņemtas tiesības piedalīties pagasta sapulcē.

² ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1865. g., 9333. l., 4. lp.

³ Turpat, 7552. l.

⁴ Turpat.

nieki ievēlēti... Tai pašā pagastā vecākais ar «urā» saucieniem pavadījis katru balsi, kas par viņu nodota, bet velti priecājies, jo citi esot pierādījuši, ka visas vēlēšanas notikušas pavisam pret likumu.»¹

Protams, šāda pagasta pašvaldība, kurā ietilpa tikai saimnieki, ievēroja vispirms saimnieku kārtas intereses.

1882. g. C. draudzes kalpi «Baltijas Vēstnesim» rakstīja, ka kalpi un saimnieki valsts nodevas maksājot vienlīdzīgi ar saimniekiem un tāpat kā saimnieki algojot skrīveri un citas pagasta amatpersonas, taču viņu intereses pagastā netiekot ievērotas.²

Interesantu ainu par saimnieku un kalpu attiecībām dod kāds kalpu tiesas vīrs savā rakstā «Ceļa Biedri». Viņš griežas pie laikraksta šādiem vārdiem: «Kalpi mani ir uzsaukuši par savu tiesas vīru; es esmu kalpiem par aizstāvētāju. Tad nu arī uz jums kādu vārdu gribētu runāt par nabaga kalpiņiem. Nevaru cerēt, ka šo rakstu labprāt uzņemsiet. Jūs esat kungi un Jūsu lasītāji laikam visvairāk saimnieki, bet kalpiņus es gribu aiztāvēt pret kungiem un pret saimniekiem. Gan zinu, kā jau pie tiesas galda iet, — «krauklis krauklim acis nekņābj» — bet tak to «Ceļa Biedri» gribu izprovēt, vai viņš nabaga kalpiņus arī uzklausa vai nē... Bet nu, lūdzu, dodat tak kalpiem arī kādu derīgu padomu, lai tie arī tiek cinī un lai nenoslīgst purvā.»³

Lūk, ko viņam atbildēja klerikāli konservatīvā laikraksta «Ceļa Biedris» redaktors mācītājs J. Neikens: «Vispirms man jums jāsaka, ja man vien tas spēks un tā vaļa būtu, tad es jūs tūlīt un priekš kaut kādas citas atbildes no tiesas vīra amata noceltu.»⁴

Saimniekiem bija arī citas privilēģijas, salīdzinot ar pārējiem zemniekiem: tos ātrāk par citiem atbrivoja no miesas soda, saimnieki un viņu vecākie dēli bija atbrīvoti no rekrūšiem utt.

Šāda saimnieku kārtas izcelšana ir ļoti nozīmīga. Sašķeļot zemnieku kārtu un dodot daļai no tās lielākas priekšrocības saimnieciskā un tiesiskā ziņā, muižnieki cerēja vājināt zemniecības spēkus un rast sev atbalstu vienā zemniecības daļā. Saimniekiem bija jāklūst par muižnieku sabiedroto cīņā pret zemniecību, sevišķi pret kalpiem, kas, kā redzēsīm turpmāk, jau bija uzsākuši patstāvīgu cīņu pret muižniekiem. Par to liecina tiesas dokumenti un oficiālo personu izteicieni.

Jau 60. gadu sākumā, kad Kurzemes muižniecība tikai vēl sāka diskutēt par zemes pārdošanu zemniekiem, daļa muižniecības bija par minētā jautājuma pozitīvu atrisinājumu, lai tādējādi izveidotu konservatīvu elementu, kas varētu būt muižniecības sabiedrotais pret pārējo zemniecības masu.

So domu E. Līvens rakstā «Zemnieku zeme Kurzemē» izsaka šādi: «Valstij, kur dzimtbūšana ir kritusi, ja tā grib būt konservatīva, vajag spēcīgu zemniecību, kas stāv uz savām kājām. Tāda (zemniecība — A. M.) sava stāvokļa dēļ nekad nebūs mūsu sāncensis, bet būs mūsu uzticams sabiedrotais visā, kas

¹ Baltijas Zemkopis, 1875., 31. nr.

² Baltijas Vēstnesis, 1882., 42. nr.

³ Ceļa Biedris, 1865., 20. nr.

⁴ Turpat.

attiecas uz apvērsumu.»¹ Savu domu turpinot, šis pats autors norāda: «Ne vienā zemē zemnieku iedzīvotāju konservatīvie principi nav stipri, ja tie gabalīnu zemes nevar nosaukt par savu.»²

Zemnieku, kam zeme būtu lietošanā vai īpašumā, Līvens nostāda pretim algādžiem kā «nedrošam elementam,» no kura nevar gaidīt vēlēšanos nest upurus dzimtenes labā.³

1868. g. guberņas gada pārskatā Kurzemes gubernators, starp citu, rakstīja: «Zemnieku saimnieku personā Kurzemes zemnieku kārtā atrasts stabils, pilnīgi lojāls un attīstības spējīgs kodols.»⁴ Tālāk, runājot par pagasta pašvaldību, gubernators norāda, ka tā «atradusi cietu un pilnīgi uzticamu pamatu turīgajos zemniekos saimniekos»⁵ un ka šīs pašvaldības «zem rūpīgākas kontroles kā līdz šim būs stiprs ierocis morālā līmeņa celšanai.»⁶

Šo domu uztvēra arī latviešu prese. Laikraksts «Baltijas Zemkopis» rakstīja: «Gruntnieki tikpat pagastos, kā arī valstī iztaisa to kodolu, to sakni, to pamatu.»⁷ Zemes īpašniekus par sabiedrības pamatu laikraksts atzīst, lūk, kāpēc: «Viena pie katras ļaužu sabiedrības pareizas attīstīšanas notīgi vajadzīga īpašība visvairāk krit acis, kas gandrīz pie visiem gruntnieks atrodams, proti, *konservatīva* (kursivs mans — A. M.) izturēšanās, t. i., gruntnieki visās lietās iet rāmi ar labu apdomu uz priekšu un daudz reiz tikai pēc lielām stīvēšanām viņi atsakās no veciem ieradiem un pieņem jaunas ietaises, kurpretim brīvprātīgie soļotāji, kas ar vecām ietaisēm stāv mūžīgā karā un aizvien cenšas pēc jaunām, visvairāk pieder pie tiem, kam grunts īpašuma nav.»⁸

Taču muižnieku centieniem pārvērst pagasta pašvaldību un visus saimniekus par ieroci cīņai pret pārējiem zemniekiem nebija vajadzīgo panākumu. Par muižnieku sabiedrotajiem cīņā pret citiem zemniekiem kļuva tikai neliela turīgo saimnieku un amatpersonu saujiņa. Vairums saimnieku, pat turīgo, ik uz soļa izjuta feodālisma palieku ekonomiskos pineklus un politisko tiesību trūkumu, un cīņā pret saviem gadsimtu naidniekiem abas šķiras, kā saimnieki, tā kalpi, šinī laikā vēl gāja vienkopus, atstājot otrā vietā pretešķības pašā zemniecībā. Tajā pašā laikā nav noliedzams, ka jau pastāvēja plaisa starp saimniekiem un kalpiem, dalīdama tos divās grupās — ekspluatētājos un ekspluatējamos.

Saimnieku un kalpu pretešķības parādās jau ļoti agri — sūdzībās vienam par otru. Saimnieki sūdzējās par kalpu slinkumu, kūtūrumu, stūrgalvību, dārgumu utt., kalpi savukārt par zemām algām, sliktiem dzīves apstākļiem, pārmērīgu darbu. Šādas sūdzības parādās jau 50. gadu vidū, un no preses slejām vairs nepazūd tā sauktais «strādnieku jautājums». Tā laika preses slejas piepildītas ar sūdzībām un padomiem visdažādākajos variantos, taču

¹ E. Lieven. Das Bauernland in Kurland. — Baltische Monatschrift, Bd. 5, H. 6, S. 527.

² Turpat, 528. lpp.

³ Turpat.

⁴ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1869. g., 2563. l., 20. lp.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat.

⁷ Baltijas Zemkopis, 1876., 1. nr.

⁸ Turpat.

tiem visiem cauri vijas doma par to, ka kalps un saimnieks ir divas dažādas ļaužu grupas.

Tāpēc saimniekiem nevajagot visai draudzīgi izturēties pret kalpiem, lai tie, kā rakstija laikraksts «Mājas Viesis», saimniekiem, «kam jāpavēl, netaisās līdzīgi tapt, jo tas jau ir no dieva iecelts likums, ka starp valdītāju un klausītāju starpaj vajaga būt».¹

«Ceļa Biedrim» kāds cits autors rakstija: «Arī šai pusē starp saimniekiem un kalpiem vien reti rodas ista sadraudzība».²

A. Oranovskis, aprakstot Kurzemes guberņu 60. gados, atzīmējis, ka zemnieku kārta sadalīta divās dažādās šķirās: saimnieki jeb nomnieki un kalpi.³ Saimnieki ir it kā aristokrātija, salīdzinot ar četras piecas reizes lielāko strādnieku skaitu, kuriem vispār nav zemes un kuri līgst pie zemniekiem vai muižniekiem par maksu.⁴ Autors norāda, ka strādniekiem nav nekādas mantas un tie, atrazdamies pilnīgā atkarībā no muižniekiem un saimniekiem, dzīvo trūcīgos apstākļos. Atšķirības starp abām kārtām nonākušas jau tik tālu, ka pat precas tikai savas kārtas aprindās. Nomnieks uzskata par pazemojumu precēt kalpa meitu.⁵ «Daudzi saimnieki uzskata par goda aizskārumu, ja viņu bērni un kalpu bērni sēž uz viena sola, ēd pie viena galda,» rakstija «Latviešu Avīzes».⁶

Atšķirības starp saimniekiem un kalpiem kļuva vēl dziļākas, kad saimnieki sāka mājas iepirkt par dzimtu.

«Klusībā pie mums jau ilgāku laiku pastāvēja darba devējs un darba ņēmējs viens otram pretī, tik klusībā bija pie mums katra partija aizņemta no pārliecināšanas, ka tikai nešaubīga lēnprātība un pacietība viņus beigās novedīs pie mērķa,»⁷ atzīmēja «Baltijas Zemkopis» par saimnieku un kalpu attiecībām.

Kāds autors 70. gados laikrakstā «Darbs» plašā rakstā «Par mūsu laukstrādnieku jautājumu» vispirms norāda, ka Vakareiropā jau kādus 10 gadus dienas kārtībā izvirzījies strādnieku jautājums. Autors norāda, ka tas esot arī Baltijā, bet ne jau fabriku strādnieku jautājums, jo to vēl ir maz, bet laukstrādnieku jautājums. «Kopš mazgruntnieki par īpašniekiem kļuvuši, ceļas manāma starpība starp «kungu un kalpu», kur agrāk abi satika kā līdzīgs ar līdzīgu. No laukstrādniekiem sāk veidoties īpaša šķira, kas, īpaši tadēļ, ka tik liela un nepieciešama zemkopībā, jau griež uz sevi vērību un griezis vēl vairāk.»⁸

«Mājas Viesis» raksta, ka saimnieki «kļuvuši pārāk kundziski». Kalpi to priekšā stāvēt kailām galvām. Dažs saimnieks pat runājot tikai ar priekšstrādnieku.⁹

Nav šaubu, ka saimnieku izcelšana ekonomiskajā un tiesiskajā ziņā vēl vairāk veicināja zemniecības diferenciāciju laukos un saasināja attiecības pašu zemnieku vidū. Rakstot par attieksmi pret kalpiem šini posmā, P. Stučka norāda, ka saimnieki sāk skatīties

¹ Mājas Viesis, 1857., 9. nr.

² Ceļa Biedris, 1865., 20. nr.

³ А. Орановский. Cit. darbs, 187. lpp.

⁴ Turpat, 187.—188. lpp.

⁵ Turpat, 188. lpp.

⁶ Latviešu Avīzes, 1879., 15. nr.

⁷ Baltijas Zemkopis, 1875., 6. nr.

⁸ Darbs, 1876., 5. nr.

⁹ Mājas Viesis, 1898., 4. nr.

uz kalpiem kā uz zemākiem radījumiem. Klausas un miesas sodi, pret ko saimnieki agrāk tik ļoti cīnījās, tagad tiek atzīti, ja ir runa par viņu kalpiem.

Saimnieki agrāk, kad cīnījās par savu brīvību, bija progresīvi, bet, līdzko runa sāk iet par kaut kādām brīvībām viņu kalpiem, viņi kļūst reakcionāri. To, ko kādreiz mācītāji un muižnieki teica par saimniekiem, ka izglītība tos padarot par sliņķiem, viņi tagad attiecināja uz kalpiem.¹

Šāda situācija arī noteica šķiru cīņas virzienus aplūkojamajā periodā. Pirmkārt un galvenokārt, tā bija zemnieku cīņa pret muižniekiem un feodālisma paliekām, otrkārt — laukstrādnieku cīņa pret darba devējiem, kas kļuva arvien nozīmīgāka.

Daudzās feodālisma paliekas ekonomikā, kas kavēja kapitālisma attīstību Kurzemes lauksaimniecībā un smagi nospieda zemniekus, kā arī zemnieku beztiesība izraisīja nepārtrauktus konfliktus starp muižniekiem un zemniekiem.

Saimnieki bija neapmierināti ar to, ka bija jāmaksā liela noma, ka zeme jāpērk par augstu cenu un ka tiem nav tiesību piedalīties provinces pārvaldē. Neapmierināti bija arī kalpi, jo tiem zemes vispār nebija un tiesību vēl mazāk nekā saimniekiem. Tāpēc zemnieku kustība nenorima. Kaut gan tajā bija vērojamas divas tendences — pret muižniekiem un topošo buržuāziju, taču dominējošā vieta šinī laikā piederēja pirmajai, jo visi zemnieki, pat topošā lauku buržuāzija, ļoti smagi izjuta muižnieku kundzības spaidus.

60. gadu zemnieku kustība, kas cieši sasaucās ar krievu zemnieku kustību pirmsreformas revolucionārās situācijas gados, mūsu vēstures literatūrā jau ir samērā plaši aplūkota ne vien vispārējos darbos,² bet arī monogrāfijās.³ Tā kā jautājums jau skarts arī šī darba iepriekšējās nodaļās, tad sīki pie tā nepakavēsimies.

Atgādināsim tikai, ka tanī laikā zemnieku kustībai bija divi centri — Ilūkstes un Ventspils apriņķis. Šie divi apriņķi iet zemnieku kustības priekšgalā visā apskatāmajā periodā. Zemnieku kustība, kuras galvenie cēloņi 60. gados bija pārlietu lielā noma, smagie nomas noteikumi, māju atņemšana, augstās zemes cenas, lielle nodokļi, kā arī beztiesība, izpaudās dažādi: sūdībās, pretošanās varas orgāniem, nepaklausībā, izceļošanā, pārejā pareizticībā u. tml.

Smagie nomas noteikumi un izlikšana no mājām bija Dundagas zemnieku nemieru cēlonis 1859./60. g.⁴ Plaša zemnieku kustība pret nomas maksas paaugstināšanu uzliesmoja 1863. g. 7 Ilūkstes apriņķa muižās.⁵ Tanī pašā gadā

¹ Skat. P. Stučka. Latviešu zemniecības attīstība. Rīgā, 1905., 18. lpp.

² Latvijas PSR vēsture, II. Rīgā, 1955.

³ M. Kozins. Zemnieku kustība Latvijā XIX gs. 60. gados. Rīgā, 1958.

⁴ Turpat, 82.—90. lpp.

⁵ Turpat, 119.—125. lpp.

nomas paaugstināšanas un māju atņemšanas dēļ izcēlās nemieri arī Mežmuižā, Blankenfeldē un Mazberkenē. Zemniekus izdevās apspiest tikai ar karaspēku un bargiem miesas sodiem.¹

Zemnieku pretošanās māju iznīcināšanai notika arī Zūrās² un citās Kurzemes apriņķu muižās. Zemnieku nemieri parasti izpaudās tādejādi, ka tie atteicās pieņemt jaunus nomas noteikumus vai atstāt mājas, ko muižnieks bija nodomājis pievienot muižai, un tikai ar represijām un bieži pat ar karaspēka palīdzību izdevās piespiest tos paklausīt.

Nevarēdami sagaidīt uz savām sūdzībām nekādu atbildi, kā arī neko nepanākuši ar pretošanos varas orgāniem, Kurzemes zemnieki mēģināja rast izeju no grūtā stāvokļa, izceļojot uz citām Krievijas guberņām. Šāda parādība bija vērojama jau 60. gadu sākumā — 1859./60. g., taču tā nepieņēma plašus apmērus.

Jauns un plašs izceļošanas vilnis pārņēma Kurzemi 1864./65. g. Šai kustībai bija divi galvenie centri — Ilūkstes un Ventspils apriņķis, kaut gan tā bija vērojama arī citos apriņķos. Izceļošana notika galvenokārt divos virzienos — uz Poliju un Novgorodas guberņu.

Ilūkstes apriņķa zemnieku izceļošanas kustība, kas iesākās jau 1864. g. beigās, saistās galvenokārt ar baumām par to, ka Polijā bez atlīdzības piešķiršot tiem zemi. Zemnieki sūtīja uz Poliju savus pārstāvjus ziņu iegūšanai, gatavoja izceļotāju sarakstus, pārdeva mantu, atteicās no mājām utt.

Lai apturētu zemnieku izceļošanu, uz Ilūkstes apriņķi tika komandēts pulkvedis Timrots un pilskungu tiesas asesors Budbergs. 1865. g. 12. februārī Skrudalienā abus «nomierinātājus» sagaidīja apmēram 1000 zemnieku. Tie neklausījās atsūtīto ierēdņu vārdos, bet aicināja pārējos uzbrukt ne vien ierēdņiem, bet nogalināt arī muižniekus. «Sīt viņus, sīt viņus, mums nav jāiet uz Poliju, mūsu zeme ir te, nogaliniet visus muižniekus!»³ sauca sapulcējušies zemnieki. Timrotam un Budbergam tikai ar pistolēm izdevās izlauzties caur pūli un glābties bēgot. Tāpat viņus sagaidīja arī Kaplavā, kur tie ieradās nākamajā dienā.

Nemieru apspiešanai palīgā divām tur izvietotajām zaldātu rotām uz Ilūkstes apriņķi tika nosūtītas vēl 5 rotas.⁴ Ieradās arī speciāla komisija un gubernators Breverns. Rezultātā 6 zemniekus izsūtīja, bet 12 publiski sodīja ar rīkstēm.⁵

Jauns izceļošanas vilnis uzplūda 1865. g. pavasarī, šoreiz uz Novgorodas guberņu. Kustība vairāk skāra Ventspils apriņķa muižas. To izraisīja «Pēterburgas Avīzēs» publicētais ziņojums, ko bija ievietojis Kr. Valdemārs, ka Novgorodas guberņā pārdod zemi.

¹ M. Kozins. Cit. darbs, 114.—118. lpp.

² ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9656. l.

³ M. Kozins. Cit. darbs, 146. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 147. lpp.

A. Birkerts norāda, ka Kr. Valdemārs šo zemi bija nopircis pēc Kurzemes zemnieku ierosinājuma.¹

Kādi arī nebūtu šā pasākuma cēloņi, tā sekas bija jauns un viens no visplašākajiem zemnieku izceļošanas viļņiem. Kurzemes zemniekos izplatījās baumas par zemes piešķiršanu un daudzajām privilēģijām jaunajās apmetnes vietās: trūcīgie dabušie zemi bez maksas, visi izceļotāji saņemšot ēkas ar visiem saimniecības piederumiem, uz 25 gadiem tie tikšot atbrīvoti no nodokļiem un uz visiem laikiem no rekrūšiem utt.²

Kā norāda savā darbā M. Kozins, minētās baumas zemnieku vidū izraisījās nevis spontāni, bet to izplatīšanās zināma loma bija arī muižnieku aģentiem, lai sakompromitētu Valdemāru un visu izceļošanas kustību.³

Neveiksmīgi beidzās arī Kr. Valdemāra mēģinājums atspēkot baumas. Rezultātā 1865. g. beigās no Kurzemes uz Novgorodu devās tūkstošiem latviešu, kuriem nebija līdzekļu vai nepietika to zemes iegādei. Izputināti tie vai nu izklīda pa apkārtējām gubernām, vai arī atgriezās Kurzemē.

Pēc gubernatora ziņām, 1865. g. pavasarī no 6 Kurzemes apriņķiem vien izceļojuši ap 3000 cilvēku. No tiem gandrīz divas trešdaļas bija Ventspils apriņķa zemnieki.⁴ Zemnieku izceļošanas gadījumi vērojami arī turpmākajos gados. 1867. g. Grobiņas un Aizputes apriņķi atkal atjaunojās zemnieku izceļošana uz Kauņas gubernu,⁵ kam par iemeslu arī šoreiz bija baumas, ka tur zemi dodot uz atvieglotiem noteikumiem, gandrīz par velti.

1865. g. rudenī nemieri izcēlās Kuldīgas apriņķa Turlavas muižā sakarā ar to, ka uz apriņķa iestāžu rīkojuma pamata pagasta tiesa gribēja atbrīvot no darba skolotāju F. Feldmani (pazīstams jau no 60. gadu zemnieku kustības Talsu un Ventpils apriņķī).⁶

Kā ziņo gubernators, Turlavas zemnieki sapulcējušies lielā skaitā un izrādījuši atklātu un neatlaidīgu pretestību visiem Kuldīgas pilskunga tiesas rīkojumiem šajā lietā.⁷

No turpmākā notikumu apraksta redzam, ka zemnieku pretestība bija tik liela, ka, lai izpildītu vietējo varas orgānu rīkojumus un piespiestu zemniekus paklausīt, bija jāsauc palīgā karaspēks. «Arī tad zemnieki izrādīja ne vien nekaunīgu pretestību, bet pat trakoja,» turpina gubernators.⁸ Tāpēc katrā zemnieku mājā tika novietoti pa 3 zaldātiem, bet Feldmans un citi «vainīgie» apcietināti un nodoti tiesai.⁹

Ar cerībām iegūt zemi uz atvieglotiem noteikumiem saistās arī Kurzemes zemnieku pāreja pareizticībā, kas iesākās 60. gadu vidū (1865. g. vasarā) Ilūk-

¹ A. Birkerts. Krišjānis Valdemārs un viņa centieni. Rīgā, 1925., 212. lpp.

² M. Kozins. Cit. darbs, 150. lpp.

³ Turpat.

⁴ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1866. g., 2320. l., 18. lp. No 2975 izceļotājiem 1726 bija no Ventpils, 628 no Talsu, 248 no Ilūkstes, 208 no Aizputes, 144 no Kuldīgas un 28 no Grobiņas apriņķa.

⁵ ICVVA, 291. f., 4. apr., 1868. g., 2499. l., 11. lp.

⁶ Turpat, 1866. g., 2320. l., 19. lp.

⁷ Turpat.

⁸ Turpat.

⁹ Turpat.

stes aprīņķi.¹ Ilūkstes pilskungs 2. augusta rakstā gubernatoram atzīmē, ka 25. un 26. jūlijā Sventas muižā vien pareizticībā pārgājuši 80 katoli.² Ievērojot katolu fanātismu, pilskungs sācis interesēties par ticības maiņas cēloņiem un noskaidrojās, ka zemnieki to dara, tīri pasaulīgus labumus kārodami. Zemnieki cerēja tādejādā ceļā dabūt bez maksas zemi Polijā vai ziemeļrietumu guberņās.³

Otrā raportā Ilūkstes pilskungs ziņoja, ka vairāki Sventas muižas nomnieki atteikušies no mājām tāpēc, ka došoties uz Poliju, kur tiem bez maksas piešķiršot zemi.⁴ Pilskungs griezās pie gubernatora pēc padoma, jo baidījās, ka cerību nepiepildīšanās gadījumā varētu izraisīties nemieri, kādi Ilūkstes aprīņķī notika minētā gada pavasarī.

Līdzīga rakstura gadījumi atkārtojās arī 1868. un 1869. g.

No Rīgas un Jelgavas arhibīskapa 3. oktobra ziņojuma Baltijas ģenerālgubernatoram un Bauskas garīdznieka Tubasova 24. septembra ziņojuma arhibīskapam redzam, ka pie Tubasova septembrī ieradušies vairāki luterticīgi zemnieki un izteikuši vēlēšanos pāriet pareizticībā ar noteikumu, ja pēc tam tos pārvietos uz Krievijas dienvidu guberņām, kur tie cerēja dabūt zemi.⁵

Tubasova atbilde, ka pareizticībā pieņemt var, bet baznīcai zemes nav ko dot, zemniekus neapmierināja. Zemnieki sākuši katru dienu pulkos nākt pie viņa un izteikuši pārmetumus, ka tāpēc viņš nepieņemot tos pareizticībā, ka esot uz vienu roku ar muižniekiem un luterāņu mācītājiem.⁶ Tubasova pules pārliecināt zemniekus palika bez sekmēm.

Jauns, plašāks pārejas vilnis pareizticībā izcēlās 1869. g. vasarā.

Kurzemes gubernators ziņo ģenerālgubernatoram, ka 18., 20., 23. un 26. maijā Rīgā, Marijas pasludināšanas baznīcā, pareizticībā pārgājis lielāks skaits zemnieku — katru dienu vairāki desmiti. Tā maijā vien minētajā baznīcā pareizticībā pārgājuši apmēram 300 cilvēku.⁷ Faktu pārbaude apstiprināja, ka Kurzemes zemnieki pārgājuši pareizticībā ne šajā baznīcā vien.⁸

Pārejas motīvi drīz vien noskaidrojās. Jau jūnija sākumā pie gubernatora sāka ierasties desmitiem zemnieku, kuri Rīgā bija pārgājuši pareizticībā, un prasīja piešķirt tiem zemi.⁹

Ticības maiņas ierosinātais šoreiz, šķiet, bija Valsts Ipašumu ministrijas izdotā regulēšanas instrukcija, kurā, starp citu, bija norādīts, ka, piešķirot kroņa zemi bezzemniekiem, priekšroka jādod pareizticīgajiem, ja visiem zemes nepietiek. 1869. g. šo noteikumu gan atcēla, bet kustība jau bija iesākusies.¹⁰

¹ ICVVA, 291. f., 6. apr., 1865. g., 2710. l., 2. lp.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 6. lp.

⁵ Turpat, 1868. g., 3032. l., 2. lp.

⁶ Turpat, 3. lp.

⁷ Turpat, 4. apr., 2608. l., 10. lp.

⁸ Turpat, 20. lp.

⁹ Turpat, 11., 12. lp.

¹⁰ Turpat, 4. apr., 2608. l., 12. lp.

Ģenerālgubernators norādīja, ka garīdzniecībai nav tiesības noraidīt lūgumu pieņemt pareizticībā, bet lūdza baznīcas vadību izlietot savu ietekmi, lai pareizticība Kurzemes zemniekos, sevišķi kalpos, neizplatītos.¹ Bez tam viņš rekomendēja gubernatoram ar pagastu vecāko starpniecību paziņot, ka pāreja pareizticībā nedod tiesības uz materiāliem labumiem. Taču šie pasākumi nelīdzēja, un 1869. g. septembrī Jelgavā atkal lielāks skaits zemnieku pārgāja pareizticībā.²

Sakarā ar to Svētās Sinodes virsprokurors griezās pie imperatora, un pēdējais 1869. g. 31. oktobra atbildē norādīja, lai tie, kas vēlētos pāriet pareizticībā, vispirms dotu parakstu, ka negaida nekādus materiālus labumus.³

60. gadu zemnieku kustībā iezīmējās arī jauns vilciens — kalpu patstāvīgas cīņas iesākums. Kā jau norādīts, kalpu un saimnieku intereses sāka aizvien vairāk nošķirties, taču kalpu cīņas smaile šīnī laikā bija vērstā vispirms pret muižniekiem, bijušajiem dzimtkungiem un tagadējiem ekspluatatoriem. Arī kalpu cīņas ierosinātāji šīnī laikā bija smagais ekonomiskais stāvoklis un nesaudzīgā ekspluatācija. Landers savā darbā atzīmējis, ka pārmērīga kalpu izsūkšana jau 50. gadu beigās vietām radījusi kalpu nemierus un streikus.⁴ Viņš rakstīja: «Kalpu stāvoklis kļūst arvien grūtāks, viņu darba nastas ar katru gadu aug lielākas, un pateicoties tam mēs 1858. gadā jau sastopam Kurzemē laukstrādnieku streikus. Vairākās muižās kalpu sievas atsacījās iet muižas darbos, pirms nebūs uzlaboti viņu darba apstākļi.»⁵

Plašs šāda veida kalpu streiks, kura cēlonis bija smagie darba apstākļi un zemais atalgojums, izcēlās Zūras muižā 1866. g. pavasarī.

Grāfa Lambsdorfa Zūras muiža bija viena no lielākajām Kurzemes muižām. Tās platība — gandrīz 20 000 des., no kurām apmēram ceturta daļa bija zemnieku zeme, pārējā piederēja muižai.⁶ Šajā muižā 60. gados dzīvoja 1132 zemnieku kārtas virieši.⁷ No tiem lielākā daļa bija kalpi un citi bezzemnieki, jo kopā ar visām pusmuižām un pirkšanas ceļā iegūto Leču muižu 1864. g. Zūras muižā bija tikai 124 zemnieku mājas.⁸

Kā jau iepriekšējās nodaļās redzējām, arī minētajā muižā 19. gs. 60. gados noritēja tas pats process, kas visā Kurzemē — pāreja no klausu saimniecības uz naudas saimniecību, tikai šeit tā norisa lēnāk nekā citās Kurzemes muižās.

¹ ICVVA, 291. f., 4. apr., 2608. l., 20. lp.

² Turpat, 21. lp.

³ Turpat, 23. lp.

⁴ K. L a n d e r s. Latvijas vēsture, III. Pēterburgā, 1909., 191. lpp.

⁵ Turpat, 194. lpp.

⁶ XIX gs. 90. gados muižas zemes vien bija 15 047 des. No tām: aramzemes 1890 des., pļavu 3461 des., ganību 1778 des., meža 6498 des., nederīgās zemes 1420 des. (CVVA, 640. f., 2. apr., 33. l., 18. lp.).

⁷ A. v. H e y k i n g. Statistische Studien..., 7. lpp.

⁸ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 9656. l., 86. un 90. lp.

Pārejot uz naudas nomu, muiža uzreiz nevarēja noligt tik daudz kalpu, cik nepieciešams muižas darbiem. 60. gadu vidū Zūrās bija jau vairāk nekā simts muižas kalpu, taču tas bija pārāk niecīgs skaits tik plašai muižas saimniecībai. Tāpēc lielu daļu darba joprojām veica ar nomnieku kalpu darbaspēku. Zūrās, sākot lauku apsaimniekošanu ar muižas līgtiem kalpiem, tos vispirms mīlēja zemnieku mājas. Zemniekiem vajadzēja dot muižas kalpiem pajumti, to lapiem ganības utt. Iznicinot 60. gadu vidū lielāku skaitu zemnieku māju, tika ierīkotas kalpu mītnes, un muižas kalpus no zemnieku sētām pakāpeniski pārcēla uz jaunierīkotajām kalpu mājām.

Muižas īpašnieks Lambsdorfs saviem kalpiem algas vietā ierādīja nelielu zemes gabaliņu, bieži vien neauglīgā, neiekoptā zemē, tā ka iegūtās ražas nepietika pat kalpa ģimenes uzturam. Smagais ekonomiskais stāvoklis — pārmērīgs darbs, nesaudzīga ekspluatācija un niecīgais atalgojums 1866. g. pavasarī Zūrās izraisīja plašus kalpu nemierus. Vispirms kalpi izmēģināja tanī laikā tik parasto metodi — sūdzību. 1866. g. 15. aprīlī Zūras muižas kalpi iesniedza sūdzību ģenerālgubernatoram Suvalovam, kurā rakstīja, ka muižas īpašnieks Lambsdorfs aprāvis tos ar pārlieku lieliem darbiem, liek naktis kult un dzen kalpu sievas muižas darbos, bet atļdzībai ierādījis nederīgu zemi, no kuras tiem neizaugot pat maize. Tie ik gadus spiesti aizņemties labību no magazinās. Kalpi lūdz uzlabot viņu nepanesamo stāvokli.¹

Nesagaidījuši atbildi, 22. aprīlī Zūras muižas kalpi iesniedza sūdzību iekšlietu ministram Valujevam.²

Kā liecina dokumenti, ģenerālgubernators gan uzdeva Kurzemes gubernatoram šo lietu izmeklēt, bet pēdējais savā atbildē aizrādīja, ka nebūtu vērts pūlēties ar kalpu lietas izmeklēšanu, jo kalpi, kas ar līguma noteikumiem neesot apmierināti, nākamajā saimniecības gadā varot aiziet no muižnieka.³

Nesaņēmuši nekādu palīdzību, nedz arī atbildi uz savām sūdzībām, Zūras muižas kalpi 1866. g. aprīļa beigās ķērās pie ietekmīgākiem līdzekļiem. Tūlīt pēc Jurgiem 120 Zūras muižas kalpi atteicās pildīt muižas darbus par līdzīnējo algu un pieprasīja, lai muižnieks dotu tiem uzturu un apģērbu.⁴

Zūras muižas kalpu kustība kļuva jo bīstamāka tāpēc, ka tā iesākās tanī pašā laikā, kad arī muižas saimnieki un pagasta amatpersonas izrādīja nepaklausību muižniekam. Pirmie neatstāja Jurgos mājas, ko muižnieks bija nodomājis iznīcināt, bet otrie atteicās izlikt nepaklausīgos saimniekus ar varu, jo starp izliekamajiem saimniekiem bija arī vairākas pagasta amatpersonas.

25. aprīlī Zūras muižas valde iesniedza Ventspils apriņķa tiesai divus raportus. Vienā no tiem bija teikts, ka pagasta tiesas locekļi atteikušies izlikt no mājām 9 saimniekus, kuru mājas muiža nolēmusi iznīcināt.⁵ Otrā raportā muižas valde ziņoja, ka gandrīz visi Zūras muižas kalpi atteikušies strādāt un pulcējoties lielos pulkos krogos un uz ceļiem. Visa viņu rīcība paužot nepaklausības un pretestības garu.⁶

Apriņķa tiesnesis nekavējoties nosūtīja uz Zūrām komisiju ar tiesas asesoru fon Buholcu un sekretāru Srēderu priekšgalā, lai atjaunotu kārtību Zūras muižā. Tanī pašā dienā, 25. aprīlī, Zūras muižā dažu muižnieku pavadībā ieradās apriņķa tiesas komisija un ķērās vispirms pie nepaklausīgo saimnieku izlikšanas.

Kā Ventspils apriņķa tiesa ziņo ģenerālgubernatoram, saimnieku izlikšanā

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9656. l., 1. lp.

² Turpat, 36. lp.

³ Turpat, 22. lp.

⁴ Turpat, 36. lp.

⁵ Turpat, 38. lp.

⁶ Turpat, 39. lp.

tiesas ierēdņiem nav bijis šķēršļu, tikai Gudriņu māju saimnieka vecākais dēls Kaspars Valters pretojies, paziņojot, ka neļaus pieskarties nevienai lietai! Tā kā viņš patiesi to arī darīja, ierēdņi viņu apcietināja un nogādāja muižā. Uz viņa palīgā saucieniem mājās saskrējuši apmēram 200 cilvēku, taču, ka ziņo apriņķa tiesa, sekretāra Sredera gudrās un piesardzīgās rīcības rezultātā pulis pēc neilga laika izklīdis un apriņķa tiesas ierēdņi otrā dienā minēto saimnieku izlikuši.²

Taču tikt galā ar Zūras muižas kalpiem bija daudz grūtāk, vajadzēja ņemt palīgā pat karaspēku.

Apriņķa tiesas ierēdņi vispirms sapulcināja visus kalpus muižā un uz stingrāko piekudināja nekavējoties otrā dienā atsākt darbu. Tā kā kalpi nepaklausīja un darbā neizgāja, apriņķa tiesas ierēdņi 26. aprīlī aicināja tos otrreiz uz muižu. Taču kalpi arī šoreiz atteicās strādāt par līdzšinējo algu, norādot, ka pēc likuma viņiem bez atlīdzības nav jāstrādā.³ Uz to viņiem tika atbildēts, ka gar likumiem tiem nav daļas. Tagadējais likums esot kunga labā griba.

Kalpu vienprātības un nepaklausības iebaidīti un saniknoti, apriņķa tiesas ierēdņi ķērās pie eksekūcijām, pārkāpdami pat savas amata robežas.⁴ Daļu kalpu viņi apcietināja uz trim dienām, bet 17 cilvēkus turpat uz vietas sodīja ar miesas sodu — pa 20 sitienu ar pletni katram.⁵

Kā Zūras kalpi rakstīja 2. jūnija sūdzībā jaunajam ģenerālgubernatoram Baranovam, tie pērti tik nesaudzīgi, ka daži no viņiem joprojām ar dziļām rētām guļot uz slimības gultas un diez vai visu mūžu vairs varēšot strādāt tā kā agrāk.⁶

Pēc eksekūcijas tiesas ierēdņi pārējiem kalpiem piesolīja pa 30 sitieniem, ja tie neatjaunos darbu, un draudēja pērt tik ilgi, kamēr kalpi paklausīs.⁷

Taču arī miesas sodiem nebija vajadzīgā efekta — kalpi darbu neatjaunoja. Divas dienas vēlāk, 28. aprīlī, komisijas locekļi steidzīgi telegrafeja Ventspils pilskungam, lūdzot sūtīt uz Zūrām zaldātus, jo «nepaklausīgo zemnieku skaits ir tik liels, ka piespiest paklausīt tos varēs tikai, lietojot lielāku spēku».⁸

Tanī pašā dienā Ventspils pilskungs Mirbahs ar 30 zaldātiem ieradās Zūrās. Tikai karaspēka ierašanās piespieda kalpus atsākt darbu. Kā Mirbahs ziņoja gubernatoram, viņa ierašanās ar zaldātiem atstājusi sevišķu ietekmi «uz kārtības un miera traucētājiem un liecināja, ka vietējie varas orgāni vēl spēj pretoties jebkādai nepamatotai zemnieku kustībai un piespiest tos nomierināties».⁹

Nežēlīgās eksekūcijas, draudi, aresti un karaspēka ierašanās piespieda Zūras kalpus pēc vairākām dienām atjaunot darbu, bet viņu cīņa pret muižnieku nemītējās.

Ļoti dziļa šajā laikā zemniekos bija ticība caram un cerība uz krievu ierēdņu taisnīgumu. Tas spilgti izpaudās arī vairākās Zūras muižas zemnieku un kalpu sūdzībās. Jau otrā dienā pēc bargās izrēķināšanās ar Zūras kalpiem pagasta amatpersonas un pagasta

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 9656. l., 40. lp.

² Turpat.

³ Turpat, 74. lp.

⁴ Saskaņā ar likumu apriņķa tiesai piederēja tikai tiesas, bet ne policijas vara. Policijas funkcijas pildīja pilskungu tiesa.

⁵ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 9656. l., 41. lp.

⁶ Turpat, 74. lp.

⁷ Turpat.

⁸ Turpat, 36. lp.

⁹ Turpat.

tiesas kalpu piesēdētājs iesniedza sūdzību ķeizaram, kurā rakstīja par muižnieka un apriņķa tiesas ierēdņu cietsirdību un patvaļu.

Apliecinājuši uzticību cara tronim, zemnieki lūdza atbrīvot tos no muižnieku un muižnieku tiesas patvaļas. Iesnieguma beigās bija izteikts lūgums, ja viņu drošības un viņu labā nekā nebūtu darāms, piešķirt tiem kādu vietīņu leišos vai citur, jo «Kurzemē pie tādas būšanas mēs ilgāk vairs nevaram dzīvot».¹

Zemnieku sūdzības nemitējās arī turpmāk.

Raksturīga ir dažādu varas orgānu nostāja Zūras muižas zemnieku lietā.

Gubernas varas orgāni — pilskungu tiesa, apriņķa tiesa, gubernators — visas kalpu un zemnieku sūdzības atzina par nepamatotām. Neviens no tiem pat nemēģināja noskaidrot zemnieku sūdzību iemeslus, necentās pat ielūkoties Kurzemes agrārajās un sociālajās apstākļos, kas bija zemnieku kustības patiesie cēloņi. Kā parasti, tie sāka meklēt ārējos ierosinātos — kūditājus, musinātājus utt.

Ventspils pilskungs Mirbahs par Zūras zemnieku kustības vaininiekiem uzskatīja divus «kūditājus». Par pirmo no tiem viņš atzina Baltijas Valsts Ipašumu pārvaldes ierēdni Neimani — Zūras pagasta vecākā brāli. Ja tas arī neesot Zūras zemnieku sūdzību sastādītājs, tad viņš vismaz esot mudinājis zemniekus iesniegt sūdzības.²

Par otru «kūditāju» viņš uzskatīja latviešu avizes, kurās ievietots raksts par to, ka Anglija izveidojušas amatnieku biedrības, kas nolēmušas atstāt darbnīcas, atteikties no darba, kamēr par darbu nemaksās augstāku algu.³ Šis raksts būšot ietekmējis arī Kurzemes kalpu prātus.

Ventspils apriņķa tiesa arī atzina visas zemnieku sūdzības par nedibinātām un ierosināja saukt pie atbildības Baltijas Valsts Ipašumu pārvaldes ierēdni Neimani, kā arī atcelt no amata un nodot tiesai visas Zūru pagasta amatpersonas par bezdarbību un zemnieku un kalpu kūdišanu.⁴

Bez tam vēl apriņķa tiesa uz Ventspils muižniecības maršala Grothusa vēstules pamata pieprasīja atcelt no amata un nodot tiesai Ventspils apriņķa tiesas zemnieku piesēdētāju, Užavas zemnieku Kristovski kā «neuzticamu» piesēdētāju, jo pēdējais, būdams apriņķa tiesas komisijā, kas rīkojās Zūrās, esot veicinājis Zūras zemnieku nemierus un mudinājis sūdzēties tālāk.⁵

Tāda pati bija arī Kurzemes gubernatora nostāja.

Mazliet atšķirīgu nostāju šinī lietā ieņēma ģenerālgubernators. Nepārtrauktās zemnieku sūdzības ķeizaram, kuras tas caur Iekšlietu ministriju pakļautības kārtībā sūtīja atpakaļ ģenerālgubernatoram «izšķiršanai», mudināja pēdējo kaut ko darīt šinī lietā. 1866. g. 2. augustā viņš pieprasīja gubernatoram paskaidrojumu Zūras zemnieku lietā,⁶ kā arī pavēlēja pieprasīt Ventspils apriņķa tiesai un Buholcam paskaidrojumu par varas pārkāpšanu.

Savā 7. augusta atbildē Kurzemes vicegubernators A. fon Heikings visiem spekiem centās attaisnot gan muižnieku, gan tiesas ierēdņu nelikumīgo rīcību. Viņš apgalvoja, ka Buholcs Zūrās bijis tikai nejauši un ka nekādas nelikumības nav notikušas. Tāpat viņš atrada attaisnojumu tam, kāpēc apriņķa tiesa

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 9656. l., 121. lp.

² Turpat, 35. lp.

³ Turpat, 37. lp.

⁴ Turpat, 43. lp.

⁵ Turpat, 44. lp.

⁶ Turpat, 122. lp.

pārkāpusi savas varas robežas: tā nevarējusi nelietot piespiedlīdzekļus, jo Zūras kalpi stūrgalvīgi atteikušies strādāt un neklausījuši tiesas ierēdņiem. Bardzība bijusi nepieciešama arī tāpēc, lai aizkavētu citu muižu kalpus no šāda ļaunprātīga soļa.

Bez tam Grobiņas apr. vairākās vietās bijuši gadījumi, kad saimnieki un kalpi izrādījuši atklātu pretestību un pat vardarbību, tāpēc apriņķa tiesas ierēdņiem bijušas ne vien tiesības, bet pat pienākums spert šādus soļus utt.¹

Muižnieku un tiesas ierēdņu patvaļa, neikumības un bardzība bija pārāk liela, lai atstātu to bez ievēribas, jo vairāk tāpēc, ka tas joprojām būtu pamats zemnieku sūdzībām un neapmierinātībai. Tāpēc ģenerālgubernators nevarēja uz šo lietu nereaģēt. Vairākas saimnieku un kalpu sūdzības viņš atzina par pamatotām un pieprasīja, lai gubernators sauktu pie atbildības apriņķa tiesas ierēdņus, kas pārkāpuši savas varas robežas.² Viņš pavēlēja atgādināt muižniekiem, lai tie ievēro 1863. g. 6. septembra likumu, un vairākus zemnieku sūdzību jautājumus pavēlēja nodot Zemnieku lietu komisijai izskatīšanai.³ Mūsu rīcībā nav dokumentu, pēc kuriem varētu pārliecināties, vai ģenerālgubernatora pavēle tika izpildīta, tāpat nav arī materiālu, pēc kuriem varētu pārliecināties, vai nemieru rezultātā kalpi guva kādus panākumus.

Kaut Zūras kalpu nemieri tika apspiesti, taču tie liecināja, ka kalpi jau uzsākuši patstāvīgu cīņu. Tie rāda, ka kalpi nesamierinājās vairs tikai ar pasīvām cīņas formām (kā sūdzībām, dzīves vietas atstāšanu, aiziešanu uz pilsētām), bet ķērās jau pie ietekmīgākiem cīņas līdzekļiem.

70.—80. gados zemnieku kustībā iezīmējās jaunas līnijas un jauni cīņas paņēmieni, kas izpaudās uzbrukumos muižniekiem un muižu dedzināšanā, sevišķi lielus apmērus pieņemot 80. gados. Atsevišķi uzbrukuma gadījumi muižniekiem atzīmējami jau 70. gados (piem., 1869. g. atentāts pret Tingeres (arī Dundagas) īpašnieku Osten-Sakenu).⁴

«Mājas Viesis» raksta, ka 4. aprīļa vakarā šauts uz Edoles dzimtkungu baronu Bēru, kurš atgriezies no medībām. Tani pašā muižā nodegusi arī rija, un laikraksts izsaka domu, ka uguns pielikta.⁵

Tā paša gada 30. aprīlī Dunalkas dzimtkungs, kas dzīvo Aizputē, saņēmis draudu vēstuli, ka viņa muiža, staļļi, šķūņi un pat labības lauki tikšot nodedzināti un viņa vietnieks, Rudbāržu barons, nošauts, ja viņš Dunalkā neievedīšot citādu saimniekošanas kārtību — neatdošot saimnieku iemaksāto nomas naudu un mājas tiem bez atlīdzības testamentā nenorakstīšot.⁶ Vēstules beigās muižniekam dots termiņš — 14 dienu laikā paziņot savu nodomu, pretējā gadījumā slepenā biedrība zvērēja savus draudus izpildīt.

Par vēstules autoru aizdomās turētais Desu māju saimnieks Jānis Bādērs notiesāts uz 4 gadiem smagā darbā fabrikā un pēc tam uz mūžu Sibīrijā.

1872. g. iesākās pazīstamā tiesas prāva pret vairākiem Ventspils apr. zemniekiem — Neimani, Lišķi, brāļiem Steinbergiem, Trusi un Dinsbergi, kurus apvainoja uzbrukuma gatavošanā pret vietējiem muižniekiem un sodīja ar cietumsodu.⁷

¹ ICVVA, 2054. f., 2. apr., 1866. g., 9656. l., 124.—129. lp.

² Turpat, 139. lp.

³ Turpat, 140. un 142. lp.

⁴ Turpat, 291. f., 6. apr., 1872. g., 3309. l., 10. lp.

⁵ Mājas Viesis, 1869., 20. nr.

⁶ Baltijas Vēstnesis, 1870., 14. nr.

⁷ CVVĀ, 412. f., 1. apr., 1872. g., 11748. l.

Līdzās protestiem un sūdzībām par smago ekonomisko stāvokli 70. gados aizvien biežāk parādās prasības pēc lielākām tiesībām. Pilsētās un laukos veidojās latviešu buržuāzija, kas negribēja samierināties tikai ar pasīvu lomu, bet gribēja aktīvi piedalīties provinces pašvaldībā. Zemnieku sūdzībās parādās prasība pēc esībām piedalīties landtāgā, reformēt tiesas utt.

Šādas prasības 70. gados izvirzīja gan Vidzemes, gan Kurzemes zemnieki.

1870. g. visā Vidzemē tika vākti paraksti, lai iesniegtu adresi ķeizaram. Inētajā iesniegumā, ko parakstīja 30—40 000 zemnieku, bija izvirzītas šādas prasības: tiesības piedalīties landtāgā un realizēt tiesu reformu kā Krievijā.¹

Kā redzam no minētās Ventpils apr. zemnieku nemieru lietas izmeklēšanas materiāliem, līdzīgas prasības gatavojās iesniegt ķeizaram arī Kurzemes zemnieki.

Izdarot kratīšanu pie Vārves pagasta skrīvera Neimaņa, kuru līdz ar ažiēm citiem Sarkanmuižas un Užavas zemniekiem turēja aizdomās par uzbrukuma gatavošanu pret muižnieku, Ventpils pilskungu tiesas asesors Zassrada lūguma melnrakstu, ko zemnieki gatavojušies iesniegt ķeizaram.² Lūgumā bija izvirzīta prasība, lai pagasta skrīveri, tāpat kā iepriekš, tiktu vēlēti uz gadu, lai Baltijas guberņās ievestu Krievijas tiesu reformas, tautskolas nodotu Izglītības ministrijas pārziņā un lai latvieši, kas ieguvuši izglītību, ar alsttiesībām varētu piedalīties landtāgā.³

Jāpiezīmē, ka 1870. g. gan tika piešķirtas tiesības piedalīties landtāgos, muižniecības draudžu un apriņķu sapulcēs arī nemuižnieku kārtas personām, ja tās bija bruņniecības muižu īpašnieki vai lietotāji, izņemot jautājumu apspriešanu, kas attiecās tieši uz ruņniecības korporāciju.⁴ Taču pilsētņiekiem un zemniekiem jorojām šādu tiesību nebija. Debatēs par vietējās pašvaldības reformām arī muižnieku vidū atskanēja kāda reta balss par neieciešamību paplašināt zemnieku un pārējo kārtu tiesības provincē pašvaldībā, taču tām bija maz piekritēju.

Kā jau norādīts, 60. gadu Krievijas administratīvās un tiesu reformas uz Baltijas guberņām netika attiecinātas. Vietējie muižnieki panāca, ka arī šo jautājumu atstāja viņu izlemšanai. No tā laika muižnieki dibināja dažādas komisijas, debatēja par reformu autājumiem landtāgos un sapulcēs.

Pēc ilgas spriedelēšanas 1875. g. landtāgs atzina, ka reformas ir nepieciešamas. Tad sākās debātes par reformu veidu un apjomu, kas sevišķi plašus piemērus pieņēma 70. gadu beigās. Kad 1878. g. 22. maijā Jelgavā sanāca

¹ J. Krodznieks. Vidzemes muižnieku un zemnieku adreses ķeizaram Aleksandram II. Rīgā, 1924., 34. lpp.

² CVVA, 412. f., 1. apr., 1882. g., 11748. l., 27. lp.

³ Turpat.

⁴ Conferencialschulss von 24. März 1870, S. 5.

brūņniecības sapulce, Kurzemes landmaršals H. fon Kaizerlings ierosināja lūgt valdību attiecināt arī uz Kurzemi 1864. g. zemstu likumu.¹

Sis negaidītais priekšlikums izraisīja muižniekos dzīvas debates, un reformu jautājumā izveidojās četri nogrupējumi: vieni bija par tūlītēju Krievijas zemstu ieviešanu, otri — par komisiju, kas izlemtu jautājumu par zemstu piemērotību Kurzemei, trešie ierosināja dibināt komisiju, kas apspriestu jautājumu par zemstēm analogisku institūtu izveidošanu Kurzemē, ceturtnie bija par landtāga paplašināšanu, pieaicinot tur arī citas kārtas.²

Pēc 10 dienu ilgām debatēm konference ar 256 pret 190 balsim noraidīja priekšlikumu ievest zemstes.³

Debates par reformu nepieciešamību un to veidu atjaunojās landtāgā, kas sanāca 1878. g. 17. novembrī. Seit atkal tika izvirzīts jautājums par zemstēm. Taču landtāgā pret tiem, kas bija par zemstu ieviešanu vai, pareizāk sakot, par komisijas izveidošanu minētā jautājuma izlemšanai, apvienojās gan tie, kas bija par landtāga reformu, gan tie, kas bija pret jebkādam reformam. Pirmie ieguva tikai 11 balsis pret 22.⁴

Arī landtāga reformas aizstāvjos nebija vienprātības. Daļa no tiem bija par visa landtāga reformu, bet otra — lielākā — daļa par to, ka landtāgam jā saglabā viņa politiskās tiesības, bet saimniecisko jautājumu risināšanai jā rada jaunas organizācijas.⁵

Jautājums no sēžu un sapulču zālēm pārgāja uz presi un 70. gadu beigās atspoguļojās gan laikrakstos, gan brošūrās. Šāda pastiprināta reformu jautājuma apspriešana 80. gadu beigās Kurzemē saistās ar vispārējo stāvokli valstī. 1879.—1880. g. revolucionārā situācija, kas izveidojās Krievijā, raksturīga ne vien ar ievērojamu šķiru cīņas paasināšanos, zemnieku un strādnieku kustības, kā arī liberālās kustības pastiprināšanos, bet arī ar cara valdības svārstībām, kas izpaudās Loris-Meļikova režīmā.

Tajā laikā, kā norādīja V. I. Ļeņins, «... valdības locekļi paši, ieskaitot ministrus un caru, apzinās patvaldnieciskā valdības veida nedrošību un meklē dažādus līdzekļus, lai uzlabotu savu stāvokli, kas viņus nemaz neapmierina».⁶ 1880. g. valdība nodibināja «Augstāko rīcības komisiju valsts iekārtas un sabiedriskā miera saglabāšanai» ar grāfu Loris-Meļikovu priekšgalā. Pēdējais revolucionārās situācijas apstākļos neuzdrošinājās ķerties pie atklāta reakcijas uzbrukuma, bet laipoja starp nežēlīgu terorismu pret revolucionāriem un dažādiem solījumiem liberāļiem un zemstiešiem. 1881. g. Loris-Meļikovs pat izstrādāja komisijas projektu, pēc kura zemstēs ievēlētu pārstāvjus, kas izstrādātu «augstākās grības» norādītos likumprojektus. Tā bija piekāpšanās liberāļiem.

V. I. Ļeņins rakstīja: «... Loris-Meļikova projekta realizēšana

¹ E. v. Heyking. Zur kurländischen Reformfrage. Riga, Moskau, Odessa, 1879, S. 4.

² Kurländische Landtagsacten pro 1878/79, I Termin, S. 103.—104.

³ E. v. Heyking. Cit. darbs, S. 17.

⁴ Turpat, S. 18.

⁵ Die Russischen Landschafts Institutionen vom 1 Januar 1864 und der Kurländische Landtag, I Termin, 1878, Leipzig, 1879, S. 30.

⁶ V. I. Ļeņins. Raksti, 5. sēj., 23. lpp.

būtu varējusi zināmos apstākļos būt solis uz konstitūciju un būtu varējusi arī nebūt tāds: viss bija atkarīgs no tā, kas ņems virsroku — revolucionārās partijas un liberālās sabiedrības spiediens vai visai varenās, saliedētās un līdzekļos neizvēlīgās nelokāmo patvaldības piekritēju partijas pretspiediens. Ja runāsim nevis par to, kas būtu varējis būt, bet par to, kas bija, tad nāksies konstatēt neapšaubāmo valdības *svārstišanās* faktu.»¹

Taču valstī izvēršusies revolucionārā kustība nebija vēl pietiekami stipra, lai izvirzītu cīņas jautājumu par varu. Spiediens no liberāļu puses bija nedrošs, vājš, nenoteikts. Narodovolci savus spēkus izšķieda terora aktos un nemēģināja saistīties ar masām. Šādā situācijā patvaldība uzvarēja otrreiz. «Otrreiz pēc zemnieku brīvlaišanas revolucionārā paisuma vilni atsita, un liberālo kustību pēc visa tā un tā dēļ otrreiz nomainīja *reakcija*,» rakstīja V. I. Leņins.²

Līdz ar Aleksandra III nākšanu tronī 1881. g. 1. martā sākās atklāta, neapvaldīta reakcija.

Zemnieku kustība, kas bija svarīgs 80. gadu Krievijas revolucionārās situācijas moments, šīnī laikā aktivizējās arī Kurzemē. Kustības veidi joprojām bija dažādi. Gan pastiprināta sūdzību straume Lorisam-Meļikovam, cerot uz labvēlīgāku lietu atrisinājumu, gan pastiprināta cīņa pret muižniekiem, kas 80. gados izpaudās daudzos uzbrukumos muižniekiem un muižu dedzināšanā.

Kā atzīmēts laikrakstā «Balss», 1881. g. ap Jāņiem, braucot no Jelgavas, mežā netālu no Blidenes muižas nošauts Vikstrautes dzimtkungs barons Grot-huss.³ 1882. g. šauts uz baronu Nolkenu, un tas ievainots.⁴

Kurzemes gubernators, sniedzot papildziņas par uzbrukumu Nolkenam, norādīja, ka vietējais mācītājs un barons Nolkens saņēmuši anonīmas vēstules, kurās izteikta nožēla, ka viņš nav nogalināts, un jauni uzbrukuma draudi. Vēstulēs draudēts arī aprīņa bruņniecības maršalam Sakenam, viņa palīgiem — Manteifelim no Pūņiem un Hānam no Pormsātes.⁵

«Latviešu Avīzes», ziņojot par uzbrukumu Apriķu īpašniekam Hānam, norāda, ka īsā laikā tas esot trešais uzbrukums. Pirms tam noticis uzbrukums Holsta mācītājam un Cildu vagaram.⁶

Kāds korespondents no Bramberģes ziņo, ka naktī uz 2. februāri nodegusi Falcgrāves (Dobeles apr.) rija ar 1000 pūru nekultas labības, tvaika kuļmašīna un vētījamā mašīna.⁷ Laikraksts atzīmē, ka veci laudis atceroties, ka Falcgrāves muiža jau četras reizes degusi. Pēdējo reizi tā degusi 1880. gada 3. aprīlī. Tad runāts, ka uguns pielikta, un draudēts, ka Falcgrāve drīz atkal degšot.⁸

¹ V. I. Leņins. Raksti, 5. sēj., 38. lpp.

² Turpat, 40. lpp.

³ Balss, 1881., 30. nr.

⁴ Baltijas Zemkopis, 1882., 17. nr.

⁵ CVVA, 412. f., 1. apr., 1882. g., 16049. l., 19. lp.

⁶ Latviešu Avīzes, 1882., 17. nr.

⁷ Baltijas Zemkopis, 1882., 6. nr.

⁸ Turpat.

Aprīli nodedzināts Apriķu muižas šķūnis.¹

Sie daudzie dedzināšanas gadījumi, kas jau bija vērojami arī iepriekšējos gados, izraisīja lielu satraukumu gubernas vadībā. Jau 1881. g. 23. decembrī un 1882. g. 20. aprīli Kurzemes gubernators izsūtījis cirkulārus visiem pilskungiem ar norādījumu, kādi soļi sperami, lai novērstu dedzināšanu un atrastu vainīgos.²

Taču tas nelīdzēja, un rudenī dedzināšanas vēl paplašinājās. 1882. g. beigās dega muižu ēkas Kuldīgas, Aizputes un Talsu apr. Naktī no 7. uz 8. augustu Kuldīgas apr. Graudupes muižā tika nodedzināta viena klēts un naktī no 13. uz 14. augustu — otra. Uz 12. augustu Jaunjelgavas apr. Danefeltes muižā nodega labības šķūnis, rija ar visu labību un stallis. Ugunsgrēka nodarītie zaudējumi bija 18000 rbļ.³ Ēkas atradušas tik tālu cita no citas, ka pašas nav varējušas aizdegties.

Sevišķi plaši dedzināšanas gadījumi 1882. g. rudenī notika Talsu apkaimē. Stendes muižā nodega labības šķūnis ar rudzu ražu no 50 pūrvietām.⁴

Gubernators ziņo, ka no 4. līdz 20. septembrim vien dedzināšanas gadījumi notikuši 7 Talsu apr. muižās, pie kam vairākās muižās notikušie ugunsgrēki bijuši atkārtoti.⁵ Piemēram, barona Heikinga Vandzes muižā septembrī īsā laikā notikuši trīs dedzināšanas gadījumi.⁶ Naktī uz 13. septembri barona Brigena Mazstendes muižā nodedzināts šķūnis ar salmiem un kartupeļiem, nodarot 2500 rbļ. lielus zaudējumus.⁷ 17. septembra rītā nodedzināti divi labības šķūņi Plāņu muižā, zaudējumi līdz 7000 rbļ.⁸ Naktī no 19. uz 20. septembri Edoles muižā nodedzināts šķūnis ar labību un āboliņu, zaudējumi 2800 rbļ.⁹

Kurzemes bruņniecības maršals ziņo gubernatoram, ka pēdējā laikā Talsu apriņķī tik bieži notiekot dedzināšanas, ka varot sagaidīt ārkārtīgu nelaimi, ja drīzumā netikšot sperti enerģiski soļi.

Kā parasti, arī šoreiz bruņniecības maršals par vainīgiem atzina aģitatorus, kas nesodīti izplatot noziedzīgas idejas. Viņš prasīja, lai augstākās iestādes izlietotu savu varu un ar iejaukšanos stingri parādītu, ka tās vairs necietīs šādas ļaunprātības.

Lai izbeigtu zemnieku kustību, muižniecība pieprasīja kaut vai dažās muižās noņemt karaspēku ar aprēķinu, lai katrā zemnieku sētā būtu vismaz divi zaldāti.¹⁰

Bez tam, kā redzam no gubernatora ziņojuma iekšlietu ministram, pēc vietējās muižniecības lūguma lietas izmeklēšanai tika nodibināta īpaša komisija ar vicegubernatoru priekšgalā.¹¹

Zemnieku kustības vērienu 80. gados ietekmēja un tās apspiešanā muižniekiem palīdzēja arī tas, ka līdz ar Aleksandra III nākšanu tronī visā valstī sākās nesaudzīgas represijas un terors.

Bez jau minētajām zemnieku cīņas un protesta izpausmes for-

¹ Baltijas Zemkopis, 1882., 17. nr.

² CVVA, 412. f., 1. apr., 1881. g., 17065. l., 10. lp.

³ Latviešu Avizes, 1882., 34. nr.

⁴ Baltijas Zemkopis, 1882., 37. nr.

⁵ CVVA, 412. f., 1. apr., 1881. g., 17065. l.

⁶ Turpat, 17., 32. un 36. lp.

⁷ Turpat, 17. lp.

⁸ Turpat, 32. lp.

⁹ Turpat, 17. lp.

¹⁰ Turpat, 36. lp.

¹¹ Turpat, 11. lp.

mām — uzbrukumiem muižniekiem, muižu ēku dedzināšanas, kas raksturīga tieši 80. gadiem, atkārtojās masveida lūgumi un sūdzības valdības iestādēm, atteikšanās maksāt renti un pieņemt paugstinātas saistības līgumus, pretošanās iedzīvotāju skaitīšanai, lauku apskatei, mantas aprakstīšanai, muižnieku pļavu nopļaušana, pāreja pareizticībā utt.¹

Kā liecina avoti un dokumenti, 19. gs. otrajā pusē galvenie šķiru sadursmju cēloņi bija zemes trūkums, zemes pievienošana muižām, izlikšana no mājām utt., kas stipri ietekmēja zemnieku ekonomisko stāvokli un izraisīja to aktīvu pretošanos.

Zemnieku neapmierinātību izraisīja aizvien pieaugošie naudas maksājumi par zemi, nodokļi, lielās naturālo kļaušu nastas, kā arī ilgstoša veco feodālo institūtu saglabāšana tiesu un administratīvajā laukā, zemnieku kopatbildība par nodevu un nodokļu samaksu, kas zemnieku piesaistīja ne vien tam pagastam, kurā viņš pierakstīts, bet arī zemnieku kārtai pat tad, ja viņš uz pastāvīgu dzīvi apmetās pilsētās.

Zemnieku stāvokli pasliktināja un to neapmierinātību izraisīja arī muižnieku privilēģijas un nacionālie spaidi.

Līdzās pretrunām starp muižniekiem un visiem zemniekiem jau pastāvēja arī pretrunas pašu zemnieku vidū starp darba devējiem un laukstrādniekiem. Iesākās laukstrādnieku cīņa par algu paugstināšanu, darba un dzīves apstākļu uzlabošanu.

60. gados zemnieku kustībai bija visplašākais vēriens visā apskatāmajā periodā — sākot ar pasīvajām cīņas formām (masveida sūdzībām un lūgumiem dažādās instancēs, izceļošanu, ticības maiņu) un beidzot ar pretošanos varas orgāniem. Jāatzīmē, ka šī pretošanās parasti notika, aizstāvēt savu materiālo labklājību (pretošanās izlikšanai no mājām, nomas uzteikšanai, nomas paugstināšanai utt.), un to bieži vien izdevās aplāpēt tikai ar karaspēka palīdzību. Parādās arī jaunas cīņas formas — laukstrādnieku streiki ar noteiktām prasībām pret darba devējiem.

80. gados reakcijas apstākļos zemnieku kustībai nav tik plaša vēriena un masveidības, kāds tai bija 60. gados. Arī formas visumā iepriekšējās, taču tām pievienojās pasākumi, kas vērsti pret muižnieku īpašumu — patvaļīga pļavu nopļaušana, muižu ēku dedzināšana, uzbrukumi muižniekiem utt.

Arī 90. gados zemnieku kustībai bija sadrumstaloti, lokāli

¹ I. Greitjānis. Par dažām lauku iedzīvotāju cīņas formām pret feodālisma paliekām Latvijā XIX gs. 60. gados. — Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti. 40., Rīgā, 1961.

И. Грейтъянис. Формы протеста и борьбы крестьянского населения против остатков крепостничества в Латвии в 80-х годах XIX в. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г., Рига, 1963.

uzliesmojumi, ko izraisīja zemnieku ekonomiskās intereses un prasības.

Tikai gadsimtu mijā, kad strādnieku kustība, vērsoties plašumā, savienojās ar zinātnisko sociālismu un arī Kurzemes laukos radās sociāldemokrātiskie pulciņi, turpmākā zemnieku kustība LSDSP vadībā ieguva organizētu raksturu, sevišķi plašu vērienu sasniedzot 1905.—1907. g. buržuāziski demokrātiskās revolūcijas laikā.

NOSLĒGUMS

19. gs. otrā puse, kas ir kapitālisma straujas attīstības laiks Krievijā, ienesa izmaiņas arī agrārājās attiecībās, lauksaimniecības attīstībā un zemnieku stāvoklī Kurzēmē.

Ejot pa «prūšu» ceļu, kapitālisms Kurzēmē, tāpat kā citās Baltijas guberņās, pārdzīvoja ilgstošu pārejas periodu, jo dzimtbūšanas iekārtas laušana norisa nevis revolūcijas, bet reformu ceļā, ko ievadīja dzimtbūšanas atcelšana. Taču par nozīmīgu pagriezienu kapitālisma attīstībā kļuva tikai 60. gadi, kad reformu rezultātā notika būtiskas izmaiņas ne vien zemes īpašuma attiecībās, bet arī zemnieku tiesību laukā, pašvaldībā utt.

Ar dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemes muižnieki nolauzīja zemniekiem visu zemi un kustamo īpašumu. Līdz 60. gadiem vienīgi muižniekiem bija īpašuma tiesības uz zemi.

Kurzēmē vēlāk par visām citām Krievijas guberņām — tikai 1863. gadā — iesākās zemes pārdošana zemniekiem un zemnieku zemes īpašuma veidošanās. Tas gan iedragāja muižnieku nedalītas īpašuma tiesības uz zemi, taču joprojām muižnieku rokās saglabājās lieli zemes īpašumi plašu latifundiju veidā, kas radīja zemes trūkumu zemniekiem, līdz ar to ietekmējot pēdējo stāvokli.

Otrs faktors, kas ietekmēja zemnieku stāvokli, bija pārmērīgie naudas maksājumi. Aplaupt zemniekus ar nesamērīgi augstām zemes cenām, kas pārsniedza tās patieso vērtību un bija daudz augstākas par izpirkuma maksu visās pārējās Krievijas guberņās, muižnieki kavēja kapitalistiskās zemkopības attīstību, jo nauda, kas izmantota zemes pirkšanai, tika atrauta ražošanai.

Zemnieku stāvokli pasliktināja arī patvaldības nodokļu politika. Tā postīja zemnieku masas ar apgrūtinošām, arvien pieaugošām tiešo un netiešo nodokļu nastām, kas kļuva aizvien lielākas. Kaut nodokļu aplikumā bija notikušas zināmas izmaiņas, aizstājot feodālajā sabiedrībā pastāvošo personas aplikumu ar aplikumu pēc mantas (zemes platības vai īpašuma vērtības) un nodokļi bija jāmaksā arī par muižas zemi, zemnieki joprojām bija galvenie nodokļu maksātāji. Nodokļu sadale starp muižu un zemnieku zemi, kā arī starp dažādām zemniecības grupām bija ne-

vienmērīga, un to galvenais smagums bija jāiznes bezzemniekiem.

Zemnieku kārtā vairs nebija viengabalaina, bet sašķēlusies šķirās, kuru galējos polos atradās lauku buržuāzija un proletariāts. Dzimtbūšanas atcelšanas veida dēļ Kurzemē (arī visā Baltijā) citādi nekā pārējās Krievijas gubernās ievirzījās kapitālistiskās sabiedrības šķiru veidošanās laukos. Zemnieku bezzemes atbrīvošanas rezultātā visas kapitālistisko lauku iedzīvotāju grupas veidojās no ļaužu kārtas, kas juridiski bija bezzemnieki, turpmāko pasākumu gaitā mazākumam kļūstot par nomniekiem un īpašniekiem, vairumu uz visiem laikiem atstājot bezzemnieku rindās. Tas veicināja šķiru izveidošanos, kā arī ienesa lielāku skaidrību un noteiktību šķiru attiecībās.

Turīgās zemniecības slāņa veidošanos Kurzemē veicināja tas, ka muižnieki zemi parasti iznomāja un pārdeva nevis sīkiem gabaliņiem, bet lielā platībā. Tāpēc par zemes īpašniekiem kļuva tikai neliela daļa zemnieku — lielākoties bijušie nomnieki, un pārsvara bija lielas saimniecības. Tas deva iespēju zemnieku mazākumam sakoncentrēt savās rokās lielāko daļu zemnieku zemes un līdz ar to arī darba rīku un darba lopu, kas, pastāvot lielam brīvo darburoku skaitam, labvēlīgi ietekmēja šejienes zemnieku saimniecību kapitālistisko attīstību, neraugoties uz tādām negatīvām parādībām kā saimnieciskās brīvības ierobežojumi līdz māju izpirkšanai un augstās zemes cenas. Pārējie zemnieku kārtas iedzīvotāji — kalpi un citi bezzemnieki — kļuva par neizsīkstošu darbaspēka avotu topošajai kapitālistiskajai rūpniecībai un lauksaimniecībai, veidojot lielu pilsētu un lauku proletariāta armiju, kura stāvokli raksturo nesaudzīga ekspluatācija un beztiesība.

Līdz ar šķiru izveidošanos radās un saasinājās pretešības pašā zemniecībā. Taču minētajā laika posmā tās atvirzīja otrā vietā vēl gadsimtu naidis pret kopējo ienaidnieku — vācu muižniekiem, kuru feodālās privilēģijas un dzimtbūšanas paliekas ietekmēja visus zemniekus. Neapmierināti bija saimnieki, kurus māca augstā noma un zemes cenas un kuriem trūka politisko tiesību. Vēl neapmierinātāki bija bezzemnieki, kuriem nebija izredzes iegūt zemi un kuriem tiesību bija vēl mazāk nekā saimniekiem.

Feodālisma paliekas, kas plaši saglabājās kā saimnieciskajā, tā tiesību laukā, izraisīja nepārtrauktus konfliktus starp zemniekiem un muižniekiem, un zemnieku kustība nenorima. Zemnieku neapmierinātība un cīņa izpaudās gan pasīvās, gan aktīvās formās, taču neorganizētā zemniecība šai cīņā neguva panākumus.

Galvenais zemnieku kustības ierosinātājs bija neatrisinātais agrārais jautājums, jo trīs piektdaļas zemes Kurzemē joprojām atradās vācu muižnieku un kroņa īpašumā. Baltijas baroni centās neizlaist no rokām savas kundzības ekonomisko pamatu —

milzīgās latifundijas, kamēr lauku iedzīvotāju absolūtais vairākums bija bez izredzēm uz zemi un labāku dzīvi.

Tikai revolūcija spēja likvidēt feodālisma paliekas, kas kavēja saimniecības attīstību, un iznīcināt viduslaiku galveno palieku — muižnieku latifundijas, muižnieku un patvaldības kundzību.

Neatrisinātais agrārais jautājums, vācu baronu privilēģijas un feodālisma paliekas, ko vēl saasināja nacionālie spaidi, izraisīja sevišķi asas pretrunas Latvijas laukos un plašu latviešu zemniecības līdzdalību divās buržuāziski demokrātiskajās revolūcijās un Oktobra revolūcijas cīņās.

«Agrārais jautājums Krievijā XIX gadsimta beigās ir uzdevis sabiedriskām šķirām atrisināt uzdevumu: darīt galu dzimtbūtnieciskai senatnei un attīrīt zemes piederību, attīrīt visu ceļu kapitālismam, ražošanas spēku augšanai, brīvai un atklātai šķiru cīņai.»¹ Šos Ļeņina vārdus var attiecināt arī uz Kurzemi un visu Baltiju. Arī te ar objektīvu neizbēgamību brieda agrārais apvērsums, un 1905.—1907. g. revolūcijas laikā latviešu zemnieki kopā ar krievu tautu proletariāta vadībā, aktīvi cīnoties, pirmoreiz mēģināja atrisināt šo uzdevumu.

¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 15. sēj., 123. lpp.

BIBLIOGRĀFIJA

Marksisma-ļeņinisma klasiķu darbi

Markss K. Kapitāls. Rīgā, 1958., 3.

Leņins V. I. Agrārais jautājums Krievijā XIX gadsimta beigās. Raksti, 15.; Agrārais jautājums un Krievijas pašreizējais stāvoklis, 19.; Agrārais jautājums un «Marksa kritiķi», 5. un 13.; Dzimtības krišanas piecdesmit gadi, 17.; Dzimtības saimniecība uz laukiem, 20.; Jautājumā par zemstu statistikas uzdevumiem, 20.; Kapitālisma attīstība Krievijā, 3.; Kapitālisms lauksaimniecībā, 4.; Kapitālisms un nodokļi, 19.; «Krievijas agrārā jautājuma» būtība, 18.; «Labprātīga vienošanās» starp muižniekiem un zemniekiem? 24.; Lauku strādnieku darba alga, 20.; Lielā muižnieku un sīkā zemnieku zemturība Krievijā, 18.; Proletariāts un zemniecība, 8.; Sakarā ar jubileju, 17.; Sikražošanas zemkopībā, 19.; Sociāldemokrātijas agrārā programma Krievijas pirmajā revolūcijā 1905.—1907. gadā, 13.; Težu pirmuzmetums par agrāro jautājumu, 31.; Zemniecība un strādnieku šķira, 19.; «Zemnieku reforma» un proletāriskā zemnieciskā revolūcija, 17.

Nepublicētie avoti

Igaunijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs (ICVVA) Tartu

291. f. — Baltijas ģenerālgubernatora kanceleja; 2054. f. — Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas V (zemnieku) nodaļa; 1185. f. — Vidzemes Vispārderīgā ekonomiskā biedrība.

Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs (CVVA)

1. f. — Baltijas ģenerālgubernatora kanceleja; 183. f. — Baltijas domēņu valde; 184. f. — Baltijas regulēšanas komisija; 412. f. — Kurzemes gubernatora kanceleja; 416. f. — Kurzemes guberņas statistikas komisija; 472. f. — Kurzemes komerālvalde; 553. f. — Kurzemes guberņas rīcības komiteja; 559. f. — Kurzemes guberņas regulēšanas komisija; 640. f. — Kurzemes bruņniecības arhīvs; 1230. f. — Sventas pagasta tiesa; 3332. f. — Rundāles pagasta tiesa; 5564. f. — Embūtes pagasta tiesa; 6989. f. — Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kanceleja; 7334. f. — Sabiles pagasta tiesa.

LPSR ZA Vēstures institūta Rokrakstu fonds

Dokumentu un statistiskās publikācijas

Latvijas vēstures avoti, I sēj. Dokumenti par «Pēterburgas Avīzēm». Sakārtojais A. Altements. Rīgā, 1937.

Latvijas vēstures avoti, V sēj. Dokumenti par tautas atmodas laikmetu. 1856.—1867. g. Sakārtojis A. Altements. Rīgā, 1939.

Manaseina revīzija (Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883. g.). Rediģējis A. Drizulis. Rīgā, 1949.

Вся Курляндская губерния. Под ред. Я. И. Лудмера. Митава, 1904. 1881—1896 годы в сельскохозяйственном отношении (Ежегодное издание Деп. земледелия и сельской промышленности).

Доклад Высочайше учрежденной комиссии для исследования нынешнего положения сельского хозяйства и сельской промышленности России. СПб., 1873.

Курляндская губерния (Свод статистических данных). Разработал Я. И. Лудмер. Митава, 1888.

Материалы Высочайше учрежденной 16. XI 1901 г. комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 г. по 1901 г. благосостояния сельского населения среднеземельческих губерний сравнительно с другими местностями Европейской России, ч. I, СПб., 1903; ч. III, СПб., 1903.

Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Курляндская губерния. Составил А. Орановский. СПб., 1862.

Материалы по статистике движения землевладения в России (Департамент окладных сборов), вып. VII. Купля-продажа земель в Европейской России за тридцатилетия 1863—1892, ч. II, СПб., 1903.

Обзор Курляндской губернии за 1894 год.

Обзор Курляндской губернии за 1896 год.

Обзор Курляндской губернии за 1897 год.

Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., т. XIX, Курляндская губерния, 1905; т. XXI, Лифляндская губерния, 1905.

Полное собрание законов (ПСЗ). Собр. I, т. XXXIV; собр. II, т. XVI, XXVI, XXIX, XXXVIII, XXXIV, XL, XLI, XLIV; собр. III, т. VI.

Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских со включением изменений и дополнений по продолжению до 1890 года. Составил бар. Нолкен. СПб., 1891.

Сельскохозяйственные и статистические сведения по материалам, полученным от хозяев (Департамент Земледелия и сельской промышленности). Вып. I, СПб., 1884; вып. III, СПб., 1890; вып. IV, СПб., 1891.

Справочная книга по Курляндской губернии 1901 г. Под ред. Я. И. Лудмера. Митава, 1901.

Статистика долгосрочного кредита в России 1893—1895 гг. Под ред. А. К. Голубева. СПб., 1894 и 1895.

Статистика Курляндской Губернии.

Учреждение о Курляндских крестьянах 25 августа 1817 года со включением изменений и дополнений до 1892 года. Составил А. А. Башмаков. Либава, 1892.

Campenhausen G. v. Der Bauerlandverkauf auf den Privatgütern Kurlands in den Jahren 1864—1872. Mitau, 1873.

Ergebnisse der Rindviehzuchtensquette in Liv-, Est- und Kurland von Jahre 1898. Reval, 1899.

Heyking. A. v. Statistische Studien über die ländliche Zustände Kurlands. Mitau, 1862.

Instruktion zur Ausführung der Regulierung auf der Kronsgütern der Ostseegouvernements, Riga, 1865.

Konferencienschluss von 24. März 1870.

Kurländische Landtagsacten pro 1859/1860.

Kurländische Landtagsacten pro 1862/1863.

Kurländische Landtagsacten pro 1878/79. I Termin.

Kurländisches Statistisches Jahrbuch pro 1869. Mitau, 1869.

Die Lohnverhältnisse der ländlichen Arbeiter in Kurland. Mitau, 1886.

Lieven M. Die Arbeitsverhältnisse des Großgrundbesitzes in Kurland, I Abteilung. Mitau, Berlin, 1900, 1901.

Möhning C. Resultate der relativen Werthberechnung der Privatbesitzlichkeiten in Kurland. Mitau, 1887.

Provinzialrecht der Ostseegouvernements, zusammengestellt auf Befehl der Herrn und Keisers Nikolai Pavlovitz 1845. I T.

Verfassung der Obrigkeiten und Behörde der Gouvernementsverwaltung. 1845; II T. Ständerecht; III T. Privatrecht, 1864.

Statistisches Jahrbuch für das Gouvernement Kurland für 1862. Mitau, 1862.

Statistisches Jahrbuch für das Gouvernement Kurland für 1863. Mitau, 1863.

Verordnung zur Verwaltung der Reichsdomainen in den Gouvernements Kur-, Liv- und Estland. Mitau, 1841.

Raksti žurnālos un rakstu krājumos

Altements A. Studijas nacionālās atmodas vēsturē. — Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1939., 1. (9.) un 3. (11.) nr.

Drizulis A. Par revolucionāro kustību Latvijā XIX gs. 70.—80. gados. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1953., 1. nr.

Dunsdorfs E. Klausu beigu cēliens Kurzemē. — Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1938., 1. (5.) nr.

Greitjānis I. Par dažām lauku iedzīvotāju cīņas formām pret feodālisma paliekām Latvijā XIX gs. 60. gados. — Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti, 40. sēj. Rīgā, 1961.

Strazdiņš K. Jautājumā par latviešu buržuāziskās nācijas izveidošanos. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1952., 3. nr.

Strods H. No kuļmašīnu konstruēšanas un ieviešanas vēstures Latvijā XVIII gs. beigās — XIX gs. pirmajā pusē. — Vēstures problēmas, II. Rīgā, 1958.

Strods H. Latviešu amatnieki — labības plāvēju konstruktori XIX gs. pirmajā pusē. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1955., 3. nr.

[Калейс-Кузнецов Ю.]. Экономический и нравственный быт Балтийских крестьян. — Отечественные записки, т. CILXXI—CILXXIII, 1867.

Грейтъянис И. Формы протеста и борьбы крестьянского населения против остатков крепостничества в Латвии в 80-х годах XIX в. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1861 г. Рига, 1963.

Козин М. Разложение крестьянства Видземе и Курземе во второй половине XIX века. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1961 г. Рига, 1963.

Строд Г. Мериносовое овцеводство в Латвии в первой половине XIX века. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Киев, 1962.

Böttcher T. Der Domainenverkauf in den Ostseeprovinzen und das Güterbesitzrecht. — Baltische Monatsschrift, Bd. 3., H. IV, 1861.

Goldmann J. Über die Einziehung der Bauernhöfe in Kurland. — Baltische Monatsschrift, Bd. 7, H. III, 1863.

Goldmann J. Über die Steigerung der bäuerlichen Pachten in Kurland. — Baltische Monatsschrift, Bd. 6., H. VI, 1862.

Heyking A. v. Das Betreiben der Statistik in den baltischen Provinzen. — Baltische Monatsschrift, Bd. 6., H. III, 1862.

Heyking A. v. Ein Blick auf die ländlichen Zustände Kurlands. — Baltische Monatsschrift, Bd. 1., H. II, 1859.

Lieven E. v. Das Bauernland in Kurland. — Baltische Monatsschrift, Bd. 5., H. VI, 1862.

Neumann K. Rückblicke auf die Entwicklung der kurländischen bäuerlichen und Güterverhältnisse seit 1817.—Baltische Monatsschrift, Bd. 2., H. VI, 1860.

Recke C. v. Noch einige Worte zum Domainenverkauf. — Baltische Monatsschrift, Bd. 4., H. I, 1861.

Recke C. v. Zur Beleuchtung der agrarischen Verhältnisse in den Ostseeprovinzen. — Baltische Monatsschrift, Bd. 2., H. IV, 1860.

Zur Agrar-Gesetzgebung in Kurland. — Baltische Monatsschrift, Bd. 3., H. II, 1861.

Zur Grundsbesitzfrage in Kurland. — Baltische Monatsschrift, Bd. 6., H. III, 1862.

Kurländische Landwirthschaftliche Mittheilungen, herausgegeben von der Kurländischen Oeconomischen Gesellschaft zu Feiern ihres 50. jähriges Bestehens. Mitau, 1889.

Laikraksti

«Balss» — 1879., 1881., 1882., 1883., 1885., 1886., 1887., 1889., 1892., 1896., 1897., 1898., 1899., 1900.

«Baltijas Vēstnesis» — 1870., 1875., 1877., 1881., 1882., 1887., 1888., 1897., 1898., 1899., 1900.

«Baltijas Zemkopis» — 1875., 1876., 1882., 1877.

«Ceļa Biedrs» — 1865.

«Darbs» — 1876.

«Dienas Lapa» — 1895., 1896., 1897., 1899., 1900.

«Latviešu Āvizes» — 1874., 1879., 1882., 1883., 1886., 1892., 1895., 1898., 1899., 1900.

«Latvietis» — 1882.

«Mājas Viesis» — 1857., 1869., 1870., 1875.

«Tēvija» — 1889., 1896., 1897., 1898., 1899., 1900.

«Zemkopis» — 1896., 1897.

Pētījumi

Bahmanis K. Andrejs Spāģis un viņa laikmets. Rīgā, 1932.

Balodis Ed. Kooperācija Latvijā XIX gs. piecdesmitajos un sešdesmitajos gados. Rīgā, 1928.

Balodis E. Latviešu sabiedriski saimnieciskie veidojumi tautiskās atmodas laikmetā. Rīgā, 1935.

Birkerts A. Krišjānis Valdemārs un viņa centieni. Rīgā, 1925.

Cimermanis S. Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē. Rīgā, 1959.

Degļavs A. Latviešu attīstības solis no 1848. līdz 1875. g. Rīgā, 1893.

Leinasare I. Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā kļaušu saimniecības sairuma laikā. Rīgā, 1962.

Kozins M. Zemnieku kustība Latvijā XIX gs. 60. gados. Rīgā, 1958.

Krodznieks J. Vidzemes muižnieku un zemnieku adrese ķeizaram Aleksandram II. Rīgā, 1924.

Kurzemnieku pāriešana uz Novgorodas guberņu 1865. gadā. Rīgā, 1865.

Landers K. Latvijas vēsture. Kultūrvēsturiski apcerējumi, III daļa (XIX gadu simtenis). Pēterburgā, 1909.

Rozīņš Fr. Latviešu zemnieks. (Kultūrvēsturiska un tautsaimnieciska studija.) IV izd. Rīgā, 1958.

Rozīņš Fr. Mušņas jeb desmitdaļcīvēki. (Lasāmā grāmata priekš laukstrādniekiem, sastādīta no Vecā Aža.) Bernē, 1903.

Strods H. Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. Rīgā, 1957.

Stučka P. Darbs un zeme. «Spartaks», 1920.

- Stučka P. Latviešu zemniecības attīstība. Rīgā, 1905.
- Stučka P. 1905. gads Latvijā. Maskavā, 1926.
- Упамс Ж. 1863. gads latviešu kultūras vēsturē. Rīgā, 1931.
- Zutis J. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804.—1819.). Rīgā, 1954.
- Zutis J. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gadsimta 20. gados. Rīgā, 1956.
- Дружинин П. М. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева. М., 1946.
- Зайончковский П. А. Проведение в жизни реформы 1861 года. М., 1958.
- Земцев В. Казенные имения в Курляндской губернии и вопрос о русской колонизации. Вильно, 1913.
- Земцев В. О свободном договоре при отчуждении крестьянской земли в Прибалтийском крае. Рига, 1914.
- Земцев В. Остатки феодального строя в Прибалтийском крае, ч. I, II. Юрьев, 1916.
- Зутис Я. Очерки по историографии Латвии, ч. I. Рига, 1949.
- Исследование современного состояния овцеводства в России, вып. VII. Овцеводство в Прибалтийских губерниях. Общий заключительный обзор современного состояния овцеводства в России. СПб., 1886.
- История образования в Курляндской губернии типа мелкой самостоятельной сельскохозяйственной единицы обозначенной термином «Gesinde». Митава, 1906.
- Лаурсон Э. И. Кооперация в Латышском крае до Великой Европейской войны. Рига, 1917.
- Маслов П. П. Аграрный вопрос в России, т. I, изд. V. М., 1917.
- [Носович Г.]. К вопросу о положении безземельных крестьян Прибалтийских губерний. Краткий обзор положения батраков. Лифл. губ. тип. (1906).
- Степанов Н. М. Сельскохозяйственные отношения в Курляндской губернии, вып. II. Митава, 1911.
- Behr E. v. «Zur kurländischen Reformfrage» (Offener Brief an Herrn Edmond von Heyking). Leipzig, 1879.
- Behr E. v. Otto von Rutenberg in partibus infidelium. Eine Entgegnung auf die bei Wilh. Engelmann in Leipzig erschienene Schrift: «Mecklenburg in Kurland». Mitau, 1863.
- [K. Biezbārdis]. Zustände und Eigenthümlichkeiten in den baltischen Provinzen Russlands. Bautzen, 1865.
- Blaese M. v. Die Landwirtschaft in Kurland. Mitau, 1899.
- [Bucholtz A.]. Fünfzig Jahre Russischer Verwaltung in den Baltische Provinzen. Leipzig, 1883.
- Creutzburg H. Die Entwicklung der Kurländischen Agrarverhältnisse seit Aufhebung der Leibeigenschaft, 1910.
- Feldt J. Die Thierproduktion in Kurland. Riga, 1865.
- Heyking A. v. Der Gesindesverkauf in Kurland und die Ablösung der Kaufpreisrestschulden. Mitau, 1892.
- Heyking A. v. Zwei brennende Fragen für den ländlichen Grundbesitz Kurlands. Mitau, 1864.
- Heyking E. v. Zur kurländischen Reformfrage. Riga, Moskau, Odessa, 1879.
- Hollmann H. Kurlands Agrarverhältnisse (Ein historisch-statistische Studie). Riga, 1893.
- Offene Worte über Baltische Landespolitik. Leipzig, 1878.
- Kurland am Scheidewege. Stuttgart, 1879.
- Rechenberg-Lintén E. v. Zustände Kurlands in vorigen und diesem Jahrhundert. Mitau, 1858.

Recke W. v. Russischen Landschaftsinstitutionen von 1 Januar 1864 auf Kurland Anwendung finden? Mitau, 1879.

Rutenberg O. v. Edelmänn und Bauern. (Fortsetzung von Mecklenburg in Kurland.) Leipzig, 1864.

Rutenberg O. v. Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurland von der ältesten Zeit bis zum Untergang ihrer Selbstständigkeit, Bd. 1., Leipzig, 1859; Bd. 2., Leipzig, 1860.

Rutenberg O. v. Mecklenburg in Kurland. Leipzig, 1863.

Die Russischen Landschaftsinstitutionen von 1 Januar 1864 und der Kurländische Landtag I Termin 1878. Leipzig, 1879.

[Spägis A.]. Zur Emanzipationsfrage des russischen Volkes: Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland. Von einem Patrioten seinem grossen Vaterlande gewidmet, I Teil. Leipzig, 1860.

[Spägis A.]. Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland nach dem Gesetze und nach Praxis im Lichte des modernen Russlands. Dargestellt von einem Patrioten, II Teil. Leipzig, 1863.

SATURS

Ievads	3
I n o d a ļ a. Zemnieku un muižnieku attiecības 19. gs. 60. gados	14
II n o d a ļ a. Māju pārdošana un zemnieku zemes īpašuma izveidošanās	50
III n o d a ļ a. Kapitālistiskās zemkopības attīstība un saimnieku stāvoklis	92
IV n o d a ļ a. Laukstrādnieku stāvoklis Kurzemē	139
V n o d a ļ a. Nodokļi, naturālās nodevas un sabiedriskās kļaušas	181
VI n o d a ļ a. Zemnieku tiesiskais stāvoklis un zemnieku kustība	212
Noslēgums	246
Bibliogrāfija	249

Austra Mieriņa
AGRĀRĀS ATTIECĪBAS UN ZEMNIEKU
STĀVOKLIS KURZEME 19. GS. II PUSE

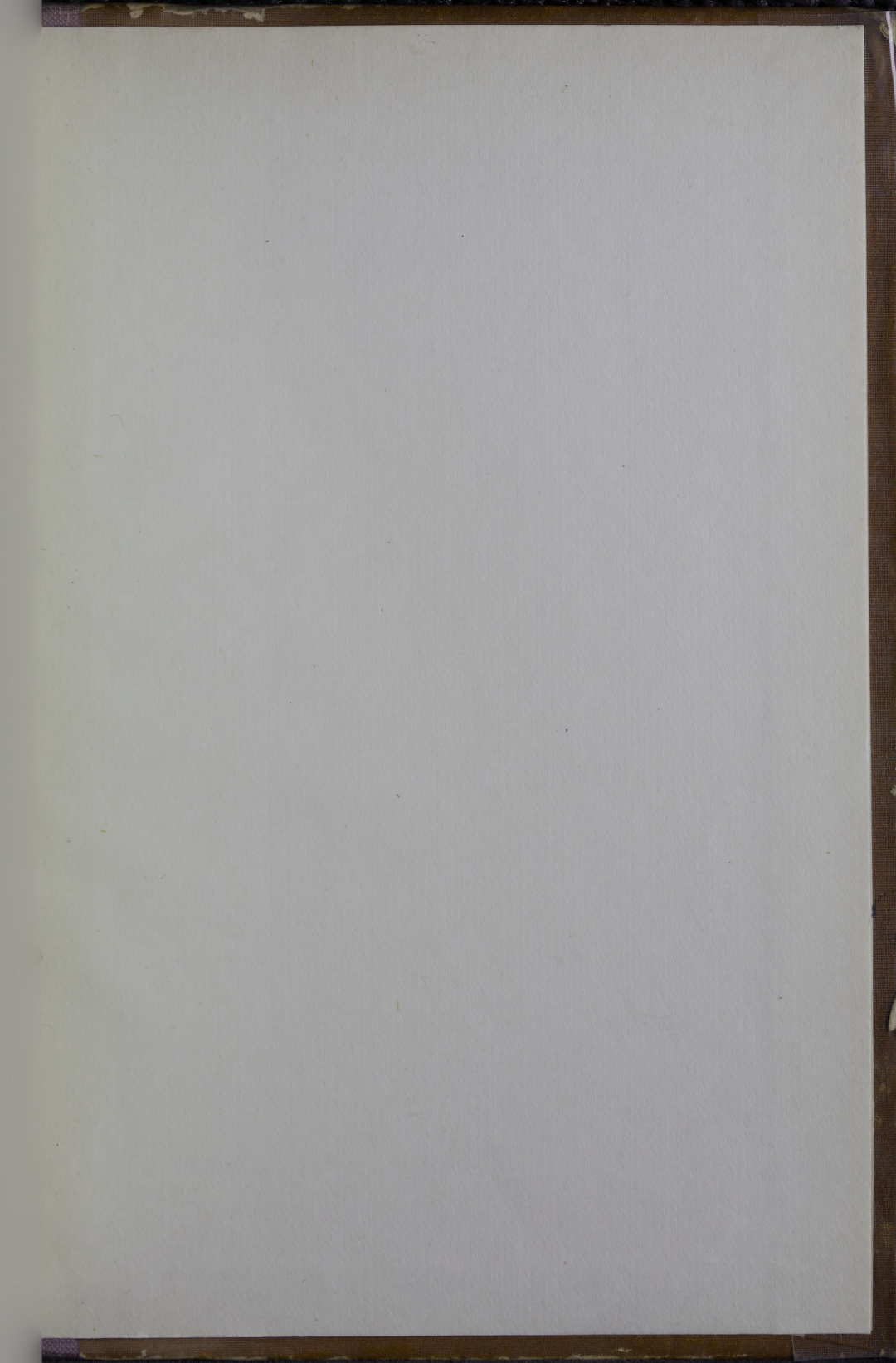
Vāku zīmējis *G. Krutojs*.

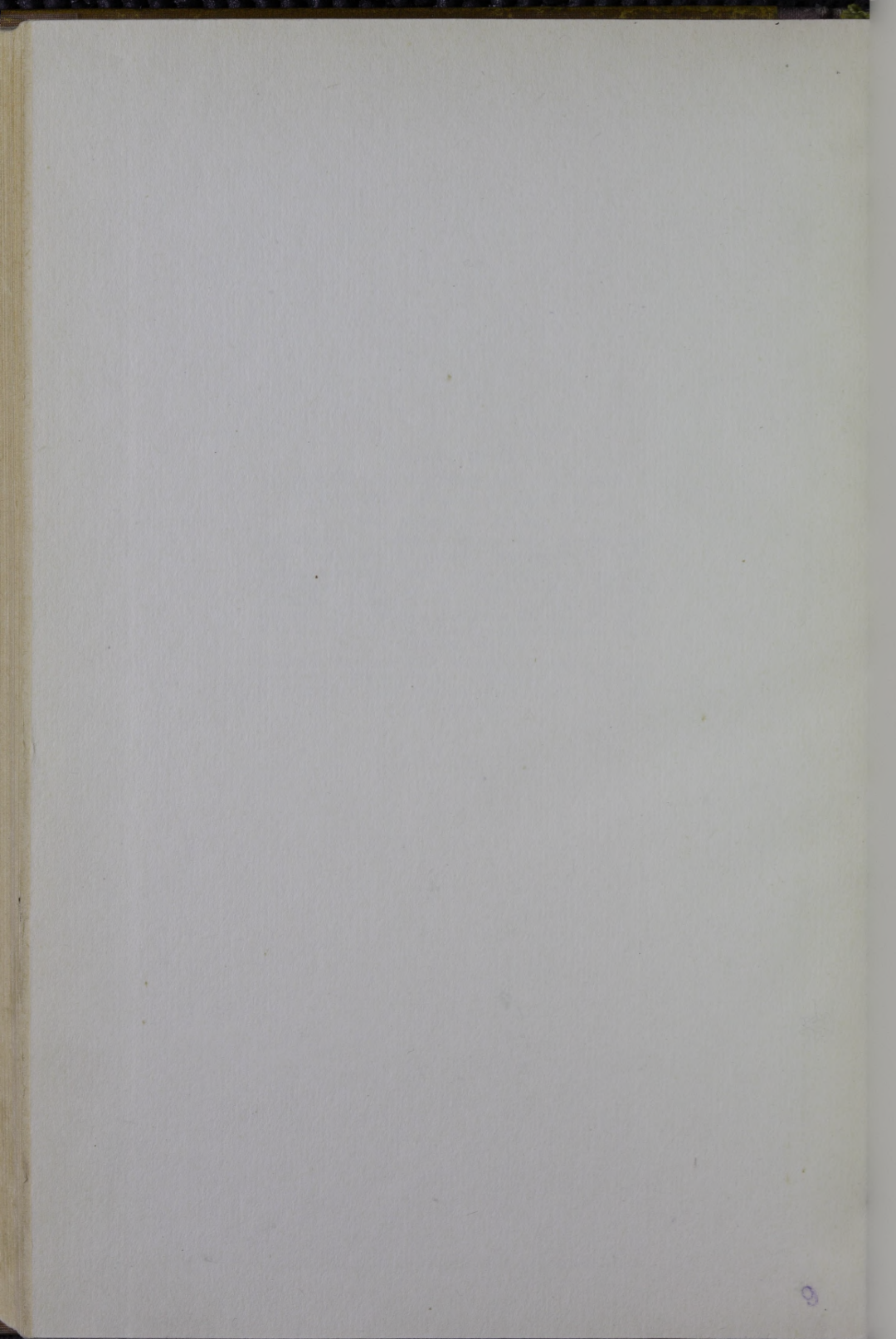
Redaktore *I. Ambaine*. Māksl. red. *V. Zirdziņš*.
Tehn. redaktore *Z. Pilādze*. Korektore *I. Ozola*.

Nodota salikšanai 1967. g. 30. augustā. Parakstīta
iespiešanai 1968. g. 20. martā. Papīra formāts
60×90/16. Tip. pap. Nr. 2. 16 fiz. iespiedl.; 16 uzsk.
iespiedl.; 20,75 izdevn. l. Metiens 800 eks. JT 06180.
Maksa 1 rbl. 40 kap. Izdevniecība «Zinātne» Rīgā,
Turgeneva ielā 19.

Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Preses
komitejas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes
6. tipogrāfijā Rīgā, Gorkija ielā 6. Pasūt. Nr. 1562.

9(L)+9(S)16

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309054787